ISSN 1694-7452

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ

Илимий журнал

Том 1 №3

Общественно-гуманитарные науки
(история, юриспруденция, философия, искусство)

ВЕСТНИК

ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Научный журнал

Министерство юстиции Кыргызской Республики
Свидетельство о регистрации: серия ГР № 003782
Регистрационный номер 84 от 25 августа 2014 г.

BULLETEN
Osh State University
(history, jurisprudence, philosophy, art)

Ош мамлекеттик университетинин «Жарчысы»

Коомдук –гуманитардык илимдер (тарых, юридика, философия, искусство)

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ

Башкы редактор: ф.-м.и.д., профессор Кожобеков Кудайберди Гапаралиевич
Башкы редактордун орун бассары: м.и.д., профессор Осумбеков Байышбек Зияйдинович

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү:

Кененсариев Ташманбет – тарых илимдеринин доктору, профессор, e-mail: t.kenensariev@gmail.com **Асанканов Аблабек** – тарых илимдеринин доктору, профессор, e-mail: abylabek.asankanov@mail.ru **Смадияров Сыдык Акунович** – тарых илимдеринин кандидаты, доцент e-mail: ssmadiyarov@mail.ru **Арстанов Сабыркул Абдиманапович** – тарых илимдеринин кандидаты, доцент e-mail: sabyrkul@mail.ru **Чыныкеева Гульназ Эргешалиевна** – тарых илимдеринин кандидаты, доцент e-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru **Кулдышева Гулсара Кенжеевна** – юридика илимдеринин доктору, профессор, e-mail: kuldysheva@mail.ru **Дүйсенов Эркин Эрманович** – юридика илимдеринин доктору, профессор e-mail: duysenov.e@mail.ru **Джоробекова Арзыгул Мамаюнусовна** – юридика илимдеринин доктору, **Ракимбаев Эркинбек Нурудинович** – юридика илимдеринин доктору, профессор e-mail: 23ren09@mail.ru **Мукасов Ысманалы Мукасович** – философия илимдеринин доктору, профессор, e-mail: mykasov1@mail.ru **Омукеева Жумакан Алинуровна** – политология илимдеринин доктору, профессор, **Исаков Кубанычбек Абдыкадырович** – философия илимдеринин доктору, и.о. профессора e-mail: isakov-oshgui@mail.ru **Шарипова Эркайым Козуевна** – философия илимдеринин доктору, профессор e-mail: e.sharipova_kg@mail.ru **Нурдинова Канышай Хамитовна** – философия илимдеринин кандидаты, профессор e-mail: nurdinova49@mail.ru **Арипов Ниязали Турдалиевич** – философиянын доктору (PhD), доцент e-mail: niyazali.aripov@gmail.com
Юсуф Гөкалп –философиянын доктор, PhD доцент

2000-жылдын 28-декабрында Илимий журнал
Кыргыз мамлекеттик китеп палатасынан каттоодон өткөн.

Жарыяланган макалалар тууралуу маалымат №564-10/2016 келишими боюнча ***Россиялык илимий цитата берүү индекси менен индекстелет (РИНЦ) жана DOI №DOI-1243/2021 келишим түзүлгөн***

Жыйнактын электрондук версиясын www.oshsu.kg, elibrary.ru doi@elibrary.ru сайттары аркылуу эркин кирип көрүүгө болот.

СОДЕРЖАНИЕ

ТАРЫХ

	Азимова Ж. Ч., *Кыргызстанские исследователи об этнических противоречиях*	5
	Захарова А.Е., *Историко-культурное наследие как ресурс воспитания патриотизма в поликультурном социуме*	14
	Захарова А.Е*., Ош: Этнологические аспекты формирования полиэтнического состава населения*	20
	Сатыбалдиева Ч. Т., Нурматова А., Калдыкова Г. П., *Кыргыздардын салттуу килем токуу процесси менен коштолгон «учук таштамай» жөрөлгөсү*	27
	Сатыбалдиева Ч. Т., Тагайбекова А. А., Эргешова Ы. А., Калдыкова Г., *Алтайдагы Пазырык курагынан табылган токулган килем-тарыхый-этнографиялык булак катары.*	33
	Султанова М. Ш., *Покрoвддук приходдук окуу жайы жана анын агартуучулуктагы орду*	39
	Султанова М. Ш., *Колониялык доордогу басма сөз каражаттары.*	44
	Сулайманова Н., Чыныкеева Г.Э. *Кыргызстандын түштүгүндөгү музей ишинин калыптануу тарыхы жана өнүгүүсү (Лейлек районундагы музейлер комплексинин*	52
	Турдубаева З. А., Турдубаева А. Б., Курбанбаева Б. С., *Обрядовое значение стрижки и детских причесок у кыргызов*	58
	Турдубаева З. А., Турдубаева А. Б., Шермамат к Ж., *Обрядовое значение традиционной детской одежды у кыргызов*	65
	Чыныкеева Г. Э., Заидов А.М., *Куршап айылынын топоними, этникалык тарыхы жана келечеги*	71
	Чыныкеева Г. Э., Элчибеков У. С., *Основные тенденции и мотивы миграционных процессов юга Кыргызстана на современном этапе.*	78
	Ырысбек к Н., Чыныкеева Г.Э., *Кыргыздардын салттуу суусундуктарына этнографиялык изилдөө (кымыздын мисалында)*	87
	ЮРИСПУРДЕНЦИЯ	
	Айтбаева Ж. С., Абдираим к С., *Содержание и соотношение понятий вещного и обязательственного права*	95
	Айтбаева Ж. С., Абдулбек к А., *Эл аралык жана ички укуктардын өз ара аракеттенүүсү жана ролу.*	101
	Айбек у А., Айтбаева Ж. С., *Институты права интеллектуальной собственности.*	109
	Акматбекова А. Т., Джунусова Д. А. , *Разногласия между работником и работодателем об установлении и применении действующих норм трудового и иного социального законодательства.*	119
	Арстанбаева Г. К., Нарбаев О. Б., Ченем чыгаруу процессинин актуалдуу көйгөйлөрү	126
	Атантаев А. Т., Бакыт к С., *Участие государства в урегулировании коллективных трудовых споров (конфликтов), на примере Российской Федерации*	133
	Джунусова Д. А., Акматбекова А. Т., *Методология и методика научного анализа правотворческой деятельности.*	142

	Джунусова Д. А., Баймурзаева А. М., *Особенности обращения взыскания на заложенное имущество.*	151
	Dr. Jyotsna Bakshi, *The place of women in Indian society and some women's movements in India.*	157
	Маматсалим к Г., Джунусова Д. А., *Правовой статус субъектов семейно-правовых отношений опека и попечительство над несовершеннолетними.*	162
	Нарбаев О. Б., Арстанбаева Г. К., *Соттук экспертизаны дайындоонун көйгөйлөрү*	169
	Орозали к Н., *Борбордук азия өлкөлөрүнүн конституциялык юстиция органдарын түзүүнүн тартиби*	175
	Эгембердиева Н. А., *Тартулоо келишиминин юридикалык мүнөздөлүшүнүн жана түшүнүгүнүн өзгөчөлүгү.*	184
	Эгембердиева Н. А., *Особенности классификации функций государства.*	190
	ФИЛОСОФИЯ	
	Айтикеев Т. К., Усон у М., *Лучшие традиции национальной морали Китая.*	197
	Даниярова Г. М., *Кыргызстандагы аялдар миграциясы: Себептери, көйгөйлөрү жана алардын чечүү боюнча сунуштар.*	203
	Жумабай у А., Бойтоева С. С., *Семиотика түшүнүгү жана аны изилдөө деңгээлдери*	211
	Жумабай у А., Бойтоева С. С., *Семиотиканын табияты жана философиялык мааниси*	220
	Кочкорова Д. А., Ахмеджанова А. М., *Илимий таанымдын социомаданий шартталышы жана салттуу билимдер*	228
	Көлбаева З. И., *Кыргыз элиндеги аял затынын орду*	235
	Култаев А. К., Зурудинов Т. М., *Даосизм в Китае: от секты до признанной религии страны.*	241
	Курбанбаев К. А., Ахмеджанова А. М., *Искусстводо трагедиялык, комикалык категориялардын чагылдырылышы*	246
	Курбанбаев К. А., Ахмеджанова А. М., *Мораль менен искусствонун өз ара байланышы*	252
	Мурзакматов А. К., Аманбек к Н., *«Лунь юй» чыгармасынын кыргызча котормолору*	259
	Сырбек к А., Максытова Г. Т.,Ысмайылов М. З., *Толук аялдардын кийиминин моделинин дизайнын долборлоонун өзгөчүлүктөрү*	266
	Турдубаева Г. А., Асанова Г. А., Макамбаева А. Б., *Кыргызстандын айыл чарбасында жеке менчикти түптөө жана өнүктүрүү жараянына аймактык факторлордун тийгизген таасири.*	271
	ИСКУССТВО	
	Акматалиев А. Т., Ыразаков Д. А., Асан у А., *Признаки массовой культуры*	280
	Боронбаев А.Ж., Бактыбек у Н., *Рыспай –соолубас булак*	288
	Курбанбаев К.А., Ыразаков Д. А., Камчыбеков А. М., *Кыргызское искусство в системе традиционной культуры*	294
	Курбанбаев К.А., Ыразаков Д. А., Аширалиева Б.М., *Кыргыздардын жасалга-колдонмо өнөрүндө философиялык идеялардын чагылдырылышы*	303
	Нурбаев А.С., *Формирование духовной и музыкальной куоьтуры современной личности*	311
	Шарипова Э.К., Ыразаков Д. А., Асан у А., *Массовая музыкальная культура*	318

УДК: 316.347:316.7

DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_5

КЫРГЫЗСТАНСКИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛИ ОБ ЭТНИЧЕСКИХ ПРОТИВОРЕЧИЯХ

Азимова Жамийла Чомоевна
Старший преподаватель
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызкая Республика
E-mail: jamkaazimova.kg@mail.ru

Аннотация: *Статья посвящена анализу трудов Кыргызстанских ученых, касающихся этнических противоречий. Проведен контентный дискурс наиболее значимых работ отечественных философов, политологов и социологовсоветского и постсоветского периодов. В связи с тем, чтов советские годы проблема межэтнических противоречий и конфликтов практически замалчивалась в статье большее внимание уделено постсоветским изысканиям. Подробно рассмотрены взгляды кыргызстанских исследователей о причинах и факторах межэтнических конфликтов, имевших место на юге республики. Показано, что в Кыргызстанских исследованиях этнических противоречий, особое место принадлежит рассмотрению субэтнических противоречий родоплеменного и этнорегионального характера. Проанализированы оценки и подходы отечественных ученых к выявлению парадигм трайбализма и этнорегионализма. Кроме этого, выявлены, исходя из отечественной публикации, причины и факторы родоплеменных и этнорегиональных противоречий и конфликтов в постсоветском Кыргызстане. Показаны особенности анализа этнических противоречий в советской и постсоветской отечественной научной литературе.*

Ключевые слова: *противоречия, конфликт, этнос, субэтнос, род, племя, этнизация*

ЭТНИКАЛЫК КАРШЫ ТУРАЛУУ КЫРГЫЗСТАНДЫК ИЗИЛДӨӨЧҮЛӨР

Азимова Жамийла Чомоевна улук окутуучу
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы
E-mail: jamkaazimova.kg@mail.ru

Аннотация: *Макала этникалык карама- каршылыктарды изилдеген кыргыз окумуштууларынын эмгектерин анализдөөгө багытталган. Ата мекендик философтордун, саясат таануучулардын, социологдордун советтик жана постсоветтик доорлордогу белгилүү эмгектери талданган. Совет доорунда этникалык карама- каршылыктар тууралуу эч нерсе талкууланбагандыктан, бул макалада айрыкча постсоветтик изилдөөлөргө көңүл бурулган. Кыргызстандык илим изилдөөчүлөрдүн өлкөнүн түштүгүндө орун алган этникалык чыр- чатактардын себептери жана факторлору боюнча көз караштары терең изилденген. Мында ата мекендик илим изилдөөчүлөрдүн этникалык карама-каршылыктарды*

талдоодо уруучулук, этно регионалдык мамилелерге айрыкча коңүл бурулгандыгы баса белгиленет. Ата мекендик окумуштуулардын изилдөөлөрүндөгү трайбализм жана этно регионализм парадигмаларына айрыкча басым жасалып, анализденет. Мындан сырткары ата мекендик илимий эмгектерге басым жасалуу менен постсоветтик Кыргызстандагы уруучулук жана этно регионалдык карама-каршылыктардын себептери жана факторлору аныкталат. Этникалык карама-каршылыктардын советтик жана постсоветтик доорлордогу өзгөчөлүктөрүн анализдөөдөгү ата мекендик илимий адабияттын орду белгиленет.

Ачкыч сөздөр: *карама-каршылыктар, кагылышуулар, этнос, субэтнос, тек, уруу, этносторго болуу*

KYRGYZSTAN RESEARCHERS ABOUT ETHNIC CONTRADICTIONS

Azimova Jamiyla Chomoevna teacher
E-mail: jamkaazimova.kg@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic
E-mail: jamkaazimova.kg@mail.ru

Abstract: *The article is devoted to the analysis of the works of domestic scientists concerning ethnic contradictions. A content discourse of the most significant works of domestic philosophers, political scientists and sociologists of the soviet and post-soviet periods carried out. Due to the fact that in the soviet years the problem of interethnic contradictions and conflicts was practically hushed up. The article focuses more on post – soviet research. The views of Kyrgyz researchers on the causes and factors of interethnic conflicts that took place in the south of the republic considered in detail. It is shown that in the Kyrgyz studies of ethnic contradictions, a special place belongs to the consideration of subethnic contradictions of a tribal and ethno regional nature. The assessments and approaches of domestic scientists to the identification of the paradigms of tribalism and ethno regionalism were analyzed. In addition, the causes, factors of tribal, ethno regional contradictions, and conflicts in post-soviet Kyrgyzstan have been identified based on domestic publications. The features of the analysis of ethnic contradictions in the soviet and post-soviet domestic scientific literature shown.*

Keywords: *contradiction, conflict, ethnos, sub ethnos, kind, tribe, ethnization*

Введение

Этнические противоречия анализировались кыргызстанскими философами, социологами, политологами, историками в рамках исследования национальных этнических отношений, формирования и развития социалистических наций, в различных его аспектах: политических, этнокультурных, этнопсихологических, семейно-бытовых, этноидентификационных.

Однако этнические противоречия как объект специального научного анализа в этих работах не рассматривались, кроме высших проявлений этнических противоречий - межэтнических конфликтов, получивших свое

развитие после Ошского межэтнического конфликта 1990 года и межэтнических столкновений в 2010 году в Кыргызстане.

Этнические противоречия в фрагментарной форме рассматривались во всех работах, посвященных формированию и развитию кыргызской социалистической нации, начиная с конца 40-х годов прошлого столетия. Известный кыргызстанский философ А. И. Нарынбаев, анализируя исследования кыргызстанских философов, посвященные национальной проблематике в советский период, отмечает следующее: " В 50-60-е годы для философов Кыргызстана (М.С.Джунусов, А.А.Салиев, А.И.Нарынбаев, М. Сейдиматов, В.И.Гречко и др.) проблема формирования и развития кыргызской социалистической нации была ключевой в трудах этих учёных

Показано значение Октябрьской революции в становлении кыргызской нации, проведён анализ социально-экономических, политических, культурно-идеологических факторов развития, исследованы вопросы фактического равенства наций, изучена проблема сближения наций и т.д. В середине 60-х годов философы начали активно изучать тенденции развитии нации, патриотического и интернационального воспитания, дружбы народов. Член-корреспондент АН Киргизской ССР А. Табалдиев исследовал две тенденции в развитие нации и национальных отношений в советском обществе. В работах автора настоящего исследования анализируются диалектическое единство сближения и развития наций как объективный закон развития наций и национальных отношений в условиях социализма, закономерности экономического развития нации, взаимовлияния и взаимоотношения культур, влияния на сближение наций, роста межнациональных браков, рассматривающих все вопросы развития национальных черт психологии народов, проблемы традиций и обычаев в семье и другие.

Материалы и методы исследования

Ряд крупных работ по проблемам развития нации и национальных отношений, национальных культур, интернационального и патриотического воспитания трудящихся, дружбы народов, образа жизни, национальной психологии в формировании и развитии личности, новых традиций и т.д. были опубликованы профессорами Р. Ачыловой, А.Б. Элебаевой, Н.П. Борзых, М.Т. Артыкбаевым, Ш.М. Ниязалиевым и другими

Исследование философских проблем развития нации и национальных отношений является актуальными в период перехода нашей республики к рыночной экономике, развития демократии и создания правового государства. Практические потребности кыргызского общества требуют

формирования стабильной межнациональной ситуации и урегулирования межэтнических конфликтов на научно-теоретической основе.

Большое внимание в процессе исследования этнических отношений, этнических противоречий уделяет доктор философских наук, профессор А. Б. Элебаева в своей монографии "Межэтнические отношения в постсоветских государствах Центральной Азии: динамика развития". Так, она пишет: "На постсоветском пространстве этнонационализм является реальностью на значительных территориях. Он специфически выражается во взаимоотношениях между этносами, при которых запросы одного этноса по воспроизводству и укреплению своих культурных традиций и ценностей принимает форму экспансии, настойчиво навязывая их другому этносу, воспринимаемый поэтому последними как ущемление его собственных этнокультурных устремлений, требующих, в этой связи, защиты... Современные условия переходного периода вносят в этнические отношения элемент противостояния и конфронтации, которые не только повышают этноконфликты, но и создают опасность острых национальных кризисов и катастроф.

Автор выделяет два типа межэтнических противоречий, сформировавшихся в конце 80-х и начале 90-х годов: "Один из них сформировался на базе противоречий между советской многонациональной общностью, представленной центром в лице структур единого федеративного центра доминирующим русским народом и народами бывших национальных окраин царской России, имевшими формальную государственную самостоятельность (в лице союзных республик)...Другой тип конфликта - проявлялся во внутренней жизнедеятельности республик, между так называемой титульной (коренной) нацией и этническими меньшинствами, в каждой бывшей союзной республике, давшей название этому национально-государственному образованию после выделения из Союзного государства. В подавляющем большинстве возникших независимых государств стали формироваться подобного рода конфликты между титульным этносом и этническими меньшинствами из числа русскоязычного населения и других малых этносов."

А.Б. Элебаева считает одним из конфликтных факторов в развитии межэтнических отношений в Кыргызстане, противоречия внутри самого кыргызского этноса, между племенами и народами, деление на которые не изжито за годы социалистического развития.

Межэтническим противоречиям, как наиболее актуальным социальным противоречиям, уделил особое внимание К. Молдобаев в своей

книге "Этносоциальная память, идентичность и глобализация". Как отмечает автор "межнациональные отношения становятся крупной проблемой, которая затрагивает политические процессы и институты бывшего СССР, где в процессе модернизации общественной системы обнаружились острые межнациональные противоречия и конфликты".

Доктор философских наук А. Айтбаев в своей монографии "Менталитет кыргызского народа: теория и практика" пишет о роли менталитета в формировании и развитии межэтнических противоречий в современном мире следующее: "... формирование менталитета - сложный и противоречивый процесс. Его приобретение сопровождается преодолением консервативных элементов, возникновением нового, прогрессивного в сознании людей и синтезом индивидуального, национального и общечеловеческого. Противоречивость менталитета как мыслительного, отражательного процесса связано с ментальной несовместимостью людей и народов.

Именно эта "разность потенциалов" человеческих желаний и побуждений, усиливаемая и усугубляемая внешними манипуляциями индивидуальным и общественным сознаниями, и является основной причиной дезинтеграции, противостояния, вражды и насилия, которые вполне способны погубить мир. В этом, и только в этом - истоки и локального, и геополитического противоборства различных идеологий и общественных систем, национально-этнической нетерпимости и межнациональных конфликтов, противостояния мировых религий и цивилизаций".

Проблема этнических противоречий нашла свое отражение в работах доктора исторических наук, профессора Ч.Чотаевой. Так, рассматривая феномен деэтнизации, она пишет следующее: "Процесс деэтнизации на Западе и ряде других стран был достаточно эффективным в силу ряда объективных причин. Наиболее успешной была деэтнизация страна переселенческого капитализма - США, Канаде, Австралии, где коренные этносы были, в основной в своей массе, физически уничтожены. Однако в других регионах мира, особенно в его в восточных странах, деэтнизация было недостаточно глубокой, что привело к совершенно иному итогу нациогенеза - отторжение гражданственности и превращению этничности в национальную идентичность, то есть разрежение вышеуказанного противоречия было решено в пользу этнического структурирования. Именно такой вариант произошёл в ряде восточноевропейских стран (Чехословакия, Югославия) и СССР."

Наиболее значимый вклад в разработку высшей формы этнических противоречий - этнических конфликтов, внёс доктор социологических наук Н.

А. Омуралиев. Он межэтническую обстановку в Кыргызстане в период суверенизации характеризует как чрезвычайно противоречивую, динамичную и многогранную, а деградацию межэтнических отношений объясняет кризисными явлениями во всех областях жизни социума и воздействием политических, социально-экономических и психологических факторов. По его мнению, большое воздействие на межэтническую обстановку и на данные ориентации оказали Ошские события 1990 года.

Результаты и обсуждения

Но с 1992 года заметен спад напряженности в межэтнических отношениях, наступает нормализация и стабилизация, уменьшается отток русскоязычных граждан. Но автор отмечает, что несмотря на эти позитивные процессы, всё также определённая межэтническая напряженность в отдельных аспектах сохранилась, и при определённых процессах могла способствовать возникновению конфликта. Автор считает, что в итоге системных преобразований в Кыргызстане в годы суверенизация сузилось пространство для этнических конфликтов и усилился конфликтный потенциал среди этносов, способный в ряде условиях перерасти в межэтнический конфликт.

Н. А. Омуралиев считает, что в современных условиях присутствует весь комплекс противоречий в кыргызстанском обществе и необходима интеграция и консолидация граждан различных этнических социальных, региональных общностей на базе взаимных интересов и ценностей, и становления всеобщей гражданской идентичности.

Рассматривая этнические противоречия, автор отмечает, что особенностью развития межэтнических отношений является то обстоятельство, что они детерминируются не только общежитием различных этносов, взаимодействием неформальных и формальных социально-политических структур, но, а также совокупностью геополитических, внешнеполитических, социально-демографических, экономических, конфессиональных и ряда иных факторов субъективного и объективного характера. В связи с этим он указывает на наличие следующих групп противоречий: цивилизационных, геополитических, демографических, конфессиональных, территориальных, водно-земельных, субэтнических, политических, интеграционных, которые оказывают воздействие на протекание этнических противоречий в Кыргызстане.

В разработку проблем субэтнических противоречий весомый вклад внёс доктор философских наук Джусупбеков А.К. В своей докторской монографии "Этническая идентичность номадов", опубликованной в 2009 году, автор провёл структурно-функциональный анализ уровней этнической

идентичности номадов и пост номадов - родоплеменного, этнорегионального и этнонационального. А.К. Джусупбеков рассматривает этническую идентичность как сложную внутренне противоречивую, этнопсихологическую целостность, подразумевающую взаимопереходящие и по нисходящей, и по восходящей траектории уровни этническое самосознание, имеющее, в свою очередь, над уровни и подуровни в качестве промежуточных ступеней между уровнями. А сами уровни этнического самосознания - это степени и индикаторы, которые характеризуют процессы этнической самоидентификация личности.

Рассмотрение и взаимодействие уровней этнического самосознания посредством структурно-функционального анализа, по мнению автора, позволяет выявить субэтнические противоречия в этнической идентичности номадических общностей и констатировать, что исходя из реальных исторических обстоятельств возникновения и установления функциональных связей с соседними этносами, имеющегося уровня этнической консолидированности, энергетики этногенетических процессов консолидации и дезинтеграции, тот или иной элемент либо целая совокупность элементов начинают играть преобладающую роль в процессе этнической идентификации.

В своей монографии данный автор уделил большое внимание противоречиям в процессе формирования гражданской идентичности кыргызстанцев. Так, отмечается что на этноиндификационные процессы среди кыргызов большое воздействие оказывает такие же процессы, имеющие место среди других этнических групп Кыргызстана, которые вместе с кыргызами находятся на этапе становления общегражданской идентичности. От данного зависит целостность, противоречивость, консолидированность, зрелость формирующейся гражданской нации в общепринятом контексте и наоборот.

Выводы

Говоря о противоречиях между национальной (гражданской) и этнической (этнонациональной) идентичностями, автор считает, что не бывает абстрактного гражданского самосознания, оторванного от того или иного этнического (этнонационального) самосознания, которое лишено какого-либо этнического содержания, как не бывает какого-либо этнонационального самосознания, которые существует вне какой-либо гражданской принадлежности, отождествления её с какими-либо государственными границами. Из-за этого философские дискуссии о противоречиях между этносами (этнонациями) и гражданскими нациями необходимо оценивать в качестве акцентирования политиков и ученых на приоритеты в определённый исторический период, в определенной исторической обстановке и в том или

ином государстве в основном принципы государственного строительства или этнического начала. Данные приоритеты детерминированы не столько и не только желаниями, волей элиты либо части элиты, сколько степенью этнизированности граждан, характером взаимоотношений с другими этническими группами, как в самой стране, так и в соседних государствах, историей межэтнических и межнациональных взаимоотношений, а также их перспектив.

Ощутимый вклад в разработку проблемы этнических противоречий в Кыргызстане внесла доктор философских наук, профессор Р.Д.Стамова. В своей фундаментальной монографии "Личность в современном Кыргызстане", автор уделяет значительное место обострению этнических противоречий, как межэтнических, так и субэтнических в условиях глобализации. Так, она отмечает что "в реальной жизни желание "обеспечить сохранение кыргызскогонарода как нации... национальной ментальности и национальных особенностей" практически не совмещается, чтобы ни говорили патриоты всех мастей, с идеей "построения современного демократического, многонационального, свободного суверенного государства, в котором должны строго соблюдаться и почитаться демократические ценности, права человека, свобода совести и убеждений.

В этом, собственно, и состоит трагедия всех малочисленных и экономически слаборазвитых этносов, особенно же в эпоху глобализации, так или иначе обречённых либо быть ассимилированными в теле других, более многочисленных и экономически мощных народов, либо вынужденных сознательно идти на изоляцию с целью сохранения самобытности, собственной культуры, ценностей".

Анализ трудов кыргызстанских ученых по этнонациональной проблематике показал, что советский период в обществоведении считалось что если есть какие-либо межэтнические противоречия, то они не могут носить антагонистический конфликтный характер в социалистическом обществе. И только годы перестройки и период суверенизации бывших союзных республик советская наука была вынуждена признать конфликтные форматы межэтнических противоречий.

Кыргызстанские обществоведы, особенно в связи с Ошскими конфликтами 90-го и 2010-гг, были вынуждены актуализировать в своих этнонационациональных изысканиях проблему межэтнических противоречий и конфликтов. Архаизация сознания и возрождение родоплеменных ценностей и укрепления этнорегиональных, этнолокальных взаимосвязей в условиях глубокого, системного, социально-экономического, политически-духовного

кризиса обострилисубэтнические противоречия трайболого и этноземляческого характера.

В целом, в кыргызском обществоведении этнические противоречия особенно во взаимоотношениях субэтносов не стали еще обьектом специального научного, в том числе философского исследования.

Литература:

Табалдиев А. (1965). Некоторые вопросы сближения наций. Фрунзе.

Табалдиев А. (1969). Опыт разрешения национального вопроса в СССР и его историческое значение. Фрунзе.

Табалдиев А. (1969). Межнациональная семья. Фрунзе.

Нарынбаев А. (2004). Избранные произведения. Отв. Ред. Проф. Бекбаев А. НАН КР, Институт философии и права. Билим, 624-625.

Элебаева А.Б. (1991). Межэтнические отношения в постсоветских государствах Центральной Азии: динамика развития. Бишкек: Илим, 4-100.

Молдобаев К. (2005). Этносоциальная память, идентичность и глобализация. Избранные труды. Бишкек, 208.

Айтбаев А. (2005). Менталитет кыргызского народа: теория и практика. Бишкек. 21-23.

Омуралиев Н.А. (2012). Межэтнические конфликты в Кыргызской Республике: социологический анализ. Автореф. Дисс. На соиск. Уч.ст. д. социол. наук. 3-25. Бишкек.

Стамова Р.Д. (2008). Идентичность в современном Кыргызстане. Бишкек.145.

УДК 398.223
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_14

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК РЕСУРС ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ СОЦИУМЕ

Захарова Антонина Евдокимовна,
с.н.с. отдела историко-культурного наследия
Института гуманитарных и региональных исследований
ЮО НАН КР, к.и.н., Заслуженный работник НАН КР

Аннотация: *Статья посвящается механизмам воспитания патриотизма в молодежном пространстве поликультурного социума. Особое внимание в этом процессе уделяется средствам исторического и культурного наследия, обладающего образовательными, воспитательными, развивающими и профессионально-ориентирующими функциями. Далее в статье излагаются сведения о чрезвычайно богатом наследии древней земли юга Кыргызстана и конкретно о ключевых объектах историко-культурного наследия, в том числе памятнике Всемирного наследия Сулайман-Тоо. В этом контексте перечислены основные механизмы воспитания патриотизма, которые наиболее эффективно могут быть использованы в поликультурном социуме, и, в частности, в молодежной среде.*

Ключевые слова*: история, историко-культурное наследие, воспитание патриотизма, культура, поликультурный социум, патриотическая мотивация, механизмы и формы воспитания, памятники древней и современной истории.*

ТАРЫХЫЙ ЖАНА МАДАНИЙ МУРАС САЯСИЙ ЖАНА МАДАНИЙ КООМДО ПАТРИОТИЗМГЕ ТАРБИЯЛООДО РЕСУРС КАТАРЫ

Захарова Антонина Евдокимовна
КРУИА Түштүк бөлүмүндөгү гуманитардык
жана аймактык изилдөөлөр институтунун тарыхый-мадаиий
мурастар бөлүмүнүн улук илимий кызматкери

Аннотация*: Макалада жаштар мейкиндигинде патриотизмге тарбиялоонун механизмдери каралган. Бул процессте тарыхый жана маданий мураска жана анын обьекттерине, анын ичинде Дүйнөлүк мурас Сулайман-Тоо эстелигине өзгөчө көңүл бурулган. Саясий жана маданий коомдо, тактап айтканда, жаштар чөйрөсүндө натыйжалуу пайдаланууга мүмкүн болгон патриотизмге тарбиялоонун механизмдери каралган.*

Ачкыч сөздөр: *тарых, тарыхый эстеликтер, байыркы тарыхый-маданий мурас маданият*

HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE AS RESOURCE OF UNBRINGING THE PATRIOTISM IN THE MULTICALTURAL SOCIETY

Zakharova Antonina Evdokimovna

S. S. of the Department of historical and
Cultural heritage Institute for humanitarian and regional studies
South brunch of National Academy of Sciences
CR. Ph.D. Honored of National Academy of Sciences

Abstract: *The article is denoted mechanism of the unbringing the patriotism in multinational society. Besides it shows the role Historical and Cultural Heritage in this process. In this context monument, worldwide importance Sulaiman-mountain occupies key place. That object is the most important monument of historical and cultural heritage in the South Kyrgyzstan and city Osh.*

Keywords*: history, historical and cultural heritage, patriotic upbringing, culture, multinational society, patriotic motivation, mechanisms and forms of education, monuments of ancient and modern history.*

Введение

Нравственная позиция личности характеризуется силой чувства патриотизма, одного из наиболее глубоких чувств, закрепленных веками и тысячелетиями. Для патриотизма характерны беспредельная любовь к своему Отечеству, его культуре, традициям, обычаями, а также социальная активность и готовность защищать свободу и независимость своей страны.

Историческое и культурное наследие многонационального народа Кыргызстана является действенным ресурсом воспитания патриотизма в молодежной среде. В изучении истории, культуры, народных традиций, обычаев, искусства народных мастеров, а также героического прошлого родного края лежит важный аспект патриотической мотивации воспитания любви к Родине, уважения к своей национальной культуре и культуре других народов. Историко-культурное наследие позволяет ощутить единство культурного пространства всей страны, а также выявить и понять самобытность каждого проживающего в ней народа.

В современных условиях глобализации именно культура и наследие определяют отношение мирового сообщества к стране, ее привлекательность с позиции социальных отношений. Следовательно, истинного уважения можно добиться, прежде всего, через тот вклад, который страна вносит в мировую культуру. В связи с этими императивами современного мира, для признания значимости любой страны роль наследия и культурных ценностей, созданных народом за длительный период его существования, становится определяющей.

Чрезвычайно важна роль исторического наследия в воспитательном процессе молодежи, ведь оно обеспечивает одновременное осуществление таких функций, как образовательная, воспитательная, развивающая, профессионально-ориентирующая. Поясним данное утверждение.

Материалы и методы исследования

Образовательная функция состоит в том, что при изучении исторически значимых культурных объектов формируются знания об их создании и значении в жизни людей, необходимости их охраны, восстановлении и бережного использования, развиваются познавательные способности и интересы личности, формируются умения самостоятельной и творческой деятельности. При этом важно соблюдать психолого-педагогические условия патриотического воспитания. Необходимо его осуществлять с учетом психологических особенностей, потребностей и установок, а также национальных традиций.

Воспитательная функция заключается в том, что при изучении сведений об историко-культурном наследии воспитывается не только гражданско-патриотическое чувство, но и такие нравственные качества личности, как интернационализм, коллективизм, гуманизм, толерантность, трудолюбие, социальная ответственность за сохранение исторических объектов.

Развивающая функция состоит в том, что знания об историко-культурном наследии ускоряют развитие таких процессов, как восприятие, внимание, воображение, память, речь, мышление. При этом формируется абстрактное мышление, эстетическая культура и художественно-эстетическое сознание.

Кроме того, молодежь, знакомясь с важными векторами историко-культурного наследия, а именно, творчеством зодчих и мастеров декоративно-прикладного искусства, увлекается их профессиями. В этом состоит *профессионально-ориентирующая функция* знаний материала об историко-культурном наследии родного края.

Результаты и обсуждения

В этой связи необходимо отметить, что методологической основой патриотического воспитания является диалектический подход, принцип историзма, учение о всестороннем и гармоничном развитии личности. И процесс осуществляется в соответствии с общепедагогическими подходами. То есть:

* необходимо соблюдать научный подход в работе и связь с практикой;

* осуществлять нравственную, общественно-полезную и гуманистическую направленность патриотического воспитания;

* планировать самостоятельность, коллективизм и добровольность;

* руководствоваться краеведческим принципом при работе с молодежью, поскольку историческое наследие изучается, как правило, на местном ак:

- экскурсии по историческим местам, к памятникам истории и культуры, в художественные и исторические музеи, в мастерские местных художников;
- тематические вечера, занятия, спецкурсы – по истории родного края, литературе и эпическому наследию, народоведению;

- встречи с историками, краеведами, поэтами, художниками, архитекторами, скульпторами и другими известными людьми края;
- поисково-исследовательская работа на темы: «Памятные места», «Памятники архитектуры города», «Памятники историческим личностям» и др.

В систему форм патриотического воспитания молодежи включаются общеизвестные механизмы, обеспечивающие массовость этой работы. Общественные объединения организуются по интересам молодежи. Наиболее эффективным механизмом является создание волонтерского движения по сохранению и бережному использованию памятников историко-культурного наследия. Ведь участники волонтерского движения, оберегая их, вносят непосредственно свой труд, проявляя свою заботу о наследии предков.

Большую роль в патриотическом воспитании может сыграть индивидуальная работа. Она осуществляется по интересам с учетом возможности исполнителя, который не только пополняет «копилку» материала, необходимого для совершенствования патриотического воспитания, но и получает интеллектуальное удовлетворение от проделанной работы.

Приоритетным значением в определении содержания патриотического воспитания является приобщение молодежи к ценностям национальной культуры, к историческому прошлому и традициям этносов поликультурного социума, к краеведческому материалу (историческому, географическому, этнографическому, архитектурному и искусствоведческому).

Возможности патриотического воспитания молодежи поликультурного социума Кыргызстана средствами исторического наследия безграничны. В каждом уголке нашей страны есть духовно, исторически и эстетически значимые памятники древней и современной истории. Наличие многогранного историко-культурного наследия позволяет осуществлять патриотическое воспитание молодежи на высоком уровне. Так, например, в социуме Кыргызстана имеет чрезвычайно большое значение национальное достояние страны – гора Сулайман-Тоо, расположенная в центре исторической части г. Ош. Исследователи этимологии современного названия Сулайман-Тоо отмечают, что уже в XIII веке гора носила имя собственное – Барака. Название это приводится в работе В.В. Бартольда «Фергана» со ссылкой на Джемаля Карши (XIII в. (Бартольд, 1996). Позднее, в XV веке, название Барака трансформируется в Бара-Кух – Красивая гора. В уникальном средневековом источнике начала XVI в. «Бабур-наме» Мухаммад Захириддин Бабур пишет: «О достоинствах Оша дошло много преданий. К юго-востоку от крепости стоит красивая гора, называемая Бара-Кух» (Бабур, 1982). Вместе с тем, касаясь этимологии термина Сулайман-Тоо, следует отметить, что название Бара-Кух позднее было утрачено. В

народных преданиях и легендах, записанных исследователями и путешественниками, а также историками, востоковедами, членами научных экспедиций, посетивших Ош во второй половине XIX в., гора носит уже другие названия: Тахти-Сулейман, Тахт-и-Сулейман, Сулейман-тахт, Сулейман-тахта, Сулейман-таш, Сулайман-Тоо. Несмотря на различие вариантов, все перечисленные названия связаны с именем Сулеймана пайгамбара, премудрого царя Соломона (Койчуев и др. 1994). В качестве одного из примеров приведем сведения российского публициста Е.Л. Маркова, посетившего Ош в 1891 г. Он пишет: «Местная легенда утверждает, что Ош основан премудрым царем Соломоном, которого мусульмане, как известно, почитают за святого. Над старым Ошом возвышается одинокая гора, которая до сих пор называется «Соломоновым камнем» или «Скалою Соломона» – «Сулейман-Таш» (Марков, 1893). Подтверждение о том, что царь Соломон почитаем в исламе, как Сулейман пайгамбар (пророк) отражено в Коране. *(Сура 21, аят 81).*

С незапамятных времен Сулайман-Тоо почитается в народе как священное место для всех конфессий, начиная с ранних религиозных воззрений наших предков. По мнению известного археолога Ю.А. Заднепровского «Сулайман-Тоо, как культовый центр, функционировала с начала чустской культуры до эпохи Саманидов и пользуется большим почитанием до настоящего времени» (Заднепровский, 1997). *(Т.е. от эпохи поздней бронзы до X века – А.З.)*

Культурологические особенности феномена Сулайман-Тоо заключается в исторической и духовной значимости не только для Кыргызстана, но и для всего мирового сообщества. Обилие артефактов, обнаруженных археологами на Сулайман-Тоо, подтверждает многовековую историю этого своеобразного храма под открытым небом. Сотни петроглифов, высеченных на Сулайман-Тоо, хранят ценнейший информационный материал о религиозных воззрениях жителей Оша с древнейших времен: тотемизма, зороастризма, буддизма, христианства несторианского толка (Захарова, 1997).

С VII по X вв. в Средней Азии утвердился ислам. Арабские источники VIII-XI вв. (Абу-л-Касим Хордадбех, Ибн Хаукаль, ал-Мукаддаси, ал-Истахри) сообщают об Оше, как о крупном экономическом, культурном и торговом центре Ферганы (Галицкий и Плоских, 1987). В конце X века Ош входил в состав Караханидского каганата. «Основателем тюркской династии Караханидов был Сатук Абд ал-Керим Карахан (умер в 995 г.), который перед смертью принял ислам. Его сын и преемник Муса объявил ислам государственной религией» (Койчуев и др. 1994). и древняя традиция почитания горы в Оше была воспринята и мусульманами. Народные легенды и предания с незапамятных времен наделяют Сулайман-Тоо священной силой,

способной исцелить любые недуги. Священными считались в народе скалы и гроты горы, каменные плиты и тропы, сад и арык у подножья горы. Арык этот так и назывался – Жаннат-арык (Райский арык) (Захарова, 2013).

Следовательно, историко-культурное наследие охранной зоны Сулайман-Тоо по своим историческим функциям является сакральным и представлено не только отдельными объектами, но и территориальными комплексами. Сочетание природной и историко-культурной исключительности свидетельствует об особом их значении в мировой системе гуманитарных ценностей. Именно поэтому историческая и духовная значимость Сулайман-Тоо признана на международном уровне, и в 2009 г. Сулайман-Тоо внесена в список памятников Всемирного наследия ЮНЕСКО. Такое событие налагает на ученых Кыргызстана, местные органы власти и каждого гражданина страны особую ответственность за сохранность памятников Сулайман-Тоо, имеющих теперь всемирную историческую значимость для мирового культурогенеза.

Выводы

Воспитание патриотизма посредством изучения богатого исторического и культурного наследия Кыргызстана имеет большие перспективы. В этой связи в Институте гуманитарных и региональных исследований Южного отделения НАН КР разработан спецкурс для вузов. Цель спецкурса заключается в углубленном познании истории родного края, значимости его историко-культурного наследия, как связующего звена с историческим прошлым и необходимого компонента в процессе формирования позитивного будущего поликультурного социума Кыргызстана.

Литература:

Бабур Мухаммад Захириддин. (1982). Бабур-наме. Ташкент.

Бартольд В.В. (1996). Фергана. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана.

Галицкий В. Я., Плоских В. М. (1987). Старинный Ош. Фрунзе.

Заднепровский Ю.А. (1997). Ошское поселение. К истории Ферганы в эпоху поздней бронзы. Бишкек: Мурас.

Захарова А.Е. (1997). Историко-архитектурное наследие г. Ош. Конец XIX – начало XX вв. Дубай (ОАЭ).

Захарова А.Е. Сулайман-Тоо. Мифы, легенды, предания, исследования. (2013). Ош.

Захарова А.Е. Ош – южная столица Кыргызстана. Памятники истории и культуры. Ош. (2019).

Койчуев Т.К., Мокрынин В.П., Плоских В.М. (1994). Кыргызы и их предки. Бишкек.

Марков Е.Л. (1893). Фергана. Путевые очерки Кокандского ханства. Русский вестник. СПб, Т. IX.

УДК 93.08, 39 8.223
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_20

ОШ: ЭТНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ

Захарова А.Е., с.н.с. отдела историко-культурного наследия
Института гуманитарных и региональных исследований
ЮО НАН КР, к.и.н., Заслуженный работник НАН КР

Аннотация: *В статье отражены исторические условия и факторы формирования, а также трансформации полиэтнического состава населения города Ош. Исследованы сравнительные данные по этническому составу населения южной столицы Кыргызстана в разные периоды истории. Особое внимание уделено этнологическим аспектам и анализу статистических данных. Выводы и заключения построены с учетом результатов исследований известных отечественных и зарубежных этнологов, востоковедов, историков. Отдельное внимание уделено этимологическим аспектам термина* ***сарт****.*

Ключевые слова*: население, формирование, история, полиэтнический социум, депортация, исторические условия, этнологические аспекты, этнические группы, трансформация.*

ОШ: КАЛКТЫН КӨП ЭТНОСТУУ КУРАМЫНЫН ТҮПТӨЛҮҮСҮНҮН ЭТНОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТТЕРИ

Захарова А.Е.,КР УИА Түштүк бөлүмүндөгү
гуманитардык жана аймактык изилдөөлөр
институтунун тарыхый-мадаиий мурастар
бөлүмүнүн улук илимий кызматкери

Аннотация: *Макалада Ош шаарындагы калктын көп этностуу курамынын трансформациясы жана түптөлүү факторлору, тарыхый шарттары чагылдырылган. Тарыхтын ар кайсы мезгилдеринде Кыргызстандын түштүк борборунун калкынын этникалык курамы боюнча салыштырмалуу маалыматтар иликтенген. Өзгөчө статистикалык маалыматтарды талдоо жана этнологиялык аспекттерге көңүл коюлган. Жыйынтыктарды жана тыянактарды келтирүүдө атактуу ата мекендик жана чет элдик этнологдор, чыгыш таануучулар жана тарыхчылардын изилдөөлөрүнө таянган.Өзгөчө көңүл сарт терминин этимологиясына коюлган.*

Ачкыч сөздөр: *тарых, тарыхый,. калк, түптөлүү ,тарых, көп этникалык социум, депортация, тарыхый шарттар, этнологиялык аспекттер, этникалык тайпалар, трансформация.*

OSH: ETHNOLOGICAL ASPECTS OF THE SHAPING ETHNIC COMPOSITION OF THE POPULATION

Zakharova A.E., S. S. of the Department of historical and cultural heritage
Institute for humanitarian and regional studies
South brunch of National Academy of Sciences CR. Ph.D.
Honored of National Academy of Sciences

Abstract: *In article reflected history conditions and factors of the shaping and transformations ethnic composition of the city Osh population. The explored given of ethnic composition of the Kyrgyzstan's South capital population at different periods of the histories. Emphases spared to ethnological aspect and statistical analysis. The findings and conclusions were built with provision for studies known domestic and foreign ethnologists. Separate attention spared etymology of the term* ***sart.***

Keywords*: population, composition, history, multinational society, ethnological aspects, ancient and modern history, mess, history conditions, census, deportation, ethnic group, transformation.*

Введение

Ош-это древнейший город Кыргызстана. Его история насчитывает более трех тысячелетий. Расположен Ош на юго-восточной окраине Ферганской долины, одного из наиболее густонаселённых полиэтнических регионов мира, где в настоящее время проживают представители более 100 национальностей и народностей. Территория Ферганской долины принадлежит трем государствам: Узбекистану, Таджикистану и Кыргызстану. Около половины всего населения Кыргызстана, свыше 3 миллионов человек, проживает в Ферганской долине и сопредельных с ней горных районах.

Исторические условия определили этнодемографические процессы формирования состава населения Ферганской долины. Выделим главные факторы. Древние ферганцы относились к восточноиранским народам. В период существования в Фергане Даваньского государства, в конце 1-го тысячелетия до нашей эры, сложилась самостоятельная древнеферганская народность. Резкие изменения в этническом составе Ферганы произошли в 6 – 7 вв., в связи с вторжением кочевых тюркских племён в Среднюю Азию. С этого периода в Фергане стали преобладать тюркоязычные народы.

Определенную роль в формировании полиэтничности населения Ферганы, в том числе и Ошского оазиса, сыграли торгово-экономические и социокультурные связи в системе Великого Шёлкового пути. Фергана, расположенная на пути из стран древних цивилизаций Индии и Китая в Переднюю Азию, играла далеко не последнюю роль в торгово-экономическом и культурном диалоге Запада с Востоком в период древности и средневековья. В свою очередь, геополитическая и экономическая значимость Ферганского участка Великого Шелкового пути на протяжении многих веков определяла экспансионистские устремления целого ряда государств, таких, как Тюркский Каганат, Арабский Халифат, государства Саманидов и Караханидов, Монгольская империя Чингисхана, государства Тимуридов и Шейбанидов, Кокандское ханство, Российская империя. Захватнические войны, в результате которых территория Ферганы оказывалась под властью перечисленных выше

государств, сыграли немаловажную роль в сложении полиэтнического состава ее населения, основу которого составляли этносы, сформировавшиеся на основе слияния многочисленных народов и племен.

Первые этнологические исследования зарубежных ученых в нашем крае относятся к XIX веку. В частности, проблемы этногенеза и этногеографии народов Центральной Азии отражены в 1-ом томе научных трудов этнолога Южфалви де Мезо-Ковезд, руководившего французской экспедицией 1877 г. в Ферганской долине, в том числе и в городе Ош. В научном отчете он пишет: «Большинство народов, населяющих в XIX веке Фергану – это продукт длительного процесса смешения нескольких народов и племен. Таких, как, каракиргизы, кипчаки, *сарты,* узбеки, узбеки-кипчаки, *сарты-узбеки*, таджики трех типов (туркестанские, ирано-отохтонцы, персы), каракалпаки, какракитаи, кашгарцы, гальчас, туруки-турки, цыгане двух типов (оседлые – мазанги и бродячие – люли), а также встречающиеся реже курамасы, афганцы, персы, индусы, татары и русские» (Тройницкий, 1904).

После присоединения территории Кокандского ханства, в том числе и южного региона Кыргызстана к Российской империи (1876 г.), чиновники Царской администрации были направлены для полномасштабной ревизии вновь созданной административной единицы России, Туркестанского края и первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года.

Материали и методы исследования

По опубликованным результатам переписи населения жители Оша подразделялись по месту рождения и сословиям, их родному языку и вероисповеданию, полу и возрастным группам, а также семейному состоянию, роду хозяйственной деятельности, образованию. Отдельной же графы по этническому составу населения нет. Представители коренных этносов Оша были учтены в группе жителей, говорящих на тюрко-татарском языке, составлявших абсолютное большинство, более 96 % (Сведения Ошского городского управления государственной статистики, 2019).

Результаты и обсуждения

Остановимся подробнее на некоторых аспектах недочетов при проведении первоначального статистического учета жителей Оша по национальной принадлежности. Мы имеем в виду погрешности в работе, произведенной в конце XIX века. Итак, неточность и противоречивость сведений, отраженных в источниках XIX – начала XX вв., отмечали отечественные историки В.М. Плоских и В.Я. Галицкий. В частности, они пишут: «Количественный состав этнических групп Оша, указанный в «Первой всеобщей переписи населения Российской Империи», приходится

устанавливать косвенно, по данным о родном языке и вероисповеданию ошан, т.к. отдельной графы в указанном источнике нет. Отсюда и противоречия в цифровых данных" (Кененсариев, 1998).

Попытаемся произвести тщательный анализ сведений, отраженных в ряде источников того периода. По материалам первой переписи общее число жителей Оша составляет 34157 человек, из них 32432 человека – говорящих на тюрко-татарском языке и лишь 5 человек – на узбекском языке, 8 – на сартском. То есть в сумме сарты и узбеки составляют всего 13 человек, в то время как в обзоре по Ферганской области за 1908 г. указывается, что из 43433 жителей Оша – 39789 человек – сарты и узбеки. Причём, если по сведениям 1897 г. сарты и узбеки разделены по родному языку, то в Обзоре за 1908 г. обе группы объединены в общую графу и цифра количественного состава указывается общая. В Путеводителе по железным дорогам Средней Азии (1911г.) приводится общая цифра населения Оша 47149, из них сартов – 43760, кыргызов – 1000, об узбеках же не упоминается вообще (Сведения Ошского городского управления государственной статистики, 2019):

Табл.1

Год	Количественный состав населения г. Ош Всего:	Из них сартов, узбеков	Кол-во кыргызов
1897	34 157	13	0
1908	43 433	39 789	281 (кыргызы и казахи)
1911	47 149	43 760	1000

Как видим из приведённой выше таблицы, за 11 лет (с 1897 по 1908 г.) население Оша увеличилось на 9276 человека, в графе же по количеству сартов, узбеков увеличение произошло на 39774 человека. Такое явное несоответствие в цифрах можно объяснить только тем, что в первом случае (1897г.) большая часть сартов, узбеков была учтена в составе жителей Оша, говорящих на тюрко-татарском языке. То же самое произошло и с этнической группой кыргызов, т.к. лиц, говорящих на кыргызском языке, не указывается ни одного человека. Что, в принципе, никак не могло быть. Явно занижены и цифры по количеству кыргызов в Оше в 1908 г. и в 1911 г.

Главной причиной противоречивости официальных цифровых сведений 1897 г. явилась путаница в использовании терминов, обозначающих тот или иной язык. В частности, не понятно, что обозначает термин тюрко-татарский

язык. Если имеется в виду тюркская группа языков, то, как известно, в неё входят и узбекский, и татарский, и кыргызский языки. И в этом случае выделять отдельной графой узбеков не имело смысла. Вторая существенная причина неразберихи в сведениях заключалась в неправильном толковании терминов *узбек* и *сарт*. В официальных статистических источниках XIX – начала XX вв. термин *сарт* либо идентифицируется с термином *узбек*, либо их количество объединяется в общие данные.

Одной из основных причин путаницы в статистических данных профессор Т.К. Кененсариев считает незнание языка местных этносов русскими статистами (Пален, 1910). Такой вывод вполне оправдан, тем более что и большинство толмачей-переводчиков, работавших с чиновниками царской администрации, состояло из татар, переселенцев из России, которые не отличались знанием языковых тонкостей коренных народов Ферганы. Следовательно, некомпетентность переводчиков не могла способствовать точному формулированию этнической принадлежности жителей Оша.

Вместе с тем, и сами жители Оша явились причиной этой неразберихи, т.к., по заключению академика В.В. Бартольда, они не придавали значения своей национальной принадлежности: «Раньше многие тюрки в Средней Азии, особенно жители городов, ограничивались тем, что называли себя мусульманами, говорящими по-тюркски, и жителями того или иного города; вопрос о том, к какой тюркской народности их следует причислять, был для них безразличен. Были в ходу и наименования, которые по своему происхождению не имели отношения к национальности, например, слово *сарт*. В настоящее время это слово изгнано из употребления, а слово узбек применяется в более широком значении, нежели раньше; тех, кто раньше называл себя сартами, теперь тоже называют узбеками» (Кененсариев, 1998).

Каково же этимологическое значение столь распространённого в прошлом термина, ныне канувшего в Лету? «Слово сарт, – пишет В.В. Бартольд, – которое кочевники употребляли с нескрываемым презрением по отношению к оседлому населению, и которое народная этимология объясняла, как *сары ит* (желтая собака), ныне изгнано из употребления; сейчас признается только узбекская национальность» (Кененсариев, 1998). Бартольд поясняет смысл и происхождение терминов, имеющих общий корень «сарт»: сартак, сартактай, сартаул, сартакты, сартпау, сартагол, сартагул, сартол и пишет: «Сарт, первоначально древнетюркское слово, означавшее купец; в этом значении оно употребляется в *Кутадгу билик* и у Махмуда Кашгарского. Слово сартпау объясняется как старший купец» (Бартольд, 1964).

Профессор Д.Б. Сапаралиев пишет: «Еще с XYIII века наблюдается наличие у населения фергано-кашгарского региона отличительного по социально-хозяйственным признакам прозвища «Сартия» – имеющего ввиду, оседлых земледельцев, чаще городских жителей, занимавшихся и торговлей, в противоположность «Элетии» – подразумевающих скотоводов-кочевников. Об этом свидетельствуют названия этнических образований в генеалогической структуре некоторых кыргызских РПГ: сарт-кыпчак (род РПГ кыпчак), булюк-сарт (род подотдела беру РПГ адигине), сарттар (подотдел РПГ адигине), сарт (род РПГ багыш), сарт (род подотдела толуман РПГ доолос), сарт (род подоотдела доолос РПГ сарыбагыш) и др.». (Сапаралиев, 1999).

В советский период переселенческая политика была продолжена правительством СССР. В 20-х, 30-х годах XX века для создания индустриальной основы края из России в Центральную Азию, в том числе и на юг Кыргызстана, были направлены десятки тысяч специалистов и квалифицированных рабочих, так называемых “двадцатипятитысячников”. Большинство из них навсегда осталось здесь жить. Часть русских, украинцев, татар, проживающих в настоящее время в регионе – это прямые их потомки.

В годы Великой Отечественной войны из Прибалтики, Украины, Поволжья и Кавказа в республики Средней Азии были эвакуированы многие фабрики и заводы, коллективы научных учреждений и театров, а также была переселена часть немцев, прибалтов, евреев, греков, крымских татар и представителей всех кавказских народов. Многие из их потомков живут и ныне в Кыргызстане, в том числе и южной столице.

Распад СССР в 1991 году вызвал бурные процессы массовой миграции представителей многих этнических групп на свою историческую родину. Это явление внесло глубокие изменения и в транснациональный срез юга Кыргызстана, этнический портрет которого в настоящее время близится к 100%-ной среднеазиатской характеристике. Таковы исторические условия и основные вехи формирования многообразного этнического мира Центральной Азии, в том числе и южной столицы Кыргызстана.

Табл.2

Годы	2000	2004	2005	2013	2019
г. Ош					
Все население	**212013**	**223030**	**250480**	**260451**	**299456**
в том числе:					
кыргызы	83609	92937	118658	128503	151262
русские	11767	9311	8917	4952	4222
узбеки	104387	109974	112201	113976	128952
украинцы	1012	669	598	230	140

немцы	165	144	132	72	53
татары	4590	3668	3554	2097	1846
Казахи	393	351	357	263	263
армяне	72	55	55	27	27
таджики	878	906	916	647	726
азербайджанцы	832	905	931	597	750
чеченцы	32	31	40	10	6
белорусы	81	62	54	10	3
Грузины	33	33	32	24	18
литовцы	7	5	4	6	7
молдаване	18	36	32	4	5
туркмены	28	30	28	879	890
эстонцы	2	2	1	1	1
евреи	29	11	10	18	18
уйгуры	922	921	951	816	915
дунгане	60	62	64	101	105
корейцы	519	430	420	278	265
турки	1126	1169	1209	5581	5724
прочие национальности	1440	1315	1314	1359	3258

Выводы

Итак, коренные изменения, произошедшие в конце XX века в политической, экономической и духовной сферах привели к так называемому этническому ренессансу, сопровождающемуся активными процессами внутренней и внешней миграции, массовым оттоком русскоязычного населения и миграцией сельского населения в городские центры. Этот структурный фактор вызвал прогрессирующую трансформацию в количественном соотношении этнических групп южной столицы, что наглядно демонстрируют официальные данные государственной статистики.

Литература:

Бартольд В.В. (1964). Сарт. Соч., т. II, часть 2. М.: Наука.
Гаврилов Н. (1911). Переселенческое дело в Туркестане. СПб.
Галицкий В.Я., Плоских В.М. (1987). Старинный Ош. Фрунзе.
Кененсариев Т.К. (1998). Ош колониальный. Сб. ст. “Все про Ош”. Ош.
Пален К.К. (1910). Отчет по ревизии Туркестанского края. СПб.
Путеводитель по Туркестану и железным дорогам Средней Азии и Ташкента. (1904). СПб, МФ–К – 1/15550.
Сапаралиев Д.Б. (1999). Этнополитическая история Оша и его окрестностей с XYIII до середины XIX в. Бишкек: Илим.
Ujfalvy de Mezo-Kovesd. (1878). Le Ferghanah & Kouldja. Paris.
Тройницкий Т. (1904). Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ферганская область. СПб.
Скобелев (1914). Статистический обзор Ферганской области за 1911 г.
Сведения Ошского городского управления государственной статистики (2019).

УДК 392:390
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_27

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ КИЛЕМ ТОКУУ ПРОЦЕССИ МЕНЕН КОШТОЛГОН «УЧУК ТАШТАМАЙ» ЖӨРӨЛГӨСҮ

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, т.и.к., доцент.
E-mail: chynyhan@bk.ru
Нурматова Айжамал, магистрант
E-mail: Aijam@mail.ru
Калдыкова Гульмина Пазылбековна магистрант
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул илимий макалада Кыргызстандын түштүк аймактарында сакталып калган салттуу килем токуу процесси менен коштолгон "учук салуу" же "папик ташатамай" адатынын семантикалык маанисине кенири мүнөздөмө берилет. Бул жөрөлгөдө негизинен килем-чеберлер ошол килем токулган үйдөгү жана айылдагы жана уйгө конок болуп келген бойдок жигиттерге «учук» жасап беришкен. Учук-бул жөнүндөн жасалган атайын унааларга ат болобу же машина болобу кооздук иретинде тагылып коюлуучу аяк жагы чачылуу, ал эми баш жагы чыйратып өрүлгөн кооздук буюм. Аны чебердин табитине жана ой-чабытына жараша чон жана кичине үлгүдө жасай беришкен. Бул жөрөлгөнүн семантикасы ошол жигиттин батыраак үйлөнүп, бактысын таап алуусун каалоосун ушул жөрөлгө менен билдирүү болуп саналган.*

Ачкыч сөздөр: *килем, учук, жөрөлгө, семантика, семиотика, этногенез, маданият, кол өнөрчүлүк, салт.*

ОБЫЧАЙ «УЧУК ТАШТАМАЙ», СВЯЗАННЫЙ С ТРАДИЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ КОВРОТКАЧЕСТВА КЫРГЫЗОВ

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, т.и.к., доцент.
E-mail: chynyhan@bk.ru
Нурматова Айжамал, магистрант
E-mail: Aijam@mail.ru
Калдыкова Гульмина Пазылбековна магистрант
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В этой научной статье повествуется семантика традиции «учук таштамай» или «папик таштамай», которая испокон веков соблюдается в процессе ковроткачества кыргызов. Традиционное ворсовое ковроткачество всегда сопровождалось различного рода народными обычаями и традициями. Одним из таких роспространенных обычаев считалось «учук таштамай». Учук-это своеобразное красочное изделие, изготовленное из крашенных шерстяных ниток, которое вешают как украшение на лошадь или другой вид транспорта. В этом обычае ковровщицы-мастерицы тайком одаривали неженатых парней этого села, в том числе сыновей и соседей хозяина. Основное значение и*

семантика заключалась в том, что тот парень кому подарен был «учук», тот должен был жениться в скором времени и приобретать свое счастье

Ключевые слова: *ковер, «учук», семантика, семиотика, этногнез, культура, прикладное искусство, традиция.*

THE KYRGYZ HATIONAL CARPET WEAVING PROCESS TOGETHER WITH THE TRADITION OF UCHUK TASHTAMAI

Satybaldieva Chynyhan Topchybaevna
PhD in histori sciences, associate professor,
E-mail: chynyhan@bk.ru
Nurmatova Aijamal, master,
E-mail: Aijam@mail.ru
Kaldykova Gulmina Pazylbekovna, master
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article is devoted the tendention of the making Kyrgyz carpet <uchuk tashtamai> or <papik tashtamai> which is going to be as a tradition year by year. Traditional pile carpet weaving accompanied by various folk customs and traditions. One of such common customs considered <uchuk tashtamai> in this custom, the carpet weaver-masters secretly gave unmarried people of this village, including the sons and neighbors of the owners. The main conclusion and semantics was that the person to whom the <uchuk> was supposed to marry soon and acduire his happiness.*

Keywords: *carpet, ornament, semantics, semiotics, ethnogenies, cultura, carpet weaving, tradition.*

Киришүү

Азыркы күндө килем токуучулук өнөрү Баткен областынын Баткен жана Лейлек райондорунда ушул кунгө чейин сакталап келет (Антипина, 1962). Андан тышкары Ош областынын Чон Алай районунда жана Ноокат райондорунда азыркы кҮндө да салттуу килем (согуу) токуу өнөрү кездешет. Изилдөө обьектиси. Айрыкча Лейлек районунун дээрлик баардык айылдарында килемдин эки түрү токулат. Булар: «жүл килем» жана «араби килем».

Материалды изилдөө методдору

Эмпирикалык жана тарыхый-салыштырма методдору аркылуу килемдин токуу процессин жана ага байланышкан каада–салт, үрп–адаттарды изилдедик. Мунун натыйжасында учук таштамай жөрлгөсүнү семантикасын аныктай алдык.

Негизги бөлүк

Жүндөн жасалган бул эки килемдин ар бирине токтоло кетсек: «жүл килем» кадимки эле жүндөн жасалган кустардык ыкма менен колго токулган түктүү килем. Анын өлчөмү орточо эсеп менен туурасына 2-2,8мм, ал эми узунуна 3-3.5 мм болот. Салмагы 40кг. тегерегинде болот (Розвадовский, 1916).

Ал эми араби килемди өрмөкчүлүк ыкмасы колдонулат, түксүз (Антипина, 1962). Салмагы салыштырмалуу женил жана токуу техникасы да оной. Кыргыздардын салттуу токулган түктүү килемдерин жана токулган буюмдарын жергиликтүү тургундар «согулган килем», «согулган баштык, чавадан» деп да аташат. Кийиз жашоо техникасынан алда канча машакаттуу жана оор болуп саналат (Иванов, 1959).

Азыркы кҮнгө чейин килемдерди токуу ыкмасы татаалдыгына карабай колго токулган килемдердин эстетикалык абалы жакшырган, жана өзүнүн утилитардык маанисин жоготкон эмес. Кыргызстандын түштүк-батыш ареалында колдо токулган килемдери негизинен жүндөн жасалат. Кошумча сырье катары пахтадан жасалган була колдонулат. Эмеректери жана кол өнөрчүлүк шаймандары негизинен кустардык формада сакталган. Негизи кол өнөрчүлөр килем токуп жатканда кустардык ыкманы колодонот, себеби килемди сатыкка эмес өздөрүнүн муктаждыктарын гана канааттандыруу үчүн жасашкан. Бош убактысында гана жана өзүндө болгон каражаттарды гана жумшап, көпчүлүк учурда ашар түрүндө атайын кардар үчүн эмес өзҮнҮн кыялындагы фантазиятсына жараша чыгармачылына жараша эле килемдерди жаратышкан (Антипина, 1962). Ошондуктан атайын килемдин атайын стандарты жана сапаты жөнүндө көп деле кабатырланышкан эмес. Эгерде токулган килемди башка бирөөлөр муктаж болсо, ал да өзүнүн айылындагылар же туугандары гана болгон. Демек килем токуучулук продукциясы анча кеё эмес ареалда гана жана муктаждыкты жоюнун эё эле арзан жана жана примитивдүү жолу болуп эсептелген. Килем токуу өнөрү элдин жашаган аймагынан жана жаратылыш шартынан жана чарбасынан көз каранды болгон.

Жүндү иштетүүнүн алдынан аны жүн тарак менен тытып эгер жүн тарак жок болсо колдо тытып же тыттын чыбыгы менен сабалап андан кийин гана ийрүүгө киришикен. Ийрип бүткон сон даяр болгон жипти жууп, кургатып атайын боекторго боеп алышкан.

Килем токуу станогу да жөнөкөй типке ээ болуп, элдин чарбасына жана жашоо образына ылайык куралган. Кыргыздардын килем токуу учун жасалган станогу *«дүкөн»* деп аталып, горизонталдык абалга ээ болгон. Ал дүкөн негизинен жыгачтан ар кандай түрлөрүнөн жасалып примитивдуу конструкцияга ээ болгон. Бул дүкөн кустардык абалда ушул кунгө чейин сакталып калуу менен бирге, өзүнүнүн утилитардык маанисин жоголо элек. Дүкөн менен кошо тыт дарагынан жасалган «*токмок-тарак*» токмок канча оор болсо ошончолук эффекти күчтүү болгон, андан тышкары жүн жиптерин кесүү үчүн бычак керектелген (Розвадовский, 1916). Ал эми Кыргызстандын аймагында жашаган кыргыздардан башка элдер түктүү килем токуу менен

алектенишпегени анык болду. А түгүл кошуна республикадагы элдер кыргыздардын түктүү килемин сатып алып кетерин жергиликтү маалымат берүүчүлөр тастыкташты (Иванов, 1959). Ал эми азыркы учурда Лейлек районунун дээрлик бардык айылдары токуучулук өнөрүн аркалашып аны кошумча каражат табууга ынгайлашкан кол өнөрчүлүк катары өнүктүрүп келе жатышат.

Килем токуу процессиндеги дагы бир тенденциялардын бири ырым жырымдар жана салттар. Кыргыздардагы килем токуу процессинин башынан аягына чейинки мезгили ар кандай элдик салттар жана ырым-жырым, жөрөлгөлөр менен коштолуп турат.

Алгач килем токуу алдында аксакал ууз-килемчилер бата беришип, андан соё килем токуу процесси башталган (Антипина, 1962). Килем токуу прцесси башынан аягына чейин ар кандай ырым-жырым, жөрөлгөлөр менен коштолгон. Ушундай жөрөлгөлөрдүн бири «учук салмай», «учук таштамай», «папик таштамай» деп аталып келет. Учук-бул жүндөн жасалган атайын унааларга ат болобу же машина болобу кооздук иретинде тагылып коюлуучу аяк жагы чачылуу, ал эми баш жагы чыйратып өрүлгөн кооздук буюм. Аны чебердин табитине жараша чон жана кичине үлгүдө жасай беришкен. Учук үчүн атайын жүндү ийрип жип жасашкан эмес, килемдин жиптеринен артып калган жиптеринен эле жасап коюшкан. Бул жөрөлгөнүн келип чыгышына көнул бура турган болсок төмөнкүдөй суроттомо пайда болот. Килем токулуучу айылдардагы бойдок жигиттер килем токулган уйгө тез тез барып ууз кыздарга сарасеп салып, аларды потенциалдуу келечектеги жар катары маани беришчу. Андыктан килем токулган Үйдө дайыма жаштардын топтолоору байкалган. Кээ бирде килемчи-чебер информаторлордун айтымдарына караганда, өтө эле бойдокчулукта көп жүргөн, уйлөнө элек жигиттерге жүндөн учук жасап чөнтөктөрүнө салып коюшчу. Учукту негизи байкатпай салуу шарт эле. Эгерде жигит байкап калса учукту таштатпай качып кетиши мҮмкҮн эле. Учук ташталган жигит ошол жерде отурган чебер женелерге карыз болуп калган (Розвадовский, 1916). Карызынан кутулуунун ар кандай ыкмалары болгон. Таттуу нерселерди сатып беришкен, же акчалай кутулушкан же өнөрлүү жигит болсо ырдап чордоп кутулган. Бул ырым-жырымдын маниси жигитке эртереек уйлөнүшү жөнүндө кыйытуу эле. Бул ыкма менен женелер жана эжелер жигиттердин үйлөнүшүнө өбөлгө түзүп түртку болушкан десек аша чапкандык болбосо керек. Жигиттер болсо ошол эле женелерине синдилерин же туушкан туугандарынын кыздарын тааныштырып коюсун суранышкан (Ларина, 2000). Кыскасы ушул учук салуу жөрөлгөсү коомдогу эркек жана аял маселесиндеги социалдашуу процессин жүргүзгөн. Мындай учук салуу

процессинин башка элдердеги аналогдорун да изилдеп көрүү маселеси али алдыда турат. Килем токуу процессиндеги дагы бир уникалдуу азыркы кунго чейин актуалдуу болгон салттын түрүнүн бири бул «чебер жоктомой» же «килем жоктомой». Мында килем токуп жаткан кыз келиндердин ишинин арбыштуу жана тезирээк бүтүп кетишине өбөлгө түзүлгөн. Килем токуган ууздарга тамактшаын түрлөрүн, белек бечкек жана таттууларды алып келишкен. Килем токуу процесси өзү абдан мүшкүлдүү иш аракеттердин топтому болуп саналат. Андыктан токуу процесси ортолоп калганда килем жоктомой жөрөлгөсү башталат. Килемди жоктогондор негизинен туугун туушкандары жана кошуналары болуп саналат. Биздин байкашыбызга караганда килем жоктомой ысык тамак бышырып узатуу менен коштолуп турган. Ал эми килемди токуп бүткөндөн кийин Үй ээси чеберлерге сарпай кийит жасап, акчалай сыйлык берген. Килемди бүткөнүнө кубанып колу-кошуналарын, тууган уругуна чай берген. Советтер Союзунун мезгилинде 250-300 рубль акча берилген, ал эми азыркы кундө Лейлек районунун Кулунду айылында 2 мин сомдон беришет. Бирок белгилей кетчү нерсе азыркы кундө килем токуу жергиликтүү элдердин эмгек кирешеси катары каралып, чеберлер бири бирине жардамдашып эмгек акысын албай эле килемди токушуп жатышат. Орточо килемдин баасы көлөмүнө жана сапатына, анан баса белгилей кетчү нерсе боегуна жараша 15-50 мин сомго барабар болууда (Ларина, 2000).

Корутунду

Бул макаланын сонунда төмөнкүдөй жыйынтык чыгарса болот: кыргыздардын килем токуучулук өнөрү өздөрүнө эле таандык болгон ата-бабларынан мурас калган колдонмо искусствонун бир түрү экендиги анык десек жанылышпайбыз. Албетте башка элдердин дагы өздөрүнө тиешелүү болгон килем токуучулук өнөрү жок эмес, бирок алардагы токуучулук өнөрү кыргыздардыкынан айрымаланып турат (Гогель, 1950). Кээ бир гана килемди жаратуудагы тенденцияларынын элементтери гана дал келбесе, негизинен кыргыз килемдери колорити менен, токуу техникасы жана оймо чиймелери, белгилери менен жана сапаттык өзгөчөлүктөрү менен кескин түрдө айрымаланып турат.

Адабияттар:

Антипина К.И. (1962). Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных кыргызов. Фрунзе: Изд-во АН Кирг. ССР. 70-76.

Гогель. Ф.В. (1950). Ковры. М. 18-19.

Розвадовский В.К. (1916). Опыт исследования гончаргоно и некоторых других кустарных промыслов в Туркестанском крае. Ташкент, 16-18.

Мошкова В.Г. (1970). Ковры народов Средней Азии конца XIX - начала XX вв. Ташкент

Иванов С.В. (1959). Киргизский орнамент как этногенетический источник. Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. М.: Из-во Академии наук СССР, Т.3. 59-73.

Ларина Е.И. (2000). Ворсовый ковер как этнографический источник (На материале народов

Российской империи конца XIX – начала XX) Автореферат. Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 24.

Уметалиева Дж. Т. (1960). Киргизский ворсовый ковер. Фрунзе: Илим, 74.

УДК (392;390)

DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_33

АЛТАЙДАГЫ ПАЗЫРЫК КУРГАНЫНАН ТАБЫЛГАН ТОКУЛГАН КИЛЕМ –ТАРЫХЫЙ-ЭТНОГРАФИЯЛЫК БУЛАК КАТАРЫ

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, т.и.к. доцент
E-mail:chynyhan@bk.ru
Тагайбекова Айнура Алибаевна
E-mail:ainuraalibaevna @gmail.ru
Эргешова Ыкыбал Абдрашитовна
E-mail: ergeshovaykybal1974@gmail.ru
Калдыкова Гульмина, магистрант
E-mail-gkaldykova@mail.ru
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Пазырык килеми - Алтай Республикасынын аймагынан Пазырык коргонунан табылган археологиялык табылга катары каралат. Учурда белгилүү болгон түктүү килемдердин эё байыркысы болуп саналат. Килем Сергей Руденко тарабынан жетектелген СССР илимдер академиясынын археология институтунун экспедициясы жана Мамлекеттик Эрмитаждын катышуусу аркылуу 1949 –жылы №5 Коргонду казып жатканда аныкталып табылган. Пайда болуу мезгили б.з.ч. V –кылымга дал келген. Бул килемдин генезиси боюнча кайсы элге таандык экенин талкуулоодо окумуштуулар эки башка топко бөлүнүшуп кээ бирлери персиялык стиль десе калгандары байыркы түрктөргө таандык экенин дадилдей башташкан. Ушул күндөрдү килем Санкт-Петербург шаарындагы Мамлекеттик Эрмитажда сакталып турат жана ушул күнгө чейин талаш тартыштын обьектиси катары каралат.*

Ачкыч сөздөр: *Килем, эрмитаж, археология, этнография, маданият, пазырык курганы, токуучулук процесси.*

ТКАНЫЙ КОВЕР, НАЙДЕННЫЙ В ПАЗЫРЫКСКОМ КУРГАНЕ НА АЛТАЕ КАК ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕКИЙ ИСТОЧНИК

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна, к.и.н., доцент
E-mail-chynyhan@bk.ru
Тагайбекова Айнура Алибаевна
E-mail:ainuraalibaevna @gmail.ru
Эргешова Ыкыбал Абдрашитовна
E-mail: ergeshovaykybal1974@gmail.ru
Калдыкова Гульмина, магистрант
E-mail-gkaldykova@mail.ru
Ошский государственный университет, г. Ош
Кыргызская Республика

Аннотация: *Пазырыкский ковер считается археологической находкой в Пазырыкской крепости на территории Республики Алтай. Это один из старейших*

известных ковров. Ковер был обнаружен в 1949 году при раскопках Коргона №5 экспедицией Института археологии АН СССР под руководством Сергея Руденко при участии Государственного Эрмитажа. Дата появления Соответствует V веку. Обсуждая происхождение этого ковра, ученые разделились на две группы: одни утверждают, что они выполнены в персидском стиле, а другие - принадлежат древним тюркам. В наши дни ковер хранится в Государственном Эрмитаже в Санкт-Петербурге и до сих пор вызывает споры.

Ключевые слова: *Ковер, Эрмитаж, Археология, Культура, Пазырыкский курган, Процесс ткачества.*

A WOVEN CARPET FOUND IN THE FIFTH PAZYRYK BURIAL MOUND IN ALTAI - AS A HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC SOURCE

Satybaldieva Chynykhan Topchubaevna,
Ph.D. associate professor
E-mail-chynyhan@bk.ru
Tagaibekova Ainura Alibaevna
E-mail:ainuraalibaevna @gmail.ru
Ergeshova Ykybal Abdrashitova
E-mail: ergeshovaykybal1974@gmail.ru
Kaldykova Gulmina, master
E-mail-gkaldykova@mail.ru
Osh State University, Osh Kyrgyz Republic

Abstract: *Pazyryk carpet is considered to be an archeological find in the Pazyryk fortress in the territory of the Altai Republic. It is one of the oldest known rugs. The carpet was discovered in 1949 during the excavation of №5 Korgon by an expedition of the Institute of Archeology of the USSR Academy of Sciences led by Sergei Rudenko and with the participation of the State Hermitage. Date of Appearance Corresponds to the V century. In discussing the genesis of this rug, scholars have divided it into two groups, some of whom claim to belong to the Persian style and others to the ancient Turks. These days, the carpet is kept in the State Hermitage in St. Petersburg and is still the subject of controversy.*

Keywords: *Carpet, Hermitage, Archeology, Culture, Pazyryk Kurgan, Weaving Process.*

Киришүү

Килем токуу өнөрү - Кыргызстандын аймагындагы элдик салттарды ичине камтыган декоративдик искусствонун бир түрү катары каралат. Килем токуу өнөрү кустардык денгээлде болгону менен колго токулган килемдер өтө бышык жана кооз жасалган. Эгерде килем токуу өнөрүнүнун тарыхына кайрыла турган болсок 1949 – жылы айтылуу Улаган платосунун (Тоолуу Алтай) бешинчи Пазырык курганынан дээрлик бүтүн бойдон сакталып турган килем табылган. Азыркы күндө Санкт-Петербург шаарындагы Эрмитажда сакталуу.**(Ч.Т. Сатыбалдиева, 2009)** Бул адам баласынын колунан жаралган бирден бир уникалдуу буюм болуп саналат. Пайда болуу мезгили б.з.ч. V – кылымга дал келген. Бул килемдин генезиси боюнча кайсы элге таандык экенин талкуулоодо окумуштуулар эки башка топко бөлүнүшуп кээ бирлери персиялык стиль десе калгандары байыркы түрктөргө таандык экенин дадилдей

башташкан. Бул табылган килемдин композициялары геометриялык стилге ооп турганы перстерге таандык эмес экенин айгинелеп турат, анткени персиялык уруулардын килемдеринде негизинен өсүмдүктөрдүн суреттөрү басымдуу келет.

Иштин максаты

Пазырык курганынан табылган токулган килемдин генезисине илимий – теориялык анализ берип, тарыхый-этнографиялык булак катары аныктоо.

Изилдөө обьектиси

Пазырык килеми - Алтай Республикасынын аймагынан пазырык коргонунан табылган археологиялык табылга катары каралат. Учурда белгилүү болгон түктүү килемдердин эн байыркысы болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору

Теориялык, эмпирикалык, салыштырма –тарыхый методдору менен изилдъъ жүргүзүлдү.

Негизги бөлүк

XIX-кылымда Пазырык маданиятынын көрүстөндөрүн В.В.Радлов изилдеген. Бул аймакта алгачкы илимий казууларды 1865-жылы жүргүзгөн. 1929-жылы археологдор Сергей Руденко жана Михаил Грязнов Россиянын Монголия менен чыгыш чек арасындагы дөбөлөрдү изилдей башташкан. **(*Грязнов М.П.*,1958.)** Изилдөө иштери 1949-жылы дагы улантылган, анда Чыгыш Алтайдын Улаган бөксө тоосундагы Пазырык бешинчи дөбөсүн археологиялык казуу учурунда, Пазырык маданиятынын калган дөбөлөрү сыяктуу эле, мародерчулуктун издеринин калдыктары менен кошо археологиялык эстелтиктер көмүлгөн жер табылган. Бешинчи Пазырык дөбөсүндөгү эң мыкты табылгалардын катарында жакшы сакталган түйүндүү токулган килем болгон. Ошол мезгилде археологиялык жана реставрациялоо технологияларынын өнүгүшү органикалык табылгалар менен дал келген, бул аларды сыртка алып чыгып, минималдуу зыян менен калыбына келтирүүгө мүмкүндүк берген. Казуу болгон жерде топурактан механикалык жол менен тазаланып, андан кийин башка нерселер менен бирге Эрмитажга жеткирилген. Ткандарды калыбына келтирүү лабораториясында Н.Н. Семенович килемди консервациялоо боюнча ишти жүргүзгөн, бул биринчи кезекте клетчатканы жок кылуу процессин токтотуу жана анын текстурасын сактоо болгон. Килемдин анча-мынча жоготуулары анын баштапкы композициясын бузган жок, ал сакталып калган бөлүктөрүндө жакшы таанылган.

Пазырык килеми төрт бурчтукка жакын формага ээ. Килемдин көлөмү 1.83 × 2.00 м. Тар чек ара, кезектешкен чоң жана кичине аянтчалардын

катарынан, стилдештирилген гүлдөр менен кооздолгон борбордук аймакка алып барат.

Килемди микроскоп менен кароодо кызыл, жашыл, сары түстөрдүн жиптери табылган, бул чыгарманын баштапкы жарыктыгын жана колористикалык байлыгын айгинелейт жана 1дм² ге Пазырык килеминин түйүндөрүнүн саны 3600 жетет, бул килем токуудагы тыгыздыктын жогорку көрсөткүч экендиги талашсыз **(*С*.И.Руденко,1968.)**.

Килемдин бардык компоненттери, башкача айтканда, пайдубалы, өрүмү жана үймөгү жүндөн жасалган **(*С*.И.Руденко,1968.)** башкача айтканда, бул килем "жүндөн жүн" ыкмасында токулган. Чырпык жана өрүм жиптери ширелген жип дээрлик жалаң койдун үлпүлдөк жүндөрүнөн турган, алардын орточо жукалыгы 25 мкм (микромикрон). Байланыш жиптеринин саны 1 дм 3 үчүн 120га жакын болгон. **(*С*.И.Руденко,1968.)**

Килемдин борбордук талаасы беш чек ара менен чектешет. Тышкы чек арада канаттуу грифтердин фигуралары токулган.

Кийинки кенен алкакта кызыл фондо шашылыш аттанып бара жаткан стилдештирилген ар тарабындажетиден турган атчандардын жүрүшү чагылдырылган. Саргарган фондо стилдештирилген розеткалар менен дагы бир чек ара ачык көк фондо жайылып жаткан элик жаныбарынын бир түрү турат. Түшкөн эликтин кыймыл багыты атчандардыкына карама-каршы келет. Борбордук талааны курчап турган чек ара бүркүт грифинин кайталанган сүрөттөрү менен чагылдырылган. Килемдин борбору кызыл фондо, үч бурчтук түрүндө кесилишкен жана кошумча жалбыректар менен толтурулган жыйырма төрт чарчыдан турат.

Килемдин баалуулугун ээрдин ордуна токулган оймо-чийме килемдер да арттырып турат башкача айтканда, бул учурда килемде килемдин сүрөттөлүшүнүн түшүрүлгөнүн көрөбүз. Ушул эң кичинекей элементтердин аткарылышынын тактыгы ошол мезгилдеги килем токуу өнөрүнүн өнүккөндүгүнөн кабар берет.

Пазырык табылгаларынын жана алардан табылган археологиялык обөектилердин датасын белгилөө маселеси дагы деле болсо окумуштуулардын арасында талкуу жаратууда.

Пазырык килемин жасоо убактысы жөнүндө С.Руденко мындай деп жазган: Бул килем кимдин эмгегине карабастан - Медиан, Перс же Парфия - кандай болгон күндө дагы, ал Борбордук Азия же Жакынкы Чыгыш, анын V кылымга таандык б.з.ч. болушу толук ыктымал. **(*С*.И.Руденко,1951.)**

Килем табылгандан кийин С.Руденко кылдат стилистикалык жана көркөм талдоо жүргүзгөн. Мындан тышкары, килем токуу үчүн жумшалган

жиптерди жана бул килемди жасоонун техникасын изилдөө иштери жүргүзүлдү. Пазырык килеминин көркөм деталдарынын көркөм буюмдардагы, барельефтердеги, сарай дубалдарындагы буга чейин белгилүү болгон оймо-чиймелер менен салыштырылган деталдуу салыштырмалуу талдоосу Пазырык килеми Алтайда жаралган эмес, тескерисинче, Жакынкы Азия же Орто Азиядан чыккан деп айтууга негиз берди.

Килемдин элементтерин талдап жатып, С.Руденко бир катар деталдарга токтолгон: Жылкынын образы - анын жасалгасы, жаа менен байланган куйрук, ээрдин ордуна килем - Батыш Азияга мүнөздүү жана Алтайга жат көрүнүш. Алтайлыктар аттын такасын кесип, куйругун өрүп өрүшүп, килемдин ордуна төштөрү, төшү жана куйругу менен ээрлерди колдонушкан**(*С.*И.Руденко,1961.)**

Алтайдагы ушул сыяктуу дөбөлөр көчмөн лидерлердин мүрзөлөрүнүн үстүнө тургузулгандыгы аныкталды. Бешинчи Пазырык дөбөсү - уруу ак сөөктөрүнүн үй-бүлөлүк көрүстөнү болгон беш ири таш дөбөнүн бири. Дөбөнүн жалпы бийиктиги 4 м, диаметри 42 м болгон, дөбөнүн ортосунда кратер көрүнүп турган - байыркы мүрзөнү тоноонун издери. Каректоолордун натыйжасында суу кирип, таштын жээгинде жылуулук жакшы сакталбай калган. Анын астында температурасы төмөн болгон атайын микроклимат пайда болгон. Жээкте калган суу тоңуп, эч качан ээрибей турган музга айланды. Алтай аймагынын географиялык өзгөчөлүктөрү түбөлүк тоң менен мүнөздөлбөйт, бирок анын дөбөлөрдө пайда болушун сепилдүү дубалдары жана ичине көңдөй салынган сөөктөрдү сактоочу жайларды куруу, Алтайдын кескин континенталдык климаты, ошондой эле талкалануу менен түшүндүрүүгө болот каракчылардын. Музда органикалык заттар сакталып калган, ал кадимки шартта чирип кеткен. Ушундан улам, Пазырык дөбөлөрүнөн каза болгондордун мумияланган денелери, жаныбарлар (жылкылар), кийизден жасалган жасалгалар, кийим-кече жана килемдер табылган **(*Грязнов М.П.*,1958.)**

Жыйынтык жана талкуу

Казуу күндөлүгүндөгү маалыматтарды анализдеп, Бешинчи Пазырык дөбөсүнөн табылган аза күтүү аземинде колдонулган мумияланган сөөктөрдү жана буюмдарды салыштырганда, А.Гаврилова Пазырык килеми Улуу Медиада токулган деген бүтүмгө келет. Ал төмөнкүдөй белгилеп кеткен: Пазырык курганына болгон археологиялык казууларга орус археологу С.И. Руденко жетекчилик кылган. Ал “пазырык килеми” байыркы түрк урууларына тиешелүү деп айткан. Окумуштуунун мындай пикирге калтырышынын дагы бир себеби, “пазырык килеми” горизонталдык станокто токулгандыгы маалым болгон. Сыма Цяндын “Исторические записки” деген эмгегинде б.з.ч. 1- мин

жылдыктарда Алтай аймагындагы турк уруулары динлин (ди) **(*Нурбек Туран, Эшполот Өсөрөв,* 2011)** жана теле уруулары жөнүндө жазылат, ал теле уруулары азыркы толос урууларынын ата бабалары болушу мумкун деген пикирлерди тарыхчылар далилдешкен **(*Нурбек Туран, Эшполот Өсөрөв*, 2011).**

Корутунду

Демек бул биринчиден кыргыздардын орто кылымдардан бери карай токуп келген килемдери горизонталдык станокто токулат, андан тышкары “пазырык килеми” кыргыздардын тарыхый аймагынан табылып жатат, үчүнчүдүн килемдеги композиция азыркы кыргыздардын зооморфтук жана геометриялык орнаменттерине стили боюнча аябай жакын, бешинчиден бул килем толугу менен жүндөн жасалаган. (Ч.Т.**Сатыбалдиева, 2009)** Алтайдагы мал чарбачылыгы негизги чарбасы болгон азыркы кыргыз элине этнокомпонент болгон түрк урууларынын (теле) жасаган килеми болушу да толугу менен мүмкун. Демек “пазырык килеми” түрк урууларына таандык болуп калышы толук ыктымал.

Адабияттар

Антипина К.И. (1962) Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных кыргызов. – Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР,. – 288 с.

Грязнов М.П. (1958)Древнее искусство Алтая. Л.: Государственный Эрмитаж. - 96 с.

С.И.Руденко (1968) “Древнейшее в мире художественные ковры и ткани из оледенелых курганов Горного Алтая”// М.: Искусство. 136 с.

С.И.Руденко (1951) Пятый Пазырыкский курган//КСИИМК. Вып.XXXV!!.М.- Л.: С.106-116.

Сатыбалдиева Ч.Т. (2009) Традиционное вышивание кыргызов. Во второй половине XIX -начале XX вв. Ош. Максимум. 155с.

Нурбек Туран, Эшполот Өсөрөв. (2011) Төөлөс.-Б.: “Турар”, -520 бет.

УДК 37.014.523(575.2)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_39

ПОКРОВСКИЙ ПРИХОДДУК УЧИЛИЩЕСИ ЖАНА АНЫН АГАРТУУЧУЛУКТАГЫ ОРДУ

Султанова Махпуратхон Шакировна, т.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Туркстан крайы Россия империясына киргенден кийин,Россияда крепостнойлук укуктун жоюлушу менен борбордук губернiялардын жерсиз дыйкандары Туркстанга, анын ичинде Кыргызстанга да кочурулгон.1904-жылы Ош уездинде Покровский, Наманган уездинде Успенский, Маргалан уездинде Русско-сельская, Анжиян уездинде Николаевское, Ивановское (мурунку Кок-Жангак), Михайловское (мурунку Жерге-Тал Жалал-абад.области), Димитровское (мурунку Таран-Базар) айылдары пайда болгон. Бул кыштактардын тузулушуно байланыштуу орус падышачылыгынын администрациясы орус оторчуларына жергиликтуу элди кошуп окутуу учунбашталгыч билим берууну уюштуруу зарыл деп тапкан жана аны ишке ашырган. 1896-жылы 9-октябрда Покровский айылында 24 окуучусу бар 1 класстуу 4 жылдык билим берүүчү приходдук училище ачылган. 1898-жылы 44 эркек бала, 8 кыз окууга келген. 1915-жылы Покровский училищеси 2 класстуу училищеге айланган. Тупкулугу бул мектептер административдик башкаруу аппаратынын кызыкчылыгын коздогон.Ошого карабастан, бул училищелер жергиликтуу элге орус маданиятын жайылтууда чон роль ойногон.*

Ачкыч сөздөр: *мектеп, дин, китеп, светтик билим, класс, предметтер, орус-тузем мектептери,кол оноручулук класстары, окуу коргозмо куралдары.*

ПОКРОВСКОЕ ПРИХОДСКОЕ УЧИЛИЩЕ И ЕГО МЕСТО В ПРОСВЕЩЕНИИ

Султанова Махпуратхон Шакировна, к.т.н., доцент
Ошская государственная университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *После вхождения Туркистан в состав Российской империи, с отменой крепостного права в России, безземельные крестьяне центральных губерний были переселены в Туркестан, в том числе и в Кыргызстан. В 1904 году Покровский в Ошском уезде, Успенксий в Наманганском уезде, Русско-сельская в Маргаланском уезде, Николаевское уезд в Андижане, Ивановское (бывшее Кок-Жангакское), Михайловское (бывшый Жерге-Тал, в области Жалал-Абада), Димитровское (бывшееТаран-Базар). В связи с образованием этих сел администрация Русского царства сочла необходимым организовать начальное образование для обучения русских пастухов, включая местное население и осуществили свои цели. 1896 года 9 октября в селе Петровском было открыто 1 классное 4 летнее приходское училище с 24 учениками. В 1898 году на учебу пришли 44 мальчика и 8 девочек. В 1915 году Покровское училище было преобразовано в 2-х классное*

училище. Изначально эти школы представляли интересы управления административного аппарата. Тем не менее, эти училища сыграли большую роль в популяризации русской культуры среди местного населения.

Ключевые слова: *школа, религия, книга, светское образование, класс,предметы, русско-туземные школы, ремесленные классы, учебные пособия.*

POKROVSKY PARISH SCHOOL AND ITS PLACE IN EDUCATION

Sultanova Mahpyrathon Shakirovna t.i.c., associate Professor
Department of Ethnology, Archeology and History of Kyrgyzstan
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Turkistan after became part of the Russian Empire, with the canceling of serfdom in Russia, landless peasants of the central provinces were resettled in Turkestan, including Kyrgyzstan. In 1904 was appeared villages like Pokrovky in Osh district, Uspensky in Namangan district, Russian-rural in margalan district, Andijan district in Nikolaevskoye, Ivanovskoye (formerly Kok-Zhangak), Mikhailovskoye (formerly Jalal-Abad region), Dimitrovskoye (formerly Taran-Bazar). Russian administration considered it necessary to organize, realize primary education for the training of Russian shepherds, including the local population. In 1896, 9 October in the village of Pokrovsky was opened 1-class 4-year parish school with 24 students. In 1898, 44 boys and 8 girls came to study. In 1915, the Pokrovsky School transformed into a 2-class school.*

Key words: *school, religion, book, secular, education, class, subjects, Russian-native schools, craft classes, textbooks.*

Киришүү

Түркстан крайы Россия империясынын курамына киргенден кийин, Россияда крепостнойлук укуктун жоюлушу менен борбордук губернiялардын жерсиз дыйкандары Түркстанга, анын ичинде Кыргызстанга да көчүрүлгөн. 1904-жылы Ош уездинде Покровский, Наманган уездинде Успенский, Маргалан уездинде Русско-сельская, Анжиян уездинде Николаевское кыштактары түзүлгөн (Статистический обзор Ферганской области за 1904 год. г. Новый Маргалан, 1905). Андан кийин Ивановское (мурунку Көк-Жаңгак), Михайловское (мурунку Жерге-Тал Жалал-Абад обл.), Дмитровское (мурунку Таран-Базар) айылдары пайда болгон (Вощинин, 1914) .

Бул кыштактардын түзүлүшүнө байланыштуу орус падышачылыгынын администрациясы орус оторчуларына жергиликтүү элди кошуп окутуу үчүн башталгыч билим уюштурууну зарыл деп тапкан. XIX кылымдын 70-жылдарында атайын комиссия түзүлүп, алар Түркстанда агартуу иштеринин негизин иштеп чыгып, 1875-жылы 29-майда Жобо бекитилген. Элге билим берүү маселесин турмушка ашыруу максатында 1878-жылы Орто Азия чөлкөмүндө окуу жайларды башкаруу үчүн бирдиктүү башкаруу органы түзүлгөн. (3.Бендриков К.Е. Очерки народного образования в Туркестане. М.,1905, стр.7).

Ачылган мектептердин негизги максаты Россиядан көчүп келген орус элинин жаш балдары билим алуусу үчүн шарт түзүү болгон, ошондой эле, жергиликтүү элге орус тилин үйрөтүү, чөлкөмдө орус маданиятын кеңири жайылтуу, (Бартольд, 1963) орус администрациясына зарыл болгон котормочуларды, кат ташуучуларды даярдоо болгон. Кабыл алынган чечимди иш жүзүнө ашыруу үчүн 1878-жылы 1-июлда Түркстан аскер генерал-губернатору фон Кауфман Фергана областында 8 окуу жайды, Маргалан шаарында 4 класстуу училищени, 2 классту приходдук училищени, Кокон, Наманган, Ош шаарында бирден шаардык 1 классту жана кыздар үчүн да бир классту приходдук училищени ачууга уруксат берген. Приходдук училище – орус балдары үчүн башталгыч диний жана жалпы билим берүүчү мектептин милдетин аткарган.

1878-жылы 14-октябрда Ошто орус балдары үчүн башталгыч диний жана жалпы билим берүүчү приходдук училище ачылып, атайын салдырылган окуу корпунун жоктугуна байланыштуу, акы төлөп ижарага имарат алышкан. Алгач 13 окуучу окуган. Училищени каржылоого мамлекеттин эсебинен 1930 сом жумшалган. Бул ачылган приходдук училищеге Воронеж гимназиясынын атайын курсун аяктаган Екатерина Ивановна Ларионова 1878-жылдын 1–сентябрынан баштап жетекчилик кылган. Анда мугалим болуп мыйзам тескөөчү Гермогень Павлович Катанский, Оренбургдагы Николаев атындагы институттун толук курсун бүтүргөн Ольга Гавриловна Мещевитинова, ыр сабагы боюнча мугалим болуп Стефан Сафаньоевич Мишениндер эмгектенишкен. (Недерица, 1888). Оштогу приходдук бул училищеге свет түшүрүлүп, класстар, окуучулар үчүн парталар, мугалим үчүн стол-стул, класстык доска, тактадан жасалган китеп шкафтары, императордун портрети, актовый зал үчүн шторлор, күзгү, ыр сабагы үчүн скрипка, Россиянын, Азиянын саясий картасы, географиялык окуу атласы, чоң глобус, Түндүк-Түштүк Американын, Африканын, Палестинанын, Австралиянын карталары менен жабдылган. Областын ар бир шаарында бирден китеп магазини болгон. Ошто “Собберия” китеп дүкөнү аркылуу Санкт-Петербургдан 1915-жылы Гречишкинанын “Мире Божи”, Граменицкийдин эсеп боюнча китеби, Евангелийдин сөздүгүн, Кирпичниковдун этимология, Илтинскийдин окуу китеби, Барановдун география, орус империясы, Раевскийдин жалпы география жана башка китептерди, чоң глобус, Түндүк Американын карталарын, Европалык Россиянын саясий картасын, Азиянын саясий картасын, окуу географиялык атласын алышкан. Мындан тышкары 1905-жыжы “Ферганская областная ведомость” , “Туркестанские ведомости” жана башка газеталар келип турган.

Училищелер дайыма текшерүүдөн өтүп, жүргүзгөн иштери көзөмөлгө алынган. 1895-жылы Фергана областынын уезд башкармасы текшерүү жүргүзгөн. Оштогу шаардык ооруканa, түрмө, орус-тузем мектеби, приходдук училище текшерилген. Бул комиссия 3-9-сентябрь күндөрү Куршаб волосуна караштуу Куршаб дарыясынын боюндагы 1892-жылы негизделген Покровский

айылында болуп, 75 үй-бүлөдөн турган бул орус кыштагы чиркөөгө, мектепке, медпунктка муктаж экендигин белгилеп кетишкен.

1896-жылы 9-октябрда Покровский айылында 24 окуучусу бар 1 класстуу төрт жылдык билим берүүчү приходдук училище сабакты баштагандыгы тууралуу училищенин жетекчиси Н.Н.Никулин Түркстан крайынын инспекторуна билдирүү жасаган. Анда мындай деп жазылган: “Господину главному инспектору училищ Туркестанского края заведующий Покровским сельским приходским училищам от 9 октября сего года (мы) начали классные занятия при 24 учащихся, о чем имею честь донести Вашему Превосходительству”. Кийинки 1898-жылы 44 эркек бала, 8 кыз окууга келген (Статистический обзор Ферганской области за 1898 год. г. Новый Маргалан, 1900). Ал эми 1915-жылга келгенде Покровский айылдык приходдук училищеси эки класстуу училищеге айланып, анын башчысынын айлыгы жылына 700 сомду түзгөн.

Анда төмөндөгүдөй предметтер окулган: 1) Дин сабагы; 2) Славян тили; 3) Арифметика; 4) Геометрия; 5) Коом таануу менен география: 6). Орус тарыхы; 7) Таза жазуу; 8) Сүрөт; 9) Черчение; 10) Ыр сабагы; 11) Кол эмгеги. Ошондой эле, бардык училищелерде эркек балдар үчүн кол өнөрчүлүк класстары ачылган.

Белгилей кетчүү нерсе областта орус-тузем (орус элинин балдары менен бирге жергиликтүү элдин балдарын кошуп окутуучу) мектептеринин ачылышы менен кээ бир приходдук училищелер жабылган. Мисалы, 1886-жылы Анжиян, Чусть, Кокондогу 1 класстуу приходдук училищелер жабылган (Туркестанские ведомости, 1886). Жабылган приходдук училищелердин китепканаларындагы китептер жаңыдан ачылып жаткан орус-тузем, приходдук училищелерине берилип турган. Алсак, 1900-жылы 12-июнда Покровскийдеги 1 класстуу приходдук училищенин жетекчиси Түркстан крайынын башкы инспекторунан Кокон менен Чусть шаарларындагы жоюлган мектептердин китептеринен Покровскийдеги приходдук училищеге көрсөтүлгөн китептерди которууга уруксат сураган. Түркстан крайындагы элдик училищелердин инспектору Ф.Керенскийдин уруксаты менен 1898-жылы 22-июнда Чустагы орус-тузем мектебинин башчысы С. Жумаков диний мазмундагы китептерден төмөндөгүлөрдү которгон: Евангелий, Господа Нашего Исуса Христа от Матвея, Марка, Луки и Ионна и о славянском и русском наречи. Издание 21-е Санкт-Петербург, 1876 год, 1 даана; В. Владиславьев “Уроки по классу христианской педагогики”. М., 1875. 1 даана; Х. Орда “Земная жизнь”; “Господа нашего Исуса Христа перевод с немецкого издательства 4-е, Киев., 1874, 1 даана; Игнатин Архиманд “Краткая жизне описания русских святых” Санкт-Петербург, 1875, 2 даана; И.Ветвицкий “Руководство к преподавания “Закона Божия”. Санкт-Петербург, 1872, 1 даана ж.б. Ошентип, Покровский айылындагы приходдук училищеге 25 сом 75 тыйындык 22 түрдүү 35 даана китеп которулган. Окуу китептеринен тышкары Чусттагы училищеден Покровскийдеги приходдук училищеге төмөндөгү икондор алдырылган:

Икона Бого матери, пасана и аполотне 1 даана, Икона Николая Чудотворца, писанах надереве 1 даана, Нерукатворный образ Христа Спасителя 1 даана ж.б.

Кокондон 9 сом 99 тыйындык 12 даана китеп которулган. Кылымдын аягында Покровскийдеги 1 класстуу приходдук училищенин өзүнүн атайын имараты болгон. Анда 678 томдон турган 475 түрдүү китеп, 174 окуу көргөзмө куралдары болуп, 71 бала окуган. Алардын 56 сы эркек балдар, 15 и кыз балдар болгон. Анда эки мугалим эмгектенишкен. Окуучулар, негизинен отурукташкан орус кыштагынын балдарынан турган. Жергиликтүү калктын же башка улуттун балдары окуган эмес (Граменицкий, 1896).

Корутунду

Жогоруда айтылгандай, түпкүлүгү бул мектептер административдик башкаруу аппаратынын кызыкчылыгын көздөгөн. Ошого карабастан, бул училищелер жергиликтүү элге орус маданиятынын жайылышында чоң роль ойногон.

Адабияттар:

Бартольд В.В. (1963). Соч. Т.2, ч.1, М., 1963, 298.

Бендриков К.Е. (1905). Очерки народного образования в Туркестане. М.,1905, 7.

Вощинин В. (1914). Очерки нового Туркестана. Свет и тени Русской колонизации. СПб. 43.

Граменицкий С. (1896). Очерки развития народного образования в Туркестанском крае. Т., 1896, 86-87.

Недерица Е. (1888). Памятная книжка по управлению учебными заведениями Туркестанского края на 1880-81 учебный год. (книга-2) Составил секретарь управления учебными заведениями Туркестанского края. 92.

Статистический обзор Ферганской области за 1898 год. г. (1900). Новый Маргалан. 122-123.

Статистический обзор Ферганской области за 1904 год. Новый Маргалан. (1905).1905г., 7

Туркестанские ведомости. 25 ноябрь, 3. (1886).

УДК 94(931) (051)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_44

КОЛОНИЯЛЫК ДООРДОГУ БАСМА СӨЗ КАРАЖАТТАРЫ

Султанова Махпуратхон Шакировна,
т.и.к., доцент,
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Колониялык мезгилде Түркстан чөлкөмүндө анын ичинде Кыргызстандын аймагында ондогон официалдуу жана жеке менчик газета, журналдар кеңири тараган. Ташкенттен ар түрдүү уюмдардын, мекемелердин жана жеке адамдар тарабынан газета, журналдар, көптөгөн баракчалар чыгып турган. Жергиликтүү эл массалык маалымат каражаттарынан кеңири пайдаланышкан. Алсак, орус тилинде менчик газета "Окраина" (1890-1898жж), "Русский Туркестан" (1898-1907жж), "Самарканд" (1907-1910) жана башкалар большевиктердин жетекчилиги астында чыккан легалдуу газеталар болгон. Ал эми "Среднеазиатсая жизнь"(1905-1908-жж), "Туркестанский курьер" (1908-1917-жж) буржуазиялык мүнөздөгү газеталар болгон. 1906-жылы революциялык кыймыл күч алган мезгилде Ташкенттик РСДРП партиясынын легалдуу эмес тайпасынын "Правда" салдат баракчасы, легалдуу эмес газета "Рабочий", Ташкенттик социал-революционерлер партиясынын комитети 1907-08-жылдары легалдуу эмес "Молот" газетасын, Түркстан уюмунун социал-революционерлер типографиясы 1909-жылы "За народ" газетасын чыгарып турушкан. Фергана областынан официалдуу түрдө орус тилинде "Фергана областынын баракчасы" (1907-1917), Кокон шаарынан "Фергана турмушу" (1914-ж), "Түркстан чөлкөмү", "Фергана добушу", "Фергана жаңырыгы" жана башка көптөгөн газета журналдар чыгарылып турган.Бул газета, журналдар ар түрдүү багытта жана ар түрдүү музмунда болгон.*

Ачкыч сөздөр: *Россия, Түркстан, Крым, Астрахандан, Кыргызстан, Самарканд, Фергана чөлкөмү, Ташкент, басма сөз, газит, журнал, «Түркстан жергиликтүү газетасы», «Таракки», «Хуршид», "Юлдуз" "Баян-Ульхак", "Вакт", "Маглюмат", "Идель", "Таржиман", "Ульфет" , "Фергана турмушу" ,"Түркестан чөлкөмү", "Фергана жаңырыгы", "Фергана добушу", "Рахмин".*

ПРЕСС-СЛУЖБА КОЛОНИАЛЬНОЙ ЭПОХИ

Султанова Махпуратхон Шакировна, т.и.к., доцент
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *в колониальный период в Туркестанском регионе, в том числе на территории Кыргызстана, распространялись десятки официальных и частных газет и журналов. В Ташкенте издавались газеты, журналы, многочисленные листовки различных организаций, учреждений и частных лиц. Местные жители широко использовали средства массовой информации. В частности, нелегальными газетами под руководством большевиков были частная газета "Окраина" (1890-1898 гг.), "Русский Туркестан" (1898-1907 гг.), "Самарканд" (1907-1910 гг.) и другие. А газеты "Среднеазиатская жизнь "(1905-1908 гг.)," Туркестанский курьер " (1908-1917 гг.) носили буржуазный характер. В период усиления революционного движения в 1906 году салдат-листок нелегальной группы*

Ташкентской партии РСДРП “Правда”, нелегальная газета “Рабочий”, Ташкентский комитет партии социал-революционеров в 1907-08 годах выпускали нелегальную газету “Молот”, типография социал-революционеров Туркестанской организации в 1909 году-газету “За народ”. Из Ферганской области официально на русском языке издавались “Ферганский областной листок” (1907-1917), из города Коканд-“Ферганская жизнь” (1914), “Туркестанский листок”, “Ферганский голос”, “Ферганское эхо” и многие другие газеты и журналы. Эти газеты и журналы были разных направлений и разных форматов.

Ключевые слова: *Россия, Туркестан, Крым, Астрахань, Кыргызстан, Самарканд, Ферганская область, Ташкент, пресса, газета, журнал, «Туркестанская местная газета», «Таракки», «Хуршид», “Юлдуз”, “Баян-Ульхак”, “Вакт”, “Маглюмат”, “Идель”, “Таржиман”, “Ульфет”, “Ферганская жизнь”, “Туркестанская область”, “Эхо Ферганы”, “голос Ферганы”, “рахмин”.*

PRESS SERVICE OF THE COLONIAL ERA

Sultanova Makhpurathon Shakirovna
candidate of technological Sciences, associate Professor
Osh state university,
Osh, Kyrgyz republic

Abstract: *During the colonial period, dozens of official and private newspapers and magazines were distributed in the Turkestan region, including on the territory of Kyrgyzstan. Newspapers, magazines, and numerous leaflets of various organizations, institutions, and individuals were published in Tashkent. Local residents made extensive use of the media. In particular, the illegal newspapers under the leadership of the Bolsheviks were the private newspaper “Okraina "(1890-1898), "Russian Turkestan “(1898-1907),” Samarkand" (1907-1910) and others. And the newspapers "Central Asian life” (1905-1908), "Turkestan Courier" (1908-1917) were bourgeois in nature. During the period of strengthening of the revolutionary movement in 1906, the saldat leaflet of the illegal group of the Tashkent party of the RSDWP “Pravda“, the illegal newspaper “Rabochy”, the Tashkent Committee of the Party of Social Revolutionaries in 1907-08 published the illegal newspaper “Molot”, the printing house of the social revolutionaries of the Turkestan organization in 1909-the newspaper “For the People”. From the Ferghana region the Ferghana Regional Leaflet (1907-1917) was officially published in Russian, from the city of Kokand-Ferghana Life (1914), Turkestan Leaflet, Ferghana Voice, Ferghana Echo also many other newspapers and magazines.These newspapers and magazines were in different directions and different formats.*

Keywords: *Russia, Turkestan, Crimea, Astrakhan, Kyrgyzstan, Samarkand, Ferghana region, Tashkent, press service, newspaper, magazine, "Turkestan local newspaper", "Tarakki", "Khurshid", "Yulduz", "Bayan-Ulkhak", "Vakt", "Maglumat", "Idel", "Tarjiman", "Ulfet", "Ferghana life", "Turkestan region", "Echo of Ferghana", "voice Ferghana", "rakhmin".*

Киришүү

Кыргызстандын колониялык мезгилдеги тарыхын Россиянын тарыхынан бөлүп карoого болбойт. Анткени Кыргызстан Түркстан генерал-

губернаторлугунун курамында болгон. Бул мезгилде Түркстан чөлкөмүндө басма сөз каражаттары кеңири тараган. Орус падышачылыгы Түркстан чөлкөмүн ар тараптуу изилдөөгө тийиштүү болгон өкмөттүк жана административдик чечимдерди, буйруктарды, ошондой эле Россиянын ички абалына, саясий-социалдык өнүгүүсүнө байланыштуу маалыматтарды окурмандарга жеткирүү үчүн газеталарды басмадан чыгарып турган. Бул газеталарга илимий макалалар да жарыяланып турган. Ошондой эле жергиликтүү элди (волос башчыларына, элдик сотторго, айылдык старшиндерге, айыл аксакалдарына) падышачылык администрациянын чөлкөмдөгү жүрүп жаткан иштери, чечим, буйрук, токтомдору менен тааныштырып туруу үчүн араб ариби менен өзбек тилинде чыгарылган. Мындан тышкары, Россиянын, Кытайдын, Индиянын кыскача тарыхы менен географиясы боюнча материалдар жарык көрүп турган.

Түркестан чөлкөмүндө ондогон официалдуу жана жеке менчик газета, журналдар чыгып турган. Ташкенттен ар түрдүү уюмдардын, мекемелердин жана жеке адамдар тарабынан газета, журналдар, көптөгөн баракчалар жарык көргөн. Бул газета журналдар ар түрдүү багытта жана ар түрдүү мазмуунда болгон. Түркстан чөлкөмүнүн борбору болуп турган Ташкент шаарынан чыгып турган газета, журналдар ошондой эле кийинчерээк Самарканд, Фергана, Анжиандан чыгарылган газета, журналдар, 1906-жылдын экинчи жарымынан баштап, татар интеллигенциясы башында турган жадидчидердин өздөрүнүн газета, журналдары да учурунда Кыргызстандын булун-бурчуна кеңири тараган.

Материалдык жана методдук изилдөө

Таанып-билүүнүн диалектикалык-материалисттик ыкмасы жана кубулуштарды анализдөөнүн конкреттүү тарыхый нуктары изилдөөнүн методологиялык негизин түздү. Историзм жана обьективдүүлүк изилдөөнүн жетекчи принциби болду. Тийиштүү статистикалык маалыматтар менен аныктоо, архивдик маалыматтар менен далилдөө, чыныгы тарыхый илимий анализдөө ыкмалары, ошондой эле окуяларды салыштыруу усулдары колдонулду.

Талкулоо жана натыйжа

1870-жылдын 28-апрелинен баштап, Ташкент шаарынан официалдүү түрдө «Туркестанские ведомости» газетасы чыга баштаган. Ошол эле жылдан баштап, айына төрт жолу чыгарылуучу бул газетанын төрттөн бир бөлүгүнө кошумча «Приложения» деген бөлүгүндө атайын араб ариби менен эки жолу өзбек, эки жолу казак тилинде маалыматтар жарыяланып турган. Бул газетанын максаты Түркстан чөлкөмүн ар тараптуу изилдөөгө тийиштүү болгон өкмөттүк

жана административдик чечимдерди, буйруктарды, ошондой эле Россиянын ички абалына саясий-социалдык өнүгүүсүнө байланыштуу маалыматтарды окурмандарга жеткирүү болгон. Бул газетага илимий макалалар да жарыяланып турган. Ал эми «Приложения» бөлүгүнүн максаты жергиликтүү элге (волос башчыларына, элдик сотторго, айылдык старшиндерге, айыл аксакалдарына) падышачылык администрациянын чөлкөмдөгү жүрүп жаткан иштери, чечим, буйрук, токтомдору менен тааныштырып туруу болгон. Мындан тышкары, Россиянын, Кытайдын, Индиянын кыскача тарыхы менен географиясы боюнча материалдар жарык көрүп турган. 1883-жылдан баштап, «Приложения» өз алдынча чакан газета болуп «Туркистон вилоятининг газеты» («Туркестанская краевая газета») деген ат менен чыга баштаган. Газета айына бир жолу араб жазуусу менен өзбек тилинде 600 нускада жарык көрүп турган. (Айтмамбетов Д.А.,1967). Араб-иран гуманитардык маданиятынын этика, эстетика тармагына тийгизген таасири зор болгон**.** (Алтымышбаев А.А. 1985) Орто Азия элдеринин саясий жана маданий өнүгүүсүндө араб, фарс тилиндеги адабияттар, айрыкча жазма көркөм адабиятынын өнүгүүсүндө чоң роль ойногон. Ошондой эле бул эки тил Октябрь революциясына чейин улуттар аралык тили болуп келген. (Советский опыт развития национальных культур на базе родных языков, 1972) 1885-жылдан-1901-жылга чейин өзбек тилинен орус тилине котормосу менен чыгарууга жетишкен. Орус тилине кошумча котормосу менен чыгарылгандыгына байланыштуу бул газетанын нускасы да көбөйүп, кийинчерээк «Түркстан жергиликтүү газетасы» («Туркестанская туземная газета») деп аталган. Өзгөргөндүгүнө байланыштуу милдети да кеңейген. Анын милдети жергиликтүү калкка администрациянын ар түрдүү чечимдери менен бирге айыл-чарба, элге билим берүү маселелери, татар интеллигенциясынын ислам тийиштүү материалдарын, чөлкөмдүн булун-бурчундагы корреспонденттердин ар түрдүү маалыматтарын калктын калын катмарына жеткирүү болгон. Мисалы, «Байыркы грек даанышманы Сократ жөнүндө» («О древнегреческом мудреце Сократе»), «Аристотель жөнүндө» («Об Аристотеле»), «Француз окумуштуусу Пастердин ачылыштары жөнүндө», («Об открытии французского ученого Пастера»), «Күндүн тутулушу жөнүндө» («О солнечном затмении»), «Американын ачылышы жөнүндө» («Об открытии Америки») жана башка ушул сыяктуу материалдар да жарыяланып турган. Редактору Н.П.Остроумов бул газетанын программасын кеңейткен. Анын официалдуу эмес бөлүгүнө өзбек жазуучулары Фуркат, Мукими жана башкалардын, ошондой эле орус жазуучулары И.А.Крылов, А.С.Пушкин, Л.Н.Толстойдун эмгектерин которуп жазгандарын жарыялап турган. «Туркестанские ведомости» жана «Туркестанской туземной газетасы»

газеталарына жазылуу жергиликтүү волос башчыларына, элдик сотторго, старшиналарга милдеттүү түрдө болгон. Билимдуу адамдардын контингенти эске алынып, тийиштүү нускада чыгарылып, мектеп, медреселерге таратылып турган. Бирок, ошого карабастан жергиликүү элдер өздөрүнө жаккан башка газета, журналдарды кызыгуу менен окуп турушкан.

1906-жылдын экинчи жарымынан баштап, татар интеллигенциясы башында турган жадидчидердин өздөрүнүн газета, журналдары да кеңири жайылтылган. Алар орус падышасынын ар түрдүү газеталарына жол бербөө максатында жумасына эки жолу чыгарылган башында татар интеллигенциясы турган панисламизм менен пантюркизм идеяларын таратуучу Орто Азиялык улуттук буржуазия башында турган мезгилдүү басма сөз органы «Таракки» деп аталган газетаны чыгарган. Алар көп узабай «Хуршид» газетасын чыгарышкан. Бул газеталарды окууга талапкерлер көп болгон. Бул эки газетаны тен падышачылык администрация жаптырып салган. Себеби, жергиликтүү элдин империянын ичиндеги жүрүп жаткан окуялардан толук маалымат алуусунан жана Россия империясынын колониялык саясатынын бетин ачып салуусунан, мусулмандардын сабаттуулугунан чочулаган. Элдин укугун чектеп, бул газета аркылуу өзунун колониялык саясатын жүргүзүүгө аракеттенген. Түркстан генерал-губернатору аскер министрине жазган катында: «Жергиликтүү кызмат ээлерине «Түркстан жергиликтүү газетасын» таркатууну учурдун талабына туура келбейт. Андан алар Россиядагы жана чөлкөмдөгу жаңылыктардан кабардар болуу менен чектелишет. Эгер бул газетаны алууну токтотушса, анда алар татар тилинде жарык көрүп жаткан жеке адамдар тарабынан чыгарылып жаткан газеталарды окууга ооп кетишет. Андан алар империянын ичиндеги жүргүзүлүп жаткан саясаттын чыныгы максаты менен жана болуп жаткан окуялар менен толук таанышуулары мүмкүн, анда биздин жүргүзүп жаткан саясатыбызга тоскоол болуу коркунучу турат…», - деп жазган. « Восточное обозрение» журналына падышачылык тарабынан чыккан бул газеталарды чөлкөм боюнча 355 жергиликтүү элдик башкармалар, 47 өз каалоосу менен жазылгандар, массалык маалымдоо борборлорунун кызматкерлери, тийиштүү мекемелерден башка эч ким окубай калгандыгын жазган. Кийинки жылы жазылуучулардын саны кескин түрдө азайган. Анын себеби, Орто Азиялык улуттук буржуазия менен татар интеллигенциясы ар түрдүү газета, журналдарынын негизинде өздөрүнүн таасирин калктын калын катмарына жеткире алышканы менен түшүндүрүлгөн. Ошонун негизинде жергиликтүү башкаруучулар ар түрдүү шылтоолор менен газетага жазылуудан баш тартышкан. 1910-жылы штаб башкармасына Түркестан генерал-губернатору мындай деп жазган: «При этом условии туземная газета может оказать мне

двойную помощь: свое временно разьясняя туземцам значение проектируемых мною реформ в туземной жизни и опровергая татарскую печать, которая следит за всеми мероприятиями русского правительства относительно мусульман». Ошондон кийин, генерал-губернатор бир топ иш чараларды жүргүзгөн. Жергиликтүү башкармаларга милдеттүү түрдө жазылуу киргизилген. Мисалы, 1910-жылыкы маалымат боюнча Ош уездинде 36 киши милдеттүү түрдө жазылган. Ал эми 1912-жылкы маалыматта аларга акысыз жөнөтүлө баштаган. Ош уездинин башкармалыгына 48 нуска, Ош уездинин отурукташкан райондорунун участкасына 27, Базар-Коргон участкасына 37, Жаалал-Абад участкасына 49, Араван участкасына 8, Ош уездиндеги медреселерге 8 нуска жөнөтүлүп турган. (Айтмамбетов Д.А.,1967).

1905-1907-жылдардагы революция Россиянын чет жерлериндеги жашаган элдердин аң сезимине катуу таасирин тийгизген жана эксплуатацияга жана падышачылыкка каршы саясий күрөштүн жүрүшүнө алып келген. (Айтмамбетов Д.А.,1963)

Мындан тышкары Түркестан чөлкөмүндө ондогон официалдуу жана жеке менчик газета, журналдар чыгып турган. Мисалы, орус тилинде менчик газета “Окраина” (1890-1898-жж), “Русский Туркестан” (1898-1907), “Самарканд”, (1907-1910) жана башкалар большевиктердин жетекчилиги астында чыккан легалдуу газеталардан болсо, “Среднеазиатская жизнь” (1905-1908-жж.) жана ”Туркестанский курьер” (1908-1917-жж.) буржуазиялык мүнөздөгү газеталардын катарына кирген. Ташкенттен ар түрдүү уюмдардын, мекемелердин жана жеке адамдар тарабынан газета, журналдар, көптөгөн баракчалар чыгып турган. Алсак, 1906-жылы революциялык кыймыл күч алган мезгилде Ташкенттик РСДРП партиясынын легалдуу эмес тайпасынын “Правда” салдат баракчасы, легалдуу эмес газета “Рабочий”, Ташкенттик социал-революционерлер партиясынын комитети 1907-1908-жылдары легалдуу эмес “Молот” газетасын, Түркестан уюмунун социал-революционерлер типографиясы 1909-жылы “За народ” газетасын чыгарып турушкан. Бул газета журналдар ар түрдүү багытта жана ар түрдүү мазмуунда болгон. 1906-1918-жылдары Ташкент шаарынан чыккан журналдардан: жумасына чыгуучу “Түркстан айыл-чарбасы”(“Туркестанское сельское хозяйство”), айына эки жолу чыгарылуучу 1915-1917-жылдары “Түркстандык дыйкан” (“Туркестанский земледелец”), өзбек тилинде 1915-1917-жылдары “Известия Ташкентской думы”, ай сайын чыгарылуучу “Дехкан”, “Ислам” журналдарын атоого болот. Түркстан чөлкөмүнүн борбору болуп турган Ташкент шаарынан чыгып турган газета, журналдар учурунда Кыргызстандын булун-бурчуна тараган.

Фергана областынан чыгарылуучу газеталардан:1907-1917-жылдары официалдуу түрдө орус тилинде “Фергана областынын баракчасы Кокон шаарынан 1914-жылы “Фергана турмушу” (“Ферганская жизнь”), “Түркестан чөлкөмү” (“Туркестанский край”), “Фергана жаңырыгы” (“Ферганская эхо”), “Фергана добушу” (“Голос Ферганы”), еврей тилинде “Рахмин” анда агенттик телеграммалар гана жарыяланып турган.

Самаркандтан биринчи орус революциясынын мезгилинде большевиктердин органы болгон “Самарканд” легалдуу эмес социал-революционерлер партиясынын “Жер жана эркиндик” (“Земля и воля”) газетасы, конституциялык-демократиялык партиясынын “Элдик эркиндиктин үнү” (“Голос народной свободы”), ал эми революциянын алдында адабий-коомдук жана саясий газета “Заря Туркестана” жана башка бир нече газеталары чыгып турган.

Андижандан күнүгө “Туркестанское слово” газетасы чыккан.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, 1905-жылкы Россиядагы биринчи орус революциясы саясий күрөштө коомдун кеңири катмарына болуп көрбөгөндөй чоң толкундоону пайда кылды. Революциянын шарапаты менен татар эли “басма сөз эркиндигине” жетишти. Жогоруда көрсөтүлгөндөй, мусулман басма сөз органдары иштеп, китепканалар, атайын окуу залдар ачылып, улуттук боштондук идеяларын элге пропогандалоого толук шарт түзүлгөн. Анын жетекчилери Россиялык мусулмандар, Крым татарларынын улуттук буржуазиялары болушкан. Алсак, Казандан “Юлдуз” (“Звезда”) жана “Баян-Ульхак”, Оренбургдан “Вакт” (“Время”) жана “Маглюмат” (“Знания”), Астрахандан “Идель”, Крымдан “Таржиман” (“Переводчик”), Петербургдан “Ульфет” (“Друг”) жана башка газета журналдар үзгүлтүксүз чыгарылып, эл арасына кеңири таралып турган. Татар улуттук буржуазиясы башында турган бул улуттук-боштондук кыймылынын идеяларын кеңири тараткан газета, журналдар Кыргызстанга түздөн-түз таралып турган. Мисалы, Ноокат айылында 5-6 адам “Түркстан вилоятынын газетасы” жана “Учкун” газеталарын алып турушкан.

Ошондой эле, жадидчилердин агартуучулуктагы идеяларын жайылтууда басма сөз органдары чоң роль ойногон. “Тараккий”, “Хуршид”, Вакт”, “Хуррият” жана “Тэрджиман” жана башка газета журналдар жаңы усулдагы мектептердин идеяларын эл арасында кеңири пропогандалаган. Мусулман коомундагы агартуучулуктун педагогикалык идеяларын жайылтууда 1908-жылдын 21-январынан баштап Уфадан чыга баштаган “Маглюмат” журналы чоң роль ойногон**.** (Бобровников Н.А., 1913)

Бул мезгилде Түркстан чөлкөмүндө, анын ичинде Кыргызстандын аймагында усул-и-жадид мектеп, медреселери көп болгондуктан, мусулман газеталары да кеңири тараган. Кыргыз эли Түркстан чөлкөмүндө, Россияда, дуйнөдө болуп жаткан жаңылыктардан кабардар болуп турушкан.

Адабияттар

Айтмамбетов Д.А.(1967) Культура кыргызского народа во II второй половине XIX и начале XXвв. Фрунзе, стр 253

Алтымышбаев А.А.(1985) Очерки истории развития общественно-политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии.Фрунзе, стр.66

Советский опыт развития национальных культур на базе родных языков. М.,1972.,стр.3

Айтмамбетов Д.А.(1963) Школьное дело в Туркестане. Токмок, стр.58

Бобровников Н.А. (1913) Русско-туземные училище, мактабы и медресе в Срейдей Азии. Санкт-Петербург, стр.45

УДК (069.02:908)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_52

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ МУЗЕЙ ИШИНИН КАЛЫПТАНУУ ТАРЫХЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ (ЛЕЙЛЕК РАЙОНУНДАГЫ МУЗЕЙЛЕР КОМПЛЕКСИНИН МИСАЛЫНДА)

Сулайманова Нишангул, магистрант
E-mail: Nishanguls@mail.ru
Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, т.и.к., доцент.
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Субаналиева Миргул, магистрант
E-mail: mirsubanalieva@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул илимий макалада Кыргызстандын түштүгүндөгү музей ишинин калыптануу тарыхы жана өнүгүүсү (Лейлек райондук маданият бөлүмүнө караштуу музейлер комплекси) жөнүндө кеңири маалымат берилет. Лейлек районунда археологиялык изилдөө жүргүзгөн Г. Брыкинанын эмгектери жөнүндө, музейлер комплексинин кайсы жылы уюшулгандыгы, кимдер тарабынан түптөлгөн, имараттын тарыхы, экспонаттар кайсыл жерден, кимдерден жыйналганы тууралуу мүнөздөмө берилет. Кыргыз Республикасынын Баатыры, коомдук ишмер И.Раззаков жөнүндө, Советтер Союзунун Баатыры С.Садыков жөнүндө, музейдин ичиндеги археологиялык, этнографиялык, этап-этабы менен коюлган экспонаттар жөнүндө, "Аймак таануу жана тарых", "Даңк" жана И.Раззаков музейлери жөнүндө маалымат жазылат.*

Ачкыч сөздөр: *Лейлек районунун тарыхы, Г.Брыкина, Лейлек районунун музейлери, "Аймак таануу жана тарых" музейи, "Даңк" музейи, И.Раззаковдун музейи, Советтер Союзунун Баатыры Самат Садыков, КР Баатыры И.Раззаков, экспонаттар.*

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ЮГЕ КЫРГЫЗСТАНА (НА ПРИМЕРЕ МУЗЕЙНОГО КОМПЛЕКСА В ЛЕЙЛЕКСКОМ РАЙОНЕ)

Сулайманова Нишангул, магистрант
E-mail: Nishanguls@mail.ru
Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, к.и.н., доцент.
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Субаналиева Миргул, магистрант
E-mail: mirsubanalieva@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В данной статье представлена подробная информация об истории и развитии музейного дела на юге Кыргызстана (музейный комплекс Лейлекского районного управления культуры). Описание работ Г. Брыкиной, проводившей археологические*

исследования в Лейлекском районе, год основания музейного комплекса, кто его основал, история здания, где и у кого собраны экспонаты. Информация о Герое Кыргызской Республики, общественном деятеле И. Раззакове, о Герое Советского Союза С. Садыкове, археологические, этнографическиеи и пошаговые экспонаты внутри музея, и написано о музеях «Краеведение и история», «Слава» и "И.Раззаков".

Ключевые слова: *История Лейлекского района, Г. Брыкина, музеи Лейлекского района, Краеведческий и исторический музей, Музей Славы, Музей И. Раззакова, Герой Советского Союза Самат Садыкова, Герой Кыргызской Республики И. Раззаков, экспонаты.*

HISTORY AND DEVELOPMENT OF MUSEUM ACTIVITIES IN THE SOUTH OF KYRGYZSTAN (ON THE EXAMPLE OF THE MUSEUM COMPLEX IN LEYLEK DISTRICT)

Sulaimanova Nishangul, Master
E-mail: Nishanguls@mail.ru
Chynykeeva Gulnaz Ergeshaliyevna,
PhD of Historical Sciences, associate professor
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Subanalieva Mirgul, Master
E-mail: mirsubanalieva@mail.ru
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article provides detailed information about the history and development of museums in the south of Kyrgyzstan (the museum complex of the Leilek District Department of Culture). Description of the works of G. Brykina, who conducted archaeological research in the Leilek region, the year the museum complex was founded, who founded it, the history of the building, where and from whom the exhibits were collected. Information about the Hero of the Kyrgyz Republic, public figure I. Razzakov, Hero of the Soviet Union S. Sadykov, archaeological, ethnographic and step-by-step exhibits inside the museum, and written about the museums "Local History and History", "Glory" and "I. Razzakov".*

Key words: *History of Leilek region, G. Brykin, museums of Leilek region, Regional and Historical Museum, Museum of Glory, Museum of I. Razzakov, Hero of the Soviet Union Samat Sadykova, Hero of the Kyrgyz Republic I. Razzakov, exhibits.*

Киришүү

Лейлек районунун аймагына элдин жайгашышынын биздин эранын башталышында, тактап айтканда, биринчи миң жылдыгында болгондугун байыркы эстеликтер жана археологиялык казуулар далилдейт. Бул маалыматтар өрөөндөгү Маргүн, Кайрагач, Кара-Булак, Исфана, Катраң, Кон-и-Гут, Кожо-Чар-Коргон шаарчаларды, дөбөлөрдү, эски мүрзөлөрдү археологиялык казуулардан, аскаларга түшүрүлгөн сүрөттөрдөн айкын болууда. Лейлек

аймагы тарыхый археологиялык эстеликтерге бай болуп, алардын бир тобу совет доорунда казылып, изилденилген. Изилдөө обьектиси:Кыргызстандын түштүгүндөгү Лейлек районундагы музейлер комплекси.

Изилдөө ыкмалары: Тарыхый-салыштырмалуулук жана эмпирикалык ыкмалар аркылуу музей комплекси изилдөөгө алынды.

Негизги бөлүк

1957-жылы Москвадан келген археологиялык изилдөөнүн натыйжасында «Кайрагач» деген кыштактан 12 бөлмөлүү үй табылган. Бул үйдүн ичинен тарыхый эстеликтердин 28 түрү табылган. Ошол мезгилде бизде тарыхый эстеликтерди сактай турган музей болбогондуктан, тарыхый эстеликтерди Москва шаарына алып кетишкен. Бизде бир гана анын кээ бир сүрөттөрү сакталып калган.

«Аймак таануу жана тарых» музейинин имараты 1926-жылы курулган. Музейдин имараты алгач медресе, мусулмандардын мектеби, бир эле имаратта күнүмдүк турмушка керектелүүчү ар кандай ишканалар жайгашкан, мейманкана, айылдык кеңештин кеңсеси жана райондук гезиттин редакциясы катары пайдаланылган. Мейманкана болуп турганда имараттын арткы жагынан кирилген. Ошондуктан, арткы жагындагы тепкич жана эшиктин жайы калган. 1986-жылы тарых музейи болуп уюштурулган.

1986-жылга чейин райондун борборунда тарых музейи болгон эмес. Мектептерде гана кичине бурчтар уюшулган. Музей – бул ар бир элдин, аймактын маданий байлыгы, очогу болуп саналат. Музей –тарыхий - маданий мурастардын казынасы болгондуктан, музей уюштуруу актуалдуу маселе болгон. Себеби, Лейлек району байыртан эле тарыхый жер болгондуктан, этнографиялык изилдөөлөр болгон. 1950-жыдан кийин археологиялык илимий деңгээлдеги экспедициялар башталып, мамлекеттик деңгээлде илимий изилденген. Тарыхый материалдар, экспонаттар көп болгондуктан, районго музей ачуу маселеси келип чыккан. Ошондуктан, музей 1986-жылы 25-ноябрда ашар жолу менен ишке түшүрүлүп, 2000-жылга чейин тарых музейи деп аталып келип, 2008-жылы жаңыдан ички бөлүгү ремонт болуп, калыбына келтирилип, 2008-жылы 4-декабрда «Аймак таануу жана тарых» музейи деп аталды.

Райондук маданият бөлүмүнө караштуу музейлер комплекси негизинен үч музейди камтыйт:

1) “Аймак таануу жана тарых”,
2) “Даңк”,
3) Исхак Раззаковдун музейи.

1) «Аймак таануу жана тарых» музейи

Тарых музейинин алгачкы ички жасалгасында ар бир доордогу экспонаттар этап - этабы менен коюлган. Чопо идиштери, темир буюмдар, тери буюмдары, зергер буюмдар, кол өнөрчүлүк, этнографиялык буюмдар, белгилүү инсандардын сүрөттөрү, аймактын географиялык маалыматтары илинген. Тарых музейи “Аймак таануу жана тарых музейи” болуп өзгөргөндөн кийин беш бөлүкө бөлүндү.

“Аймак таануу жана тарых” музейи 5 бөлүктөн турат:

1. Археология
2. Этнография
3. Улуу Ата Мекендик согуш мезгили
4. Эгемендүүлүк
5. Бүгүнкү күн

Лейлек аймагы тарыхый археологиялык эстеликтерге бай болуп алардын бир тобу совет доорунда казылып изилденген. Аларга чоподон жасалган идиштер кирет. Кокон хандыгынын мезгилинде Катраңдан табылган хан шырдактын коргонуна суу киргизилген түтүкчөлөр бар. Алардын бир бөлүгү бизде сакталып келе жатат (“Аймак таануу жана тарых” музейинин материалдарынан колдонмо, 2021). Темир буюмдардын түрлөрү – албесте, кумган, темир леген, чапкы, кулпу ачкычы менен жана башкалар бар. Мрамор таш бул Төө жайлоодон табылган. Буга «Аятал курси» сүрөсү жазылган. Жыгач буюмдары – кесе, табак, леген, килем токуучу токмок, гүү, жип ийирчүү ийик, чөмүч ж.б. коюлган. Музейде аймака таандык жаратылышты чагылдырган фото сүрөттөр бар. Алар:

Биздин аймак жайлоолорго бай. Алардын бири Төө жайлоосу. Анын бийиктиги 5000 метр, 15 гектар токой жерди ээлейт. Жайлоолордун сүрөттөрү илинген. Лейлек районунда ар түрдүү жаныбарлардын түрү кездешет. Жаныбарлардын 15 миңден ашуусу кызыл китепке киргизилген. Канаттуулардын 13 миңден ашуусу кызыл китепке киргизилген. “Аймак таануу жана тарых” музейинин бир бөлүгүндө канаттуулардын жана жаныбарлардын бурчу бар.

Зергер буюмдары – седеп топчу, сөйкөнүн түрлөрү, билериктер, шурулардын түрү бар.

Музейдин этнография бөлүгүндө материалдык маданиятыбыз болгон сайманын түрлөрү, токулган таарлардын чекелери, аттын жабдыктары, тегирч, табакаптын түрлөрү, жоолуктардын түрү, чий жайгаштырылган.

Тери буюмдары – чанач, туз баштык, чокой, чарык, ооз комуз салгыч, чака бар.

Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги бурчка согушка катышкан ардагерлердин сүрөттөрү, бригадир, тракторист болуп иштеген энелерибиздин сүрөттөрү коюлган.

Кыргыз ССР Жогорку Советине депутат жана саанчы болуп иштеген энелерибиздин сүрөттөрү жана документтери коюлган. Спорт тармагындагы балбан инсандардын, маданият тармагындагы иштегендердин, саламаттыкты сактоо тармагында иштеген инсандардын бурчу уюштурулган.

Эгемендүүлүк бөлүгүндө 2003-жылкы, 2005-жылкы, 7-апрель окуясына тиешелүү болгон сүрөттөр коюлган.

Бүгүнкү күн бөлүгүндө ишканалардын, обьекттердин сүрөттөрү, лидер айымдардын бурчу, Ч.Айтматовдун бурчу ж.б чагылдырылган.

2) “Даңк” музейи

Советтер Союзунун Баатыры Самат Садыковдун ысымына коюлган “Даңк” музейи 1990-жылдын 9-майында Улуу Жеңиштин 45 жылдык маарекесинин урматына ачылган. Область боюнча Советтер Союзунун Баатыры наамын алган Самат Садыков Лейлек районунун Кара-Таш айылында туулгандыктан жана согушка катышкан ардагер аталарыбызга арналган музей Лейлек районунда жок болгондуктан, “Даңк” музейин уюштуруу маселеси келип чыккан.

1. Музейде Советтер Союзунун Баатыры Самат Садыковго тиешелүү буюмдар, сүрөттөрү, колдонгон китептери, каты ж.б коюлган (“Даңк” музейинин материалдарынан алынды, 2021).

Лейлек районунан согушка барып катышкан ардагер аталарыбыздын сүрөттөрү, кан майданынан кайтпай калган жоокерлерге арналган бурч, фронтко жана тылга жардам берүүдөгү, жоокер интернационалисттерге арналган бурчтар чагылдырылган (Бекаев, 2013).

Келечек муундарды тарбиялоодо үлгү катары баатыр аталарыбыздын эрдиктерин музейге келген көрүүчүлөргө айтып түшүндүрүүдө музейдин ролу чоң.

3) Исхак Раззаковдун музейи

Музей 1990-жылы улуу инсан Исхак Раззаковдун 80 жылдык маарекесине карата уюштурулган. Исхак Раззаков Лейлек районунун Коросон кыштагында туулгандыктан, жаштайынан жетим калып, бөтөн жерде тарбияланып, окуп, иштеп, акыры 35 жашында 1945-жылы өзүнүн эли-жерине келип 5 жыл Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин Төрагасы кызматында, 11 жыл Кыргызстандын Компартиясынын Борбордук Комитетинин Биринчи Катчысы кызматында иштеп, жалпы Кыргызстанда 16 жыл иштеп, бүгүнкү күндөгү кыргыз мамлекетинин пайдубалын түптөгөн инсан болгон. Ошондуктан, Исхак

Раззаковдун туулган жерине өздүк музейин ачуу маселеси келип чыккан (Раззаков атындагы музейинин материалдары, 2021).

Исхак Раззаковдун музейинде улуу инсанга тиешелүү болгон документтер, сүрөттөр, сыйлыктары ж.б чагылдырылып коюлган. Башка музейлерден айырмасы, Исхак Раззаков музейине келгендер ой-пикир жазуу журналына өздөрүнүн сый-урматын жазып кетишет (Каримова 2005; Аминов жана Максытов, 2005). Улут атасы - улут лидери Исхак Раззаковго Тажикистан, Өзбекистан, Россия, Казакстан ж.б өлкөлөрдөн келип, улуу инсанга арналган музейди атайын көрүп кетишет.

Корутунду

Музейлер боюнча кээ бир материалдар бир топ убакытты талап кылгандыктан, дагы толук маалыматтар изилденет.

Адабияттар:

“Аймак таануу жана тарых” музейинин материалдарынан колдонмо (2021).

“Даңк” музейинин материалдарынан алынды (2021).

Бекаев М. (2013).Советтер Союзунун Баатыры Самат Садыков. “Турар” Бишкек.

Исхак Раззаков атындагы музейинин материалдары. (2021).

Аминов С., Максытов Т. (2005). Исхак Раззаковдун жердештери. Ош ш.

Каримова Б. (2000). Элибиздин улуу инсандары. Ош ш.

УДК 391.5.
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_58

ОБРЯДОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЕТСКИХ ПРИЧЕСОК У КЫРГЫЗОВ

Турдубаева Зура Акматовна, и.о. доцент,
Турдубаева Айтурган Бактыяровна, преподаватель,
Курбанбаева Бегимай Сабиржановна магистрант,
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызкая Республика

Аннотация: *В статье рассмотрены традиционные обряды, связанные с детской стрижкой и прической прической у кыргызов; описание проведения обрядов, внешнее описание кыргызской детской прически. Авторами проанализированы различия детских кыргызских причесок и стрижки, плетение косичек по традиционному методу. При рассмотрении этой темы были использованы личные этнографические исследовательские материалы авторов статьи.*

Ключевые слова: *кыргызская детская прическа, обряды кыргызов, беш кокул, утробные волосы, кыргызские локоны, челка.*

КЫРГЫЗ БАЛДАРЫНЫН ЧАЧ КЫРКУУ, ЧАЧ ЖАСАЛГАЛОО ЫРЫМДАРЫ

Турдубаева Зура Акматовна, м.а. доцент,
Турдубаева Айтурган Бактыяровна, окутуучу,
Курбанбаева Бегимай Сабиржановна магистрант,
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул макалада кыргыз балдардын чач жасалгасы менен байланышкан салттуу каада-салттар, ырым-жырымдардын сүрөттөлүшү, ошондой эле кыргыздардын чач жасалгасынын тышкы сүрөттөлүшү каралат. Авторлор салттуу ыкма боюнча кыргыз балдардын чач жасалгаларынын жана анын токуунун айырмачылыктарын тандашкан. Бул теманы карап чыгууда макаланын авторлорунун жеке этнографиялык изилдөө материалдары колдонулган.*

Ачкыч сөздөр*: кыргыз балдарынын чач жасалгалоосу, кыргыздардын салттары, беш көкүл, көкүл, карын чач.*

KYRGYZ CHILDREN'S RITUALS OF HAIRCUTS, HAIR STYLING

Turdubaeva Zura Akmatovna, associate professor
Turdubaeva Aiturgan Baktyarovna, teacher
Shermamat kyzy Janylmyrza, master
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Absract: *This article discusses the traditional rituals associated with the children's hairstyle for Kyrgyz people, the description of the rituals, and the external description of the Kyrgyz children's hairstyle. The authors analyzed the differences of Kyrgyz children's hairstyles and its weaving according to the traditional method. When considering this topic, personal ethnographic research materials of the authors of the article were used.*

Keywords: *Kyrgyz children's hairstyle, rites of the Kyrgyz people, Besh Kokul, Karyn Chach, bangs.*

Введение

Кыргызы с древних времен уделяли особое внимание уходу за волосами, а также знали секреты достижения поставленных целей посредством манипуляций с ними.

Прически кыргызских детей также связаны с ритуалами, которые бытуют, и по сей день; это своего рода магические обряды. Первый раз детям обривают головы после 40 дневия, волосы (*карын чач)* прячут в укромном месте, чтобы никто не мог навредить младенцу. При этом сбривает новорожденному волосы многодетный аксакал (в большинстве это родственник), он же проводит небольшой той, за что родители ребенка дарят ему *сарпай* - одежду. Респондентка Маматова Мастура 1947 г.р. уроженка Ошской области, Кара Суйского района, село Папан, рассказала: всем своим детям она проводила обряды *карын чачын* кес*үү*. И хранила утробные волосы своих детей, считая их оберегами. У кыргызов существует древний запрет выбрасывать волосы куда попало, это считалось плохой приметой, говорили *голова будет болеть.*

Различие между полами у кыргызов и других народов Средней Азии казахов, узбеков, каракалпаков, туркменов начинало оформляться по достижении детьми пяти, семи лет. С этого возраста повсеместно начинается разделение полов по внешнему признаку причесок, девочкам начинают отращивать волосы (Фиельструп, 2002).

Описываемые обычаи относятся к поэтапным циклам проведения обрядов.

Мальчикам и девочкам можно сбривать волосы до 3-5 лет, или до *сюнөта* для мальчиков, а девочкам после трех лет волосы не сбривали, их отращивали.

Важнейший этап в жизни девочки — достижение определенного возраста и половой зрелости — мог быть отмечен семейным торжеством, где происходила и смена головного убора, прически. Девочкам примерно с трех лет начинали отращивать волосы и больше их не стригли. Примерно к 5-7 годам девочкам проводили обряд заплетения косичек (*чач өрдүү), "Беш көкүл"*. Все женщины, участвующие в этом обряде, приносят с собой украшения в виде

колец, они заплетают косички девочке, завязывают кольца и украшения, сопровождая пожеланиями здоровья, счастья, благополучия.

По сообщению респондентки Тагаевой Тумарбүбү (ныне проживает в Ошской области, Чон Алайский район, село Сары Могол), девочкам и девушкам всегда заплетала косички самая уважаемая, многодетная пожилая женщина *байбиче, приговаривая самые лучшие пожелания и наставления*. Вдовы, разведенные, бездетные женщины к таким обрядам и ритуалам не допускались. У девочек и девушек же концы кос закреплялись посредством фитильков из ваты, шерсти. Например, считается, что плетение кос или завязывание узелков на волосах должно отгонять злых духов от человека. Эти узелки и переплетения якобы разрушали злые чары и охраняли голову.

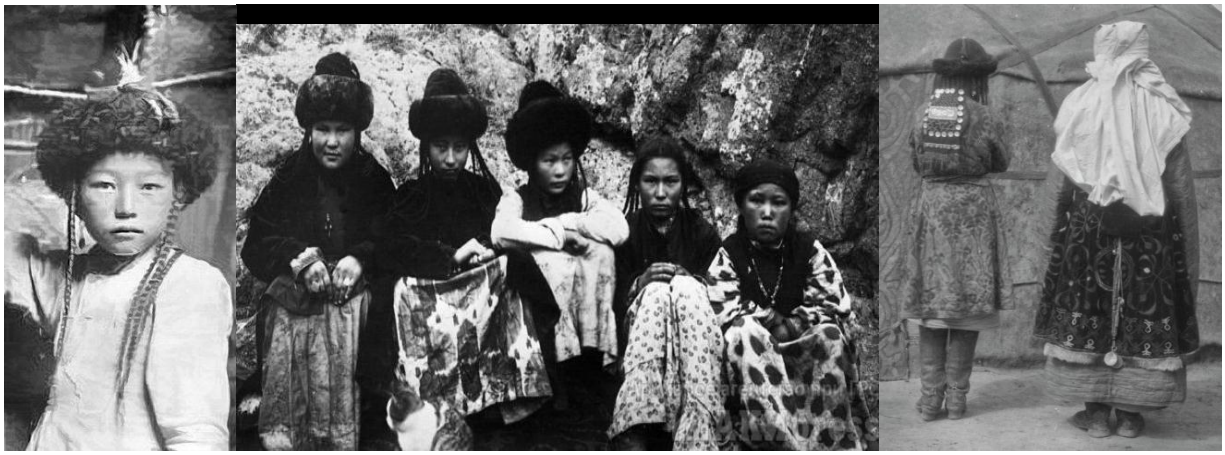

Рис.1. С.М. Дудин русский этнограф, художник, фотограф и путешественник.

Девичьи косы заплетались выше, ближе к макушке, плелись из пяти прядей, плетения закладывались наверх рис. 1 Девичьи косы плелись более плотно, чем женские. Девочки, девушки носили косички на груди. Принято заплетать девочкам, девушкам сорок косичек, а потом привязывать к ним золотые монеты, жемчуг в качестве оберегов рис. 1, 2. До сих пор бытует кыргызская поговорка *кыздын кырк чачы улуу,* сорок косичек у девушки почитаются, указывают на уважительное отношение к девушкам и женщинам.

По густоте волос определяли здоровье девочек, девушек. На характере прически сказывались возрастные различия, статус. При замужестве девушки проходил обряд проводов невесты, *чач өрүү,* мелкие косички расплетались и заплетались в две косы.

Согласно традиции, прическа девушки менялась с замужеством, при переходе в семейную жизнь. Обряд смены девичьего наряда и смены прически на женскую, проходил во время обычая «Кыз узатуу». Церемониал проводов новобрачной начинался в юрте ее родителей. В назначенный день собирались

все родственники невесты на проводы ее в аил мужа (Осмонова, 2015). В этом обряде, как было сказано выше, могли участвовать только многодетные, счастливые в браке родственницы и женщины. Невесту усаживали в женской половине юрты на почетное место «Төр», прикрывали занавесом и проводили обряд, сопровождая его обрядовым пением, пожеланиями счастья, наставлениями о поведении в браке. Волосы расчесывали на прямой пробор, который символически делил голову на две равные половины, олицетворяющие счастье с супругом. В отличие от девичьих кос, к примеру, у женщин плетение косы закладывалось низко у шеи, плелось из трех прядей, и носили косы только на спине, украшая тяжелыми накосными украшениями (рис.3).

рис. 2

рис.3.

К слову, в отличие от детских причесок, замужние кыргызские женщины носили обязательно две косы; это связанно с поверьем, чтобы всю жизнь быть парой с супругом. Если у женщины умирал муж, то она распускала волосы, надевала черный платок (примерно после сорока дней или годовщины в зависимости от региона), заплетала одну вдовью косу без завязывания фитилем из ваты, шерсти и накосных украшений.

У девочек дополнительное значение придается челке. По фотографиям путешественников начала XX века видно, что челки у девочек встречаются не только у кыргызов, но и у казахов, что соответствует форме челки у средневековых монголов (Тадина, 1996).

Обычно челка и пряди на висках называется *көкул.* Этимология этого слова имеет общее значение, в словарях означает *локон, завиток, коса*. Слово *көкул* древнее; у кыргызов и казахов аналогично назывались оставленные после стрижки пряди гривны, челки коней.

Рис. 4

Рис. 5

По сообщению Ф.А. Фиельструпа, изучавшего в 1927 г. обрядовую жизнь киргизов, детей младшего возраста стригли полностью или частично (Рис. 4,5). В последнем случае оставляли кокуль (чуб, хохол), пряди на висках и челку; девочкам остригали волосы только до трех лет, а потом оставляли их расти. Исследователю удалось зафиксировать прическу девочки с двумя косичками, заплетенными из пучка волос на темени (Фиельструп, 2002). По достижении детьми 5-7-летнего возраста девочкам начинали отращивать волосы на затылке, но на висках и темени продолжали выстригать. На снимке С.М. Дудина, девушка показана с челкой, короткими височными прядями, с косой на макушке и еще пятью, заплетенными низко у шеи, — девичьей прической, наиболее типичной для этого региона (МАЭ.Колл. 1199,).

В семьях, в которых не выживали мальчики, родившегося сына одевали девочкой и оставляли боковые косы или чубы до 10-15 лет (Рис. 4,5). Пучки волос делали мальчика похожим на девочку, чтобы его не сглазили. При этом сбривали волосы в святом месте, приглашая уважаемого аксакала или молдо. Устраивали также той.

Схожие обычаи существуют у хакасов, кызылцев, казахов, каракалпаков, туркмен, монголов и других народов (Тадина, 1996).

Сегодня многие обряды, связанные с волосами, прическами у кыргызов не утратили своего значения. По сей день, они выполняются, передаются старшими поколениями младшим.

Таким образом, анализируя сказанное, можно сделать вывод, что до наших дней некоторые обряды стрижки и плетение волос у детей не утратили свое значение. Их сохранность свидетельствует о приверженности и бережном отношении к национальным традициям. Обладая информативными возможностями и функциональной значимостью, обрядовые формы культуры имеют знаковый характер ритуалов, служивших характерной отметкой половозрастной, этнической принадлежности человека.

Обрядовые формы культуры всегда вызывали и вызывают интерес у широких слоев населения, благодаря своим устойчивым элементам в традиционно-бытовой культуре кыргызов, что представляет собой ценный исторический источник в исследовании эволюции развития одежды. Дальнейшее исследование и сохранение утверждавшихся веками обычаев и традиций наших предков будет благоприятствовать возрождению из небытия отдельных забытых элементов, их глубинному пониманию, распространению, принятию и сознательному утверждению в жизни общества обрядовой культуры в целом, как одного из основных компонентов материального и нематериального культурного наследия кыргызского народа.

Выводы

Дальнейшее исследование и сохранение утверждавшихся веками обычаев и традиций наших предков будет благоприятствовать возрождению из небытия отдельных забытых элементов, их глубинному пониманию, распространению, принятию и сознательному утверждению в жизни общества обрядовой культуры в целом, как одного из основных компонентов материального и нематериального культурного наследия кыргызского народа. Авторы выражают благодарность за оказанную помощь при написании настоящей статьи респондентам Маматовой Мастуре (Ошская область, район Кара Суу, село Папан), Тагаевой Тумарбүбү (Чон Алай, село Сары Могол), Калии Карашевой (Нарынской области).

Литература:

Антипина К. И. (1962). Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Фрунзе: Издательство Киргизии, 288.

Кармышева Б.Х. (2009). Каратегинские киргизы. Москва «Наука».

Осмонова С.К. (2015). Традиционные свадебные обряды кыргызов Юго Запада ферганской долины (конец XIX- начало XXвв.). Ош: 208.

Сухарева О. А. (1979). Костюм народов Средней Азии. Историко этнографические очерки М.: Наука, 247.

Тадина Н.А. (1996). Свадебная обрядность как источник по этнокультурным связям киргизов и алтайцев. Кыргызы: этногенетическое и этнокультурное процессы в древности и средневековье в Центральной Азии: (Матер.междунар. науч. конф., посвящ. 1000-летию эпоса «Манас»). Бишкек, 96-97.

Фиельструп Ф.А. (2002). Из обрядовой жизни киргизов начала XX века / Ф.А.Фиельструп. М.: Наука, 300.

Полевая запись. (2008). Маматовой Мастуры 1947 г.р. уроженки Ошской области, Кара Сууйского района, село Папан.

Полевая запись. (2018). Калии Карашевой 1946 г.р. уроженки Нарынской области.

Полевая запись. (2018). Тагаевой Тумарбүбү, 1954 г.р., Мургаб район, с.Кара кол, Таджикистан. Сейчас проживает в Чон Алае, село Сары Могол, и в городе Ош Кыргызстан № 3.

Список основных информаторов

Маматова Мастура,1947г.р., уроженка Ошской области, Кара Сууйского района, село Папан. Проживала в городе Ош.

Карашева Калия, 1946 г.р., Нарынская область, Кочкорский район,с. Орток. Сейчас проживает в городе Ош.

Тагаева Тумарбүбү, 1954 г.р., Мургаб район, с.Кара кол, Таджикистан. В данный момент проживает в Чон Алае, село Сары Могол, и в городе Ош Кыргызстан.

Использованные фотографии

С. М. Дудин русский этнограф, художник, фотограф и путешественник.

Стивен Грэм британский фотограф, путешественник.

УДК 391.3
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_65

ОБРЯДОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ ДЕТСКОЙ ОДЕЖДЫ У КЫРГЫЗОВ

Турдубаева Зура Акматовна, и.о. доцент,
Турдубаева Айтурган Бактыяровна, преподаватель,
Шермамат кызы Жанылмырза магистрант,
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В данной статье речь идет о традиционных обрядах, связанных с детской одеждой кыргызов, описание проведения обрядов, внешнее описание кыргызской детской традиционной одежды. При рассмотрении этой темы были использованы личные этнографические исследовательские материалы авторов статьи. Уделено особое внимание составляющим частям детской одежды, традициям ее изготовления и ношения.*

Ключевые слова: *кыргызская детская одежда, обряды кыргызов, детская рубаха, тебетей, тюбетейка.*

КЫРГЫЗ БАЛДАРЫНЫН САЛТТУУ КИЙИМДЕРИНИН ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАРЫ

Турдубаева Зура Акматовна, м.а. доцент,
Турдубаева Айтурган Бактыяровна, окутуучу,
Шермамат кызы Жанылмырза магистрант,
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул макала кыргыздын балдарынын кийимдери менен байланышкан салттуу каада-салттар, ырым-жырымдарды сүрөттөө жана кыргыздын салттуу балдар кийимдеринин сырткы сүрөттөлүшү жөнүндө. Бул теманы карап чыгууда макаланын авторлорунун жеке этнографиялык изилдөө материалдары колдонулган. Балдардын кийимдеринин компоненттерине, даярдоо жана кийүү салттарына өзгөчө көңүл бурулат.*

Ачкыч сөздөр: *кыргыз балдарынын салттуу кийимдери, кыргыздардын салттары, балдар көйнөгү, тебетей, топпу*

RITUAL SIGNIFICANCE IN KYRGYZ CHILDREN'S S CLOTHING

Turdubaeva Zura Akmatovna, associate professor
Turdubaeva Aiturgan Baktyarovna, teacher
Shermamat kyzy Janylmyrza, master
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Absract: *This article is about traditional rituals associated with Kyrgyz children's clothing, a description of the rituals, and an external description of Kyrgyz traditional children's clothing. When considering this topic, personal ethnographic research materials of the authors of the article were used. Particular attention was paid to the components of children's clothing, the traditions of manufacturing and wearing.*

Keywords: *Kyrgyz children's clothing, rites of the Kyrgyz people, children's shirt, tebetey, skullcap.*

Ведение

Архаические формы культуры по-прежнему играют в жизни современного человека значительную роль, обеспечивают совместно с другими аспектами жизнедеятельности выживание, самосохранение и развитие этноса. Поскольку обряды представляют составную и важную часть национальной культуры, постольку их понимание непосредственно связано с пониманием сущности и функций культуры в человеческом сообществе.

На сегодняшний день можно считать установленным, что каждая из огромного разнообразия локально-исторических форм культуры, являясь результатом деятельности той или иной этнической общности, имеет свою специфику, зависящую от географических, исторических, экономических и других условий формирования и функционирования самого этноса.

Традиционно-бытовая обрядность в одежде, являясь наиболее консервативной сферой, тесно связана с областью традиционного мировоззрения и психологии. И поэтому, несмотря на постепенную утрату своей целостности, тенденции к отмиранию, изменению отдельных ритуальных форм под давлением эволюционных инноваций, она до сих пор сохраняет свои этнические черты.

Кочевой образ жизни кыргызов способствовал появлению различных видов одежды, удобных для такой жизни и быта. В ней было удобно и тепло, так как суровый климат высокогорья заставлял носить ее зимой и летом. Под влиянием климата и образа жизни сложились многовековые традиции жизненного уклада кыргызов. Традиции передавали многотысячелетний опыт из поколения в поколение, и давали кочевнику шанс выжить в суровом мире. Среди них особое место имеют обычаи, связанные с детской одеждой кыргызов.

Первой рубашечкой новорожденного, которую надевали после трех дней рождения, была «рубашечка сорокадневия». Ее надевала мама ребенка. Она была выполнена из хлопчатобумажной ткани пошивом вверх. Через 40 дней родители новорожденного устраивали угощение по поводу ритуального мытья ребенка. В этот день эту же рубашечку снимают и надевает другую под

названием «*ит көйнөк*» (собачья рубашка). Считалось, что собака, как тотемное существо, покровительствует младенцу и берет на себя все его болезни. Такой обряд и сейчас поводится среди кыргызского населения. Ребенку лили на голову сорок капель соленой воды - по числу прожитых им дней, надевали новую рубашку – *кырк көйнөк* (рубашка после сорокодневия). Пекли 40 лепешечек и разносили в 40 домов, завернув в старую рубашечку «*ит көйнөк*». Об этом упоминается в исследовательских материалах Б. Х. Кармышевой (Кармышева, 2009). Первую же рубашку оставляют лежать на дне колыбели до тех пор, пока мать не родит следующего ребенка. Или же, пока не родится ребенок у какой-нибудь соседки или родственницы, которым и отдают эту первую рубашечку.

Покрой детской одежды, в основном, ничем не отличается от покроя одежды взрослых, только детям обычно подол не подшивают до тех пор, пока в семье не родится еще ребенок или до достижения малышом 5-6-ти лет. Поскольку существует поверье, что, если подрубить ребенку рубашечку, то мать больше не будет рожать. До недавнего времени ворот детских рубах был горизонтальным, с разрезом на плечиках или на одном плече вдоль него. Он делается вертикальным, окантовывается, и имеет у шеи одну пуговицу.

К детской одежде всегда прикреплялись обереги: амулеты, тумары из войлока, кожи; серебряные пуговицы, бусины *назар*, украшения, кисточки с бисером на головные уборы. Все это должно было отвести чары нечистой силы (Антипина, 1962).

В прошлом передний край горизонтального ворота платьев девочек был отделан одним рядом монет, которые пришивали вплотную друг к другу. Начинала этот ряд монет одна перламутровая пуговица. Горизонтальный ворот с вертикальным разрезом с правой стороны у девочки 5-6-ти лет отделывается красным кантом.

Красный цвет считался цветом счастья и богатства.

Раньше поверх платья девочки носили стеганый чапан. Чапан с разрезами по бокам кругом окантовывался красным сатином. На руках выше локтя нашиты три ряда лоскутков из чередующихся белых и черных треугольников. Халат застегивается на белые пуговицы. На груди на месте застежки с обеих сторон нашиты по одному черному треугольнику – *тумар* (оберег), а на эти треугольники нашиты множество небольших пуговиц. Мальчики (6-лет) одеты в красный цветастый халат. Некоторым детям в селениях одевают лоскутные, стеганые халаты с 5-6-ти месяцев. Жизнь в высокогорье, кочевников сопровождала высокая детская смертность, поэтому у кыргызов также существовали различные ритуальные способы защиты детей. Оказывается, если

у матерей не живут дети, то они выпрашивают во всех домах селения лоскутки, и бабушки детей (матери этих женщин) шьют чапанчики из этих лоскутков, предварительно сложив из лоскутков узор. Чапанчик из лоскутков (курак) должен, по поверью, защитить детей от злых сил и сглаза. По рассказу информатора Калии Карашевой 1946 г.р., Нарынская область, Кочкорский район, с. Орток. Сейчас проживает в городе Ош. такую рубашечку из лоскутков одевали ее младшему брату 1964 г.р.

Чапаны подпоясывали (курчинали) девочки, как уже говорилось, с 7-8-ми лет, и для этой цели выпрашивали у матери платок.

Для мальчиков-подростков (от 8-10-ти лет и до 15-16-ти) в прошлом шили чекмень из верблюжьей шерсти. Ворот и плечи такого чекменя украшались вышивкой из разноцветного шелка. Узоры были в виде рогов изобилия.

От других схожих по культуре тюркоязычных народов Средней Азии одежда кыргызов имела отличительные черты в характерной вышивке, выполняемом цвете, фасонах (Антипина, 1962; Сухарева, 1979).

Традиции, приметы и обряды, связанные с головными уборами кыргызов, имеют большое значение и в нынешнее время. Головной убор у кыргызов предохраняет не только от холода и жары, но считается второй головой. Свой головной убор нельзя передаривать, бросать, вертеть, наступать на него; он всегда должен быть чистым, снимать его нужно только двумя руками, класть на специальное место. Его можно только передавать из поколения в поколение.
Девочки и девушки в прошлом носили круглые шапочки, отороченные мехом выдры (кундуз), и с пучком перьев (уку) на макушке, цветными кисточками с бисером: үкү *тону,* үкү *тебетей* для украшений үкү *тону,* үкү *тебетеев* использовались перья филина, журавля, павлина из нечетных чисел 5,9,11,13,15 и т.д. По поверью, перья филина считались священными (голоса филина боятся злые духи, в том числе албарсты). Считалось, что на перьях филина записаны суры Корана (Инф. К. Карашева).

Тебетейи для девочек и мальчиков шились из фланели, бархата; оторочены были мехом выдры, куницы, соболя или мехом овчины ягненка, все зависело от состояния владельца (Антипина, 1962).

С таким головным убором как *тебетей,* связанно еще одно ритуальное действие: если, например, в семье рождался недоношенный, семимесячный ребенок, то его держали в лисьей тебетейе (тумак). Подвесив тебетей как люлку, к верхушке деревянного каркаса юрты - *кереге*. Кормили младенца, не вынимая из шапки. Причем шапку с новорожденным подвешивали с правой стороны двери, и каждый день передвигали на одну ячейку по направлению к

левой стороне для «дозревания». Передвигали таким образом, чтобы к нужному сроку (девять месяцев, девять дней, девять часов и девять минут) шапка оказалась рядом с дверью. Ребенка вынимали из тебетея и считали, что произошло «Истинное рождение» (Инф. Мастура Маматова 1947 г.р., с. Папан, Кара Суйского района, Ошской области).

Летом девочки 2-3-х лет носили модную, вышитую бисером, тюбетейку. На джияк из черного бархата нашиты сплошной цепью белые перламутровые пуговицы. С боков свисают длинные көкули, состоящие из трех рядов кисточек, пуговиц.

Мальчики носят такие головные уборы, как калпак, тебетей, топу. Детские головные уборы отличаются от взрослой одежды цветом, иногда различной отделкой материалов. Детские колпаки выполняются так же, как и у взрослых, только кайма, кисточка делается более ярких цветов: красного, голубого, зеленого. На 12-летие мальчика (*мүчөл жыл*) одевали калпак с зеленой каймой — цвета молодой травы — и узором в виде рогов барана, который символизирует начало превращения мальчика в мужчину.

Раньше летом мальчики носили тюбетейки, главным образом, кокандского образца. Они вышиты крючком разноцветными нитками, а также гладью. Тюбетейка (такыя) имеет донышко (тово) и боковой ободок (кызе). Край ободка обшивается тесьмой (песузан жеек), вышитой крючком разноцветными нитками. К тесьме пришивается кисточка из цветных ниток. Тюбетейку надевают так, что кисточка приходится с правой стороны, иногда спереди.

Тельпек носили дети тех, кто имел возможность сшить его или приобрести. Шапки для мальчиков оторачивались мехом ягненка или лисы. Но чаще детям зимой обертывают голову прямоугольным куском овечьей шкуры. Шкура закрывает затылок, уши, и концы ее завязываются на лбу. Совсем маленьким девочкам зимой голову покрывают платком.

Следует отметить, использовали только натуральные материалы.

Таким образом, подытоживая сказанное, подчеркнем, что до наших дней некоторые обряды не утратили свое значение. Их сохранность свидетельствует о приверженности и бережном отношении к национальным традициям. Обладая информативными возможностями и функциональной значимостью, обрядовые формы культуры всегда вызывали и вызывают интерес у широких слоев населения, благодаря своим устойчивым элементам в традиционно-бытовой культуре кыргызов, что представляет собой ценный исторический источник в исследовании эволюции развития одежды. Дальнейшее исследование и сохранение утверждавшихся веками обычаев и традиций наших

предков будет благоприятствовать возрождению из небытия отдельных забытых элементов, их глубинному пониманию, распространению, принятию и сознательному утверждению в жизни общества обрядовой культуры в целом, как одного из основных компонентов материального и нематериального культурного наследия кыргызского народа.

Литература:

Антипина К. И. (1962). Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 288.

Кармышева Б.Х. (2009). Каратегинские киргизы. Москва «Наука». Поездка к киргизам Джиргаталя в 1954г. 31.
Осмонова С.К. (2015). Традиционные свадебные обряды кыргызов Юго-Запада ферганской долины (конец XIX- начало XXвв.). Ош: 208.

Полевая запись. (2008). Маматова Мастура 1947 г.р. уроженки Ошской области, Кара Сууйского района, село Папан.

Полевая запись (2018). Калия Карашева 1946 г.р. уроженки Нарынской области.

Полевая запись. (2018). Тагаева Тумарбүбү, 1954 г.р., Мургаб район, с.Кара кол, Таджикистан. Сейчас проживает в Чон Алае, село Сары Могол, и в городе Ош Кыргызстан.

Сухарева О. А. (1979). Костюм народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки М.: Наука, 247.

Тадина, Н.А. (1996). Свадебная обрядность как источник по этнокультурным связям киргизов и алтайцев. Кыргызы: этногенетическое и этнокультурное процессы в древности и средневековье в Центральной Азии: (Матер.междунар. науч. конф., посвящ. 1000-летию эпоса «Манас»). Бишкек, 96-97.

Фиельструп Ф.А. (2002). Из обрядовой жизни киргизов начала XX века. М.: Наука, 300.

Список основных информаторов:
Маматова Мастура,1947г.р., уроженка Ошской области, Кара Сууйского района, w1

Карашева Калия, 1946 г.р., Нарынская область, Кочкорский район, с. Орток. Сейчас проживает в городе Ош.

Тагаева Тумарбүбү, 1954 г.р., Мургаб район, с.Кара кол, Таджикистан. В данный момент проживает в Чон Алае, село Сары Могол, и в городе Ош Кыргызстан.

Использованные фотографии:

1 .С. М. Дудин русский этнограф, художник, фотограф и путешественник.
2. Стивен Грэм британский фотограф, путешественник.

УДК 930.85
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_71

КУРШАБ АЙЫЛЫНЫН ТОПОНИМИ, ЭТНИКАЛЫК ТАРЫХЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, т.и.к., доцент.
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Заидов Азирет Манасович, студент
E-mail: aziret.zaidov@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Аталган макалада Ош облусунун Өзгөн районуна караштуу Куршаб айыл аймагынын топоними, этникалык тарыхы жана бүгүнкү күндөгү абалы ошондой эле келечекке зарыл болгон маселелер топтому каралып, заман талабына ылайык жана жалпы калкка пайдасы тие тургандай бир жакшы сунуштар, идеялар баяндалып алардын зарылдыгын тастыктайт. Айылдын топонимин жазууда өзгөчө илимий жагын баса белгилеп жазууга белсиндик ошол эле учурда элдик легендага да токтолуп тең карoого аракет жасадык. Макаланын этникалык тарыхында уруулларды бөлбөө максатында ар бир урууга өзүнчө токтолбой жалпы мүнөздөмө берүүнү туура таптык. Айылдын тарыхына токтолу менен айыл тургундарынын өзгөчө жаш муундун өз киндик кан тамган жерине болгон, жалпы эле Ата Мекенге болгон сүйүүсүн артыруу ошондой эле аймактарды өнүктүү жана санариптештүү жылынын алкагында жакшы самалык катары бааланып, жакшы долбоорлордун ишке ашуусуна шаар статусунун алып өз алдынча инфраструктурасын өнүктүрүү жана инвестиция тартып аймак өсуп, жалпы өлкөнүн өнүгүүсүн көздөйт.*

Ачкыч сөздөр*: Куршаб, топоним, айыл, этникалык тарыхы, өнүгүү, инвестиция, долбоор, уруу, шаар.*

ТОПОНИМИЯ, ЭТНИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И БУДУЩЕЕ СЕЛА КУРШАБ

Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, к.и.н., доцент.
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Заидов Азирет Манасович, студент
E-mail: aziret.zaidov@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье рассматривается топонимия, этническая история и современное состояние Куршабского сельского округа Узгенского района Ошской области, а также комплекс вопросов на будущее, описаны лучшие предложения и идеи, отвечающие современным требованиям и приносящие пользу населению в целом. При написании топонима села мы старались сделать акцент на научном аспекте, но в то же время*

старались сделать акцент на народной легенде. Для разделения племен в этнической истории статьи мы решили дать общую характеристику каждого племени, не останавливаясь на нем отдельно. Что касается истории села, любви молодого поколения, особенно молодого поколения, к своей Родине, а также развития местной инфраструктуры и инвестиций в реализацию хороших проектов, что считается добрым предзнаменованием в Год регионального развития и цифровизации. Регион растет и стремится к развитию страны в целом.

Ключевые слова: *Куршаб, топоним, деревня, этническая история, развитие, инвестиции, проект, племя, город*

KURSHAB VILLAGE TOPONOMY, ETHNIC HISTORY AND FUTURE

Chynykeeva Gulnaz Ergeshaliyevna,
PhD of Historical Sciences, associate professor
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Zaidov Aziret Manasovich, student
E-mail: aziret.zaidov@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The article examines toponymy, ethnic history and the current state of the Kurshab rural district of the Uzgen district of the Osh region, as well as a set of questions for the future, describes the best proposals and ideas that meet modern requirements and benefit the population as a whole. When writing the toponym of the village, we tried to focus on the scientific aspect, but at the same time, we tried to focus on the folk legend. For the division of tribes in the ethnic history of the article, we decided to give a general description of each tribe, without dwelling on it separately.As for the history of the village, the love of the younger generation, especially the younger generation, for their homeland, as well as the development of local infrastructure and investments in the implementation of good projects, which is considered a good omen in the Year of Regional Development and Digitalization. The region is growing and striving for the development of the country as a whole.*

Keywords: *Kurshab, toponym, village, ethnic history, development, investment, project, tribe, city*

Киришүү

Күчтүү өлкө бакубат аймактар менен гана өнүгө алат. Дал ушул жагдайды эске алуу менен 2020-жыл Кыргыз Республикасында “Аймактарды өнүктүү, санариптештүү жана балдарды коргоо” жылы болуп жарыялганы айкын. Ар бир айыл, ар бир район, ар бир шаар, ар бир облуст өз бюджеттин өзү камдап, социалдык жактарды өз күчү менен тейлегенге, ошол каражаттарды өз аймагынын өлчөмүнөн да көбүрөөк өндүрүп берүүнү колго алганда гана биздин мамлекет бакубат ары күчтүү өлкө болуп дүйнөлүк атандаштыкка татыктуу жооп бере алат. Дал ушул өңүттөн алганда ар бир аймактын өз

дараметин, тарыхын, абалын тыкыр изилдөөгө алып, ошого жараша ар кандай өндүркүч күчтөрдү, инвесторлорду тартуу жагын карасак болчудай. Болбосо, кудум эле баш ооруга ич оорунун дарысын берген болуп калабыз. Макаланын изилдөө обьектиси: Ош облусунун Өзгөн районуна караштуу Куршаб айыл өкмөтү.

Изилдөө ыкмалары

Тарыхый-салыштырмалуулук жана эмпирикалык ыкмалар аркылуу Куршаб айыл аймагынын топоними, этникалык тарыхы жана бүгүнкү күндөгү абалы изилдөөгө алынды.

Өзгөн районуна караштуу Куршаб айыл өкмөтүнүн топонимин, этникалык тарыхы

Бул чакан макалабызда Ош облусунун Өзгөн районуна караштуу Куршаб айыл өкмөтүнүн топонимин, этникалык тарыхын жана да социалдык тарыхын азын-олак изилдөөгө алып, эртеңки Куршаб кандай болуусу керек? Кандай жаңылануурга муктаждыгына ой жүгүрттүк.

Куршаб айылынын географиялык жайгашкан жери: Түндүк чыгыш тарабынан Кароол айыл өкмөтү, түштүк чыгыштан Жалпак-Таш, Кара-Таш айыл өкмөттөрү, түштүк батыштан Кызыл Октябрь айыл өкмөтү менен чектешет. XIX кылымдын 90-жылдарынын башында Россиянын Европалык бөлүгүн каптаган түшүмсүздүккө жана ачарчылыкка байланыштуу, тарыхта болуп көрбөгөндөй өз ыктыярдуу дыйкандардын толкуну Түркстанга чуркап кирди, андан кийин Кыргызстандын түштүгүн көчүрүү иши башталды. Орустар менен бир мезгилде украин дыйкандары аймакка көчүп келе башташкан. 1893-жылы башында 20 үй-бүлөдөн турган Покровское (азыркы Куршаб) айылы Ош округуна украиналык отурукташуучулар тарабынан түзүлгөн (Гезета Эхо Оша, 2014) Баса белгилей кетчү жагдай аталган аймак т.а. Покровское айылы биринчи болуп Кыргызстандын түштүгүндөгү алгачкы орус кыштагы болгон.

Ал эми сөз кылчу айыл аймагынын топонимине токтоло кетсек аышкча болбос. Куршаб топоними качан пайда болгон деген суроо көпчүлүгүбүздү кызыктырат. Анын мааниси эмнени түшүндүрөт, кандайча жөндөлөт, Куршабдын кыргыз тарыхындагы орду боюнча маселелер бүгүнкү күндүн актуалдуу маселеси болуп саналат. Археологоялык табылгаларга караганда, Куршаб өрөөнү аз эле дегенде б.з.ч. 50-40 миң жылдан бери адамдар отурукташып, турмуш тиричилигин өткөрүп келген аймак болуп келгендигин билдик. Гидронимдик маалыматтарга келсек орто кылымдык араб перс жазма булактарында Куршаб дарыясы - Куршаб, Кара дарыя даярсы- Узген деп аталган . Орто кылымдык кыргызстандык белгилүү окумуштуу Махмуд Кашкаринин "Диван лугат ат турк" (түркий тилдер сөз жыйнагы) эмгегинде

"Йабаку Сувы-Ферганадагы Озкенд баш калаасын карай Кашкар тоолорунан бери агып чыгуучу дарыянын аты" делет (2;133) (азыркы Кара дарыя дарыясы).

Демек, Куршаб дарыясы X к. Хуршаб, ал эми орус колонизаторлорунун келишим менен Куршаб деген ат менен аталып келе жатат. Биздин пикирибизче "Куршаб" топоними байыркы гидроним менен жуурулушуп кеткен. XIX к. аягында орус келиндеринин келүүсү менен Куршаб топоними "Покровское" деген ат менен алмаштырылган.

Элдик легендага караганда информатор О.М. Амиракуловдун (Куршаб айыл өкмөтүнүн башчысынын (1996-2005-жж.) айтуусу боюнча: Куршаб топоними 2 муундан турат "Кур"жана"Шири" илгерки заманда бир жигит байдан күн көрүү үчүн бир төөнүн териси баткан жер сурайт. Бай ага уруксат берет. Ал жигит бир төөнү союп терисин ийлеп Андан жылкынын жал кылындай өлчөмдөгү кайыш тилет жана тилинген кайыш менен жер аянтын курчап чыкса азыркы өрөөн ичине баткан экен. Бай анын мүдөөсүн аткарган. Ошондон улам бул жер төөнүн шириси (териси) менен курчалган жер же Куршаб деп аталып калган экен.

Илимпоздор болсо төмөндөгүдөй көз карашта. Орто Азияда жер-суу аттарынын пайда болуусу анын этникалык тарыхы менен тыгыз байланыштуу. Түштүк Кыргызстандагы топонимдер (жер-суу аттары) байыркы Иран (согды-ягноб, тажик) түрк, байыркы кыргыз, түштүк сибир (алтай, тува), уйгур, өзбек, араб, монгол жана орус тилдеринин катышуусунда түзүлгөн. Куршаб топоними колдо болгон илимий адабияттарда толук чечмелеген эместигин белгилөө зарыл.

Биздин оюбузча, “Куршаб” топонимин төмөндөгүчө чечмелөөгө болот. Топоними үч бөлүккө бөлүп чечмелөөгө туура келет: “Кур”, “ш” жана “ап”. “Ап” - сог тилинде суу же дарыя деп аталары белгилүү. Ал эми “Курш” сөзүнүн маанисин чечүү үчүн индо иран, түрк жана башка тилдерде сүйлөгөн элдерде эмне маани билдирээрине көңүл бөлөлү:

- “Гирдоб” - дарыя суусундагы тез агым, айлампа (тажик тилинде)
- “Карши” - сепил , ордо,хан сарайы-монгол тилинен түрк тилдерине оошкон . Мисалы, Өзбекстан Республикасынын Карши шаары .
- “Шабар” - сөз, түзгөн жер, саздуу шалба деген мааниде айтышат (памирдеги шугнан тилинде) шугнан тили байыркы индо иран тилинин чыгыш бутагына кирет жана алар Борбордук Азиядагы байыркы сак урууларынын түздөн түз мураскорлору болуп саналышат.
- “Курша” - “көп убакытка барып ээриген кар” маанисинде Турциядагы түрк тилинде айтылат.

- “Каравшан” - Кыргызстандагы Каравшан жана Тажикстандагы Зеравшан топонимдеринин структурасы окшош. Эки дарыя тең Туркестан тоо кыркынан башталат.
- “Заравшан” – алтындуу тоо дарыясы (золотоносная река) деп которулат. Каравшан, согд жана янгоб тил биримдигинен түзүлөт. Гар – “тоо” + ав – “суу”, дарыя + шан (<-шан, тажик тилинде суфикс ролун аткарып анын жардамы менен тигил же бул нерсенин молдуулугунун, кенендигин түшүрүүчү сөз түзүлөт. Котормосу: “тоодо агуучу дарыя” же “тоо дарыясы” деп которулат . Жогорудагы мисалдарга таянуу менен Куршаб топоними Иран тилинен түзүлүп үч муундан туруп согд , янгоб жана тажик тилдеринде кур – гар “тоо”, шан – “мол”, “кенен” жана ап, об – “суу”, “дарыя” түшүнүгүн жаратат (Насиров жана Амиракулов, 1991). Жалпылап алганда Куршабтын илимий негизинде алганда “тоо суусу мол аккан дарыя” десек болот, ал эми элдик легендага таянсак көптөгөн түрү бар жана жоргоруда да берилди.

Кыргыздар кыргыз этнониминин курамына кирген уруулардын келип чыгуу тарыхына көңүл бурууну туура көрдүк. Кыргызстандын Тянь-Шань тоолорунда же ага жакын аймактарда жашагандыгы жөнүндөгү маалыматтарды автору белгисиз X кылымга таандык “Худуд ал Аалам” чыгармасында жоолуктурабыз. Чүй өрөөнүндөгү карлуктардын ири уруусу катары *бистон* же *бостон* уруусу (азыркы бостон уруусу) болгон. *Дөөлөс* жана *төрдөш* уруу аттары байыркы түрк уруусу *тардуш* жана *төлөс* менен байланыштырууга болот. *Таз* этнониминин “тази” формасында X кылымдагы байыркы түрк руникалык эпитафиясында жолугат. Алтай өрөөнүнөн чыккан кыпчак уруусунан (9 уруу кыпчак) төмөнкү топтор кирген: *таз, тору айгыр, кожо мүшкүр, жарты баш, шерден, кармыш, жаманак, алтыке*. Кыпчак этнониминин XI кылымдагы Жусуп Баласагундун “Куттуу билим” чыгармасында жана Махмуд Кашкаринин “Диван лугат ат түрк” эмгегинде баяндалып, кыпчактар Жети-Суу жана Чыгыш Туркестанда жашашкандыгы белгиленет. Багыш уруулары (*кара багыш, сары багыш, чоң багыш*) Н.Я. Аристовдун пикири боюнча Ортоңку Монголиядан же Алтайдагы Саян тоо кыркаларынан келген. Алар Чыгыш Туркестан жана Фергана тоо кыркасынын түштүк-батышында орто кылымдан баштап байыр ала башташкан деген (Жусупов жана Иманалиев, 1993). Байыркы түрк урууларынын катарына төөлө, мундуз, кыпчак, каңды (канглы), кушчу, арык, уйгур, бугу, солто, саяккирип алардын бир даары саян алтай, түштүк сибирь аймагынан келишкен. Бугу уруусунун бир бутагы катары караган арык уругу байыркы уйгур

уруусунун бир уругу экендигин окумуштуулар белгилешет. Бул уруулар XVI-XVIII кылымдарда кыргыз элинин курамына кошулушкан.

Адигинеден баргы, бөрү, жору, бакал, болөкбай, теңизбай, жаанбай, кашка, тасма, токтош, теним, сейит сыяктуу 12 уруу таралат. Баргы уруусу сары баргы, кара баргы, таз баргы деп 3 урукка бөлүнөт. Баргы уругунан Алымбек датка чыгып XIX кылымдын экинчи жарымында Анжиян кыргыздарын бийлеп турган. Ал өлгөндөн кийин аялы Курманжан датка оруна отурган. Эми мунгуштан Каш-Тамга, Жагалмай деген эки уулу, Каш-Тамгадан 6 уул, Жагалмайдан 6 уул таралат. Жагалмайдан Жоош, Балык, Кожожар (Ороз) деген үч уулу болгон (Радлов, 1862). Аталган уруулардын көпчүлүгү айы аймакта орун-очок алып жашап келе жатышат.

В.В. Радловдун “Сибирден” деген эмгегинде түштүк Кыргызстандагы кыргыз уруулары жөнүндө мындайча баяндалган: “Анжиян дарыясынын боюндагы Адигине урууларын мен, 1869-ж. Ысык-Көлгө барганымда деле Кокондук бийлигинде болчу. Бул жерден мага 8 урууну аташты: дөөлөс, саруу, коңурат, моңолдор, мундуз, саяк, кааба жана шыкмамат” дейт.

Жалпысынын алганда аты аталган жана аталбай калып кеткен майда жана чоң уруулардын көптүгүнө карабай айыл аймагы ынтымактуу жашап күн кечирип келе жатат.

Ал эми айылдын социалдык-экономикалык абалына токтолсок, жылдан жылга жакшыруу байкалат жана жылдык өсүү темпи жоргору. Айылда жакынкы айылдарды т.а. Жалпак-Таш, Мырза-Арык, Кароол ж.б.у.с. айылдарды кошо тейлеп келе жаткан жалпы оорукана бар. Бирок жаңылануунга муктаж. Ушул жерден да байкалгандай Куршаб айылын шаар статусун берүүнүн зарылдыгы. Анткени, Куршабка Жаны-Арык айылын кошуп бергенде ошол аймактагы элдерге да жеңил болмок, анткени аларга райондун борборуна социалдык тейлөөлөр да ыңгайсыздыкты жаратат. Андан тышкары ошол аймактагы иштебей турган ишканаларга инвестиция тартуу менен калкты жумуш менен камсыз кылуу да каралмак жана жергиликтүү бюжетти көбөйтүүнүн натыйжасында бир нече соиалдык маселелер жеринде чечилмек.

Андан тышкары айылга ЖОЖдордун филалын, кесиптик окуу жайларды ачуу менен болочок кадрларды өз жеринен даярдоого болгон мүмкүнчулүктү түзүү зарыл болуп келе жатат. Анткени, билимдүү жашатр өлкө келечеги экендигин билебиз өзгөчө агрардык, техникалык билим берүүчу окуу жайлардын айыл жергесинде болуусу жергилиикүү калкка чоң пайдасын берет.

Куршаб күнөстүү жана өзгөчө кара өрүк жакшы боло турган аймактардын бири катары белгилүү. Дал ушул өнүттөн алганда кара өрүктүү өз жеринен эле

евро стандарттка туура келе турган жана экологиялык жактан таза экендигин далилдеген лобаторияларды ачуу менен бир чети жумуш ордун, бир чети улуттук нукура экологиялык таза продукцияларды чыгарууга болот.

Жалпылап алганда жоргоруда айтылган жана бир нече жакшы долбоорлор ишке ашса өнүгүүгө карай бир кадам болмок. Андан тышкары, Куршабка “шаар” статусун берсек өз алдынча өсүп өнүгүүсүнө жакшы мүмкүнчүлүктөр ачылмак.

Адабияттар:

Гезета Эхо Оша. (2014). «На хуторе близ Оша» Тимур АЮПОВ, тарых илимдеринин кандидаты. 02.01. № 41.

Конкобаев К. (1980). Топономия Южной Киргизии. Ф. Илим, 133

Насиров Н., Амиракулов О. М. (1991). “Куршаб - Тоо суусу мол аткан дарыя”.

К. Жусупов, К. Иманалиев. (1993). Тоголок Молдо Тарых, түпкү аталар Кыргыздар Санжыра, Тарых, Мурас, Салт. Бишкек.

Радлов В.В. (1862). Сибирден. Саякаттын күндөлүгүнөн. Кыргыздар.

УДК 316.7 (575) (043.3)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_78

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И МОТИВЫ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, к.и.н.,доцент,
Ошский государственный университет,
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Элчибеков Улукбек Сабирбекович, магистр.
Ошский технологический университет,
E-mail: uli-kg09@mail.ru
Ош, Кыргызская Республика.

***Аннотация**: Миграционные процессы в Кыргызской Республике обусловлены политическими и социально-экономическими трансформационными переменами, возникшими после распада Советского Союза. Миграцию населения независимого Кыргызстана стали определять совершенно иные факторы, чем те, которые доминировали в последние десятилетия существования СССР. Реформирование социально-политической системы вывело на первый план такие факторы, как появление свободы передвижения населения, развитие рыночных отношений, включение Кыргызской Республики в неоднозначные и сложные процессы транснационализации мировой экономики, а также обострение межэтнических отношений. Особенность этих процессов в постсоветском пространстве проявились в активизации трудовых и этнических миграций, что неизбежно повлекло за собой экономические и социально-структурные, этнокультурные изменения в регионах Кыргызстана. Миграционные процессы, прежде всего, связаны с социально-экономическими проблемами, а миграция, в свою очередь, активно влияет на социально-экономическое, этническое развитие общества. В данной статье опираясь на статистические данные дается общая характеристика динамике численности населения, этническому составу, миграционным процессам и современной этнодемографической ситуации юга Кыргызстана.*

***Ключевые слова:** этнодемография, рождаемость, смертность, брак, развод, миграция, мотивы миграции, тенденция.*

АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ МИГРАЦИЯЛЫК ПРОЦЕССТЕРДИН НЕГИЗГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА ЖҮЙӨЛӨРҮ

Чыныкеева Гүлназ Эргешалиевна, т.и.к., доцент,
Ош мамлекеттик университети,
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Элчибеков Улукбек Сабирбекович, магистрант,
Ош технологиялык университети,
Ош, Кыргыз Республикасы
E-mail: uli-kg09@mail.ru
Ош, Кыргыз Республикасы

***Аннотация**: Миграционные процессы в Кыргызской Республике обусловлены политическими и социально-экономическими трансформационными переменами, возникшими после распада Советского Союза. Миграцию населения независимого Кыргызстана стали определять совершенно иные факторы, чем те, которые доминировали в последние десятилетия существования СССР. Реформирование социально-политической системы вывело на первый план такие факторы, как появление свободы передвижения населения, развитие рыночных отношений, включение Кыргызской Республики в неоднозначные и сложные процессы транснационализации мировой экономики, а также обострение межэтнических отношений. Особенность этих процессов в постсоветском пространстве проявились в активизации трудовых и этнических миграций, что неизбежно повлекло за собой экономические и социально-структурные, этнокультурные изменения в регионах Кыргызстана. Миграционные процессы, прежде всего, связаны с социально-экономическими проблемами, а миграция, в свою очередь, активно влияет на социально-экономическое, этническое развитие общества. В данной статье опираясь на статистические данные дается общая характеристика динамике численности населения, этническому составу, миграционным процессам и современной этнодемографической ситуации юга Кыргызстана.*

***Ключевые слова:** этнодемография, рождаемость, смертность, брак, развод, миграция, мотивы миграции, тенденция.*

MAIN TRENDS AND MOTIVES OF MIGRATION PROCESSES IN THE SOUTH OF KYRGYZSTAN AT THE PRESENT STAGE

Chynykeeva Gulnaz Ergeshaliyevna
Candidate of Historical Sciences,associate professor,
Osh state university, Osh, Kyrgyz Republic
E-mail: gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Elchibekov Ulukbek Sabirbekovich, master,
Osh Technological University,
E-mail: uli-kg09@mail.ru
Osh, Kyrgyz Republic

***Abstract:** Migration processes in the Kyrgyz Republic are due to political and socio-economic transformational changes that have arisen after the collapse of the Soviet Union. The migration of the population of independent Kyrgyzstan began to be determined by completely different factors than those that dominated in the last decades of the existence of the USSR. Reforming the socio-political system brought to the fore such factors as the emergence of freedom of movement of the population, the development of market relations, the inclusion of the Kyrgyz Republic in the ambiguous and complex processes of transnationalization of the world economy, as well as the aggravation of interethnic relations. The peculiarity of these processes in the post-Soviet space was manifested in the intensification of labor and ethnic migrations, which inevitably entailed economic, socio-structural, ethnocultural changes in the regions of Kyrgyzstan. Migration processes are primarily associated with socio-economic problems, and migration, in turn, actively affects the socio-economic, ethnic development of society. In this article, based on statistical data, a general description of the dynamics of the population size, ethnic composition, migration processes and the modern ethno-demographic situation in the south of Kyrgyzstan is given.*

***Keywords:** ethnodemography, fertility, mortality, marriage, divorce, migration, migration motives, tendency.*

Введение

Актуальность темы. На примере южных областей Кыргызстана мы попытаемся объяснить, каким образом происходящие в стране политические и экономические изменения влияют на миграционные процессы протекающие в республике.

Глубокое и всестороннее исследование происходящих в республике миграционных процессов актуальна. В настоящее время особо актуальной становится необходимость изучения особенностей миграционного поведения различных этнических, профессиональных, образовательных, возрастных групп, т.е. всей социальной структуры кыргызского населения на юге Кыргызстана. Одной из важнейших национальных задач страны является определение социальных, экономических, политических последствий, разработка эффективной миграционной политики, учитывающей интересы Кыргызстана и его миграционных партнеров.

Цель исследования: Исследуемые сегодня нами регионы - Баткенская, Джалал-Абадская, Ошская области являются историческими и культурными центрами, занимающими особое место в развитии государства, располагающими значительными человеческими ресурсами и природными богатствами, имеющими тесные взаимоотношения с соседними иностранными государствами, отличающимися друг от друга в некоторых областях и имеющими сходства, с определенным уровнем социально-экономического развития.

В этом исследовании были использованы следующие методы:

– опрос респондентов;
– анализ статистических данных;
– беседы с местными жителями, представителями местных самоуправлений;
– наблюдение, в ходе полевых исследований в южных областях Кыргызстана;
– анализ материалов средств массовой информации;
– анализ опрошенных материалов.

Основным источником исследования послужили материалы этносоциологического исследования, проведенного в южных областях Кыргызстана. Этносоциологическое исследование проводилось в 2009 г и является частью большого исследовательского проекта “Этнодемографические и миграционные процессы на юге Кыргызстана” (руководитель, д.и.н., профессор А.А. Асанканов). В 2019 году было проведено этносоциологическое исследования на юге Кыргызстана (руководитель, к.и.н., доцент Чыныкеева

Г.Э.). Исследования проводились в Баткенской, Джалал-Абадской и Ошской областях. Для проведения этносоциологического исследования методом выборки были отобраны города и села юга Кыргызстана. Материалы этносоциологического исследования были дополнены данными полевых исследований. При выборе основное внимание было уделено этническому составу населения. Анкетирование проведено на кыргызском языке.

Результат и обсуждения исследования: Ученые (В.И. Козлов, (1969)), (Брук С.И. (1986)), Бромлей, Ю.В. (1987), и др. подчеркивают, что научное исследование сложившейся в отдельном регионе, республике, области, районе этнодемографической ситуации, проведение его анализа в качестве специалиста должно отвечать национальным стратегическим целям этой местности.

Последние статистические данные отражают следующую картину.

Таблица №1 – Численность населения юга Кыргызстана по возрасту, к 2017 году (человек) (Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2018)

	Кыргызская Республика	Баткенская обл.	Джалал-Абадская обл.	Ошская обл.
Все население	6140200	503514	1168731	1287525
в т.ч. моложе трудоспособного	2063913	179978	411051	468944
Трудоспособном	3628367	292827	687713	742707
старше трудоспособного возраста	447920	30709	69967	75874

Как видно из данных (таблицы №1), численность всего населения Кыргызской Республики к 2017 году составила 6140200 человек, в том числе 2959770 человек проживают на юге Кыргызстана, т.е. в трех областях. Следовательно, почти половина всего населения и большинство трудоспособного населения проживают в этих областях.

Одной из серьезных, требующих внимания проблем в социально-экономической жизни региона является – *проблема миграции*. Это важное явление, оказывающее непосредственное влияние на социально-экономические, демографические, этнические процессы в регионе. Одним словом, миграция населения – сложный процесс. Особенности его развития обусловлены напрямую социально-экономическими и политическими условиями.

Внутренняя миграция. В сегодняшних условиях объективно актуализируется внутренняя трудовая миграция населения, характеризующаяся устойчивой тенденцией переселения сельских жителей в города. В связи с ухудшением положения в селах республики, поток внутренних мигрантов

направлен в основном в крупные города республики – Бишкек, Ош и Чуйскую область. Общеизвестно, что в разрезе абсолютной численности населения большинство бедных живет в сельских районах республики. В сельской местности, где в основном проживают многодетные семьи, наблюдается переизбыток трудовых ресурсов. Молодежь, выезжая на учебу или заработки, зачастую не возвращается обратно, пополняя ряды безработных и маргинальные сообщества городов Бишкек, Ош и Чуйской долины.

Распространенным явлением стала межобластная трудовая миграция. Наибольшей привлекательностью пользуются столица республики Бишкек и Чуйская область, имеющие самый большой баланс межобластной миграции. Очевидно, что в результате всех этих внутренних миграционных перемещений идет серьезная реструктуризация населения и народного хозяйства. Жизнь показывает, что такая миграция малообратима, так как уехавших вернуть назад в тех же масштабах не удается.

Внешняя миграция. Анализ долговременного развития миграционных процессов показывает, что переориентация направлений внешней миграции в Кыргызстане началась уже в 1970-е годы, а в начале 90-х годов произошла лишь интенсификация уже давно наметившейся тенденции. Рост миграционного оттока населения, во-первых, был ограничен во времени и сдержан политическими мерами после 1994 г. Во-вторых, увеличение миграционного оттока произошло не за счет заметного сокращения притока иммигрантов. Привлекательность страны для иммигрантов или возвращающихся из-за рубежа ее уроженцев сильно уменьшилась. В-третьих, сильное уменьшение объемов международной миграции отражает процесс национального строительства в бывших союзных республиках. Миграционный обмен населением с соседними странами уменьшился, но он усилился с рядом стран вне СНГ. И, наконец, в-четвертых, характер международной миграции должен рассматриваться с учетом внутренней структуры страны и ее географического положения.

Внешняя миграция кыргызов направлена в основном на два государства: Россию и Казахстан. Поэтому наш материал анализируется по двум основным направлениям миграции кыргызов.

Россия и Казахстан дают работу миллионам приехавшим из Центральной Азии, и это снимает напряженность и гасит протесты, которые могут возникать из-за неэффективной политики правительств. По мнению экспертов, возвращение мигрантов на родину и общее снижение количества денежных переводов могут вызвать социальные и политические потрясения в регионе

(Международная кризисная группа: в трудовой миграции заинтересованы и простые люди, и радикалы, и правительство, 2010).

В ходе наших исследований респондентам был задан вопрос «*Хотите ли Вы поменять гражданство*?». 33% опрошенных изъявили желание получить двойное гражданство Кыргызстана и России. Среди лиц со средним специальным образованием двойное гражданство хотят получить 37,5%. Видимо, это связано с тем, что они могут легко найти работу в России. Многие кыргызы, желающие получить гражданство России, в будущем хотят вернуться на свою родину. В настоящее время рынок труда определяет больше спрос на специалистов со средним специальным образованием. В связи с этим, в нашей стране больше внимания уделяется профессиональным лицеям и учреждениям, дающим среднее специальное образование.

Таблица №4 – Внешняя миграция населения по областям, к 2017 году (человек). (Демографический ежегодник Кыргызской Республики, 2018).

	Прибывшие	Выбывшие	Миграционный прирост, отток (-)
Кыргызская Республика	1974	5899	-3925
Баткенская обл.	168	236	-68
Джалал-Абадская обл.	215	535	-320
Иссык-Кульская обл.	75	291	-216
Нарынская обл.	18	51	-33
Ошская обл.	141	567	-426
Таласская обл.	105	242	-137
Чуйская обл.	468	1613	-1145
Город Бишкек	633	2040	-407
Город Ош	151	324	-173

Также, (в таблице №4) отражено сравнение внешней миграции населения по областям, и мы видим, что миграционная активность по сравнению с другими областями более высокая в Ошской (-426) и Джалал-Абадской (-320) областях. Расположение в соседстве с земледельческими областями Ферганской долины оказало значительное влияние на развитие в данном

регионе торговли, ремесленничества и т.д. Почти во всех городах Кыргызстана, а также в городе Ош, во второй столице Кыргызстана, население полиэтничное.

Гиксограмма №1 – Ответы респондентов на вопрос «Хотите ли Вы уехать в другое место?» по возрасту (в %). (Материалы этносоциологического исследования 2019)

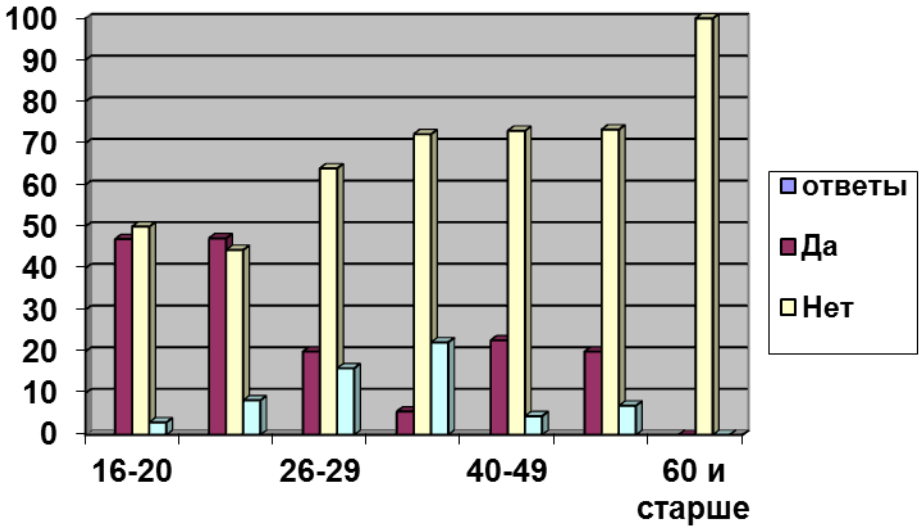

Как видно из (гиксограммы №1), уехать на заработки в другую область республики и за ее пределы в основном хочет молодежь. Более активная позиция для выезда наблюдается у молодых людей в возрасте 21–25 лет (47,2%) и 16–20 лет (47%). У людей в возрасте 30–39 лет выше процент ответивших «не знаю», т.е. еще не решившихся уехать, но уже занявших выжидательную позицию. Появилась бы хоть какая-нибудь возможность уехать, они бы уехали. Как выяснилось в ходе наших исследований, чем старше возраст, тем больше людей, не желающих уезжать.

Резюмируем вышеизложенный анализ нашего исследования. Основным мотивом миграции с земледельческих районов является отсутствие работы, неудовлетворенность своим материальным положением, нехватка земли и другие экономические причины. Мигранты уезжают в основном туда, где уже работают родственники, знакомые. Мигранты с земледельческих районов находятся в более выгодном положении, по сравнению с населением других субрегионов. Близость крупного города и города районного значения дает много возможностей для удовлетворения материальных и духовных потребностей потенциальных мигрантов. Свои заработанные средства мигранты вкладывают в строительство нового дома, покупку автомобиля, на обучение детей и на другие значимые семейные затраты.

Для жителей юга Кыргызстана трудовая миграция является жесточайшей необходимостью выхода из бедности, улучшения социально-экономического статуса.

В результате бесед с членами семей мигрантов основные причины миграции дополнились еще другими причинами: нежелание заниматься сельским хозяйством; невозможность погасить кредиты и долги, отсутствие средств на проведение тоев, поминок; желание купить автомобиль, построить дом, начать бизнес.

Анализируя вышеизложенное, можно сказать, что основными мотивами миграции кыргызского населения Баткенской, Джалал-Абадской и Ошской областей являются, в первую очередь, социально-экономические, затем уже другие причины.

Кыргызстан является одним из доноров трудовых ресурсов в другие государства. Основные потоки внешней трудовой миграции кыргызов направлены в Российскую Федерацию и Казахстан. На долю Российской Федерации приходится около 60% от общей численности мигрантов. В России кыргызские мигранты в основном работают в строительстве, сельском хозяйстве, торговле, т.е. там, где применяется неквалифицированный физический труд. На долю Казахстана приходится около 40% трудовых мигрантов из Кыргызстана. По профилю работы можно разделить на три основные категории: сезонные сельхозработники, работники по найму и частные предприниматели. Последние работают в сфере торговли на рынках крупных городов и составляют подавляющее большинство. Трудовая миграция населения – реальный способ избежать социального взрыва из-за обнищания населения.

Подводя итоги исследования, можно сделать следующие выводы:

- По исследованиям, вследствие миграции славянских этносов на историческую родину, среди народа южных областей возросла численность кыргызов, узбеков, таджиков, повысилось их процентное соотношение в городах и районных центрах.
- В годы суверенитета население областях в целях улучшения социально-экономического положения мигрировало в ближние и дальние страны в поисках новых рабочих мест и новых источников дохода.
- Миграция населения областей вносит определенные изменения в этнодемографическую ситуацию. Сократилось количество многодетных семей, процент дистантных семей возрос.

Практические рекомендации:

- Необходимо разработать политику государства для обеспечения демографического роста этносов области и страны;
- Решить социально-экономические приграничные проблемы сельских мигрантов на местах с целью предотвращения их неконтролируемые

перемещения в республике; разработать государственную программу направленного поощряемого добровольного переселения мигрантов в малонаселенные приграничные районы страны; более пристальное внимание следует уделить также проблеме экологических мигрантов, создавая условия для их возвращения;

- В целях улучшения материального положения своей семьи, кыргызы вынуждены мигрировать в ближние и дальние страны. Поэтому надо думать о создании новых рабочих мест для кыргызстанцев.

Литература

Козлов, В. И. (1969) Динамика численности народов / В.И. Козлов. – М.: Наука, – 240 с.

Брук С.И. (1986), Население мира: этнодемографический справочник / С.И. Брук - Перераб. и доп. изд. –М.: Наука,. – 828 с.

Брук С.И., В.М. Кабузан. (1991) Миграционные процессы в России и в СССР / – М.: ИНИОН РАН,

Бромлей, Ю.В. (1987), Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука,– 334 с.

Демографический ежегодник Кыргызской Республики. - Б, 2018.

Международная кризисная группа: в трудовой миграции заинтересованы и простые люди, и радикалы, и правительство // http:// www.fergana.ru. -23.10.2010. –С.2.

Демографический ежегодник Кыргызской Республики. - Б, 2018.

Материалы этносоциологического исследования 2019 года по научному проекту.

УДК 392.8
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_87

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ СУУСУНДУКТАРЫНА ЭТНОГРАФИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨ (КЫМЫЗДЫН МИСАЛЫНДА)

Ырысбек кызы Нуркан, студент
Nurkan98@mail.ru
Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, т.и.к., доцент.
gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул макалада элибиздин төрт түлүгүнүн ичинен кылымдар бою үзгүлтүксүз кармап келе жаткан жылкы жаныбарынын кадыр-касиети жана улуттук суусундугу болгон кымыз тууралуу маалыматтар камтылып. Анын тек гана улуттук суусундук эмес, аны менен катар кыргыз калкынын касиетин, дөөлөтүн байлыгын, ден соолугун, дасторконунун берекесин чалгылдырып тургандыгын жана аны даярдоо ыкмалары, кымыздын түрлөрү, жасалуу тарыхы, дарылык касиети жана химиялык курамын аныктоо менен бирге медицинада шыпалуу суусундук экендигин далилдөө, бүгүнкү күндөгү көп колдонулуп жаткан газ суусундуктары менен салыштыруу, кымызды коомчулукка жайылтуу боюнча сунуштар, улуттук бренд катары дүйнөлүк деңгээлге чыгаруу маселелери каралган.*

Ачкыч сөздөр: *жылкы, бээ, кымыз, саамал, көрөңгү, саба, бышкек, маданият, салт.*

ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ КИРГИЗСКИХ НАПИТКОВ (НА ПРИМЕРЕ КУМЫСА)

Ырысбек кызы Нуркан, студент
Nurkan98@mail.ru
Чыныкеева Гулназ Эргешалиевна, к.и.н., доцент.
gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В этой статье содержится информация о кумысе, национальном напитке из молока лошади, которая веками хранилась и чтилась среди четырех продуктов нашего народа. Доказано, что это не только национальный напиток, но и лечебный напиток в медицине, отражающий свойства, богатство, здоровье, процветание кыргызского народа и способы его приготовления, виды кумыса, историю его производства, лечебные свойства и химический состав, сравнение с наиболее широко используемыми газированными напитками того времени, предложения по популяризации кумыса, проблемы глобализации как национального бренда.*

Ключевые слова: *лошадь, кобыла, кумыс, саамал, коренгу, саба, бишкек, культура, традиция.*

ETHNOGRAPHIC STUDY OF TRADITIONAL KYRGYZ DRINKS (ON THE EXAMPLE OF KUMIS)

Yrysbek kyzy Nurkan, student
Nurkan98@mail.ru
Chynykeeva Gulnaz Ergeshaliyevna,
PhD of Historical Sciences, associate professor.
gulnaz.chynykeeva@mail.ru
Osh State University,
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article contains information about kumis, the national drink and the honor of the horse, which has been preserved for centuries among the four products of our people. Prove that this is not only a national drink, but also a medicinal drink in medicine, reflecting the properties, wealth, health, prosperity of the Kyrgyz people and methods of its preparation, types of kumiss, history of its production, medicinal properties and chemical composition, comparison with the most widely used carbonated drinks of that time, proposals for the popularization of koumiss, problems of globalization as a national brand.*

Key words: *horse, mare, kymyz, saamal, korengu, saamal, bishkek, culture, tradition.*

Киришүү

Кыргыз эли үчүн төрт түлүктүн ичинде төрүсү да , төбөсү да бул-жылкы. “Жылкы” сөзүн укканда элеңдебеген, каны ташып кайраттанбаган кыргыз жок чыгаар. Элибизде жылкы мал-жандыктын падышасы катары өзгөчө бааланат. Жыл сүрүүдө да ыйык деп санаган жети санында жылкы турат. Жылкы жөнүндө касиеттүү куранда да, Мухаммед пайгамбарыбыздын 399-хадисинде “жылкынын жолуна кыяматка чейин жакшылык төшөлүп коюлган”,- деп айтылган.

Изилдөө обьектиси: Кыргыздардын суусундары жана анын ичинен тандалып алынган - кымыз суусундугу.

Изилдөө ыкмалары: Тарыхый-салыштырмалуулук жана эмпирикалык ыкмалар аркылуу кымыз сыяктуу суусундуктун маанисин ачуу жана ал изилдөөгө алынды.

Негизги бөлүк. Жылкы ата-бабаларыбыздын жанына жакын канаты, тилин түшүнөөр тиреги жана элибиздин баатырларын даңкын далайга чыгарган да анын тулпары болуп эсептелген.

Жылкы болгон жан шериги бабамдын,
Аргымактар көркү болгон талаанын.
Эч бир суусун тең келбейтго жакындап,
Куюп берген кымызына апамдын.

Жогорудагы төрт сап ыр тизмегинде чагылдырган жылкынын сүтүнөн даярдалган кымыздын орду да өзгөчө. Кыргыз ашканасын кымызсыз элестетүүгө мүмкүн эмес. Кымызды даярдоонун жолдору, анын түрлөрү, ырымдары да көп. Аял кишинин ашканадагы чеберчилигин даярдаган кымызынан эле билип коюшкан. Алгачкы даярдалган кымызды үй ээлери өзү ичпей, салт боюнча улуу муундун өкүлдөрүн чакырып ооз тийгизип, батасын алган. Даярдоо жолуна, касиетине, сапатына жана сакталуу мөөнөтүнө карап элибиз кымызды бир нече түрлөргө бөлөт. Көбүнчө кымызды жазгы жана кышкы деп бөлүшүп, кышкы кымыз атайын бай манаптар үчүн даярдалган. Кымыз элибиздин кылымдар бою үзгүлтүксүз пайдаланып келе жаткан улуттук суусундугу.

Кымыз жөнүндөгү эң байыркы маалымат Игнатьев жылнаамасында кездешет. Анда "князь Игорь Северский тоолуктардын туткунунан аны кайтарган жоокерлер кымыз ичип уктап калганда качып чыккан" деп жазылат. 1245-жылы айтылуу Батый хан князь Галицкийди кымыз менен сыйлагандыгы жөнүндө да маалымат бар. Белгилүү европалык саякатчы Марко Поло 13-кылымдын экинчи жарымында Орто Азияга жасаган саякатынан кийин кымызды ак шарап деп жазып калтырган (Кыргыз энциклопедиясы, 1990).

Кымыздын даамдуулугу анын даярдаган мезгилине тикелей байланыштуу. Байыркы мезгилде чоң энелер, апалар бээ сүттүн саап келип, керегеге илинип турган сабага куюп, андан кийин бышкек (таякча) аркылуу абдан бышып даярдашкан. Саба тай терисинен жасалып, сыйымдуулугу 50-60 литрге чейин жеткен.

Үйүлгөн сары алтындай сары кымыз,

Ооруга эм, соого кубат даары кымыз.

Элимдин баягыдай сүйгөн суусу,

Чаңкоону жара кескен ушул кымыз,-мунун өзү кымыздын касиеттүүлүгү менен бирге анын түрүн көп экендигин чагылдырып жатат. Кыргыздар жыл мезгилине карай кымызды ууз кымыз, жазгы кымыз, кышкы кымыз деп атаган. Кымыздын кунан (3 саат ачытылат), бешти (5 саат ачытылат) деп жылкынын жашынан да аттап айтышат.

Ууз кымыз - эрте жаздан жайдын толуп турган убагына чейин даярдалган кымыз. Кымыздын бул түрү элдик медицинада ар кандай ооруга даба катары бааланат. Анткени бээлер ууздан арыла элек, чөп жашаң кез. Ууз кымыз ошого жараша таттуу келет.

Жайдын толугу менен күзгө чейинки кымыз **гүл кымыз** деп аталат. Муну кээ бирөөлөр кызыл кымыз деп да коюшат. Чөп муун алып, гүлү төгүлүп, күчүнө келип турган убакта даярдалган бул кымыз күчтүү келет.

Чөп бышкан күздөн кышка чейин даярдалган кымыз **сөөк кымыз** же шырылдаң деп аталат. Бул учурда байып бараткан бээнин сүтү коюу келип, кымыран көбүрөөк кошулат. Сөөк кымыз коюу, күчтүү жана ток болот. Кымыздын жасалуу ыкмаларына карай төмөнкүдөй түрлөрү бар:

- Бал кымыз - байтал бээнин сүтүнөн жасалат. Анын диеталык жана дарылык касиети күчтүү.
- Саамал кымыз - ачый элек кымыз.
- Тунма кымыз - эң күчтүү кымыз. Балга чайкап, мейиз кошуп 3-5 күн ачытса, ичкиликке тете болуп чыга келет.
- Чайкаган кымыз - жакшы ачыган кымызга бал кошуп чайкап, саамал кошуп көпкө бышат.
- Ачыган кымыз - жакшы бышылган жаш кымызга саамал, ак чүпүрөккө жанчылган мейиз, набатты түйүп, чаначтын түбүнө салып бир нече күн ачытат. Мындай кымыз кадырлуу меймандарга, тойлорго арналып жасалат (Жамгырчиев, 2021).

Бээнин жаңы саалган сүтү-саамал деп аталат. Бул саамалды куярдын алдында, сабаны даярдап алуу керек. Аны каймак менен майлап, табылгы түтүнүнүн ышын сиңдирет. Даяр болгон сабага көрөңгү салабыз. Кымыздын ачыткысы *көрөңгү* деп аталат. Көрөңгү чоң энемдин айтышы боюнча күздө кымыз даярдоо мезгилинин аягында, чаначтагы кымызга бир нече күн тийбей, маңызы түбүнө тунуп, суусу бетине чыгып калганча кармайт. Андан кийин тунманы сүзгүчкө (дакеге) салып, суюктуктан ажыратып алып, сүзгүчтө калган коюлманы жабык идишке салып, келээрки көктөмгө чейин салкын жерде сактайт. Мына ошол көрөңгүнү сабага салып, андан кийин саамалды куюга болот. Саамал куйган соң сабанын сыртын жылуулап ороп таштоо зарыл. Көрөңгү эзилип, саамалга тегиз тараганда анын даамы кычкылданат. Ошентип жаңы ачыткыч пайда болот. Жаңы көрөңгөнүн үстүнө муздай түшкөн саамалды куюп, бышкек менен жакшылап бышуу керек. Ар жолу саамал куйган сайын жарым саттай бышуу талапка ылайык. Кымыз ачытыла турган идишке койдун майын же жылкынын сүйрү казысын кошуп коюшат, натыйжада кымыз майлуу болуп даярдалат. Адатта кымыздын өзүнөн да май чыгат, ал май карамтыл болуп, кымыздын бетине калкып чыгып калат. Бышылган кымызды жылуулап коюп, эртеси бээнин биринчи сааны болгондон кийин дагы бир ирет бышып, башка идишке которгонго болот. Кымыз канчалык көп бышылса, ошончолук жагымдуу, сиңимдүү жана даамдуу болот. Кымыз 8-10 саатта жетилет. Эгер көрөңгөсү көп болсо, анда 2-3 саатта эле табына келип калат Сабаны ар он

күндө ыштап туруу керек, аны тазартып турбаса кымыздан эски даам чыгып калат.

Кымыз көрөңгөлөнгөн күнүнө карата бир нече түргө бөлүнөт. Бир күндүгү жаш кымыз, эки күндүгү күчтүү кымыз, үч күндүгү өткүл кымыз деп аталат. Үч күндөн өткөн соң кымыз какырым даамданып калат. Мындай кымыздан илгери арак тартышкан.

Кыргыздар кымыз жасоо тажрыйбасында көрөңгөнүн эки түрүн колдонуп келишет. Күзгү кымыздын үрпүн чогултуп көрөңгө даярдашып, аны ышталган чаначтын түбүнө сакташат. Жаз келип, бээ саанга киргенде ошол үрптү кайнатылган жылуу сууга эзип, үстүнө саамал куюп, 2-3 күн ачытып, көпкө бышып, кымызды көрөңгөлөп алышат. Көрөңгөнүн экинчи түрүн тоңдурма кымыз же тоңдурма көрөңгө деп коюшат. Аны кышкы же кеч күздөгү кымыздан алып, муздак жерге сактап же тоңдуруу жолу менен даярдашат (Сагынбаев, 2014).

Оорудан ашкан жан барбы?

Жылкыдан ашкан мал барбы?

Бээнин сүтү сары бал,

Кымыздан ашкан даам барбы?,-деп чоң энем кымызды абдан жакшы көрүп, майрамдарга катып койчу.

Ар бир бээ орто эсеп менен күнүнө 10-12 литр, кээ бирлери 12-15 литрге чейин сүт берет. Дагы бир өзгөчөлүгү бээлерди 8 айга чейин сааганга болот. Анда бир бээ жыл ичинде 1500-2000 литрге чейин сүт берет. Бул көрсөткүч чын эле кирешелүү тармак экендигин айгинелейт.

Жылкы суунун тунугун ичип, чөптүн асылын терип жейт, демек, анын саамалы жана кымызынын даарылык касиети жогору. Анын ден соолукка тийгизген пайдасын айтып бүтө албайсың. Кымыздын курамы “С” витаминине бай, уйдун сүттү менен салыштырганда он эсе көп. Дарыгерлер кымызды безгек ооруларына жана жөтөлгө каршы ичүүгө сунушташат.

Кымыз ичкен адамдын кан курамында гемоглобин эритроцит көбөйөт, кан айлануу тездейт, кан тамырынын иштөөсү жана жүрөктүн согушу жакшырат. Адам денесинин күч кубатын арттырат, бөйрөк жана боорду тазалайт. Сөөктүн жана муундун какшоосу, баш айлануу, сары ооруну (гепатит), туберкулёз, уйкусуздук, ичегидеги, ашказандагы жара (гастрит) сыяктуу ооруларды айыктырат. Жаш балдардын тишинин чыгышын жөнгө салат. Тырнактын калыбына келишине жардам берет Азыркы кыздар маникюрга акча коротпостон саамал ичүү менен ден соолуктарын чыңдап алса болчудай экен.

Бүгүнкү күндө медицинада кымызды антибиотикалык даарылар менен байланыштырып олтуруп, жогоруда атап өткөн ооруларды айыктырууда колдонуп жатат. Дагы бир баса белгилөөчү жагдай чет элдик илимпоздор кымыздын даарылык касиеттерин изилдеп, аны пайдаланып жатышат. Мисалы: немецтер өздөрүнүн олимпиадага катыша турган спортчуларына кымыз беришет жана ымыркайлар үчүн эне сүтүнүн ордуна колдонушат, орустар балдарды даарылоочу санаторияларында даары иретинде пайдаланышат, ал эми боордош казак туугандардын спортчулары жарыштын алдында тоо боорунда эки-үч жума саамал, кымыз ичишет.

Россиянын Морозов ооруканасынын педиаторлору балдарга даарынын ордуна саамал менен даарылашат. Германия жана Саха Республикасында кымыз өтө таанымал суусундук. Россияда кымыз өндүрүү менен алектенген тармак өнүгүүдө. Эми мына кызыкты караңыз табияты бээ байлоого ыңгайсыз болгон Саха Республикасында кымыз өндүрүү боюнча атайын мыйзам кабыл алынып, кымызды коомдук мааниси бар өдүрүштүн катарына кошуп коюшкан. Франция менен Германия да бул жаатты колго алган. Сыягы кымыз дүйнөлүк брендге айланып барууда.

Кымыз адамдын физикалык жагдайын жакшыртып, табиттин ачат, тамак сиңирүүнү жакшыртат. Кымыздын курамында 28 тирүү микроэлементтер, көптөгөн С, В, В2, В12 витаминдер бар, алар бээнин жайыты жакшырган сайын артат. Кымыздын курамында жыныс гармондоруна жакшы таасир эткен ферменттер бар. Жаңы төрөгөн келиндин сүтүн көбөйтөт, аз кандуулук оорусунан арылтат. Демек, эмизген балага да пайдасы арбын. Ич катуунун алдын алат, кан тамырдагы зыяндуу калдыктардан арылтат.

Кымыз жасоодо колдонуучу буюмдар:

1. Чанач - кымыз куюучу идиш. Ал эчкинин, кийиктин туюк сыйрылып алынган чылгый терисинен жасалат. Ал көчүп-конууда, жол жүрүүдө канжыгага байлап алууга өтө ыңгайлуу. Чаначты мезгил-мезгили менен ыштап, майлап турса, андагы азык көпкө сакталат.

2. Көнөк - шириден тигилген идиш. Ага бээ саалат, кымыз куюлат. Аны убагы менен ыштап турса, көпкө урунулат.

3. Көөкөр - шириден ышталып, бычылып тигилген кымыз куюлуучу идиш. Орточо көөкөргө 4-5 литр кымыз батат.

4. Саба - кымыз ачытылуучу шири идиш. Ал жылкынын, төөнүн, уйдун терисинен жасалат. Жакшы иштелип, жакшы ышталган сабанын сыртынан кымыз кылкылдап көрүнүп турат жана даамдуу болот (Кыргыз маданият борбору, 2011).

XX к. 70-ж. Н.В.Постников илимий түрдө кымыз суусундугу адамга пайдалуу экендигин, адамдын өз жашынан жаш көрүнүшүнө жана салмак кошулушуна таасир эткендигин далилдеген.

Чоң энелерибиз илгертеден эч кандай медицинасыз, даары-дармексиз канчалаган уул-кыздарды дүйнөгө сак саламат алып келгендиги да дал ушул кымыздын таасири болуп жүрбөсүн.

Бүгүнкү күндө жаштар чет элдик суусундуктарды жакшы көрүшүп, “Coco-cola”, “Pepsi colaны”көп пайдаланышат. Алардын зыяндуу экендигин эстеп, колдонуудан баш тарткан инсандар чанда кездешет. Coco-cola суусундугунун баланын ден-соолугуна зыяндуу экендигин дүйнө жүзү жар салып жатат, алар бул суусундукту жарнама кылууга тыюу салган. А бизде тескеринче телеберүүлөрдөн тынымсыз берилет. Бул суусундукту тартип сакчылары канды жуу үчүн колдонушат, жаңы союлган малдын карынын 15-20 минутага дымдап койсо, карын аппак болуп тазаланып калат. Бул андагы химиялык заттар көп экендигин көрсөтүп жатпайбы?. Ал эми Pepsi cola диабет, жүрөк, кан тамыр ооруларына чалдыктырат. Жогорудагы аталган газ сууларынын ордуна бир кесе кымыз ичсең чаңкооң канып, жаның рахаттанып калат. Кымыз ичкен адамдын кан айлануусу жакшырып, холестеринин кызматы калыбына келет (Пазылова, 2021).

Тарыхка сарасеп салсак, кыргыз жеринде илим-билимдин өнүгүшүнө чейин “андай оору”, “мындай оору” деген дээрлик болгон эмес. Себеби кыргыз эли мал багып, анын ичинде жылкыга өзгөчө көңүл бөлгөн. Биз кыргыздар дени сак, толук кандуу урпак тарбиялайбыз десек газ суусу эмес, ата-бабаларыбыздан мурас болуп калган улуттук суусундугубуздун касиетин аң-сезимибизге сиңиришибиз керек.

Кымыз тек гана суусундук эмес, калктын руху. Биз кымызга өзгөчө маани беришибиз керек. Азыркы тапта медицинасы өнүккөн өлкөлөрдө бул суусундукка суроо-талап жогору болууда. Чет элдик пайдасы жок, беймаалым технология менен өндүрүлгөн сапатсыз суусундуктардан оолак болууга чакырмак элем. Япония өзүнүн улуттук суусундугун талыкпай жарнамалап теле-радиолордон берет, неге биз кымыз өндүрүү тажрыйбабызды эл арасынан жыйнап, этнографиялык мурас катары журтчулукка жайылтпайбыз. Кыргызстандын келечеги туризм тарамагында, демек, келген коноктoрго ат таптап, куш салуу, курут кайнатуу, кымыз даярдоонун жолдорун көрсөтүп, кыргыздын маданиятты менен тааныштырсак болот. Кыргызстан бүгүнкүдөй эгемендүү эл болуп турган чакта, ата-бабаларыбыздан мурас калган баалуулуктарды мамлекеттик деңгээлде колго алып, өнүктүрсөк. Бул жаат элдин саламаттыгы менен экономикага да жакшы таасирин тийгизмек.

Корутунду

Менин сунушум кымыз, саамал менен даарыланууучу мамлекеттик жайлар ачылса. Мектеп аш-канасында да окуучуларга кымыз суусундугу берилсе, анткени кымыз эс-тутумду да жакшыртат. Кымызды даярдоо жолдорун эл арасынан жыйнап, этнографиялык мурас катары журтчулукка жайылтсак. Улуттук брендге айландыруу үчүн атайын мыйзам кабыл алынса. Соода жайларда ыңгайлуу идиштерге куюлуп сатылса, дүкөндөр зыяндуу суусундуктарды улуттук суусундугубуз менен алмаштырса. Дени сак өмүр сүрүү максатында аш-тойлордо да спирт ичимдиктеринин ордуна кымыз коюлса. Табияттын койнунда дем алыш бактары ачылып, жазгы кымыз каналар уюшулса.

Элибизде “баланды өз тарбияң менен тарбиялаба, өз улуттуңдүн тарбиясы менен тарбияла”,-деп бекеринен айтышпаган чыгаар. Андыктан кылымдар бою сакталып келе жаткан улуттук баалуулуктарыбызды көздүн карегиндей сактап, келечек ээлерине жеткирип берүү. Ойлоп карасам улуттук баалуулуктарыбызга маани бербегенибизден бириндеп башкалар ээлегенге аракет жасап жатышат. Бүгүн Германия кымызга, казактар боз үйгө патент алышса, эртең дагы бири комуз биздики деп чыкпасына ким кепилдик берет? Сөз соңунда “элим” деген инсандар кымыз өндүрүшүнө көңүл буруп, аны менен алектенгиси келген адамдарды колдоп, ар тараптуу жардамын аябаса. Ата-бабаларыбыздан мурас калган суусундугубузду жайылтуу биздин милдеттибиз! Улут даамы улуу даам!

Адабияттар:

Жамгырчиев А. Улуттук тамак-аштар. www.sol.kzbydocs.com (2021).

Кыргыз энциклопедиясы Ф. (1990).

Кыргыз маданият борбору Кымыз. (2011).

Сагынбаев Б. Кымыз. (2014).

Пазылова Б. Элдик маалыматтар. жана интернеттик булактары. (2021).

ЮРИДИКА

УДК 347.2/.3/.4
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_95

СОДЕРЖАНИЕ И СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ ВЕЩНОГО И ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ПРАВА

Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна - к.ю.н., доцент
Ошский государственный университет
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Абдираим кызы Салкынай магистрант
E-mail: salkynorozova1@gmail.com
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. *Гражданское законодательство в современном понимании становится базовым, фундаментальным регулятором большинства общественных отношений. Как известно, составляющими основу гражданского законодательства, регулирующими основную группу правоотношений наряду с разделом о юридических лицах и вещных отношениях, являются нормы, регламентирующие обязательственные правоотношения. В настоящее время при подготовке студентов-юристов цивилистического профиля уделяется крайне мало внимания вопросу разграничения и соотношения вещных и обязательственных прав. Еще реже затрагиваются вопросы использования различных способов защиты и самозащиты прав и законных интересов в отношении вещных и обязательственных прав.*

Ключевые слова: *гражданско-правовые отношения, гражданское право, вещные права, обязательственные права, имущество, субъектом права, собственник.*

БУЮМ ЖАНА МИЛДЕТТЕНМЕ УКУКТАРЫНЫН КАТЫШЫ ЖАНА МАЗМУНУ

Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна - ю.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Абдираим кызы Салкынай– магистрант
E-mail salkynorozova1@gmail.com
Ош мамлекеттик университети.
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Азыркы, заманбап түшүнүктө жарандык мыйзамдар көпчүлүк коомдук мамилелердин негизги, фундаменталдык жөнгө салуучусу болуп баратат. Белгилүү болгондой, укуктук милдеттенмелерди жөнгө салуучу ченемдер юридикалык жактар жана мүлктүк мамилелер бөлүмү менен катар укуктук мамилелердин негизги тобун жөнгө салган жарандык мыйзамдардын негизи болуп саналат.Учурда, цивилисттик профилдеги студент-юристтерди даярдоодо буюм жана милдеттенме укуктарын дифференциялоо жана корреляциялоо маселесине өтө эле аз көңүл бурулуп жатат. Буюм жана милдеттенме*

укуктарына карата укуктарды жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды коргоонун жана өзүн-өзү коргоонун ар кандай ыкмаларын колдонуу маселелери азыраак көтөрүлүп келет.

Ачкыч сөздөр: *жарандык укук мамилелери, жарандык укук, буюм укуктары, милдеттенме укуктары, мүлк, укуктун субъектиси, менчик ээси.*

CONTENT AND RELATIONSHIP OF CONCEPTS OF REAL AND OBLIGATORY LAW

Aitbaeva Zhyldyz Sagymbaevna - candidate of legal sciences, associate professor
Osh state University, Osh,Kyrgyz Republic
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Abdiraim kyzy Calkynai- master
E-mail: salkynorozova1@gmail.com
Osh state University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract. *Civil legislation in the modern sense is becoming the basic, fundamental regulator of most public relations. As you know, the norms governing legal obligations are the basis of civil legislation that regulate the main group of legal relations, along with the section on legal entities and property relations. Currently, in the preparation of civil law students, extremely little attention is paid to the issue of delimitation and correlation of property and liability rights. The issues of using various methods of protection and self-defense of rights and legitimate interests in relation to property and liability rights are even less frequently raised.*

Key words: *civil law relations, civil law, property rights, liability rights, property, subject of law, owner.*

Введение

Вопрос разграничения и соотношения вещных и обязательственных прав субъекта был и остается актуальным. В литературе этот вопрос сводится к следующим тезисам: вещное право предполагает право лица распоряжаться вещью по своему усмотрению, обязательственное же право дает субъекту право требовать чего-либо от другого лица или лиц (передать вещь, выполнить работу или поручение, оказать услугу, воздержаться от каких-либо действий). Вещное право традиционно рассматривается как более сильное по сравнению с обязательственным.

В гражданско-правовых отношениях нередко обладатели нарушенного (или якобы нарушенного) права не различают каким правом они обладают: вещным или обязательственным. На этой почве возникает множество уголовных дел о побоях, увечьях, убийствах и самоуправстве. Это указывает на пробел в праве. Чтобы устранить данный пробел необходимо внести в статью 13 ГК КР уточнение, что самозащита права возможна только в отношении вещного (но не обязательственного) права лица.

Задача разграничения и соотношения вещных и обязательственных прав стоит перед юристами-цивилистами не первое десятилетие, если не столетие. Предлагаются новые подходы в разграничении вещных прав от обязательственных прав.

Методы исследования

Методологическую основу исследования составляет диалектический метод анализа, научно-познавательные возможности которого позволяют определить ряд специфических признаков которые определяют содержание и разграничивают вещные права от обязательственного права. Также использовались и специальные методы исследования: логический, системный, сравнительно-правовой и другие, что дало возможность соотнести их взаимосвязи и взаимозависимости.

Результаты и обсуждения

Гражданско-правовые отношения делятся на имущественные и неимущественные, абсолютные и относительные, вещные и обязательственные. Сердцевиной гражданского права являются вещные и обязательственные права. Регулирование их составляет содержание центральных и наиболее объемных институтов Гражданского кодекса Кыргызской Республики. Вещные права часто отождествляются с абсолютными, а обязательственные – с относительными. Это неверно, так как возможны абсолютные невещные права (право интеллектуальной собственности). Возможны также вещные относительные права, возникающие из виндикационного иска, права сособственников в праве общей собственности, отношения между собственником и субъектом права хозяйственного ведения и оперативного управления и т. п. Из этого следует, что относительные гражданские правоотношения не могут отождествляться с обязательствами. Все эти вопросы являются спорными, поэтому важное значение имеют четкое определение понятий вещных и обязательственных прав и их четкое разграничение. Решение этих сугубо теоретических вопросов имеет практическое значение.

Теория гражданского права становится в настоящее время практической силой. Практическое использование разграничения между вещными и обязательственными правами можно показать на примере разграничения юридических лиц на три вида в зависимости от тех прав, которые имеют учредители юридического лица на имущество юридического лица:

1) обязательственные права (хозяйственное товарищество, акционерное общество, кооператив);

2) вещные права (хозяйственные организации, обладающие имуществом на праве хозяйственного ведения или оперативного управления);

3) не сохраняют имущественных прав (общественные объединения, общественные фонды, религиозные объединения).

Из такого разграничения вытекают чисто практические выводы. Например, в силу того, что акционерное общество является собственником имущества, а у учредителя сохраняются только обязательственные права, вытекает, что государственное акционерное общество, в котором даже все 100% акций принадлежат государству, является негосударственным юридическим лицом, а имущество этого акционерного общества является частной собственностью. В последние годы возникла проблема с правовым положением некоторых государственных предприятий и др. С одной стороны, это акционерные общества, т. е. собственники закрепленного за ними имущества, и частные юридические лица, с другой, – они выполняют функции государственных органов, распоряжаются государственным пакетом акций.

Это противоречие необходимо законодательно разрешить. Такие же проблемы возникают относительно юридических лиц, на имущество которых учредители имеют вещные права. Прежде всего это касается учреждений. Основным вещным правом учреждения является право оперативного управления. Однако это не единственный вид прав на имущество. У учреждения могут быть и обязательственные права, и право землепользования, и право самостоятельного распоряжения доходами, получаемыми от предпринимательской деятельности. Видится, что данное право самостоятельного распоряжения действует только для негосударственных учреждений.

В то же время бесспорным является то, что учреждение в принципе не может иметь на имущество права собственности. Это необходимо подчеркнуть, так как до сих пор встречаются утверждения о возможности закрепления за учреждением права собственности на имущество, приобретенное за счет деятельности, приносящей доходы.

Другая проблема. Появилась новая форма некоммерческой организации – государственное учреждение. Государство полностью финансирует и контролирует их деятельность, однако не несет ответственности по договорным обязательствам учреждения. В то же время собственники негосударственных учреждений несут дополнительную ответственность по всем обязательствам учреждения. Налицо нарушение конституционной нормы о равной защите государственной и частной собственности.

Еще одна проблема. В п.4.ст. 85 ГК КР говорится, что допускается создание объединений коммерческих и (или) некоммерческих организаций в форме ассоциаций (союзов). Непонятно, имеют ли учредители какие-то права

на имущество данного объединения или нет? В частности, имеют ли право учредители при ликвидации объединения юридических лиц на имущество объединения или должны применяться те же положения, что и при ликвидации общественного объединения, на имущество которого его члены никаких прав не имеют? Законодательно этот вопрос не решен. Думаем, что в уставе объединения его учредители могут закрепить положение о том, что при ликвидации имущество объединения распределяется между учредителями.

Вещные права, основным из которых является право собственности, обычно определяют, как права связанные с обладанием вещами, то есть предметами материального мира, созданными трудом человека или находящимися в естественном состоянии.

Обязательственные права связаны с переходом имущественных благ от одних лиц к другим. В юридической литературе называют самые различные признаки вещного права. Но основными и отличающими вещные права от обязательственных являются три признака: вещное право возникает только на индивидуально-определенную вещь; оно является абсолютным правоотношением, из чего вытекает возможность применения специальных вещно-правовых способов защиты; обладатель вещного права имеет фактическое господство над вещью.

Неверными являются утверждения о наличии так называемых бестелесных вещей (в частности, безналичные деньги, ценные бумаги и т. п.). В данном случае происходит смешение с понятием «имущество», которое шире, чем понятие «вещь», и включает в себя, кроме вещей, еще и обязательственные права. Поэтому если на наличные деньги у субъекта возникает право собственности, то на безналичные деньги, находящиеся в банковском обороте, – обязательственное право требования. Нельзя также согласиться с предложениями о выделении смешанных вещно-обязательственных прав. Несмотря на гибкость и подвижность границ между вещными и обязательственными правами, их необходимо различать. Подобные предложения появляются потому, что нет четкого понимания понятия вещного права.

Вещное право связано с обладанием вещью, и любое обладание вещью, даже случайное прикосновение к ней, влечет возникновение вещного права. Другое дело, что такие права не нуждаются в защите гражданским правом. Необходимость в такой защите возникает, когда появляется вещное право, прямо закрепленное в законе (залог, сервитут, право землепользования, аренда и т. п.).

Из сказанного вытекает, что если в результате заключенного договора во владение стороны по договору попадает вещь другой стороны, у нее возникают, кроме обязательственных, также и вещные права. Например, у арендатора по договору на вещь, взятую внаем, возникает вещное право аренды (правомочия владения и пользования). У него возникают также и обязательственные права. Но это разные права, нельзя говорить о вещно-обязательственных правах. Обязательственное правоотношение возникает между сторонами договора (арендодателем и арендатором) и является относительным. Вещное право аренды возникает у арендатора в его отношениях со всеми третьими лицами. Это правоотношение является абсолютным и обладает вещно-правовыми способами защиты от третьих лиц (виндикация, негаторный иск, иск о признании вещного права). Такая же ситуация складывается в других договорах, связанных с вещью (подряда, хранения, доверительного управления и т. п.).

Вывод

Таким образом, резюмируя всё изложенное выше, можно сказать, что, несмотря на то, что уже сейчас в кыргызском гражданском праве произошли глубокие изменения, законодательные акты с каждым годом все в большей мере соответствуют экономическим и политическим условиям общества, о чем свидетельствуют последние изменения и дополнения, внесенные в Гражданский кодекс КР и в некоторые законодательные акты, предполагается, что не менее значительные преобразования ещё предстоит произвести.

Литература

Гражданский кодекс Кыргызской Республики часть первая от 8 мая 1996 года № 1, в ред. Закона КР от 30.07.2015 года № 16 // ИПС «ТОКТОМ Корпорация Про».

Айтбаева Ж.С. (2020) правовые проблемы защиты от семейного насилия в отношении женщин. // Вестник Ошского государственного университета. № 1-3. С. 146-151.

Айтбаева Ж.С. (2020) Правовые аспекты гендерных отношений в семье. // Монография. - издательство “СибАК”, в г. Новосибирск.

Шершеневич Г.Ф. (1995) Учебник русского гражданского права — М.: «СПАРК».
Гонгало Б.М. (2003) Предмет гражданского права//Проблемы теории гражданского права. М.

Новицкий И.Б. (1925) Обязательное право. Москва

УДК 341.01; 342
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_101

ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА ИЧКИ УКУКТАРДЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮ ЖАНА РОЛУ

Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна - ю.и.к., доцент
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Абдулбек кызы Алина– магистрант
E-mail: Erkinbaevaalina@gmail.com
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Заманбап укуктук өнүгүүнүн тенденцияларынын бири - эл аралык укуктук жөнгө салуунун таасирин кеңейтүү жана эл аралык укук тутумунун ата мекендик укук тутуму менен өз ара аракеттенүүсүн тереңдетүү болуп саналат. Мындан тышкары, эл аралык мамилелердеги глобалисттик тенденциялар, курчуу, татаалдашуу жана кризистик көрүнүштөр биздин мамлекеттин конституциялык өнүгүүсүндө эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринин жана ченемдеринин маанисин көбөйтөт.*

Биздин мезгилде эл аралык укуктун өнүгүшү болуп көрбөгөндөй деңгээлге жетти. Ошол эле учурда, анын терең кризиске кептелгенин байкоого болот. Бул, жалпысынан алганда, эл аралык укуктун ченемдери кандайдыр бир деңгээлде "начарлап" кетти дегенди билдирбейт, тескерисинче, ушул нормаларды сактабагандык, ал тургай одоно бузган учурлар барган сайын айкын болуп баратат.

Бүгүнкү Кыргызстан үчүн тышкы саясаттын татаал шарттарында, мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү жана мезгилдин чакырыктарына жетиштүү жооп кайтаруу менен, эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптеринин жана ченемдеринин үстөмдүк ролун камсыз кылуу маанилүү. Демек, эл аралык жана улуттук укуктун натыйжалуу жана тең салмактуу өз ара аракети эл аралык укуктук жана ички жөнгө салуунун бирдей туруктуу жана натыйжалуу айкалышына негизделген.

Ачкыч сөздөр: *эл аралык укук, ички укук, мамлекеттик ченемдик укуктук актылар, макулдашуу, ички коргоо каражаттары, саясий акт, дүйнөлүк көйгөй.*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА

Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна - к.ю.н., доцент
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Абдулбек кызы Алина – магистрант
E-mail: Erkinbaevaalina@gmail.com
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Одной из тенденций современного правового развития является расширение влияния международно-правового регулирования и углубление взаимодействия*

международно-правовой системы с внутригосударственной правовой системой. Тем более, что глобалистские тенденции, интенсификация, усложнение и кризисные явления в международных отношениях многократно усиливают значимость общепризнанных принципов и норм международного права в конституционном развитии нашего государства.

В наше время развитие международного права достигло небывалого уровня. Вместе с тем зачастую можно заметить, что оно погрузилось в глубокий кризис. При этом имеется в виду не то, что в целом нормы международного права каким-то образом стали «хуже», а то, что все больше становится очевидных случаев несоблюдения и даже грубого нарушения этих норм.

В современных непростых для Кыргызстана внешнеполитических условиях важно, проводя изменения в законодательстве и адекватно отвечая на вызовы времени, обеспечивать верховенствующую роль общепризнанных принципов и норм международного права. Поэтому, эффективное и сбалансированное взаимодействие международного и национального права базируется на не менее устойчивом и эффективном сочетании международно-правового и внутригосударственного регулирования.

Ключевые слова: *международное право, внутригосударственное право, государственные нормативно-правовые акты, соглашение, внутренние средства защиты, политический акт, мировая проблема.*

INTERACTION AND ROLE OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC LAW

Aitbaeva Zhyldyz Sagymbaevna –
candidate of legal sciences, associate professor
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Abdulbek kyzy Alina - master
E-mail: Erkinbaevaalina@gmail.com
Osh state University Osh. Kyrgyz Republic

Abstract: *One of the trends in modern legal development is the expansion of the influence of international legal regulation and the deepening of the interaction of the international legal system with the domestic legal system. Moreover, globalist tendencies, intensification, complication and crisis phenomena in international relations multiply the significance of the generally recognized principles and norms of international law in the constitutional development of our state.*

In our time, the development of international law has reached an unprecedented level. At the same time, one can often notice that it plunged into a deep crisis. This does not mean that, in general, the norms of international law have somehow become "worse", but that more and more cases of non-compliance and even gross violation of these norms are becoming more obvious.

In today's difficult foreign policy conditions for Kyrgyzstan, it is important, by making changes in legislation and adequately responding to the challenges of the time, to ensure the dominant role of generally recognized principles and norms of international law. Therefore, effective and balanced interaction of international and national law is based on an equally stable and effective combination of international legal and domestic regulation.

Keywords: *international law, domestic law, state regulations, agreement, domestic remedies, political act, world problem.*

Киришүү

Азыркы учурда, Кыргыз Республикасы эл аралык коомчулук кабыл алган универсалдуу жана регионалдык эл аралык уюмдардын көпчүлүгүнүн мүчөсү. Ушуга байланыштуу, эл аралык укуктун айрым институттары жана тармактары Кыргызстан үчүн өзгөчө мааниге ээ, аларды изилдөө жана иштеп чыгуу өлкөнүн тышкы саясий ишмердүүлүгүндө жана Кыргызстандын юридикалык илиминде өзгөчө артыкчылыктуу болууга тийиш. Бул эл аралык жана улуттук мыйзамдардын өз ара байланышы. Эл аралык жана ички (мамлекеттик) укуктардын салыштырмалуу так бөлүнүшүнө карабастан, алардын ортосунда абсолюттук чек аранын жоктугун таануу керек. Бул эки укук тутуму бири-бирине байланыштуу жана кандайдыр бир мааниде бири-бирине кирип кетишет.

Материалдык жана методдук изилдөө

Макалада жүргүзүлгөн талдоо позитивдүү эл аралык укукту чагылдырган ченемдик жана доктриналык материалдарга жана укук коргоо органдарынын актыларына, башка документтерге, ошондой эле эл аралык укук жаатындагы белгилүү окумуштуулардын жана практиктердин көз караштарына жана анын тарыхына негизделген илим, ошондой эле ушул басылманын темасы менен байланышкан укуктун ички мыйзам тутумунун тармактары. Изилдөө диалектикалык материализм, структуралык жана тутумдук анализ, формалдуу логика, дедукция жана индукция, салыштырмалуу юриспруденция, формалдуу укуктук талдоо методдору менен иштейт, ошондой эле тарыхый ретроспективдик ыкманы колдонот.

Талкуу жана натыйжа

Биздин өлкө Чыгыш менен Батыш үчүн чоң мааниге ээ болгон Азия менен органикалык байланышта болуу менен Евразиялык өлкө катары саналат. Деги эле, Кыргызстан менен башка бир катар мамлекеттердин ортосундагы соода-экономикалык байланыштардын тез өсүп баратканы белгилүү көрүнүш. Кыргызстан көп тараптуу регионалдык ассоциацияларга катышуу аркылуу Борбор Азиянын саясий чөйрөсүндө өз ордун ээлөөгө дайыма умтулат. Бул жагынан алганда, 1990-жылдардын башында беш мамлекеттин - Россиянын, Кытайдын, Казакстандын, Кыргызстандын жана Тажикстандын башчылары тарабынан кол коюлган Чек ара аймагындагы аскердик чөйрөдөгү ишенимди бекемдөө жөнүндө Макулдашуу абдан маанилүү саясий акт болду. Бул масштабдуу аскердик-саясий документ региондо коопсуздукту чыңдоонун, тынчтыкты жана тынчтыкты сактоонун кепилдиктерин түзүп, планетанын негизги аймактарынын биринде туруктуулукту, коопсуздукту жана өнүгүүнү камсыз кылууга биргелешкен

реалдуу салым болуп калды- бул келишим, биз билгендей, Шанхай кызматташтык уюму.

Эл аралык укук жана ички укук эки түрдө өз ара аракеттенишет. Биринчиден, эл аралык укук мамлекеттик ченемдик укуктук актылардын түзүлүшүнө жана мазмунуна таасир этет. Экинчиден, мамлекет тарабынан таанылган эл аралык келишимдер жана ченемдер түздөн-түз иш-аракет кылууга жөндөмдүү жана тиешелүү ички мамилелерде түздөн-түз колдонулушу мүмкүн. Бул "Эл аралык укуктун жана Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдеринин жалпы таанылган принциптери жана ченемдери анын укуктук тутумунун ажырагыс бөлүгү" деген Кыргыз Республикасынын Конституциясынын формуласынын маанисин берет.(Айтбаева, 2010)

Дүйнөлүк көйгөйлөрдү натыйжалуу чечүү эл аралык укуктун жана ички укуктук тутумдардын өз ара аракеттенүүсүнө дуушар болгон мамлекеттердин биргелешкен аракеттери менен гана мүмкүн болот. Эл аралык келишимдер жана ченемдер Кыргызстандын мыйзамдарына анын ченемдерин өркүндөтүүнүн фактору катары гана таасирин тийгизбестен, биздин мамлекеттин мыйзамдары жана ченемдери менен биргеликте үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууга катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Конституциялык формуланын функционалдык максаты ички иш чөйрөсүндө эл аралык келишимдердин жана ченемдердин түз иш-аракетин таанууда жана дайындоодо, аларды ишкердик субъекттери, кызмат адамдары жана жарандар тарабынан түздөн-түз колдонулушунда көрүнөт. Жарандык жана башка мамилелерге Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдерин түздөн-түз колдонуу эрежелери Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде бекитилген.

Ааламдашуу шартындагы эң маанилүү көйгөйлөрдүн бири - бул адам укуктарын камсыз кылуу жана коргоо. Чындыгында, буга чейин бир топ иштер жасалып келген: эл аралык укуктук документтерде тиешелүү жоболор бекитилген (БУУнун Уставынын 55-беренеси, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Пакттын 2, 9-беренелери), атайын органдар түзүлгөн укуктарды жана эркиндиктерди коргоо үчүн (Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитет, Кыйноолорго каршы комитет, КМШнын Адам укуктары боюнча комиссиясы); сот тутумунун, Адам укуктары боюнча кеңештин жана башкаларынын мааниси ырааттуу түрдө өсүп жатат.

Адам укуктарын эл аралык укуктук жана ички каражаттар менен коргоо механизмин андан ары өркүндөтүү позициясына ылайык, тиешелүү конституциялык ченемдерди иштеп чыгуу сунушталууда. Ал төмөндөгүлөргө багытталышы керек:

1) "бардык ички коргоо каражаттары иштелип чыккан" формуласынын юридикалык квалификациясы үчүн;

2) жеке адамдардын мамлекеттер аралык органдарга кайрылуу укугу жана алар чыгарган чечимдерден кийин ички жогорку соттордун жана башка инстанциялардын ушул укукка байланыштуу милдеттери;

3) мамлекеттер аралык сот же башка компетенттүү мекеменин чечиминен кийин - ишти Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жогорку органдарында - кайталап кароонун жол-жобосун жөнгө салууну.

Айлана-чөйрөнү коргоодогу мамлекеттердин кызматташтыгы азыркы жана келечектеги муундар үчүн чоң мааниге ээ. Стокгольм Декларациясында (1972) башка мамлекеттердин айлана-чөйрөсүнө зыян келтирген иш-аракеттер үчүн мамлекеттер жооптуу деп белгиленген. Курчап турган чөйрөгө таасир этүүчү каражаттарды аскердик жана башка кастык менен пайдаланууга тыюу салуу жөнүндө конвенция (1977), аба ырайынын узак аралык аралыктагы булганышы жөнүндө конвенция (1979), БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча алкактуу конвенциясы (1997), башка келишимдер жана конвенциялар иш-чараларды белгилейт, тийиштүү мыйзам бузуулар үчүн жоопкерчилик, ушул көйгөйлөрдү чечүү жол-жоболорун караштырат, келтирилген зыяндын ордун толтуруу, башка мамлекеттерден зарыл болгон учурларда жардам көрсөтүү. Бирок, бул жерде дагы белгилүү бир адамдын жана мамлекеттин кызыкчылыктары карама-каршы коюлат. Ага атмосфералык абаны булгануудан сактоого чакырган жана ошол эле учурда зыяндуу заттардын жол берилген чыгарылышынын квоталарынын соодасын жүргүзгөн Киото протоколу (1999) келтирилген (Кривокапич, 2018).

Бүгүнкү күндө кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө кызматташуу маанилүү. Кылмыштын айрым түрлөрүнө каршы күрөшүү боюнча мамлекеттердин иш-аракеттерин координациялоо аракети илгертен бери эле белгилүү болуп келген. Ошентип, 1815-жылы Вена конгрессинде кул сатуу, 1910-жылы - порнографиялык басылмалардын жайылышына каршы күрөшүү, 1936-жылы - баңги заттарынын жайылышына каршы күрөшүү боюнча биринчи акт кабыл алынган. Айрым мамлекеттердеги социалдык жана экономикалык көйгөйлөр, эл аралык интеграциянын кеңейиши эл аралык мүнөздөгү оор кылмыштардын көбөйүшүнө алып келди десек болот, анткени: эл аралык терроризм, экстремизм, баңги жана психотроптук заттардын жайылышы ж.б. "салттуу" эл аралык кылмыштар (банкнотторду жасалмалоо жана кул сатуу, каракчылык жана башка ушул сыяктуу кылмыштар) олуттуу өзгөрүүлөргө учурады, курамы жагынан татаалдашып, техникалык каражаттардын өркүндөтүлгөн жана жаңы түрлөрүн күнөөлүүлөрдүн колдонушу аларды

кыйратуучу болуп, кооптуу. Кылмышкерлер өздөрү татаалдашып, уюшкандыкка ээ болуп жатышат, уюшкан кылмыштуу түзүлүштөрдүн интерфикациясы жүрүп жатат (Лукашук, 2005).

Азыркы учурда, адамдардын өмүрүнө жана ден-соолугуна болгон чыныгы коркунуч, эл аралык мамилелерге башаламандыктын келип чыгышы, эл аралык кылмыштуулуктун кесепетинен келип чыккан дүйнөлүк укуктук тартиптин бузулушу, аны алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча мамлекеттерден жигердүү жамааттык аракеттерди талап кылат (Айтбаева, 2017).

Кылмыштуулукка каршы күрөшүү жаатында кызматташуу бир нече багытта жүргүзүлөт. Биринчиси, айрым кылмыштуу аракеттердин дүйнөлүк коомчулукка кооптуулугун таануу жана алардын алдын алуу боюнча биргелешкен чараларды колдонуу зарылдыгы. Каракчылык, кулчулук жана кул сатуу, аялдар менен балдарды сатуу, банкнотторду жана баалуу кагаздарды жасалма жол менен жасоо, баңги заттарын мыйзамсыз жүгүртүү, порнографиялык басылмаларды жайылтуу, пираттык радио уктуруу, суу алдындагы кабелдин жарылышы же бузулушу, деңизде кемелердин кагылышуусунда жардам көрсөтпөө, учактарды мыйзамсыз басып алуу. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде "Тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздугуна каршы кылмыштар" деп аталган бөлүмү бар. Ушул актылардын коркунучу жана аларга каршы күрөшүү зарылдыгы төмөндөгү көп тараптуу мамлекеттер аралык келишимдерде каралган: БУУнун Деңиз укугу жөнүндө Конвенциясы (1982), Аба кемесин мыйзамсыз басып алуу менен күрөшүү Конвенциясы (1970), Конвенция Эл аралык коргоого алынган адамдарга, анын ичинде дипломатиялык агенттерге каршы кылмыштардын алдын алуу жана жазалоо (1973).

Экинчиси, чет мамлекетте жашырынып жүргөн кылмышкерлерди издөөгө жардам көрсөтүү жана аларды кызыкдар мамлекетке өткөрүп берүү. Бул жерде эки жол бар: дипломатиялык каналдар аркылуу жана өз өлкөсүндө издөө жана иликтөө жүргүзгөн органдардын (полиция, милиция) түз байланыштары аркылуу. Ошентип, учурда издөө иштери Эл аралык криминалдык полиция уюму - Интерпол аркылуу жүргүзүлүп жатат, ал улуттук полиция органдары менен байланышта. Кылмышкерлерди жана кылмыш үчүн соттолгон адамдарды өткөрүп берүү маселелери көп тараптуу жана эки тараптуу келишимдерде каралган. Мисалы, 1983-жылы Европа Кеңеши Соттолгондорду өткөрүп берүү жөнүндө Европа конвенциясын кабыл алган.

Үчүнчүдөн, кылмыш иши боюнча керектүү материалдарды алууга көмөктөшүү. Эгерде кылмыш чет өлкөдө же бир нече штатта жасалган болсо, анда күбөлөр жана буюмдук далилдер башка штатта калышы мүмкүн. Иш

боюнча материалдарды алуу үчүн, айрым учурларда, тиешелүү буйрукту жөнөтүү жолу менен жүргүзүлүп жаткан чет өлкөлөрдө зарыл болгон тергөө аракеттерин жүргүзүү талап кылынат. Бул күбөнү суракка алуу, окуя болгон жерди текшерүү жана башка ушул сыяктуулар болот. Мисалы, мындай иш-аракеттер Россия менен Кыргызстандын ортосунда кызматташтык жана кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча өкмөттөр аралык макулдашуусунун (1998-жыл) негизинде жүргүзүлгөн.

Которууларды ар кандай жолдор менен өткөрсө болот. Айтсак, Аялдардын трафигине каршы күрөшүү боюнча эл аралык конвенция (1910) дипломатиялык жол менен да, түздөн-түз сот органдарынын ортосунда да ушул которууну караштырган; Контрафакттык Конвенцияда (1929) тиешелүү юридикалык органдардын түздөн-түз байланышы жөнүндө айтылат; Кылмыш иштери боюнча өз ара жардамдашуу жөнүндө Европа Конвенциясы (1959) Юстиция министрлеринин ортосундагы байланыш мүмкүнчүлүгүн белгилейт жана өтө шашылыш учурларда, катаал каттар түздөн-түз тиешелүү органдарга жөнөтүлүшү мүмкүн. Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде юридикалык жардам көрсөтүүнүн бирдиктүү(унификацияланган), бирок татаал процедурасы каралган.

Төртүнчүсү - кылмыштуулуктун көйгөйлөрүн жана ага каршы күрөштү, жазык-аткаруу тутумунун маселелерин изилдөө. Ушул максатта эл аралык конгресстер чакырылып, эл аралык уюмдар жана изилдөө институттары түзүлөт.

Бешинчиден, айрым мамлекеттерге кылмыштуулуктун көйгөйлөрүн чечүүдө практикалык жардам көрсөтүү, ушул көйгөйлөрдү изилдөө. Мындай жардам айрым өлкөлөргө конкреттүү жардам көрсөтүүгө чакырылган (кылмыштуулукка каршы күрөштүн негизги багыттарын аныктоо, пенитенциардык тутумду уюштуруу, жаштар менен иштөө методикасы боюнча сунуштарды берүү үчүн) ж.б. жиберилген.

Алтынчыдан, кылмыштуулукка каршы күрөштөгү ар кандай маселелер боюнча маалымат алмашуу. Дүйнөлүк укуктук тартиптин калыптанышы жана кадимкидей иштеши үчүн, анын иш-аракетинин майланышкан процессуалдык механизмине ээ болуу өтө маанилүү. Эл аралык уюмдар жана мамлекеттер так аныкталган жана өз ара макулдашылган процедуранын алкагында гана өз ара ийгиликтүү иштеше алышат.

Процессуалдык механизм өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт: мыйзамдарда, регламенттерде, конвенцияларда жана келишимдерде камтылган жана эл аралык уюмдардын ишмердүүлүгүнүн маселелерин аныктаган эл аралык укуктук процессуалдык ченемдер, мамлекеттер аралык талаш-тартыштарды,

адам укуктарын бузуу боюнча кайрылууларды кароонун тартиби жана башкалар; эл аралык уюмдар жана планетардык, аймактык жана эки тараптуу мүнөздөгү органдар (эл аралык соттор, соттор, арбитраж, экономикалык соттор жана макулдашуу комиссиялары); туруктуулукту, ырааттуулукту, жол-жоболордун универсалдуулугун жана дүйнөлүк укуктук тартиптин иштешинин процесстик кепилдиктерин камсыз кылган укуктук түзүмдөр (Бирюков, 1998).

Корутунду

Жакынкы жылдарда Борбордук Азия өлкөлөрү бир катар стратегиялык артыкчылыктарды ала алышат: тышкы жана ички саясатты өзүнүн улуттук кызыкчылыктарынын негизинде ийгиликтүү жүзөгө ашыруу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүү; атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жогорулатуу үчүн кошумча шаймандарды түзүү; өлкөнүн ички экономикалык жана саясий өнүгүүсү үчүн жагымдуу тышкы шарттарды түзүү.

Бүгүнкү күндө биздин планетабыздагы бардык мамлекеттер глобалдык укуктук тартиптин калыптанышына жана иштешине олуттуу таасирин тийгизүүдө.

Айтор, учурдагы мезгилдин эң маанилүү милдети болуп бул, конкреттүү мамлекеттердин аймагында жана бүтүндөй жер жүзүндө болуп жаткан жеке адамдын жана дүйнөлүк коомчулуктун кызыкчылыктарын көздөгөн бардык негизги глобалдык процесстерин укуктук жаатка кийирүү болуп турат, о.э. жалпы планетаны чыныгы укуктук мейкиндик кылуу.

Адабияттар

Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами от 24 декабря 1970 года. \ Международное право в документах. М.,1982.

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года \\ Права человека. Сборник нормативных документов. М.,1990.

Айтбаева Ж.С. (2017) Права женщин Кыргызской Республики в сфере политики / С. 11-17.

Айтбаева Ж.С. (2010) Конституция, как своеобразный элемент политической системы современного общества. / с.30-33.

Бирюков П.Н. (1998) Международное право. Учебное пособие / Под ред. П.Н. Бирюкова. - М

Кривокапич Б. (2018) Международное публичное право: учебник: пер. с сербского / отв. ред. А. Г. Безверхов; под научн. ред. М. В. Мельниковой. Самара: Вектор, 599 с.

Лукашук И. И. (2005) Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; — М. : Волтерс Клувер, — 432 с

УДК 347.1
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_109

ИНСТИТУТЫ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Айбек уулу Алтынбек – магистрант
E-mail: aibek.uulu.altynbek@gmail.com
Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна - к.ю.н., доцент
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. *Переход Кыргызстана к построению рыночной экономики и признания прав частной собственности на объекты интеллектуальной собственности привел к пониманию необходимости реформирования правовой базы общественных отношений, связанных с правовой охраной и использованием результатов творческой деятельности. Интеллектуальная собственность представляет собой результаты творения человеческого разума, человеческого интеллекта и вот уже более пятисот лет она используется как важный инструмент технологического, экономического, социального и культурного развития. В данной статье, представлены четыре самостоятельные институты, как патентное право, авторское право и смежные права, институт средств индивидуализации участников гражданского оборота и производимой ими продукции (товаров, работ, услуг) а также, институт охраны нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности.*

Ключевые слова: *имущественные отношения, личные неимущественные отношения, патентное право, интеллектуальная собственность, правовой институт, авторское право, законодательство.*

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК УКУГУНУН ИНСТИТУТТАРЫ

Айтбаева Жылдыз Сагымбаевна – ю.и.к., доцент
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Айбек уулу Алтынбек – магистрант
E-mail: aibek.uulu.altynbek@gmail.com
Ош мамлекеттик университети.
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Кыргызстандын базар экономикасын курууга өтүшү жана интеллектуалдык менчик объектилерине жеке менчик укугун таануу чыгармачыл иштин натыйжаларын укуктук коргоого жана пайдаланууга байланыштуу коомдук мамилелердин укуктук негиздерин реформалоо зарылдыгын түшүнүүгө алып келди. Интеллектуалдык менчик - бул адамдын акыл-эсин, акылын жаратуунун натыйжасы жана беш жүз жылдан ашуун убакыттан бери ал технологиялык, экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүүнүн маанилүү куралы катары колдонулуп келе жатат. Бул макалада төрт көз карандысыз институттар каралган, алар: патенттик мыйзамдар, автордук укук жана*

чектеш укуктар, жарандык жүгүртүүгө катышуучуларды индивидуалдаштыруу каражаттарынын институту жана алар өндүргөн продукциялар (товарлар, жумуштар, кызматтар), ошондой эле. салттуу эмес интеллектуалдык менчик объектилерин коргоо.

Ачкыч сөздөр: *мүлктүк мамилелер, жеке мүлктүк эмес мамилелер, патенттик укук, интеллектуалдык менчик, укуктук институт, автордук укук, мыйзамдар.*

INSTITUTIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Aitbaeva Zhyldyz Sagymbaevna –
candidate of legal sciences, associate professor
E-mail: sagimbaievna@mail.ru
Aibek uulu Altynbek - master
E-mail: aibek.uulu.altynbek@gmail.com
Osh state University Osh. Kyrgyz Republic

Abstract: *The transition of Kyrgyzstan to the construction of a market economy and the recognition of private property rights to intellectual property objects has led to an understanding of the need to reform the legal framework of public relations related to the legal protection and use of the results of creative activity. Intellectual property is the result of the creation of the human mind, human intelligence, and for more than five hundred years it has been used as an important tool for technological, economic, social and cultural development. In this article, four independent institutions are presented, such as patent law, copyright and related rights, the institution of means of individualization of participants in civil circulation and the products they produce (goods, works, services), as well as the institution of protection of non-traditional objects of intellectual property.*

Keywords: *property relations, personal non-property relations, patent law, intellectual property, legal institution, copyright, legislation.*

Введение

Актуальность данной работы заключается в значимости индивидуальной собственности для развития государства. Так как любое производство сегодня практически невозможно без постоянно возрастающего использования интеллектуального труда.

Институт патентного права регулирует имущественные, а также связанные с ними личные неимущественные отношения, возникающие в связи с созданием и использованием изобретений, полезных моделей и промышленных образцов. Данные объекты интеллектуальной собственности объединены в рамках единого института патентного права. Так как, во-первых, эти объекты обладают значительным сходством по отношению друг к другу, а от иных объектов интеллектуальной собственности существенно отличаются. Во-вторых, на эти три объекта выдается один охранный документ – патент. В-третьих, правовое регулирование этих объектов осуществляется в Кыргызстане единым законодательным актом – Патентным законом Кыргызской

Республики. Таким образом, ограничение рамок патентного права лишь сферой правовой охраны изобретений, не является оправданным.

Целью данной работы является подробное рассмотрение понятия, происхождения и сущности самостоятельных институтов интеллектуальной собственности, а также исследование путей их защиты в мире и в Кыргызской Республике.

Материалы и методы исследования

Методологической базой исследования послужили выработанные наукой методы и приёмы научного исследования: общенаучные – метод научных абстракций, анализ и синтез, обобщение; а также частные – метод наблюдений и сбора фактов.

Результаты и обсуждения

В кыргызское законодательство термин «патентное право» был введен совсем недавно. В Советском Союзе на протяжении довольно длительного времени, изобретения и другие технические новшества охранялись в основном авторскими свидетельствами, а не патентами, которые не предоставляли исключительного права на использование созданных разработок их обладателям, а лишь обеспечивали личные права и право на получение вознаграждения от пользователей. Совокупность правовых норм, которые регулируют отношения в рассматриваемой области, именовалась изобретательским правом. В связи с введением в Кыргызстане патентной системы охраны технических новшеств можно с полным основанием говорить о кыргызском патентном праве.

Изобретения, полезные модели, промышленные образцы, представляют собой результаты мыслительной деятельности, идеальные решения тех или иных художественно-конструкторских или технических задач. В объектах патентного права ценность представляет само содержание технических решений, которые придуманы изобретателями. Решение в виде способа, устройства, вещества, штампа микроорганизма или внешнего вида изделия может быть разработано другими лицами независимо от его первого создателя. Именно они и становятся предметом охраны патентного права (Дементьев, 1995).

Когда использование правовой охраны коммерческой тайны не дает достаточной правовой охраны, серьезным стимулом к изобретательству и техническому прогрессу является патентная охрана. Не все исследовательские проекты приводят к успеху. Для того, чтобы можно было компенсировать затраты, в том числе и на не давшие результата исследовательские усилия, патентование успешных разработок должно быть прибыльным. Когда на рынке появляется новый продукт, который является привлекательным для

покупателей и производителей, желающих его производить, они сводят его цену до производственных затрат, не оставляя места для прибыли, становиться невозможным компенсировать расходы, связанные с исследованиями.

Патентообладатель устанавливает на новый продукт такую цену, которая превышает все его производственные затраты, на тот период времени, когда имеет исключительное право. При такой монополии объем производства будет меньше, цена выше, чем, если бы этот продукт производился на конкурентной основе. Патентная система – это монополия, которая дорого стоит обществу, при этом важно, чтобы она распространялась только на то, что действительно служит вкладом в уровень развития техники (Сергеев, 2000). Процедура определения технического решения изобретением, а не очевидным решением, не простая и не дешевая.

В Патентном законе Кыргызской Республики содержится перечень творческих результатов, которые не признаются патентоспособными изобретениями. К ним относятся: научные теории и математические методы; методы организации и управления хозяйством; условные обозначения, расписания, правила; методы выполнения хозяйственных операций; алгоритмы и программы для вычислительных машин; проекты и схемы планировки сооружений, зданий, территорий; решения, касающиеся только внешнего вида изделий, направленные на удовлетворение эстетических потребностей; топологии интегральных микросхем; сорта растений и породы животных; решения, противоречащие общественным интересам, принципам гуманности и морали.

Часть объектов из приведенного перечня охраняется как иные объекты интеллектуальной собственности, не в качестве изобретений. Проекты планировки сооружений, зданий, территорий охраняются в качестве произведений архитектуры. Предложения, определяющие внешний вид изделий, могут быть признаны промышленными образцами. Новые сорта растений и породы животных охраняются законодательством о селекционных достижениях и т. д. Законодатель подчеркивает лишь, что названные объекты не признаются изобретениями.

Второй правовой институт «права интеллектуальной собственности», называется институт авторского и смежных прав. Создание и использование произведений науки, литературы и искусства регулируется авторским правом. А создание и использование фонограмм, исполнений, постановок, передач организаций эфирного и кабельного вещания регулируется смежным правом. Зависимостью смежных прав от прав авторов творческих произведений

объясняется объединение в едином институте двух указанных групп норм, а также регулирование соответствующих отношений единым законом.

Авторское право призвано стимулировать деятельность авторов по созданию новых произведений науки, литературы и искусства. Создание условий для занятия творческим трудом, закрепление прав на использование созданных ими произведений за авторами, правовое признание и охрана творческих результатов, получение доходов, всему этому способствует авторское право. Кроме того, создание условий для широкого использования произведений в интересах общества является второй задачей авторского права. В целях же образования и просвещения, повышение уровня охраны прав авторов, не должно препятствовать использованию произведений самой широкой аудиторией читателей, зрителей, слушателей.

Авторское право охраняет лишь форму в соответствии со своей доктриной, а не содержание произведения. Данное положение нашло закрепление в п. 4 ст. 6 Закона КР об авторском праве, где говорится о том, что авторское право не распространяется на идеи, методы, процессы, системы, способы, концепции, открытия, факты. Некоторые из перечисленных результатов интеллектуальной деятельности охраняются патентным правом.

Если объекты не обладают хотя бы одним из признаков произведения науки, литературы и искусства, охраняемых авторским правом, они не относятся к объектам авторского права. Если лицом в ходе проделанной работы достигнут технический результат, а не творческий, он не будет охраняться авторским правом. К ним например относятся, в частности, расписания движения, телефонные справочники, адресные книги и т. д. при условии, если только составителем не разработана или не применена оригинальная схема изложения справочных данных.

Наряду с вышеуказанными объектами, существуют произведения, у которых есть все необходимые для охраны признаки, но при этом они не охраняются авторским правом, так как закон прямо указывает на это. К ним относятся следующие категории произведений.

Во-первых, произведения на которые срок охраны истек.

Во-вторых, официальные документы и их официальные переводы, государственные знаки и символы исключены из сферы правовой охраны.

В-третьих, произведения народного творчества. Произведения фольклора – поговорки, частушки, анекдоты, танцы, народные костюмы, произведения народных художественных промыслов и т. д.

В-четвертых, сообщения о событиях, имеющие информационный характер также не признаются объектами авторского права. Например, краткие

сообщения информационных агентств, сообщения о криминальных происшествиях, официальная хроника и т. п. Автор сообщения или орган массовой информации, впервые его опубликовавший, вправе требовать только указания источника ее первоначального обнародования органами печати, которые впервые сообщили данную информацию.

Когда авторский комментарий сопровождает сообщение о том или ином событии, либо прогноз дальнейшего развития событий, либо оценка значимости происшедшего, либо анализ или интерпретация, это сообщение становится объектом авторского права (Айтбаева, 2015).

В-пятых, объектами авторского права не признаются результаты, которые получены с помощью технических средств, без творческих усилий.

Объекты промышленной собственности, такие как товарные знаки, знаки обслуживания, фирменные наименования и наименования мест происхождения товаров играют важную роль в условиях рыночной экономики. Обеспечение индивидуализации организаций и предприятий в условиях внедрения конкурентных начал, необходимость насыщения рынка товарами и услугами, создание условий хозяйствования для различных типов товаропроизводителей обусловливают потребность в эффективном правовом механизме.

Такой правовой механизм заложен в особом институте права интеллектуальной собственности, а именно в институте средств индивидуализации участников гражданского оборота и производимых ими товаров, работ, услуг.

В отличие от патентного права, институт средств индивидуализации предпринимателей и их продукции особых прав за их конкретными создателями не признает и не рассматривает как результаты творческой деятельности. Правовая охрана прав патентообладателей и авторов отличается от охраны интересов обладателей исключительных прав на средства индивидуализации.

Обеспечение индивидуализации производителей, производимых ими товаров, работ и услуг является основной функцией института средств индивидуализации участников гражданского оборота. Этот институт состоит из двух субинститутов, которые тесно взаимосвязаны, но являются относительно самостоятельными, это субинститут средств индивидуализации продукции, работ и услуг и субинститут средств индивидуализации участников гражданского оборота.

Товарный знак, знак обслуживания фактически выступают в роли безмолвного продавца и являются связующим звеном между потребителем и изготовителем. Товарный знак, ставший популярным, вызывает у потребителей

представление о качестве продукции, выполняя в первую очередь отличительную функцию. Повышение качества продукции является необходимым условием укрепления репутации, как товарного знака, так и предприятия, что заставляет предприятие дорожить своей репутацией и заботиться о продукции, которую оно выпускает. Другой функцией товарного знака является реклама продукции, поскольку товарный знак, который завоевал доверие потребителей, способствует продвижению маркированных эти знаком товаров. Кроме того, товарный знак применяется в борьбе с недобросовестной конкуренцией, защищая выпускаемую продукцию.

Наименование места происхождения товара, являясь средством индивидуализации продукции производителя, выполняет функции схожие с вышеуказанными функциями товарного знака. Кроме того, обозначение товара известным наименованием места его происхождения является гарантией наличия в товаре неповторимых особых свойств, которые обусловлены местом его производства (Сергеев; Толстой, 1998). Правовая охрана наименований мест происхождения товара стимулирует развитие промыслов и традиционных ремесел, продукция которых очень популярна у потребителей.

С деловой репутацией неразрывно связано фирменное наименование предпринимателя. Предприниматель под этим именем совершает сделки, несет юридическую ответственность, осуществляет свои права и обязанности и т.д. Доверие деловых партнеров, популярность у потребителей, заслуженные в результате деятельности предприятия, создают ему репутацию, определенный имидж, которые неразрывно связаны с фирменным наименованием, приносят предпринимателю заслуженное уважение и признание его заслуг, а также немало дивидендов. Информационная функция фирменного наименования, позволяет доводить до сведения третьих лиц данные о типе, принадлежности, и организационной форме предприятия.

Помимо признанных традиционных объектов, которые охраняются патентным и авторским правом, а также институтом средств индивидуализации участников гражданского оборота, охрана предоставляется также информации, составляющей коммерческую тайну, селекционным достижениям, топологиям интегральных микросхем, а также некоторым другим результатам интеллектуальной деятельности. При этом рационализаторские предложения являются специфическими для кыргызского права объектами интеллектуальной собственности. В большинстве государств они не охраняются.

Название «нетрадиционный объект» является условным и призвано подчеркнуть лишь отличие их от объектов авторского и патентного права, а также средств индивидуализации участников гражданского оборота и

производимых ими товаров, работ и услуг. В настоящее время невозможно выделить правовые нормы о каждом объекте интеллектуальной собственности в самостоятельные правовые институты. Так как недостаточно правового материала. Нетрадиционные результаты интеллектуальной деятельности значительно отличаются от всех остальных объектов интеллектуальной собственности. Поэтому, отличия нетрадиционных результатов интеллектуальной деятельности от традиционных приводят к тому, что их можно отнести условно к единому правовому институту нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности.

Приведём некоторые причины ввода правовой охраны нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности. Первая причина в том, что эти объекты являются результатами интеллектуального творческого труда. Вторая причина – это необходимость стимулирования творческой активности авторов, что способствует умножению богатства общества и развитию научно-технического прогресса. Третья причина – традиционные институты гражданского права – патентное и авторское право, а также институт средств индивидуализации участников гражданского оборота – не могут обеспечить надлежащую правовую охрану нетрадиционным объектам, в силу присущих рассматриваемым объектам особенностей.

Авторское право охраняет оригинальную, неповторимую форму творческих произведений, а не их содержание. Ценность селекционных достижений, коммерческой тайны, рационализаторских предложений топологий интегральных микросхем, и других нетрадиционных объектов состоит, в содержании этих решений. Охрана авторским правом не обеспечивает признания и защиты существа содержания решений нетрадиционных объектов (Чуша, 1997).

Содержание новых решений практических задач обеспечивается патентным правом. Однако для охраны нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности патентным правом, такие его ключевые положения как патентная монополия, государственная регистрация объекта патентного права, проведение экспертизы на соответствие критериям патентоспособности, доведение существа решения до сведения третьих лиц, не могут быть применены без существенной модификации. Поэтому нетрадиционные объекты интеллектуальной собственности не могут охраняться патентным правом, несмотря на схожесть рассматриваемых объектов с объектами патентного права.

Правила добросовестной конкуренции запрещают промышленный шпионаж, вторжение в область чужих коммерческих секретов незаконными

путям и другими недозволенными методами (Айтбаева, 2010). Введение правовой охраны коммерческой тайны вызвано необходимостью защиты законных интересов правообладателей, которые затрачивают силы, средства и время на разработку новых способов ведения бизнеса, на внедрение наукоемких передовых технологий (Оморов, 2002). Традиционные формы правовой охраны не всегда могут обеспечить правовую охрану коммерческой тайне.

Топологические схемы интегральных микросхем (ИМС) – взаимное расположение элементов, оказались беззащитными перед копированием. Разработка топологий ИМС требует серьезных творческих усилий, дорогостоящего оборудования, значительных трудовых затрат. Копирование этих технологий, которое осуществляется путем микрофотографирования слоев кристалла, снимаемых последовательно и затем по этим фотографиям изготавливаются фотошаблоны, является более быстрым и дешевым, если сравнить с разработкой топологической схемы.

Таким образом, нарушитель имеет возможность изготавливать и поставлять более дешевые кристаллы на рынок, получая в конкурентной борьбе незаконные преимущества. Появление особых правил о топологиях интегральных микросхем продиктовано невозможностью их правовой охраны нормами патентного и авторского права.

Признание и правовая охрана селекционных достижений не сразу было очевидным для общества. Однако селекционеры сумели добиться введения специфичной правовой охраны результатам их творческой деятельности. Поскольку селекционным достижениям присуща специфика, правовой режим также требует специальной правовой регламентации.

Правовая охрана рационализаторских предложений продиктована необходимостью стимулирования творческих усилий работников предприятий по усовершенствованию техники, технологий, применяемых на предприятии или изменению состава материала (Суханов, 1993).

Правовой режим нетрадиционных объектов существенно отличается от правового режима традиционных объектов, которые охраняются патентным и авторским правом. Права, признаваемые законодательством за создателями топологий ИМС, селекционных достижений, рационализаторских предложений и др., носят исключительный и абсолютный характер, который присущ объектам интеллектуальной собственности.

Выделение института охраны нетрадиционных результатов интеллектуальной деятельности в гражданском праве имеет достаточно весомые основания.

Институт защиты против недобросовестной конкуренции не отнесен к праву интеллектуальной собственности. Это связано с тем, что во-первых, этот институт не имеет результата интеллектуальной деятельности, который мог бы быть признан в качестве объекта правовой охраны. Это является существенным отличием. Во-вторых, недобросовестная конкуренция в основном посягает на охраняемые законом объекты интеллектуальной собственности. В-третьих, кыргызское право о защите против недобросовестной конкуренции в настоящее время находится лишь в зачаточном состоянии. Поэтому те немногие правила кыргызского права, направленные против недобросовестной конкуренции, постоянно дополняются, разрабатываются и пронизывают институты права интеллектуальной собственности.

Выводы

С вышеизложенным, можем сделать вывод, что право интеллектуальной собственности состоит из четырех институтов, которые сформировались и выделились в таковые не случайно. Объекты интеллектуальной собственности обладают серьезными особенностями, присущими каждому по отношению ко всем остальным и сгруппированы в отдельные институты по ряду признаков и базируются на единых принципах правового регулирования, либо как в случае с нетрадиционными объектами права интеллектуальной собственности, отсутствия единых признаков и принципов правового регулирования.

Литература

Айтбаева Ж.С. (2015) Информация, как правовое явление/ -С. 15-19.

Айтбаева Ж.С. (2010) Конституция, как своеобразный элемент политической системы современного общества //Вестник Ошского государственного университета. № 1-2. -С. 30-33.

Дементьев В. Н. (1995) Правовая охрана интеллектуальной собственности: учебник / под общ. ред. В.Н. Дементьева. – М.,– 210 с.

Оморов Р.О. (2002) Право интеллектуальной собственности: учебник / под общ. ред. Р.О. Оморова. – Бишкек, – 145 с.

Сергеев А.П. (2000) Право интеллектуальной собственности в РФ: учебник. – М., – 362 с.

Сергеев А.П., Толстой Ю.К. (1998) Гражданское право. Часть III / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект,– 592 с.

Суханов Е.А. (1993) Гражданское право: учебник / под ред. Е.А. Суханова. В 2 т. – М.

Чуша М. (1997) Авторское право и смежные права: сборник / под ред. М. Чуша. – Кишинев: Литера.

УДК 316.485
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_119

РАЗНОГЛАСИЯ МЕЖДУ РАБОТНИКОМ И РАБОТОДАТЕЛЕМ ОБ УСТАНОВЛЕНИИ И ПРИМЕНЕНИИ ДЕЙСТВУЮЩИХ НОРМ ТРУДОВОГО И ИНОГО СОЦИАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Акматбекова Асель Тынчтыковна,
Старший преподаватель,
E-mail: akmatbekova-asel@mail.ru
Джунусова Динара Абдалимовна, к.ю.н., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. *В статье рассматриваются трудовые споры, конфликты, которые стали частью нашего повседневного бытия, а также условия формирования качественно новой концепции правового регулирования трудовых отношений, ориентирующейся на рыночную модель экономики, а также реформирования трудового законодательства неукоснительно возрастает интерес к комплексу прав и свобод личности в различных сферах жизнедеятельности, и в частности к праву человека на труд и его защиту. Защита трудовых прав работника и коллективных интересов работников организаций (предприятий) приобретает все большее значение. Спад производства, взаимные неплатежи организаций, недостаточный рост новых рабочих мест, другие негативные факторы нестабильного состояния экономики деформируют становление рынка труда, порождают рост безработицы. Многие работодатели оказались не готовы к тем изменениям, которые происходят в сфере применения труда. Их стремление снизить издержки на труд нередко сопровождаются нарушением трудовых прав и коллективных интересов работников. Работники со своей стороны, заинтересованы в повышении оплаты труда и своевременном получении заработной платы, соблюдении их трудовых прав, социальных гарантий, уважении и учете коллективных интересов.*

Ключевые слова: *Спор, комиссия, примирительные процедуры, работодатель, конфликт, трудовой коллектив, работник.*

DISCUSSION BETWEEN EMPLOYER AND EMPLOYER ABOUT THE ESTABLISHMENT AND APPLICATION OF EXISTING LABOR STANDARDS AND OTHER SOCIAL LEGISLATION

Akmatbekova Asel Tynchtykovna, senior lecturer,
E-mail: Akmatbekova-asel@mail.ru
Zhunusova Dinara Abdaimovna,
candidate of law., associate professor,
E-mail: dinara81@inbox.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyzs Republic

Abstract: *The article examines labor disputes, conflicts that have become part of our everyday life, as well as the conditions for the formation of a qualitatively new concept of legal regulation of labor relations, focused on the market model of the economy, as well as reforming labor legislation, interest in the complex of individual rights and freedoms in various spheres of life is steadily increasing, and in particular to the human right to work and its protection. The protection of the employee's labor rights and the collective interests of employees of organizations (enterprises) is becoming increasingly important. A decline in production, mutual non-payments of organizations, insufficient growth of new jobs, and other negative factors of the unstable state of the economy deform the formation of the labor market and generate an increase in unemployment. Many employers turned out to be unprepared for the changes that are taking place in the sphere of employment. Their desire to reduce labor costs is often accompanied by violations of labor rights and the collective interests of workers. Employees, for their part, are interested in raising wages and receiving wages on time, observing their labor rights, social guarantees, respecting and taking into account collective interests.*

Key words: *Dispute, commission, conciliation procedures, employer, conflict, labor collective, employee,*

КОЛДОНУЛГАН ЭМГЕК СТАНДАРТТАРЫН ТҮЗҮҮ ЖАНА КОЛДОНУУ ЖӨНҮНДӨ ЖАНА БАШКА СОЦИАЛДЫК МЫЙЗАМДЫ ТУЗУУ ЖАНА КОЛДОНУУ ТУРАЛУУ ИШКЕР ЖАНА ЖУМУШЧУ ОРТОСУНДАГЫ ТАЛКУУ

Акматбекова Асель Тынчтыковна, улук окутуучу,
E-mail: Akmatbekova-asel@mail.ru
Джунусова Динара Абдалимовна, ю.и.к., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru.
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация. *Макалада эмгек талаш-тартыштары, күнүмдүк жашообузга айланган чыр-чатактар, ошондой эле экономиканын рыноктук моделине багытталган эмгек мамилелерин укуктук жөнгө салуунун сапаттуу жаңы концепциясын калыптандыруу шарттары, ошондой эле эмгекти реформалоо маселелери каралат мыйзамдар, жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө адамдын укуктары менен эркиндиктеринин комплексине болгон кызыгуу, айрыкча адамдын эмгекке болгон укугу жана анын корголушу өсүүдө. Кызматкердин эмгек укуктарын жана уюмдардын (ишканалардын) кызматкерлеринин жамааттык кызыкчылыктарын коргоо барган сайын маанилүү болуп баратат. Өндүрүштүн төмөндөшү, уюмдардын өз ара төлөмдөрүнүн жоктугу, жаңы жумушчу орундардын жетишсиз өсүшү жана экономиканын туруксуз абалынын башка терс факторлору эмгек рыногунун калыптанышын деформациялайт, жумушсуздуктун өсүшүнө шарт түзөт. Көптөгөн жумуш берүүчүлөр жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө болуп жаткан өзгөрүүлөргө даяр эмес болуп чыгышты. Алардын эмгек чыгымдарын азайтууга умтулуусу эмгек укуктарын жана жумушчулардын жамааттык кызыкчылыктарын бузуу менен коштолот. Кызматкерлер өз кезегинде эмгек акыларын жогорулатууга жана эмгек*

акыларын өз убагында алууга, алардын эмгек укуктарын, социалдык кепилдиктерин сактоого, жамааттык кызыкчылыктарды урматтоого жана эске алууга кызыкдар.

Ачкыч сөздөр: *Талаш-тартыш, комиссия, элдешүү жол-жоболору, иш берүүчү, чыр-чатак, эмгек жамааты, кызматкер, жеке адам, юридикалык жак, базар мамилелери.*

Введение

Актуальность темы. Трудовые споры следует рассматривать как явление, свойственное природе трудовых отношений, в основе которого лежат объективные противоречия между интересами работодателя и работника.

Эти противоречия обусловлены различием их социально-экономического положения и проявляются в тех разногласиях, которые основаны на противоречиях в правовой оценке фактических обстоятельств, возникающих в процессе трудовой деятельности.

Трудовой спор (конфликт) возникает в результате реального или предполагаемого нарушения прав в области оплаты труда, режима или условий работы, найма и т.п. Если подобное нарушение осуществляется по отношению к отдельному работнику, то его последствием может быть индивидуальный трудовой конфликт.

В случае же, когда возникают разногласия между работодателем и группой работников или трудовым коллективом в целом, трудовой спор приобретает характер коллективного.

Обе эти категории споров получили сегодня широкое распространение в нашей стране, что объясняется нестабильностью рыночных отношений.

К сожалению, возросло количество нарушений работодателями общепризнанных мер трудового законодательства (незаконное отстранение работников, переводы их на другую работу, удержание месяцами выплаты заработной платы и т.д., не заключение трудового контракта,

Трудовые нарушения закона – это в то же время нарушения и правопорядка на производстве, и принципа законности в сфере труда. Конституция КР укрепляет принцип: органы государственной власти, органы местного самоуправления, должностные лица, жители.

При появлении или же прекращении трудовых отношений, а еще в процессе их воздействия зачастую появляются разногласия между работниками и работодателями. Предпосылкой их появления считается, как правило, несоблюдение деятельных общепризнанных мер трудового и другого общественного законодательства.

Трудовые споры– это разногласия между работником и нанимателем по поводу установлении и использовании деятельных общепризнанных мер трудового и другого общественного законодательства, которые не были

урегулированы при конкретных переговорах с нанимателем и стали предметом разбирательства в специально уполномоченных на это органах.

Понятие трудовых споров следует отличать от предыдущих им разногласий сторон, а еще от трудовых нарушений закона, являющегося конкретным предлогом для разногласий Само трудовое нарушения закона ещё не является трудовым спором.(Михайленко Н.,2005).

Материалы и методы исследования

Трудовые споры могут возникнуть без нарушений закона, в случае (работник, профсоюзный орган, трудовой коллектив) обращается в юрисдикционный орган, оспаривая отказ иного субъекта ввести же поменять имеющие место быть социально-экономические обстоятельства труда и обстановки. Значит, трудовыми спорами понимаются поступившие на позволение юрисдикционного органа разногласия субъектов трудового права по задачам использования трудового законодательства или же об установлении в партнерском порядке непонятных критерий труда.

Это понятие демонстрирует различие трудовых споров от разногласий, решаемых самими спорящими сторонами, и показывает, собственно что трудовые споры появляются не лишь только из трудового правоотношения, но и из других именно связанных с ним правоотношений, Трудовой кодекс укрепляет понятие коллективного трудового спора (ст. 428 ТК КР) – это неурегулированные разногласия между работниками и работодателями по поводу изменений решений коллективных соглашений, , по поводу установления, конфигурации критерий труда и заработной платы.(Анисимов,2006).

Трудовые споры есть неурегулированные разногласия между нанимателем и работником по задачам использования трудового законодательства и других нормативных правовых актов, содержащих общепризнанных меры трудового права, трудового контракта, соглашения, локального нормативного акта, трудового контракта,

Во 2 части данной статьи еще указывается, что индивидуальным трудовым спором понимается спор между нанимателем и лицом, состоявшим в трудовых отношениях с данным нанимателем, а еще лицом, изъявившим волеизъявление заключить трудовой контракт с нанимателем,в случае отказа последнего от решения такового контракта.(Анисимов, 2006).

Этим образом, возможно отметить надлежащие признаки индивидуального трудового спора.

Первым признаком индивидуальных трудовых споров, отличающим их от коллективных трудовых споров, считается субъектный состав предоставленного спора. Трудовые споры возникают между нанимателем с одной стороны и работником, или лицом, которое раньше состояло в трудовых отношениях с нанимателем

Работником считается физическое лицо, вступившее в трудовые отношения с работодателем; нанимателем – юридическое лицо(организация), вступившее в трудовые отношения с работником. В случаях, предусмотренных законами, в качестве работодателя имеет возможность играть другой тип, наделенный правом заключать трудовые договоры.

"Потому что обозначенные субъекты имеют все шансы брать на себя роль в имущественном обороте в целом, при данном используют водительскими удостоверениями и несут прямые обязанности юридических лиц, значит, они владеют и правом юридических лиц играть в качестве нанимателей.

Результаты и обсуждения

Согласно Трудовому кодексу КР, с заявлением о рассмотрении индивидуального трудового спора, кроме сотрудника и работодателя, защищающий интересы сотрудника в случае несогласия с заключением комиссии по трудовым спорам, а еще прокурор, в случае если заключение комиссии по трудовым спорам не соответствует трудовому законодательству и другим актам, содержащим общепризнанные меры трудового права. Но сторонами индивидуального трудового спора при данном остаются работник и наниматель. (Михайленко,2005).

В различие от коллективного трудового спора, в котором одной из сторон трудового спора всякий раз выступает конкретный коллектив (группа) сотрудников, а в качестве 2 имеет возможность играть наниматель или же работодатели (например, работодатели конкретной отрасли), сторонами персонального спора считаются раз сотрудник и сообразный ему наниматель.личные запросы нескольких сотрудников к 1 нанимателю имеют все шансы быть соединены в одном исковом заявлении, или наниматель имеет возможность совместить личные запросы к нескольким сотрудникам в одно исковое заявление; не считая такого, арбитр с учетом понятия сторон имеет возможность совместить некоторое количество дел по искам 1-го работодателя к нескольким сотрудникам или же нескольких сотрудников к 1 нанимателю в одно создание, в случае если принимает, собственно что это группировка станет содействовать верному и своевременному обсуждению и разрешению дела.

Впрочем это группировка персональных притязаний или же дел по обсуждению персональных трудовых споров не воздействует на нрав спора, т.е. не порождает появления коллективного трудового спора. Это группировка призвано содействовать своевременному обсуждению и разрешению дел, но оценивает запросы каждого сотрудника (в отношении всякого работника) и выносит заключение по любому притязанию. К примеру, запросы сотрудников к 1 и что же нанимателю, связанные с задержками выплаты заработной платы, имеют все шансы быть соединены в одно создание, но при данном этот спор не имеет возможность быть признан коллективным.

Вторым необходимым признаком индивилуальных трудовых споров, еще выступающим аспектом разграничения всех трудовых споров на личные и коллективные, является суть спора.

По существу спора, оглавление спора, существо разногласия, то, по предлогу чего появляется безработица, права и легитимные интересы сторон и в том числе и как трудовые и плотно связанные с ними другие дела.

Выводы

В заключении в Трудовом кодексе КР индивидуальные и коллективные трудовые споры отнесены как разногласия между сторонами данных споров; в согласовании с данным, вещь спора возможно квалифицировать как вещь разногласий. Трудовые споры считается личным, в случае если предметом разногласий выступают вопросы использования общепризнанных мерок трудового права или же трудового контракта (в т.ч. об установлении или же изменении персональных критерий труда).

В случае если же предметом разногласий считаются вопросы установления и конфигурации совокупных критерий труда (включая заработную плату), решения, конфигурации и выполнения коллективных соглашений, договоров или отказ работодателя принимать во внимание соображение выборного презентабельного органа сотрудников при принятии локальных нормативных актов, трудовые споры в согласовании со статьей 428 Трудового кодекса КР сознается коллективным (Вышеславова ,2001).

"Невыполнение критерий коллективных соглашений или же договоров имеет возможностьдля появления как индивидуального, так и коллективного трудового спора.

Предметом индивидуального трудового спора считается "определенный юридический прецедент использования поставленных критерий труда, который по-всякому оценивается сторонами трудового отношения, или определенное условие труда, предлагаемое к установлению одной из сторон.

В заключении хочется отметить, что признаком индивидуальных трудовых споров считается неурегулированный нрав образующихся разногласий.

Необходимым признаком трудового спора считается обращения в Комиссии по трудовым спорам.

Литературы

Конституция Кыргызской Республики (2010) г. 27 октябрь.

Трудовой кодекс(2004) Кыргызской Республики Бишкек

Комментарий к трудовому кодексу Бишкек 1999 г.

Анисимов. Л.Н. (2006) Забастовка как способ разрешения коллективного трудового спора.. №6.

Вышеславова Т. Ф.(2001) Проблемы становления и развития института коллективных трудовых споров: историко-правовой аспект: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Ставрополь,

Головина С.Ю., Митин. А.Н.(2008) Коллективные трудовые споры в форме забастовки // кий юридический журнал. №6.с-46-57.

Н.Т. Михайленко (2005) Трудовое право Кыргызской Республикиг. Бишкек.

УДК: 340.131.2
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_126

ЧЕНЕМ ЧЫГАРУУ ПРОЦЕССИНИН АКТУАЛДУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Арстанбаева Гулизат Курманбековна окутуучу
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Нарбаев Омар Баргыбаевич улук окутуучу
E- mail:onarbaev59@ mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада ченем чыгаруу процессинин түшүнүгү, ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу процессинде укуктук технологияларды колдонуунун сапатынын төмөндүгү жана башка көйгөйлөрү жана чечүү жолдору каралган. Ченемдик укуктук актыларга карата коомдук талкуулоону өткөрүүнүн так жана эффективдүү жол-жоболору, коомдук талкуулоо боюнча долбоорду иштеп чыгуу, долбоордук тартиптин концепциясы негизги принциптерди жана механизмдери, маселелери жана сунуштары каралган. Мыйзам чыгаруу процессиндеги өркүндөтүүнү талап кылган бир нече көйгөйлөрдү жана кемчиликтерди аныкталып – аны модернизациялоо зарылдыгы белгиленген. Автор тарабынан ченем чыгаруу процессинин көйгөйлөрү анализделип, көйгөйлөрдү укуктук жактан чечүү жолдору сунушталган.*

Ачкыч сөздөр: *ченем чыгаруу процесси, мыйзам чыгаруу процесси ченемдик укуктук акт, коомдук талкуу.*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОРМОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Арстанбаева Гулизат Курманбековна преподаватель
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Нарбаев Омар Баргыбаевич старший преподаватель
E- mail:onarbaev59@ mail.ru
Ошский государственый университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье рассматриваются понятие нормотворческого процесса, низкое качество использования юридических технологий при принятии нормативных актов и другие проблемы и решения. Приведены четкие и эффективные процедуры общественного обсуждения нормативных правовых актов, разработки проекта для общественного обсуждения, концепции проекта приказа, основных принципов и механизмов, вопросов и рекомендаций. Выявлен ряд проблем и недостатков законодательного процесса, которые необходимо улучшить - необходимость его модернизации. Автор анализирует проблемы нормотворческого процесса и предлагает правовые решения.*

Ключевые слова: *нормотворческий процесс, законодательный процесс, нормативный правовой акт, общественное обсуждение*

CURRENT PROBLEMS OF THE REGULATION PROCESS

Arstanbaeva Gulizat Kurmanbekovna lecturer
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Narbaev Omar Bargybaevich senior lecturer
E- mail: onarbaev59@ mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract:*The article discusses the concept of a rule-making process, the low quality of the use of legal technologies in the adoption of regulations and other problems and solutions. There are clear and effective procedures for public discussion of regulatory legal acts, development of a draft for public discussion, the concept of a draft order, basic principles and mechanisms, questions and recommendations. A number of problems and shortcomings of the legislative process have been identified that need to be improved - the need for its modernization. The author analyzes the problems of the rule-making process and proposes legal solutions.*

Key words: *rule-making process, legislative process, normative legal act, public discussion.*

Киришүү

Бүгүнкү күндө, Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу тутумунда мыйзам чыгаруу процессине байланыштуу көйгөйлөрдү жана кемчиликтерди чечүүнүн жолдорун аныктоо маанилүү. Ошондой эле мүмкүн болгон карама-каршылыктардын алдын алуу боюнча, анын себеби ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу процессинде укуктук технологияларды колдонуунун сапатынын төмөндүгү болушу мүмкүн жана бул алардын андан ары жүзөгө ашырылышына түздөн-түз таасирин тийгизиши мүмкүн. Ушундай көйгөйлөрдү чечүү менен жарандардын укуктук аң-сезиминин жана укуктук маданиятынын деңгээлин көтөрүп, Кыргызстандагы коррупция менен күрөшүүгө болот.

Мыйзам чыгаруу процессиндеги өркүндөтүүнү талап кылган бир нече көйгөйлөрдү жана кемчиликтерди аныктоого болот – жана модернизациялоо зарыл. Алар укуктук мейкиндиктин биримдигин жана бүтүндүгүн камсыз кылуу; укуктук институттардын жана мамлекеттик бийликтин маанисин жогорулатуу; адамдын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого, мамлекеттик башкаруу жана укуктук жөнгө салууга багытталган колдонуудагы механизмдерди өркүндөтүү ченемдик укуктук актылардын сапаттуу аткарылышы үчүн зарыл.

Мыйзам чыгаруу процессиндеги негизги көйгөйлөрдүн бири төмөнкү:

- ченемдик укуктук актылардын долбоорлоруна коомдук талкуулоону уюштурууну өнүктүрүү

Ченемдик укуктук актылардын (мындан ары - НУА) долбоорлорун коомдук талкуулоонун маанилүүлүгүн баалабай коюуга болбойт. Мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун талкуулоо -

алардын бийлик адамдарынын түздөн-түз жүзөгө ашырышынын бир түрү. Тигил же бул ченемдик укуктук актылардын таасирине укуктары жана эркиндиктери таасир этиши мүмкүн болгон бардык адамдар мындай актыларга карата өз позициясын билдирүүгө, тексттерге түзөтүүлөрдү сунуш кылууга, суроолору боюнча түшүндүрмөлөрдү талап кылууга укуктуу. "Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө" Мыйзамдын 22-беренесине ылайык, коомдук талкууну уюштургандыгы жөнүндө":

1. Жарандардын жана юридикалык жактардын кызыкчылыктарын түздөн-түз козгогон ченемдик укуктук актылардын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Конституциялык палатасынын чечиминен келип чыккан ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун кошпогондо, ишкердик ишти жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын долбоорлору каралууга тийиш. эреже чыгаруучу органдын расмий сайтына жарыялоо менен коомдук талкууга жатат. Ченем чыгаруучу органдын чечими боюнча, эгер ченем чыгаруучу органдын расмий сайты жок болсо, ошондой эле мыйзамда каралган учурларда, ченемдик укуктук актыларды жарыялоо жалпыга маалымдоо каражаттарында жүргүзүлөт.

2. Ченемдик укуктук актынын долбоорун коомдук талкуулоону төмөнкүлөр камсыз кылат:

ченемдик укуктук актынын долбоорунун текстине жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;

коомдук талкуунун катышуучуларынан келип түшкөн сунуштарды кабыл алуу, кароо жана жалпылоо;

коомдук талкуунун натыйжалары боюнча, аларды ченемдик укуктук актынын долбооруна киргизүүнүн же киргизбөөнүн себептерин негиздөө менен келип түшкөн сунуштар боюнча акыркы маалыматты даярдоо. Акыркы маалымат ченемдик укуктук актынын долбооруна негиздеме күбөлүгүндө чагылдырылат

3. Ченем чыгаруу ишмердүүлүгүнүн субъекти талкуу предметине байланыштуу маалыматтарды жарыялоого милдеттүү, анын ичинде:

ченемдик укуктук актынын долбоорунун тексти;

ченемдик укуктук актыны кабыл алуу зарылчылыгын негиздөө;

иштеп чыгууга катышкан, ошондой эле мурда ченемдик укуктук актынын долбоору менен макулдашылган адамдардын жана уюмдардын тизмеси;

каржылык-экономикалык эсептөөлөр, жүргүзүлгөн экспертизалардын корутундулары;

статистикалык маалымат;

иштелип чыккан ченемдик укуктук актынын долбоору менен жөнгө салынуучу коомдук мамилелер чөйрөсүндөгү мыйзамдарды мониторингдөө жана баалоо жөнүндө маалымат;

даярдалган ченемдик укуктук актынын мүмкүн болгон социалдык, экономикалык, укуктук жана башка кесепеттеринин божомолу;

ченемдик укуктук актынын долбоорун даярдаган жактын байланыш маалыматтары (дареги, анын ичинде электрондук почта, факс билдирүүлөрүн кабыл алган телефон номерлери), ошондой эле сунуштарды жана сын-пикирлерди кабыл алууга жооптуу подрядчынын фамилиясы, аты жана байланыш маалыматтары;

мамлекеттик сырды же мыйзам менен корголуучу башка сырды камтыган маалыматтарды кошпогондо, ченемдик укуктук актынын долбоорун негиздөө үчүн зарыл болгон башка маалыматтар.

4. Коомдук талкууну уюштурууга жана өткөрүүгө чыгымдарды каржылоо ченемдик укуктук актынын долбоорун даярдаган субъекттин жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында тыюу салынбаган башка булактардын эсебинен жүзөгө ашырылат.

Учурда биздин өлкөдө коомдук талкуу институту натыйжасыз, аны өткөрүү тартиби өз деңгээлинде жөнгө салынган эмес, мезгил-мезгили менен ушул эреженин расмий сакталышы, кызыкдар тараптардын кайтарым байланышынын жоктугу жөнүндө сындар айтылып келет. Иштин мындай абалы эрежелерди жаратуучу органдардын мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун талкуулоо процесстерин өз алдынча уюштуруусуна алып келет, алардын аткарылышынын тартиби менен айырмаланышы мүмкүн жана бирдиктүү мамиле жок.

Учурдагы "Нормативдик укуктук актылар жөнүндө" Мыйзамда мыйзам чыгарууга коомчулуктун чыныгы катышуусу каралган эмес. «Мыйзам мыйзамдар менен ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкуулоону өткөрүүнүн так жана эффективдүү жол-жобосун бекиткен эмес. Коомдук угуулар, бирдей тегерек столдор дайыма эле өткөрүлө бербейт. Кармалган учурларда дагы, бардык кызыкдар адамдар катыша алышпайт, анткени коомдук мейкиндикте аларды өткөрүү орду жана убактысы жөнүндө маалымат жок ”.

Иш жүзүндө мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлору өкмөттүн жана парламенттин сайттарында жайгаштырылат, бирок жарандар жана кызыкдар уюмдар ал жерде сунуштарын жана сын-пикирлерин жарыялай алышпайт, демилгечилер менен форумда бир нерсени талкуулашат. Натыйжада, мыйзамдар бардык кызыкдар тараптардын пикирин эске албай

кабыл алынат. Жарандардын ченем чыгаруу процессине толук кандуу катышуусун камсыз кылуу үчүн мыйзам долбоорлору боюнча коомдук талкууларды милдеттүү түрдө жүргүзүү зарыл. Бардык сын-пикирлерди жана демилгелерди эске алуу менен долбоорлорду коомдук талкуулоо үчүн атайын мамлекеттик портал түзсө болот.

Жарандар укуктардын ченемдерин ишке ашыруу баскычында эле билишет жана буга чейин кабыл алынган НУА нын жоболорун ишке ашыруу максатка ылайыксыз экендигин белгилешет. Коомдук сын-пикирлер жол-жобосунун натыйжасыз жүргүзүлүшүнүн себептеринин бири бул мекеменин системалуу мамилесинин жоктугу. Ошентип, ар кандай эреже чыгаруучу субъекттер тарабынан иштелип чыккан мыйзам жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлору ушул субъекттердин веб-сайтына жарыяланат. Коомдук талкууга жарыяланган мыйзам жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун тааныштыруу тутуму талкууга сунуш кылынган долбоордун маңызы жөнүндө өбөлгөлөрдү чагылдырбайт, анын аталышын гана камтыйт.

Ошентип, белгилүү бир долбоор менен таанышуу үчүн, алардын ар биринин тексттик нускасын жүктөп алуу керек. Мындан тышкары, Интернет ресурстарына жеткиликтүүлүктүн дагы эле болсо жетишсиз деңгээлде өнүккөн тутуму ушул мекеменин натыйжасыздыгынын көйгөйү болуп саналат. Жеке административдик-аймактык бирдиктердин деңгээлинде жергиликтүү жамааттардын бардык эле мүчөлөрү Интернетке кире алышпайт.

Ошентип, калктын өзүнчө бөлүгү долбоорлорду талкуулоого катышууга жөндөмдүү адамдардын катарынан "чыгып кетет". Ушул институтка карата эрежелерди жаратуучу субъекттердин формалдуу мамилеси дагы анын натыйжалуулугун төмөндөтөт. Азыркы учурда мамлекеттик органдардын негизги милдети - мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкууга жарыялоо зарылдыгы жөнүндө эрежелерди формалдуу сактоо. Иштеп чыгуучулардын анча-мынча бөлүгү гана иштелип чыккан мыйзам ченемдерин кызыкдар тараптар арасында тегерек столдор аркылуу жайылтуу, кошумча пресс-релиздерди жарыялоо, долбоорлорду айрым кызыкдар тараптарга жөнөтүү ж.б. Мындан тышкары, мыйзамда мыйзам долбооруна өз сунуштарын берген адамдар менен "кайтарым байланыш" механизми жөнгө салынган эмес. Жагдайлардын мындай айкалышы иштеп чыгуучуларга келип түшкөн сын-пикирлер жөнүндө өз долбоорундагы маалыматка негизделген маалыматты чагылдыруу керекпи же жокпу, аны карап чыгуунун натыйжалары жөнүндө сунуш киргизген адамга жооп береби же жокпу, эң башкысы өз алдынча чечим кабыл алууга укук берет, бул сунушту эске алуу же эске албоо бир тараптуу кала берет.

Ошентип, коомдук пикирдин натыйжасыздыгынын көптөгөн себептеринин бири эсептелет:

- мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкуулоону массалык маалымат каражаттарында кеңири чагылдырбай уюштуруу;
- жыл сайын кабыл алынган көптөгөн ченемдик укуктук актылар, айрыкча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн мыйзамдары жана токтомдору. Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинин www.cbd.minjust.gov.kg расмий веб-сайтынан алынган маалыматтарга ылайык, 2017-жылы 219 мыйзам жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 770 токтому кабыл алынган;
- республиканын жарандарынын укуктук маданиятынын төмөндүгү;
- мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорундагы айрым сунуштарды кабыл алуу же четке кагуу жөнүндө адамдарга маалымдоону камтыган натыйжалуу кайтарым байланыш механизминин жоктугу.

Чет мамлекеттердин ийгиликтүү тажрыйбаларын изилдөөнү эске алуу менен, мыйзамдар жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкуулоо чөйрөсүндөгү актуалдуу көйгөйлөрдү улуттук мыйзамдарды талдоонун негизинде, маселе боюнча учурдагы кырдаалга сереп салууну чечүү, мыйзам долбоорлорун коомдук талкууга коюуну сунуш кылабыз:

1) коомдук талкуулоо боюнча долбоорду иштеп чыгуу, пилоттук долбоорду иштеп чыгуу жолу менен, коомдук талкуулоодогу эффективдүүлүктү текшерүү максатында, Кыргыз Республикасынын укуктук тутумуна толук киргизилгенге чейин анын натыйжалуулугун текшерүү.

2) долбоордук тартиптин концепциясы төмөнкүдөй негизги принциптерди жана механизмдерди камтыйт:

- коомдук талкууну уюштуруу милдеттүү болгон ченемдик укуктук актылардын так тизмесин аныктоо (мисалы, ратификациялоо жөнүндө мыйзамдарды, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын чечимдерине ылайык өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү) инвентардык мүнөздөгү ченемдик укуктук актылар ж.б.);
- бирдиктүү интернет мейкиндигин уюштуруу - бардык ченем жаратуучу субъекттердин ченемдик укуктук актыларынын долбоорлору жайгаштырыла турган белгилүү бир сайт. Бул сайт келип түшкөн бардык сунуштар жалпыга маалым болгондой, ошондой эле аларды кабыл алуу же четке кагуу чечимдери себептер менен негизделгендей иштелип чыгышы керек;
- Жөнгө салуу предмети боюнча мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун коомдук талкуулоону уюштуруу, б.а. каттарды

жөнөтүү, тегерек столдорду өткөрүү ж.б.у.с., өкмөттүк эмес уюмдарды кошо талкуулоого. Бейөкмөт уюмдар, өз кезегинде, иштелип чыккан мыйзам ченемдери жөнүндө маалыматты дагы жайылта алышат, бул коомдук талкуунун алкагында калктын чөйрөсүн кеңейтет;

- Жалпыга маалымдоо каражаттарында Бирдиктүү Интернет порталынын иши жана ага жайгаштырылган мыйзам жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлору жөнүндө маалыматты кеңири чагылдыруу;
- Жер-жерлерде кеңири маалымат компаниясын жүргүзүү, мыйзам долбоорлорун коомдук талкуулоо институтунун өзгөчө маанисин, арыздарды жана сунуштарды берүү механизмдерин ж.б.

Литература:

Алексеев С.С. (2008). Общая теория права: Учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М.

Мазуренко А.П. (2010). «Правотворческая политика и современные информационные технологии». Российский юридический журнал. №3. 35-37.

Александров А.С. (2000). Юридическая техника – судебная лингвистика – грамматика права. Проблемы юридической техники: Сборник статей. Под ред. В.М. Баранова.Нижний Новгород.

Гаврилов О.А. (2003). Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. М.

Официальный сайт Минюст Кыргызстан. (2021). ep@.minjust.ru.gov/kg

УДК: 005.574 (470-571)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_133

УЧАСТИЕ ГОСУДАРСТВА В УРЕГУЛИРОВАНИИ КОЛЛЕКТИВНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ (КОНФЛИКТОВ) НА ПРИМЕРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Атантаев Актилек Турсункулович, преподаватель
E-mail: aktilek80@mail.ru
Бакыт кызы Садагул магистрант
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В данной статье рассматривается вопрос о негативном процессе, сопровождающий переход экономики на рыночные отношения, который существенно обостряет социально-трудовую обстановку, приводит к значительному росту коллективных трудовых конфликтов. Осуществление права на забастовку в законе рассматривается как крайняя мера разрешения коллективного трудового спора. В этом смысле гарантированное право на забастовку связывается, прежде всего, с экономическими интересами работников и забастовка признается незаконной при выдвижении политических требований. В процессе урегулирования трудового спора, включая проведение забастовки, запрещаются локауты, а также ликвидация и реорганизация предприятия. Предусматривается ответственность за уклонение от участия в примирительных процедурах и невыполнение соглашения.*

Ключевые слова: *трудовой конфликт, социально-трудовой, рыночные отношения, труд, экономика, трудовая обстановка, негативный процесс, гражданское право, забастовка.*

МАМЛЕКЕТТИН ЖАМААТТЫК-ЭМГЕКТИК ТАЛАШТАРДЫ (ЧЫР-ЧАТАКТАРДЫ) ЖӨНГӨ САЛУУГА КАТЫШУУСУ РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫН МИСАЛЫНДА

Атантаев Актилек Турсункулович, окутуучу
E-mail: aktilek80@mail.ru
Бакыт кызы Садагул магистр
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада экономиканын рыноктук мамилелерге өтүшүн коштогон терс процесстин маселеси каралат, бул социалдык жана эмгек абалын олуттуу түрдө күчөтүп, жамааттык күчтү олуттуу жоготууга алып келет. Мыйзамда иш таштоо укугунун бар экендиги жамааттык эмгек талаш-тартыштарын чечүү үчүн өзгөчө чара катары каралат. Ушул мааниде иш таштоого кепилденген укук биринчи кезекте жумушчулардын экономикалык кызыкчылыктары менен байланыштырылат жана саясий талаптар алынып салынса, иш таштоо мыйзамсыз деп эсептелет. Эмгек талаш-тартыштарын, анын ичинде*

иш таштоолорду, локауттарды жөнгө салуу процессинде ишканаларды жоюуга жана кайра уюштурууга тыюу салынат. Жоопкерчилик примитивдүү процедураларга катышуудан четтегендиги жана келишимди сактабагандыгы үчүн каралган.

Ачкыч сөздөр: *эмгек чыр-чатактары, социалдык-эмгектик жана рынок мамилелери, эмгек, экономика, эмгек жагдайлары, терс процесс, жарандык укук, иш таштоо.*

PARTICIPATION OF GOVERNMENT IN THE COLLECTIVE LABOR DISPUTES SETTLEMENT (CONFLICTS) ON THE EXAMPLE OF THE RUSSIAN FEDERATION

Atantaev Aktilek Tursunkulovich, teacher
E-mail: aktilek80@mail.ru
Bakit kyzy Sadagul, master
Osh StateUniversity, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article discusses the negative process that accompanies the transition of the economy to market relations, which significantly exacerbate the social and labor situation, lead to a significant increase in collective labor conflicts. The law considers the exercise of the right to strike as an extreme measure to resolve a collective labour dispute. In this sense, the guaranteed right to strike is associated primarily with the economic interests of workers and a strike is recognized as illegal when political demands are made. In the process of resolving a labor dispute, including holding a strike, lockouts prohibited, as well as the liquidation and reorganization of the enterprise. It provides for liability for evading participation in conciliation procedures and non-compliance with the agreement.*

Key words: *labor conflict, social and labor, market relations, labor, economics, labor situation, negative process, civil law, strike*

Введение

Негативные процессы, сопровождающие переход российской экономики на рыночные отношения, существенно обостряют социально-трудовую обстановку, приводят к значительному росту коллективных трудовых конфликтов. Число забастовок и потери от них в этом десятилетии характеризуются следующими данными: Так если на территории Российской Федерации в 1996 г. было зарегистрировано 8278 забастовок, в которых приняло участие 664,0 тыс. человек, что в 1,4 раза больше, чем в 1995 г. (489,4 тыс. человек), то в 1997 г. количество их возросло до 17007, в которых приняло участие более 887 тыс. человек. Наибольшее число забастовок состоялось в Омской (1323). Читинской (1279) и Кировской (1148) областях; Красноярском (1074), Алтайском (831) краях; Смоленской (763), Иркутской областях (757) и др. Основная часть забастовок проходит в последние два года в организациях системы образования, что составляет около 90 процентов от всех забастовок,

состоявшихся в Российской Федерации. (6, с.389). Невыполнение работодателями предусмотренных договорами и соглашениями обязательств по обеспечению своевременной выплаты заработной платы, влечет за собой и другие нарушения трудовых прав граждан (принудительные переводы работников на неполное рабочее время, отправление в отпуска без сохранения заработной платы, невыплаты выходных пособий и пособий по фактам полученных в процессе трудовой деятельности работника инвалидности или смерти и т.д.). Усиливает напряженность в социальной сфере ничем не обоснованная во многих случаях чрезмерная дифференциация в оплате труда руководителей и работников организаций практически всех форм собственности. Нередки случаи, когда заработная плата руководителей растет даже при падении объемов производства. Социальное партнерство в регионах, еще не представляет собой четко оформленной системы, участвующей в регулировании сферы труда. Коллективные договоры не всегда учитывают экономические и финансовые возможности самих предприятий и, следовательно, не гарантируют их выполнение. Не во всех отраслевых тарифных соглашениях размеры тарифных ставок дифференцированы в зависимости от финансовых возможностей предприятий. Между работниками одной и той же квалификации, но работаю щи ми на предприятиях разных отраслей, существует значительный разрыв по размеру заработной платы (тарифная часть), особенно в отраслях-монополистах.

Годы	Число забастовок	Число участников забастовок. Всего, тыс.чел.	Потери рабочего времени Всего, тыс. человеко- дней
1990	260	99,5	207,7
1991	1755	237,7	2314,2
1992	6273	357,6	1893,3
1993	264	120,2	236,8
1994	514	155,5	755,1
1995	8856	489,4	1367,0
1996	8278	.664,1	3856,5
1997	17007	887	6345,0

Главным источником социальной напряженности, связанной с заработной платой, является задержка ее выплаты. Как уже отмечалось ранее, третьей стороной в системе партнерских отношений является государство. Государство способно играть разные роли в социальном партнерстве: гаранта, увещевателя, контролера, арбитра и т.д. При этом участие государства в социальном партнерстве обычно происходит на национальном или отраслевом уровнях. Рассмотрим наиболее часто встречающиеся в развитых странах "типовые" функции государства в социальном партнерстве. (8, с.128)

Во-первых, государство выступает, как гарант основополагающих гражданских прав, которые важны для свободного осуществления прав работников, профсоюзных прав, прав предпринимателей и эффективного функционирования любой системы социально-трудовых отношений. Здесь государство выступает в качестве организатора и координатора, регулирующего социально-трудовые отношения. При этом одной из важнейших функций государства является разработка правовых основ и организационных форм социального партнерства, правил и механизма взаимодействия сторон, установление обоснованных размеров и порядка определения минимальных социально-трудовых стандартов (минимальной заработной платы, социальных льгот и гарантий и др.).

Государство можно рассматривать как независимый регулятор системы социально-трудовых отношений, т.к. оно способно устанавливать юридические рамки, защищающие права профсоюзов и трудящихся и закладывающие организационные и процедурные основы коллективных переговоров и улаживания трудовых конфликтов. При этом степень влияния государства на социально-трудовые отношения во многом предопределяет характер и эффективность этих отношений. Государство может участвовать в социальном партнерстве в качестве стороны на переговорах и в консультациях в рамках трехсторонних социально-трудовых отношений в целях выработки или проведения в жизнь социальной, экономической и промышленной политики в стране. Трехсторонние переговоры приводят к трехсторонним соглашениям, которые определяют обязательства каждой из сторон. Трехсторонние консультации в отличие от переговоров дают правительству возможность реализовывать собственные предпочтения при определении политики. Однако степень вовлеченности государства в трехсторонний механизм консультаций весьма различна. В некоторых случаях представители правительства активно участвуют в обсуждениях, а результаты консультаций во многом схожи с соглашениями. В других случаях правительство остается в тени и ждет от консультативных органов докладов, которые фактически представляют собой итог двусторонних контактов. При этом государство иногда пытается повлиять на результаты двусторонних переговоров между работодателями и профсоюзами. Это чаще всего имеет место в периоды экономических затруднений и затрагивает вопросы оплаты труда, когда государство пытается упредить такие соглашения между предпринимателями и профсоюзами об изменениях в заработной плате, которые оно считает инфляционными и подрывающими конкурентоспособность тех или иных отраслей экономики.

Чтобы добиться своих целей, государство может прибегнуть либо к убеждению, либо к контролю. Наиболее строгие формы контроля заключаются в законодательном замораживании заработной платы или принудительном продлении действующих коллективных договоров, установлении предельно допустимых надбавок и др. Как пример мягкой формы воздействия выступает установление ориентиров для приемлемых надбавок к заработной плате. Убеждение может выступать в виде увещеваний ведущих должностных лиц правительства с целью убедить стороны в необходимости учитывать на переговорах макроэкономические факторы. Правительства могут также апеллировать к общественному мнению, с тем чтобы усилить общественное давление на субъектов социального партнерства. Увещевание со стороны должностных лиц правительства в последние годы стало сопровождаться угрозами принятия законодательных мер в случае неспособности социальных партнеров прийти к согласию. Такого рода подталкивание предпринимателей и профсоюзов к переговорам, которые государство считает необходимыми, стало в странах Западной Европы более частым по сравнению с прошлым. В ряде стран, особенно в Восточной Азии, вмешательство правительства в двусторонние переговоры традиционно является элементом направляющей роли государства в трудовых отношениях.

Участие государства в трудовых отношениях, как уже сказано, обычно происходит в рамках трехстороннего процесса, но и правительства и ведущие политические партии могут также вступить в двусторонние переговоры с одним из социальных партнеров (обычно с профсоюзами). Именно так складывались отношения между британским правительством лейбористов и профсоюзами во второй половине 70-х гг. и отношения между лейбористской партией Австралии и Австралийским советом тред-юнионов в 80-х гг. (8, с.354)

Государство также является крупным работодателем, и его политика в социально-трудовых отношениях в государственном секторе оказывает существенное влияние на трудовые отношения в целом. Например, когда оно пытается проводить политику регулирования доходов, оно часто использует государственный сектор в качестве ориентира и побуждает частный сектор следовать ему. Именно в этом была причина серьезной конфронтации между правительствами ряда индустриальных стран и профсоюзами госсектора по поводу проведения политики жесткого ограничения заработной платы, которая имела место в середине 80-х гг.

Практика ведения переговоров о заключении соглашений (как показывает зарубежный опыт) может выявить разную позицию или разное толкование отдельных положений, соглашения. Материалы МОТ в таких случаях рекомен-

дуют принимать "соответствующие национальным условиям меры, чтобы процедуры регулирования трудовых конфликтов помогли сторонам, ведущим переговоры, самостоятельно разрешать конфликты, возникающие между ними в ходе переговоров о соглашениях, конфликты в связи с толкованием соглашений...". Во многих странах с развитой рыночной экономикой разрешение коллективных трудовых конфликтов предпочитают осуществлять посредством примирительных и арбитражных процедур, под эгидой третьей стороны - государства, поскольку административные процедуры обходятся для представительных орган работодателей и работников гораздо дешевле, чем судебный процесс.

Примирение, посредничество и трудовой арбитраж широко используются для урегулирования возникших споров. Это процедуры, в ходе которых третья сторона оказывает помощь в проведении переговоров с целью содействия в достижении соглашения. Во многих странах, особенно в странах Азии, Латинской Америки и Африки, эту помощь оказывают главным образом правительственные службы примирения, с другой стороны, в ряде промышленно развитых странах были созданы, в основном независимые от правительства органы примирения и посредничества, например, такие как служба консультаций, примирения и арбитража (АККАС) в Соединенном Королевстве, Федеральная служба посредничества и примирения (ФМКС) в Соединенных Штатах, Комиссия по трудовым отношениям в Японии, Федеральная служба посредничества и примирения в составе министерства труда Канады и т.д. Создание таких независимых органов обычно содействует большему доверию социальных партнеров и нейтральному характеру примирительного механизма.

Порядок образования, основные цели, правила функционирования служб примирения фиксируются специальным законодательством. В качестве ярких примеров, показывающих то место, которое занимают подобные службы в государственной иерархии, можно привести следующие. В США директор Федеральной службы посредничества и примирения назначается решением президента, которое подлежит утверждению Конгрессом. В Австралии статус членов Федеральной комиссии по примирению и арбитражу приравнен к статусу членов конституционного суда.

В условиях переходного периода в России функции государства в сфере социально партнерства отличаются существенными особенностями: особо важными становятся такие роли государства, как роль организатора, координатора, партнера и арбитра. Выше было показано, что в условиях переходного периода, в процессе трансформации социально-трудовых отношений, хотя и ослабляется государственный монополизм в их регулировании, государство

остается гарантом развития социально-трудовых отношений в цивилизованном русле договорного процесса. Оно может использовать практику косвенных экономических регуляторов в виде федеральных норм и нормативов, для предпринимателей - налоговые льготы, кредиты, инвестиции; лицензии, зоны свободной торговли, для профсоюзов или других представителей наемных работников - гарантии от безработицы, меры социальной защиты. Роль государства в социальном партнерстве как организатора состоит и в том, что оно должно взять на себя функции по законодательному закреплению тех соглашений, которые достигаются социальными партнерами, создать условия для выработки таких договоренностей, обеспечить контроль за их неукоснительным соблюдением. Сложившаяся основа российской модели социального партнерства уже закреплена в ряде законодательных и нормативных актов и практически реализовалась в процессе коллективно-договорных отношений (Кодекс законов о труде Российской Федерации, 1992).

Министерство труда и социального развития России как орган федеральной исполнительной власти, отвечающий за состояние и развитие системы социального партнерства (коллективно-договорных форм трудовых отношений), наделено определенными организационно-правовыми полномочиями для обеспечения в конечном итоге эффективного функционирования сферы труда. Если, к примеру, в ходе формирования трехсторонней российской комиссии по регулированию социально-трудовых отношений (РТК) общероссийские объединения профсоюзов и общероссийские объединения работодателей не пришли к согласию по формированию соответствующей Комиссии, то возникшие разногласия разрешаются Министерством труда и социального развития России по согласованию с Министерством юстиции. В рамках организационного обеспечения работ по социальному партнерству в России необходимо решение и координационных задач: увязка Генерального соглашения с отраслевыми и региональными; определение перечня проблем, решаемых с участием правительства и без него; координация работы трехсторонних комиссий. И это - важнейшая функция государства. На территориях субъектов Российской Федерации, где стороны, представляющие интересы работников или работодателей, организационно не оформлены, государство в лице исполнительных органов власти может взять на себя инициативу организации формирования представительных органов.

Общие проблемы социально-трудовых отношений, направления социально-экономической политики определяются и координируются на Федеральном уровне и уточняются на республиканском и территориальном с участием всех сторон соглашения, т.е. правительства, работодателей, трудящихся. Кон-

кретные вопросы использования труда, локальные социально-экономические проблемы должны решаться представителями трудящихся и работодателями без участия правительства, т.к. эти решения будут по существу реализацией общей социально-экономической политики, определенной Генеральным соглашением. Важную роль координатора государство может играть в процессе разработки и реализации региональных соглашений. Широкий разброс уровня цен, разный экономический потенциал регионов России могут вызвать на территориальном уровне проблемы в осуществлении договорного регулирования вопросов труда. Однако на основе координации в таких соглашениях могут предусматриваться единый порядок выплаты заработной платы (при высокой инфляции, например, еженедельно); допустимый уровень безработицы, рекомендуемые администрацией территорий специальные меры по реализации государственной политики занятости, конкретные меры по подготовке и переподготовке кадров.

Выводы

Функции арбитража, примирения и посредничества также реализуются в российской практике социального партнерства. В соответствии с Указом Президента РФ от 16 ноября 1991г. "О социальном партнерстве и разрешении трудовых споров (конфликтов)" (Указ Президента РСФСР, 1991) была создана Служба разрешения коллективных трудовых конфликтов при Министерстве труда и социального развития Российской Федерации. Ее цели - выявление и обобщение причин коллективных трудовых конфликтов между работниками (профсоюзами в лице соответствующих органов, иными уполномоченными работниками представительных органов) и работодателями (объединениями работодателей), возникающих в процессе подготовки, заключения, изменения и дополнения коллективных договоров и соглашений; рассмотрение коллективных требований по трудовым и связанным с ними социально-экономическим вопросам, а также подготовка предложений по их устранению и содействию разрешения разногласий путем проведения дозабастовочных примирительных процедур. В настоящее время деятельность службы регулируется федеральным законом "О порядке разрешения коллективных трудовых споров" (№ 175-ФЗ от 23 ноября 1995 г.), постановлением Правительства Российской Федерации от 15 апреля 1996 г. № 468 "О службе по регулированию коллективных трудовых споров" с дополнением по постановлению Правительства Российской Федерации от 21 марта 1997г. № 332 (Федеральныый закон о внесении изменений и дополнений в Закон Российской Федерации (1995).

Литература:

Кодекс законов о труде Российской Федерации. (1992). Подготовленный с изменениями и дополнениями на 25 сентября.

Закон Российской Федерации. (1992). «О коллективных договорах и соглашениях». Ведомости съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской-Федерации, N 17, ст.890.

Федеральныый закон о внесении изменений и дополнений в Закон Российской Федерации. (1995). «О коллективных договорах и соглашениях» № 171 ФЗ от 24 ноября 1995г. Собрание законодательства Российской Федераци N 48, ст. 4558.

Федеральный закон «О порядке разрешения коллективных трудовых споров». № 175-ФЗ от 23 ноября 1995г. Собрание законодательства Российской Федераци, N 48, ст. 4557. (1995).

Указ Президента (1991). РСФСР 15 ноября 1991 г. N 212 " О социальном партнерстве и разрешении трудовых споров (конфликтов)". Ведомости съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР, N47.

Меликьян Г.Г., Колосова Р.П. (1996). Экономика труда и социально-трудовые отношения. Глава У1 раздел 3 "Государство в системе социального партнерства". М.; Издательство Черо Московского университета.

Кадомцева С.В. (1997). Роль государства в перераспределении доходов населения. "Проблемы переходной экономики". Под редакцией Сидоревича А.В. М.: МГУ.

УДК 2-633:342.25
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_142

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА НАУЧНОГО АНАЛИЗА ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Джунусова Динара Абдалимовна, к.ю.н., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Акматбекова Асель Тынчтыковна,
Старший преподаватель,
E-mail: Akmatbekova-asel@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. *В статье рассматриваются развитие процесса воздействия государства на общественные отношения,которое, как правило, начинается с издания правовых актов, содержащих нормы права, которыми устанавливаются соответствующие порядок и процедура деятельности по реализации тех или иных общественных отношений. Следовательно, процесс воздействия государства на общественные отношения, как правило, начинается с издания правовых актов, содержащих нормы права, которыми устанавливаются соответствующие порядок и процедура деятельности по реализации тех или иных общественных отношений. Поскольку правотворческая деятельность направлена на решение государственных задач и функций, правотворчество становится одной из основных форм, посредством которых реализуются государственные функции. Местное самоуправление является наиболее молодым институтом, возникшим после приобретения суверенитета и независимости Кыргызской Республики.*

Переход от командно административного управления к демократическим формам управления общественными отношениями требовал новые подходы, к числу которых относится децентрализация государственной власти. И на фоне этого возникли институты местного самоуправления в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: *правотворческая днятельность,органы местного самоуправления, местный бюджет, общественно-политический строй,методология.*

МЫЙЗАМ ЧЫГАРУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН ИЛИМИЙ ТАЛДОО МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Джунусова Динара Абдалимовна, ю.и.к., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Акматбекова Асель Тынчтыковна, улук окутуучу,
E-mail: Akmatbekova-asel@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, КыргызРеспубликасы

Аннотация: *Макалада мамлекеттин коомдук мамилелерге тийгизген таасиринин процесси, эреже катары, белгилүү коомдук мамилелерди жүзөгө ашыруунун тийиштүү тартиби жана тартибин белгилеген укук ченемдерин камтыган укуктук актыларды*

жарыялоо менен башталат. емек, мамлекеттин коомдук мамилелерге таасир этүү процесси, эреже катары, белгилүү коомдук мамилелерди жүзөгө ашыруунун тиешелүү тартибин жана жол-жобосун белгилеген укук ченемдерин камтыган укуктук актыларды чыгаруудан башталат. Мыйзам чыгаруу мамлекеттик милдеттерди жана функцияларды чечүүгө багытталгандыктан, мыйзам чыгаруу мамлекеттик функциялар жүзөгө ашырылуучу негизги формалардын бирине айланууда. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу - Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүн жана көзкарандысыздыгын алгандан кийин пайда болгон эң жаш институт.

Командалык-башкаруучулук башкаруудан коомдук мамилелерди башкаруунун демократиялык формаларына өтүү мамлекеттик бийликти борбордон ажыратууну камтыган жаңы ыкмаларды талап кылды. Жана мунун фонунда Кыргыз Республикасында жергиликтүү өз алдынча башкаруу институттары пайда болду.

Ачкыч сөздөр: *Конституция, мыйзам чыгаруу иши, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү бюджет, коомдук-саясий тутум.*

METHODOLOGY AND METHODOLOGY OF SCIENTIFIC ANALYSIS OF LAW-MAKING ACTIVITIES

Zhunusova Dinara Abdaimovna,
Candidate of law., docent,
E-mail: dinara81@inbox.ru
Akmatbekova Asel Tynchtykovna,
Senior Lecturer,
E-mail: Akmatbekova-asel@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The article examines labor disputes, conflicts that have become part of our everyday life, as well as the conditions for the formation of a qualitatively new concept of legal regulation of labor relations, focused on the market model of the economy, as well as reforming labor legislation, interest in the complex of individual rights and freedoms in various spheres of life is steadily increasing, and in particular to the human right to work and its protection. Consequently, the process of the state's influence on social relations, as a rule, begins with the issuance of legal acts containing the norms of law, which establish the appropriate procedure and procedure for the implementation of certain social relations. Since law-making is aimed at solving state tasks and functions, law-making is becoming one of the main forms through which state functions are implemented. Local self-government is the youngest institution that emerged after the acquisition of the sovereignty and independence of the Kyrgyz Republic.*

The transition from command and control administration to democratic forms of public relations management required new approaches, which include the decentralization of state power. And against the background of this, the institutions of local self-government emerged in the Kyrgyz Republic.

Keywords: *Dispute, commission, conciliation procedures, employer, conflict, labor collective, employee, individual, legal entity, market relations.*

Введение

Актуальность темы исследования. В современных условиях развития общественных отношений эффективность управления общественными процессами во многом обусловлена качеством нормативного регулирования данных отношений.

В современных условиях Кыргызской государственности правовым формам регулирования общественных отношений отдается большое предпочтение, поскольку Кыргызская Республика является суверенным, демократическим, правовым, светским, унитарным, социальным государством».

Правотворческая деятельность- сложное многогранное социальное явление. И поэтому при исследовании необходимо использовать общенаучные методы анализа, прежде всего объективности, историзма, системности. Основным методическим средством исследования проблем правотворческой деятельности органов местного самоуправления являются философский, системный, структурно-функциональный, социологический, статистический и другие методы.

Методологическая деятельность проявляется при организации исследовательского поиска, определения мыслительно- деятельностных процедур, а также при выделении средств обеспечения и нормирования методической работы. Выбор средств и методики анализа исследования - обязательное условие успешной деятельности исследователя, предопределяющее цели, задачи и характер исследуемых обьектов.

Для исследовательской деятельности необходимо тщательно продумать, какие методы научного познания могут быть наиболее эффективны в исследовании конкретных процессов. Важно определиться и в применении логических законов и правил, используемых в ходе исследования(Сулайманова,1999).

Из многих определений методологии могут быть предложены следующие.

По мнению Б.Т. Понамаренко, методология — учение об использовании научного аппарата для анализа событий и явлений общественной жизни(Марченко, 2001).

По сути это область знания, изучающая средства, принципы, предпосылки организации познавательной и практической деятельности и представляющая совокупность познавательных средств, логическую схему действий. Под «научным аппаратом», по определению академика В. И.

Вернадского, подразумевается систематизация, отбор и обобщение научных фактов. Предназначение научного аппарата - построение теорий в целях создания различных учений и научных дисциплин.

Под методологией может пониматься также мировоззренческая установка в исследовательских процедурах, познавательных действиях, рационализация основ принятого мировозрения, закономерная схема организации поступков, которая ориентируется осознанием путей , средств и вероятностей заслуги установленных целей. Под организацией понимается упорядочение поступков в согласовании с их особенностями, составом и структурой.

Городская управленческая деятельность- это познавательный процесс. В следствие этого служащие обязаны каждый день разрабатывать методику исследования, заключения, до этого всего на абстрактном уровне, что больше собственно что достижение высочайшего общественного значения всякий раз связано с ролью сознания. Перемещение к знанию работы протекает надлежащие главные стадии: эмоцию, представление, понятие, умозаключение.

Методологические трудности появляются в всякий сфере работы, которая одевает постигнутый и целеустремленный нрав и опирается на познания. Методологические процедуры представляют собой определение ориентиров, а не готовых отвлеченных схем и способов.

Методологический расклад как совокупность познавательных процедур означает способ, который обеспечивает действенное заключение научной трудности. Возможно отметить надлежащие значении методологических процедур:

- познавательные воздействия общемировоззренческого характера;
- методологическое осмысление ориентации исследовательского поиска;
- выбор и определение в процессе знания способов анализа (системный расклад , математические приемы);
- исследовательские воздействия методологического порядка(Комаров,2001)

Для выбора методологии анализа процессов принципиально внятно квалифицировать изучения, объект и вещь анализа, назначение изучаемой работы .

Материалы и методы исследования

В практической работы более нередко пользуют структурно-функциональный способы. Это относится как к анализу всевозможных качеств правотворческой работы.

Способ (от греч. metodos - дорога изучения или же познания) - метод организации абстрактного и практического освоения реальности, обусловленный закономерностями рассматриваемого объекта. Способ дает собой совокупа исследовательских операций, правил и способов знания.

Способы — это определенные способы и методы заслуги конкретных итогов в практической и познавательной работы людей. Способ дает собой регулятивную норму или же правило, метод или же способ заключения задач абстрактного, практического, познавательного или же прозаического качества.

Под научным способом понимается внутренняя закономерность перемещения людского мышления, взятого как личное отблеск беспристрастного мира. Сталкивается представление о нем и как об беспристрастной закономерности, применяемой осознанно и планомерно как орудие комментарии и конфигурации находящейся вокруг реальности.

Выбор способа изучения индивидуален, впрочем есть совместные методологические расклады к вторжению в суть изучаемых процессов и их особенности. Артельный расклад дает собой целостное отношение к объекту исследовани, обсуждение правотворческого процесса в его динамике.

Диалектика– наука о более совокупных законодательстве становления природы, общества и мышления. Применительно к правотворческому процессу реальность рассматривается как управляемый и противоречивый процесс.

Тест (от греч. analysis) – означает конкретную степень в знании , разложение, мысленное или же настоящее расчленение объекта, процесса на отдельные составляющие . Тут речь идет о переходе описания объекта к выделению его структуры, качеств, отношений между частями. Тест дает собой способ научного изучения (мышления и познания). Расчленение цельного на составные части разрешает обнаружить строение исследуемого объекта, структуру процесса и связи, отделить значительное от несущественного, сложное перевести к несложному, систематизировать структурные составляющие.

Цель анализа — знание частей как составляющих целостного правотворческого процесса. В следствие этого в процессе анализа нужно адресоваться к диалектико-материалистическому осознанию происходящих процессов.

По собственной природе тест субъективен и неразрывно связан с синтезом - соединением структурных составляющих в целое единое. Тест и синтез - взаимосвязанные понятия, элементы базу познавательной работы. Тест связан еще со сбором и эмпирическим описанием данных.

Различают надлежащие основы анализа: конкретно-исторический подход; принцип целостности доктрине и практики; предвидение и прогнозирование(Сулайманова,1999).

Философский тест — мысленное разложение цельного (например, системы проф образования) на составные части, внедрение закономерных способов мышления и мыслительных операций (абстракций, обобщения и др.). При данном нередко пользуют диалектический способ изучения процессов и явлений социальной жизни. Сведениям способом используют при философском, социологическом, финансовом и иных обликах анализа. Как ведомо, диалектика - это наука о более совокупных законодательстве становления природы, общества, мышления. Реальность тут рассматривается как процесс, изменчивость, переход в обратное положение

Социально-философский анализ правотворческого процесса как обязательной элемент развивающегося процесса разрешает отметить всевозможные рубежи, обстоятельства и посыла становления, противоречивые веяния во содействии социальных групп, структурных отрядов и управленческих императивных структур.

Результаты и обсуждения

При научном осмыслении правотворческого процесса в ходе административных реформ важной философско-методологической задачей считается исследование, формулирование и позволение противоречий в управлении социальными отношениями.

В качестве начального методологического принципа изучения правотворческого процесса имеет возможность быть принят принцип объективности знания сущности демократических преобразований. Это подразумевает всесторонний учет закономерностей в управленческой сфере, разрешает избежать субъективизма в принятии нормативно правовых актов.

Внедрение принципа объективности анализа веяний и противоречий в развитии процессов значит умение не лишь только сделать настоящее представление об их высококачественных и количественных качествах, но и спрогнозировать итоги предоставленного процесса, расценить их вероятное влияние на ход реформ. Для награды объективного анализа правотворческого процесса понадобится со всех сторон брать на себя во забота структурные конфигурации. Особенная оригинальность принципа объективности- изучение соотношения конкретных результатов реформы с недостатками правотворческой работы. Раскрывая сущность методологии правотворческой работы, отметим, именно собственно что принцип объективности смешивается с методикой единства и всесторонности. (Венгеров,2000).

В процессе существования системный подход показал личную универсальность в качестве инструмента для решения практических задач, зарекомендовал мощный философско-методологический и мировоззренческий потенциал.

Системный подход развивался, решая задачку в общенаучных воззрениях и концепциях результатов общественных , естественных и технических наук, касающихся системной организованности объектов действительности и способов их познания; интеграция почв и опыта развития философии, до сего всего результатов разработки философского принципа системности и связанных с ним категорий; применения сделанного на предоставленной основе концептуального аппарата и средств моделирования для решения актуальных комплексных задач. Системный подход выделяет собой определенный этап в развитии методик познания, методик исследовательской и конструкторской работы, способов описания и комменты природы анализируемых или же искусственно создаваемых объектов. В настоящее время системный подход все шире применяется в управлении, накапливается опыт построения системных описаний объектов исследования. Необходимость системного подхода обусловлена укрупнением и усложнением изучаемых систем, потребностями управления большими системами и интеграции знаний.

Системный подход значит внедрение системных методик для решения задач систематики, планирования и организации комплексного и повторяющегося навыка. Сущность системного подхода формулировалась практически всеми создателями. Системный подход позволяет усматривать пробелы в знаниях о данном объекте, выказывать их неполноту, определять задачи научных исследований, в отдельных случаях - способом интерполяции и экстраполяции - предсказывать свойства отсутствующих частей описания

В системном исследовании анализируемый объект рассматривается как определенное большущее численность элементах, ассоциация которых обусловливает целостные свойства этого большущего числа .

Значительное смысл в системном раскладе придается выявлению вероятностного нрава поведения исследуемых объектов. Необходимой особенностью системного расклада считается то, собственно что не лишь только объект, но и сам процесс изучения выступает как трудная система, задачка которой, в частности, произведено в соединении в целое единое всевозможных моделей объекта.

Практическая осуществление системного расклада в муниципальном и городском управлении значит : - системообразующим моментом в

муниципальном управлении в целом выступает политическая стратегия органов власти, а по отношению к подсистемам управления — отдельные облики политические деятели (экономическая, общественная и т.д.); - признание первенства общегосударственных интересов и целей, повиновение им всех иных целей и интересов, а еще согласование целей управляющих субъектов регионального и городского значений как условие действенности активных взаимосвязей соподчинения и координации; - создание систем управления отдельными отраслями власти и управления (подсистем); - достижение общности (компромисса) целей управляющего субъекта и управляемого объекта (общества, его групп и слоев).

В теоретическом и практическом отношении системный способ разрешает не лишь только получить беспристрастную информацию о процессах, но и вооружить муниципальные органы власти эффективными способами статистического и исторического анализа общественного состояния, противоречий и закономерностей общественного развития. Это самая первая ступень, относящаяся к методологии.

Системный метод позволяет формировать целостное представление об обществе, основных его системах, законах и тенденциях развития правотворческого процесса.

Система отношений на современном этапе общественного развития играет важную для исследователя роль. Наряду с системами отношений власти, собственности сформировались и развиваются такие системы отношений, как товарно-денежные, государственного строительства, национальные, политические, социально-экономические, культурно-этнические, военные.

Выводы

В соответствии со сложившимися и развивающимися системами отношений формируются общие законы и закономерности развития: законы стоимости, обобществления, соответствия производственных отношений производительным силам (Марченко,2001).

В свою очередь, закономерности воздействуют на сложившиеся структуры, элементы систем и на всю их совокупность. Устойчивость систем зависит от следующих условий: благоприятного воздействия законов и закономерностей на систему; характера развития социальной системы (общественно-политический строй, институты общества).

Важное значение в исследовательской практике имеют исторический и сравнительный методы научного анализа правотворческой деятельности органов местного самоуправления.

Сравнительно-исторические методы включают методы исторического описания, конкретного анализа, сравнительный метод, методы периодизации, хронологический, прогностический, ретроспективный, проблемно-хронологический. С помощью перечисленных методов изучают явления и факты в тесной связи с исторической обстановкой, в которой они возникли, их качественное изменение. Они применимы для анализа процессов в единой исторической ситуации, но не связанных по происхождению, позволяют обобщить реальный исторический опыт правотворческого процесса, выявить закономерности развития.

Проблемно-хронологический метод предполагает расчленение изучаемого объекта на ряд проблем в хронологической последовательности и способствует развитию прогностической функции.

Литература

Конституция кыргызской республики Принята референдумом (всенародным голосованием)27 июня 2010 года (Введена в действие Законом КР от 27 июня 2010 года)

Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 годы.Утвержден Указом Президента Кыргызской Республики от 21 января 2013 года № 11.

Сулайманова (1999) Правотворческая деятельность органов местного самоуправления(на материалах Кыргызской Республики) автореферат диссертации на соискания ученой степени по специальности 12.00.01

Венгеров, А.Б. (2000) Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов, 3-е изд. / А.Б. Венгеров. М.: Юриспруденция, с-522 с.

Марченко, М.Н.(2001) Теория государства и права в вопросах и ответах: . Учеб. пособие. М.: Проспект, - 192 с.

Комаров, (2001) С.А. Общая теория государства и права: / С.А. Комаров. Учебник для вузов. 6-е изд., доп. СПб.:Юрид. ин-т, - 348 с.

УДК 330.111.62
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_151

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЩЕНИЯ ВЗЫСКАНИЯ НА ЗАЛОЖЕННОЕ ИМУЩЕСТВО

Джунусова Динара Абдалимовна, к.ю.н., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Баймурзаева Айгерим Муслимовна, магистрант,
E-mail: Aigerim.baim4@mail.ru
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье рассматривается обращения взыскания на заложенное имущество. Проведен анализ правовой природы обращения взыскания на заложенное имущество. Рассмотрена проблема столкновения прав кредиторов. В соответствии с указанным законом первоочередной задачей исполнительного производства является обязательное и своевременное исполнение судебных решений, определений и постановлений, а также в предусмотренных законом случаях решений и постановлений иных органов. Вопросу исполнения судебных решений и других исполнительных документов на протяжении последних лет уделялось много внимания, были приняты действенные меры по совершенствованию законодательства об исполнительном производстве, изменению структуры органов исполнительного производства.*

Ключевые слова: *исполнительное производство, обращение взыскания, залог, имущество, должник, кредитор.*

УБАДАЛУУ МҮЛКТҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Джунусова Динара Абдалимовна, ю.и к., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru.
Баймурзаева Айгерим Муслимовна,магистрант,
E-mail: Aigerim.baim4@mail.ru
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация*: Макалада күрөөгө коюлган мүлктү өндүрүп алуу жөнүндө сөз болот. Күрөөгө коюлган мүлктү өндүрүп алуунун укуктук мүнөзүнө талдоо жүргүзүлөт. Кредиторлордун укуктарынын кагылышуусу көйгөйү каралууда. Жогоруда аталган мыйзамга ылайык, сот өндүрүшүнүн чечимдерин, аныктамаларын жана буйруктарын, ошондой эле мыйзамда каралган учурларда, башка органдардын чечимдери менен буйруктарын милдеттүү түрдө жана өз убагында аткаруу аткаруу өндүрүшүнүн биринчи кезектеги милдети болуп саналат. Акыркы жылдары сот чечимдерин жана башка аткаруу документтерин аткаруу маселесине көп көңүл бурулуп, аткаруу өндүрүшү жөнүндө мыйзамдарды өркүндөтүү, аткаруу органдарынын түзүмүн өзгөртүү боюнча натыйжалуу чаралар көрүлдү.*

Ачкыч сөздөр*: аткаруу өндүрүшү, өндүрүп алуу, күрөө, мүлк, карызкор, кредитор.*

SPECIFIC FEATURES OF RECOVERY OF PEDIEDED PROPERTY

Zhunusova Dinara Abdaimovna,
Candidate of law, docent,
E-mail: dinara81@inbox.ru
Baimurzaeva Aigerim Muslimovna, master
E-mail: Aigerim.baim4@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyzstan

Abstract: *The article deals with foreclosure on pledged property. The analysis of the legal nature of foreclosure on pledged property is carried out. The problem of collision of creditors' rights is considered. In accordance with the said law, the primary task of the enforcement proceedings is the mandatory and timely execution of court decisions, rulings and orders, as well as, in cases provided for by law, decisions and orders of other bodies. Much attention has been paid to the issue of execution of court decisions and other executive documents over the past years, effective measures have been taken to improve the legislation on enforcement proceedings, change the structure of enforcement bodies.*

Keywords: *enforcement proceedings, foreclosure, pledge, property, debtor, creditor,*

Введение

Обращение взыскания на имущество должника является основной мерой принудительного исполнения документов имущественного характера. Согласно действующему закону «Об исполнительном производстве» обращение взыскания на имущество должника включает изъятие имущества и (или) его принудительную реализацию либо передачу взыскателю.

В отличие от Закона «Об исполнительном производстве» наложение ареста путем вынесения постановления является в целом обеспечительной мерой, направленной, прежде всего, на обеспечение сохранности имущества, которое подлежит реализации или передаче взыскателю

Впервые институт обращения взыскания на имущество официально стал применяться в ходе судебной реформы судопроизводства. Исторически его становление и развитие были связаны с необходимостью защиты прав и законных интересов кредиторов.

Статус закрепил меры принудительного выполнения, к которым стали относить, в частности, возложение взыскания на недвижимое имущество должника .

В реальное время в законе «Об исполнительном производстве» представлен только список мер (средств), которые входят в функцию воззвания взыскания на актив(Гайнуллин И., 2008).

Материалы и методы исследования

С теоретической позиции, целесообразно где взыскания на имущество идет по стопам предопределять сквозь его задачу. При данном, потому что целью исполнительного изготовления считается выполнение взысканий, содержащихся в исполнительном документе, постольку предоставленная задача обязана отыскивать свою последовательность во всех процедурах

Это значит, что взыскания на недвижимое имуществоявляется разновидностью метода притязаний взыскателя, заключающуюся в совершении конкретной совокупности юридических поступков.

Таким образом, под обращением взыскания воспринимать меру принудительного выполнения, используемую к должнику в целях ублажения притязаний взыскателя методом изъятия имущества, и его принудительную реализацию или передачу взыскателю.

Обращение взыскания на заложенное имущество владеет своеобразными симптомами, позволяющих отграничить его от других мер принудительного выполнения, в частности, от воззвания взыскания на актив, не обремененное залоговыми обещаниями.

Задаток считается одним из методом обеспечивания выполнения обещания, например как в различие от собственных принуждений, при выполнении которых находится в зависимости от платежеспособности должника, при залоге внимание кредитора удовлетворяется за счет предмета гарантий (Гайнуллин И,2008).

Законодатель делит стороны исполнительного призводства на 3 группы. Деление он проводит в зависимости от такого, каким правовым статусом владеет сторона исполнительного производства. Так, при обращении взыскания на заложенное имущество сторонами исполнительного производства считаются взыскатель и должник; при обращении взыскания на имущество должника по не залоговому притязанию взыскателя, являющегося залогодержателем предоставленного имущества, сторонами исполнительного производства считаются взыскатель и ведущей залоговый должник, а при обращении взыскания на имущество должника, обремененное залоговыми водительскими удостоверениями третьего лица, по притязанию взыскателя, сторонами считаются не залоговый взыскатель и залоговый должник.

Результаты и обсуждения

Правовой статус взыскателей можно рассмотреть по следующим причинам :

— в зависимости от состоятельности притязаний взыскателей (правовой статус обеспеченных кредиторов и правовой статус кредиторов, запросы коих не обеспечены залогом);
— в зависимости от содержания правового статуса (материально-правовой статус и процессуально-правовой статус взыскателей);
— в зависимости от мер принудительного выполнения (правовой статус взыскателей при воззвании взыскания на имущество реализации имущества, рассредотачивании валютных средств и передаче нереализованного имущества взыскателю).

Обращение взыскания на заложенное имущество включает в себя не лишь только изъятие, но и реализацию заложенного имущества, оно дает собой особенное базу остановки права принадлежности на заложенное имущество в случае его реализации. Судебный действие об обращении взыскания на вещь гарантий, вынесенный по притязанию залогодержателя, считается базой для совершения в отношении залогодателя принудительных поступков, порядок которых регулируется процессуальным законодательством. При данном законодатель в целях увеличения производительности мер принудительного выполнения, в частности обращения взыскания на заложенное имущество, уточняет, собственно что обращениение взыскания в пользу залогодержателя на заложенное имущество имеет возможность выполняться и без судебного акта об обращении взыскания (Гайфутдинова ,.2015).

Главная неувязка не залоговых кредиторов по сопоставлению с залоговыми кредиторами произведено в определении пропорции их притязаний. Запросы не залогового кредитора и, в соответствии с этим, обещания должника ничем не обеспечены. Присутствия права запросы к должнику у кредитора мало для признания его права на обращение взыскания на вещь гарантий. Доктрина и практика настоятельно просят для сего совершения ряда поступков, итогом которых обязаны на получение исполнительного документа об обращении взыскания на вещь гарантий и предъявление его для выполнения в службу судебных приставов. Судебный пристав-исполнитель, в собственную очередь, вправе направить взыскание на заложенное имущество в пользу кредитора лишь только на основании судебного акта.

В связи с данным правовая природа аналогичного судебного акта рассматривается как с теоретической, например и с практической точки зрения.

В законе «Об исполнительном производстве» правовая природа судебного приказа противоречива. С одной стороны, законодатель показывает судебный приказ в количестве исполнительных документов, на основании

которых имеет возможность быть обращено взыскание на заложенное актив. В предоставленном случае рассматриваются положениями ГПК КР и законодательством «Об исполнительном производстве».

Выбор метода выполнения обещания всякий раз лежит на кредиторе и находится в зависимости от его усмотрения. Отличие между судебными актами показывается в том, собственно что при определении объема притязаний кредиторов в приказном производстве трибунал обязан квалифицировать только обоснованность запросы, в то время как при вынесении заключения трибунал должен выяснить обоснованность как начального обещания (требования о взыскании валютных средств), например и вторичного обещания (требования об воззвании взыскания).собственно что воззвание взыскания на заложенное актив вполне вероятно лишь только на основании исполнительного листа.

В следствие этого в случае если взыскатель, запросы которого о взыскании суммы с должника были удовлетворены в приказном порядке, в последующем моет направить взыскание на заложенное имущество, то он должен предъявить исковое заявление и лишь только на основании судебного заключения имеет возможность получить исполнительный лист в общем порядке. Это значит,что собственно что кредиторы, предъявляя к выполнению судебного приказа о взыскании валютной суммы с должника, не вправе прибегать к поддержке об обращении взыскания на заложенное имущество.В практике нередко встречаются истории , когда цена незаложенного имущества недостаточна для совершенного ублажения предъявленных направить взыскание, всецело располагается в залоге, но залогодержатель не обращается в трибунал с притязанием об воззвании взыскания на заложенное актив , например как должник исправно заносит платежи по соглашению и не допускает просрочки выполнения обещания, вероятность обороны и восстановления прав не залоговых кредиторов показывается в способности взыскания на валютные способы, оказавшиеся на счетах должника.

Вывод

Так, в большинстве случаев контракт гарантий заключается между кредитными организациями и горожанами в обеспечивание обещаний по кредитным договорам. По совокупному правилу заемщик воплотит в жизнь погашение кредита методом перечисления валютных средств на счет, искренний в кредитной организации. собственно что имущество должника, на которое возможно направить взыскание, располагается в залоге, а другого имущества должник не содержит, судебный пристав-исполнительдолжен вынести распоряжение об воззвании взыскания или же о наложении ареста на

валютные способы , оказавшиеся на счетах должника в кредитной организации (в зависимости от объема задолженности по исполнительному производству и остатка валютных средств на счете).

Для начала, предоставленная модель станет содействовать в последующем поочередному развитию принципа равенства между кредиторами в законодательстве об исполнительном производстве. Во-2-х, это заключение соответствует принципу обороны прав взыскателей на стадии принудительного выполнения.

В заключении, главная неувязка не залоговых кредиторов по сопоставлению с залоговыми заключается в том, собственно что их запросы не имеют все шансы быть удовлетворены за счет заложенного имущества в связи с отсутствием механизма реализации такового права способности воззвания взыскания лишь только по исполнительному документу.

Литературы

Конституция Кыргызской Республики. принята референдумом (всенародным голо-сованием) 27 июня 2010 года (Введена в действие Законом КР от 27 июня 2010 года);

Закон КР О статусе судебных исполнителей и об исполнительном производстве от 28 января 2017 года № 15

Гайнуллин И. // Закон и право. – (2008) . Правовое регулирование вопросов реализации имущества в исполнительном производстве. Принятие новой редакции закона «Об исполнительном производстве» - № 5. -С. 35–37.

Гайнуллин И. // Закон и право. (2008). -. «Об исполнительном производстве».

Гайфутдинова Р.З.(2015) Актуальные проблемы оценки недвижимого имущества в исполнительном производстве № 4. – С. 44 – 47.

Геворков Г.Э. Закон и право. (2014) Конфискация имущества в Российской Федерации: допустимо ли включение в систему уголовных наказаний № 12. – С. 85 – 86.

Глухова М.Н. (13) Особенности мер принудительного исполнения по делам, возникающим из жилищных правоотношений - № 10. – С. 45 – 49.

Гуреев В.А., Гущин В.В. Исполнительное производство: учебник для вузов.

УДК 342.83 (540)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_157

THE PLACE OF WOMEN IN INDIAN SOCIETY AND SOME WOMEN'S MOVEMENTS IN INDIA

Dr. Jyotsna Bakshi, ICCR Expert, India

Abstract: *This article informed about the women's place in the Indian society, a short review for the women position from the Independence period of India, the raise of recognition and self-realization of the women in society are also analyzed, there were noted what achievements succeed the women in various field of vital activity overcoming illiteracy, poverty and lawlessness. The role and the place of the women in ancient Indian culture when they participated in all social and religious rituals as a devoted partner, as mindful mother, as an angel of family hearth and their significance in society as a scientist, as poetess and such a wise people is revealed. This article deals with definitely practical meanings as an additional material for deeply understanding real position of women in modern Indian society.*

Keywords: *society, Indian women, law and freedom, vital activity, gender politics.*

АЯЛДАРДЫН ИНДИЯ КООМУНДАГЫ ОРДУ ЖАНА ИНДИЯДАГЫ АЙРЫМ АЯЛДАР УЮМДАРЫ

Доктор Жойтсна Бакши,
Индиянын маданий байланыштар боюнча
Кеңешинин эксперти

Аннотация: *макалада индия коомундагы аялдын орду тууралуу сөз жүрөт, Индиянын көз карандысыздыкка өтүшү менен аялдардын жүрүм-турум жоболору боюнча кыскача обзор жасалат, коомдгу аялдардын өз алдынчалыгы жана аң-сезиминин өсүшүнө анализ жүргүзүлөт; түрдүү жашоо ишмердүүлүгүндөгү аялдардын кандай ийгиликтерге жетишкендиги белгиленет. Индиянын байыркы маданиятындагы аялдардын орду жана ролу өзгөчө көрсөтүлөт, анын бардык социалдык жана диний салт-санааларга катышканда камкор эне, үй-бүлөлүк, очоктун ардактуу сактоочу жубайы болору,окумуштуу катары, акын жана жөн гана даанышман катары коомдогу маанилүүлүгү ачыкталган. Бул иш азыркы заманбап Индиянын турмушунда аялдын ролун бир топ терең түшүнүүдө кошумча материал катары жана реалдуу турмушта белгилүү практикалык мааниге ээ.*

Ачкыч сөздөр*: коом, индия аялы, укук жана эркиндик, турмуш тиричилиги, гендердик саясат.*

МЕСТО ЖЕНЩИНЫ В ИНДИЙСКОМ ОБЩЕСТВЕ И НЕКОТОРЫЕ ЖЕНСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ИНДИИ

Доктор Джойтсна Бакши, эксперт индийского совета
по культурным связям, Индия

***Аннотация**: В статье речь идет о месте женщины в индийском обществе, делается краткий обзор положения женщины со времен обретения Индией независимости, проводится анализ роста сознания и самореализации женщин в обществе; отмечается каких успехов достигла женщина в различных сферах жизнедеятельности, преодолевая неграмотность, бедность и бесправие.Особо подчеркивается место и роль женщины в древней культуре Индии, когда она участвовала во всех обрядах социальных и религиозных обрядах, была почитаемой супругой, заботливой матерью, хранительницей семейного очага; раскрывается её значимость в обществе как ученых, поэтесс и просто мудрых людей. Данная работа имеет определенное практическое значение в качестве дополнительного материала для более глубокого понимания реального положения и роли женщины в современном индийском обществе.*

***Ключевые слова:** общество, индийская женщина, права и свободы, жизнедеятельность, гендерная политика.*

Introduction

Since the attainment of independence Indian women have made rapid progress. It is significant that India had a woman Prime Minister for 15 year. The name of Mrs. Indira Gandhi is well known in the whole of former Soviet space. Today the Chief Ministers of a number of important states in India are women. Even the Chief Minister of Delhi --the national capital-- is a woman, Mrs. Sheila Dixit. Other states with women as the Chief Ministers are Bihar, Rajasthan, Madhya Pradesh and Tamil Nadu. India has a long list of women achievers in all spheres of life –professors, doctors, lawyers, administrators, scientists, social workers and entrepreneurs. There are women mountaineers and women pilots. India has even given a woman cosmonaut to the world –Kalpana Chawla, who, unfortunately, lost her life in the accident of the US space shuttle 'Columbia'. Ever new areas and avenues are being explored by Indian women.

Independent India has made spectacular progress in all fields, still in the vast country of continental proportions; it has not been possible to totally and quickly eradicate poverty, backwardness and inequality, including that affecting a large number of women. Deeply rooted traditions and a conservative and traditional society have made the efforts for changing the role and status of women at the level of masses particularly difficult. However, the Indian society is on the move and is changing in keeping with the requirements of modern times.

Theoretically women have been put on a very high pedestal in Indian history and tradition. According to an ancient Sanskrit saying, *"Yatra naryastu pujyante ramante tatra devtah",* which means: "Where women are respected, gods live there". Goddesses of knowledge, wealth and power are worshipped in the female form. Gods are worshipped along with their female consorts. Women are traditionally regarded as the "better half" of men and take part in social and religious rituals along with their

husbands. In Rig Veda --the ancient most book of mankind-- there is a mention of women saints and poets and women scholars taking part in the scholarly discussions and women participating in the work of the "sabhas" or councils. The heroes in the ancient Indian epics of Ramayana and Mahabharata are referred to by their mothers' names. In ancient India, the veil or Purdah did not exist. However, the fact remains that in practice much was left to be desired when it came to the status of women in the society. In some small parts of India matriarchal societies still exist since ancient times. However, as settled agrarian society developed, the widely prevalent system in the country was largely patriarchal, as in most other societies. In the patriarchal system women gradually lost their freedom. Woman gradually came to be regarded as a property of the man. The kings and emperors owned 'harems' with many wives. The ideal of total loyalty of wife to the husband was elevated to extreme levels.

The middle ages saw the introduction of the 'purdah' or the veil. There was further deterioration in the status of women. It was not only in India but in fact, throughout recorded history, women the world over have been held to different standards than men. They have been consistently oppressed in nearly all aspects of life, from political to personal, public to private.

The 18th century India when the British colonialism spread its tentacles in India, the Indian society was a traditional society, where the woman's place was confined to home. The 19th century was marked by Indian renaissance and rebirth of Indian society, at the heart of which were innumerable social reform movements all over the country that were aimed at improving the condition of women. All these movements campaigned for spreading literacy among women, stopping child marriages and ill-treatment of widows.

The late 19th and the first half of the 20th century witnessed the unfolding of a unique mass movement in India for independence from the foreign yoke. The mainstream of Indian freedom struggle under the leadership of Mahatma Gandhi remained committed to non-violent mass struggle. A large number of women also participated in the mass struggle for independence and secured for themselves a place of equality and equal rights, subsequently enshrined in the constitution of independent India. The Indian National Congress, led by Gandhi, was one of the first political organizations to actively include women. In 1917, the congress demanded that women be able to vote on the same basis as men. Although the women were mobilized formally in the name of nationalism, it was this extensive political activity that became a catalyst for future self conscious women's movements in India.

Indian Constitution and Official State Policy and Programmes for the Welfare of Women

The legacy left by the British colonialism in India was appalling. According to the census of 1951, the rate of literacy in India was just 18.33 percent. Among the women the literacy rate was as low as 8.86 percent. The country, therefore, had a long way to cover in order to attain total literacy, including literacy among women.

The constitution of India gives equal rights to women in all spheres. Any discrimination in the name of religion, caste or gender, etc. is prohibited. One of the important objectives of the government policy is to work for the development of the women and children. The government runs programmes for the training and employment of women, especially the marginalized and poor women. Special incentives are given to women entrepreneurs. In the year 1993 the 73rd amendment was made in the Constitution whereby 33% percent seats were reserved in the village Panchayats (local self government bodies at the village level) for women. The basic idea is to empower women and give them a share in the decision-making. There is a move to provide 33% seats to women in the national Parliament and state legislatures. However, the bill has not been passed so far for lack of agreement among various political parties.

economic development of the women and ensure their greater participation in the political and socio-economic processes. However, official policy alone is not enough to bring about change on such a magnitude as is required in India.

Some Important Women's Movements in India: The 1970's saw the beginning of highly organized women's movements in India in various fields relating to the development and empowerment of women. India today has vibrant and very active women's movements in various parts of the country. A large number of women's organizations and NGOs are actively working in all parts of the country. There are women's universities and women's departments in many universities doing research about women's problems and working for their training and improving their situation.

- The "Chipko" movement: The name of the movement comes from a word "Chipko" meaning 'embrace': the villagers hug the trees, saving them from the axes of those who want to cut the

trees. The first Chipko action took place in the spirit of Mahatma Gandhi spontaneously in 1973 in Garhwal region in north-western Himalayas region with the objective of protecting the forests in the mountainous region. Its leaders and activists were primarily village women -- Bachni Devi and others. Subsequently, men also joined this movement. Over the next five years the movement spread to many districts of the Himalaya. The Chipko protests achieved a major victory in Himalayas when a 15 year ban was imposed on felling oftrees and in this way both the environment and the means of subsistence of the local communities were protected.

This movement became famous all over India and even abroad and since then has spread to other parts of the country as well.

- Beginning with 1971 in the western Indian state of Gujarat, the Self-employed Women's Association (SEWA) is working very successfully for improving the socio-economic condition of the poor self-employed women In 1974 SEWA established a separate bank for such women. It was the first bank of its kind in India. The bank is successfully working and owns today 100 million rupees as working capital.
- Women are also active in building peace among the conflicting ethnic communities in north-eastern part of India. In 1994 The North East Network (NEN) was created at the initiative of women for contributing to progress and the maintenance of ethnic peace in the region.

These are just a few examples. By way of ***conclusion*** it may be said that there is a wide-ranging, diverse and very active women's movement in India. The women's movements are making a valuable contribution to changing the profile of modern Indian woman and they are helping in the emergence of a modern India in step with the rest of the world.

List of Literature

Frauwallner E. (1984) History of Indian Philosophy. Vol. 1. The Philosophy of the Veda and of the Epic-the Buddha and the Jina-the Samkhya and the classical yogasystem / Erich Frauwallner ; introduction by Leo Gabriel ; transl. from the original German into English by V.M. Bedekar. – Delhi ; Varanasi ; Patna : Motilal Banarsidass,

Frauwallner E. (1984) History of Indian Philosophy. Vol. 2. The Nature-philosophical schools and the Vaisesika system. The system of the Jaina. The materialism / Erich Frauwallner ; transl. from the original German into English by V.M. Bedekar. – Delhi ; Varanasi ; Patna : Motilal Banarsidass,

Rai M. (2004) Hindu Rulers, Muslim Subjects : islam, rights and the history of Kashmir / M. Rai. – London : Hurst & Company,

Parel A.J. (2007) Gandhi's philosophy and the quest for harmony / A.J. Parel. – Cambridge : Cambridge Univ. Press.

УДК 347.64
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_162

ПРАВОВОЙ СТАТУС СУБЬЕКТОВ СЕМЕЙНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ ОПЕКА И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО НАД НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Маматсалим кызы Гульнара, магистрант
E-mail: abdalimovna81@mail.ru
Джунусова Динара Абдалимовна, к.ю.н., доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация. *В статье рассматривается институт опеки и попечительства, так как он является гарантом прав и свобод детей, оставшихся без родительской поддержки. Эта категория несовершеннолетних, в силу своего возраста и эмоционального состояния особенно остро нуждаются в защите своих интересов. Именно поэтому изучение законодательства и проблем его практической реализации в целях осуществления надлежащей заботы за несовершеннолетними и повышения качества работы органов в указанной сфере является значимым и актуальным в любой период времени.*

Опека и попечительство являются наиболее распространенной формой защиты интересов детей, оставшихся без попечения родителей. Это обусловлено наличием следующих причин: во-первых, широким содержанием понятия «утрата родительского попечения»; во-вторых, сохранением правоотношения ребенка с родителями; в-третьих, возможностью передачи ребенка на попечение другому лицу без согласия родителей. Указанные причины делают опеку (попечительство) гибким и доступным способом устройства ребенка в семью.

Ключевые слова: *опека, попечительство,семейно-правовые отношения, надзор, органы исполнительной власти, права и обязанности органов опеки и попечительства.*

ҮЙ-БҮЛӨЛҮК-УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИН КАМКОРДУГУ ЖАНА КАМСЫЗ КАМСЫЗДАРДЫН КАМКОРЧУЛУГУ САБАКТАРЫНЫН УКУКТУК АБАЛЫ

Маматсалим кызы Гульнара,Магистрант,
E-mail: abdalimovna81@mail.ru
Джунусова Динара Абдалимовна,
юридика илимдеринин кандидаты, доцент
E-mail: dinara81@inbox.ru
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада ата-энесинин камкордугусуз калган балдардын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиги болгондуктан, камкорчулук жана камкордук институту каралат. Жашы жете элек балдардын бул категориясы, алардын курагына жана*

эмоционалдык абалына байланыштуу, өзгөчө алардын кызыкчылыктарын коргоого муктаж. Ошондуктан, жашы жете электерге тийиштүү кам көрүү жана бул жаатттагы органдардын ишинин сапатын жогорулатуу максатында мыйзамдарды жана аны иш жүзүндө жүзөгө ашыруунун көйгөйлөрүн изилдөө ар дайым маанилүү жана актуалдуу.

Камкорчулук жана камкордук - бул ата-энесинин камкордугусуз калган балдардын кызыкчылыктарын коргоонун кеңири таралган түрү. Бул төмөнкү себептерге байланыштуу: биринчиден, "ата-эненин камкордугунан ажыроо" түшүнүгүнүн кеңири мазмуну; экинчиден, баланын ата-энеси менен болгон укуктук мамилесин сактоо; үчүнчүдөн, ата-энесинин макулдугусуз баланы башка адамдын кароосуна өткөрүп берүү мүмкүнчүлүгү. Ушул себептер камкорчулукту (камкорчулукту) баланы үй-бүлөгө жайгаштыруунун ийкемдүү жана жеткиликтүү жолун түзөт.

***Ачкыч сөздөр**: камкордукка алуу, камкорчулукка алуу, үй-бүлөлүк укуктук мамилелер, көзөмөлдөө, аткаруучу бийлик органдары, камкордукка алуу жана көзөмөлдөө.*

LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF FAMILY LEGAL RELATIONS GUARDIAN AND GUARDIANSHIP OF MINORS.

Mamatsalim kyzy Gulnara, master
E-mail: abdalimovna81@mail.ru
Zhunusova Dinara Abdaimovna,
Candidate of law., docent,
E-mail: dinara81@inbox.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

***Abstract**: The article examines the institution of guardianship and guardianship, as it is the guarantor of the rights and freedoms of children left without parental support. This category of minors, due to their age and emotional state, is especially in need of protection of their interests. That is why the study of legislation and the problems of its practical implementation in order to carry out proper care for minors and improve the quality of the work of bodies in this area is significant and relevant at any time.*

Guardianship and guardianship are the most common form of protecting the interests of children left without parental care. This is due to the following reasons: first, the broad content of the concept of "loss of parental care"; second, the preservation of the child's legal relationship with the parents; third, the possibility of transferring the child to the care of another person without parental consent. These reasons make guardianship (guardianship) a flexible and affordable way of placing a child in a family.

***Keywords**: guardianship, guardianship, family law relations, supervision, executive authorities, rights and obligations of guardianship and guardianship authorities.*

Введение

Актуальность исследования. Институт опеки и попечительства является гарантом прав и свобод детей, оставшихся без родительской поддержки. Эта категория несовершеннолетних, в силу своего возраста и эмоционального состояния особенно остро нуждаются в защите своих интересов. Именно поэтому изучение

законодательства и проблем его практической реализации в целях осуществления надлежащей заботы за несовершеннолетними и повышения качества работы органов в указанной сфере является значимым и актуальным в любой период времени.

Система органов опеки и попечительства в последние десятилетия подверглось многократным переменам.

Этим образом, деятельное законодательство допускает конкретную вариативность при закреплении ответственности за воплощение функций по опеке и попечительству за что или же другим муниципальным органом в зависимости от региональных индивидуальностей. В прочем имевшее пространство до этого, сложившееся в направление десятков лет предметное рассредотачивание управленческих обязательств в сфере опеки и попечительства в целом сохранилось. Органами опеки и попечительства в отношении не достигших совершеннолетия в большинстве случаев считаются органы исполнительной власти в сфере образования,а в отношении людей , в отношении опеки или же попечительства поставлены задачи, органы здравоохранения и общественной защиты.

Основными функциями органов опеки и попечительства являются:

1) выявление и учет людей, нуждающихся в установлении над ними опеки и попечительства;

2) учет ребят, оставшихся без попечения родителей;

3) осуществление дальнейшего контроля за критериями содержания, воспитанияиобразованиядетей;

5) освобождение и отстранение родителей и попечителей от выполнения ими обязательств.

Этот орган исполнительной власти субъекта КР имеет огромную значимость, и воздействие для категорий лиц, нуждающихся в обороне.(Александров И.Ф.,2013).

Как и всякий орган исполнительной власти, органы опеки и попечительства имеют собственные цели и задачи , они наделены законодателем конкретными возможностями, поставленных и регламентированных законами КР.

К задачам органов опеки и попечительства законодатель относит:

1) защиту прав и легитимных интересов людей, нуждающихся в установлении над ними опеки или же попечительства, и людей, оказавшихся под опекой

2) контроль за работой родителей и попечителей, а еще организаций, в которые размещены недееспособные или же не всецело дееспособные граждане;

3) контроль за сохранностью имущества и управлением имуществом людей,

оказавшихся под опекой или же попечительством или размещенных под наблюдение в образовательные организации, мед организации, организации, оказывающие общественные предложения, или же другие организации, в количестве для детей- сирот и ребят, оставшихся без попечения родителей; другие задачи в соответствии с законами и законами субъектов КР. (Алиева З.З,2017).

Методы и материалы исследования

Основными функциями органов опеки и попечительства считаются :
1) выявление лиц, нуждающихся в установлении над ними опеки и попечительства,ведение их учета;
2) обеспечение подходящих критерий для жизни и воспитания ребят, нуждающихся в обороне, оборона их прав и интересов, воплощение контроля за содержанием, воспитанием и образованием детей;
3)профилактика общественного сиротства;
4) защита собственных и имущественных прав и интересов взрослых лиц, общепризнанных недееспособными или же ограниченно дееспособными, и дееспособных взрослых лиц, которые по состоянию самочувствия не имеют все шансы воплотить в жизнь собственные права и выполнять обязанности. Проделанный тест регионального законодательства, регулирующего компанию системы органов опеки и попечительства, вправе воплотить в жизнь функции по опеке и попечительству в отношении другой категории лиц.(Алиева З.З,2017).

При данном совокупным для всех региональных законов стало надлежащееразграничениевозможностей:
- органами, уполномоченными воплотить в жизнь опеку и попечительство над несовершеннолетними, считаются городские органы управления образованием;
- органами, уполномоченными воплотить в жизнь опеку и попечительство над недееспособными и ограниченно дееспособными лицами, считаются городские органы управления здравоохранением;
Передав органам районного самоуправления отдельные муниципальные возможности, органы гос власти субъектов КР воплотят в жизнь контроль за их исполнением. Как правило, законодательством субъектов КР уточняется контролирующий орган и его возможности в рассматриваемой сфере. Органы опеки и попечительства вступают во взаимодействие с другими органами исполнительной власти, органами местного самоуправления и другими правовыми структурами (Арзуманян А.В,2014). Вопрос о штатской правосубъектности органов опеки и попечительства, как и

муниципальных органов в целом, дает огромную сложность, и, что не наименее, уже на протяжении ряда лет вызывает самый актуальный научный внимание.

В правоприменительной практике и цивилистической теории общепризнано, что штатской правосубъектностью в КР владеют физические лица, юридические лица,городские образования.
С другой стороны, органы страны, каковыми считаются и органы опеки и попечительства, не имеют все шансы владеть личного внимания, потому что срабатывают в заинтересованностях и от имени общественных образований.
Результаты и обсуждения

Данная противоречивая обстановка порождает обсуждение вопроса в теории в законодательстве и правоприменительной практике придать данным органам статус юридического лица,
а значит,правосубъектностью. Сам по для себя прецедент недоступности у органа публично-правового образования статуса юридического лица ещё не постановляет его роли в гражданско-правовых отношениях. В связи с данным заслуживает интереса вопрос об особенной, исключительной правоспособности этих органов, который по существу лишь только начали разрабатываться внауке.Данные органы владеют правоспособностью другого семейства
Родители и попечители как субъекты правоотношения опеки и попечительства.В законодательстве поставлены конкретные запросы к лицам, назначаемым родителями или же попечителями. Закон запрещает быть родителями (попечителями) по основанию неспособности следующим лицам :
а) не достигшим совершеннолетия;
б)недееспособным;
в)лицам,лишеннымродительских прав;
г) лицам, страдающим алкоголизмом или же наркоманией;
д) лицам, раньше отстраненным от выполнения обязательств родителей или жепопечителей;
Жизнь всякого из нареченных противопоказаний к предназначению как родителем, например и попечителем в объяснениях не нуждается, потому что речь идет об жизненных обстоятельствах, не лишь только затрудняющих семейное образование , но и делающих его невыполнимым . В случае если не достигший совершеннолетия живут одной семьей, органы опеки и попечительства не вправе наделять прямыми обязанностями по воспитанию.
Этим образом, лицо страдающее психологическим расстройством, в случае если он не лишен в установленном порядке дееспособности, имеет

возможность быть родителем (попечителем) недееспособного (ограниченного в дееспособности) гражданина.
В то же время психологические расстройства имеют все шансы не соблюдать общественное функционирование личности, целенаправленность поведения, дееспособность к принятию осмысленных заключений, в итоге чего поведение на психическом уровне болезненного родителя, не признанного недееспособным, имеет возможность представлять угроза как для жизни и физиологического самочувствия подопеченного, например и для его имущественных интересов.
В случае, когда на роль родителя претендует личность, имеющее психическое расстройство, нужно улаживать вопрос о способности воплощения опеки над недееспособным лицом персонально, с ролью специалиста-психиатра.

Выводы

В заключении считается важным как минимальное количество дать право мед организациям давать сведения о психологическом самочувствие людей по запросам органов опеки и попечительства; а органам опеки и попечительства, с учетом сведений о психологическом самочувствие кандидатов в родители (попечители), предоставленных по их запросам, дать право направленности этих людей на психиатрическое врачебное освидетельствование. Отказ людей от прохождения такового освидетельствования нужно подключить в список причин для отказа в предназначении кандидата родителем
Вправду, в случае если родителем над ребенком из мусульманской, к примеру, семьи назначен духовно и на физическом уровне здоровый гражданин, исповедующий иную вероисповедание или же в общем не исповедующий практически никакой, не понимающий родного языка ребенка, культуры и традиций его народа, то права ребенка станут нарушены. Нравственный климат в семье родителя (попечителя) оказывает очень значительное воздействие на обстоятельства жизни подопеченного лица.
В реальное время родители (попечители) получают льготы, поставленные для ребят, остальных без попечения опекунов, оказавшихся в детских учреждениях. При усыновлении ребенка вся внимание о нем полностью возлагается на усыновителя.
В случае если родитель (попечитель) все же отважился на усыновление подопеченного, означает что между ними возникли отношения и родитель (попечитель) дорлжен придать правовой нрав данным отношениям, сберечь их и впоследствии заслуги ребенком18-ти лет.
При заключении органом опеки и попечительства вопроса о предназначении лица родителем или же попечителем ребенка обязаны предусматретьусловия:

а) способность лица к выполнению обязательств родителя (попечителя);
б)его личностные и нравственные качества;
в) отношения между ним и ребенком, нуждающимся в опеке или же попечительстве;
г) отношение к ребенку членов семьи родителя (попечителя);

Литературы

Конституция Кыргызской Республики.Принята референдумом (всенародным голо-сованием)27 июня 2010 года (Введена в действие Законом КР от 27 июня 2010 года);

Семейный кодекс КР от 30 августа 2003 года № 201

Александров И.Ф. // Юрист. (2013.) Проблемы правового регулирования устройства в семью детей, оставшихся без попечения родителей, в современных условиях. №3.- С.15-17.

Алиева З.З. М.(2007) Процессуальные особенности рассмотрения дел об усыновлении детей российскими гражданами. 23 с.

Аргунова Ю.Н.(2008) Опека над недееспособными: законодательные новеллы. //Независимый психиатрический журнал. №2.- С.14-16.

Арзуманян А.В.(2014) Проблемы реализации прав детей лишенных родительского попечения. // Юрист. № 10. – С.22-24.

Банников И.А(2007) Юридическая природа договора о передаче ребенка в приемную семью в КР. // Социальное и пенсионное право. №4.- С.24-27.

УДК: 340.6 (575.2)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_169

СОТТУК ЭКСПЕРТИЗАНЫ ДАЙЫНДООНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Нарбаев Омар Баргыбаевич улук окутуучу
E- mail: onarbaev59@mail.ru
Арстанбаева Гулизат Курманбековна окутуучу
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада соттук экспертизанын түшүнүгү жана соттук экспертизаны дайындоонун жана жүргүзүүнүн көйгөйлөрү каралган. Автор тарабынан соттук экспертизаны дайындоонун жана жүргүзүүнүн көйгөйлөрү анализделип, Кыргыз Республикасынын Жазык-процессуалдык кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталган.*

Ачкыч сөздөр: *соттук экспертиза, соттук экспертизаны дайындоо, соттук экспертизаны дайындоонун көйгөйлөрү.*

ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Нарбаев Омар Баргыбаевич старший преподаватель
E- mail: onarbaev59@mail.ru
Арстанбаева Гулизат Курманбековна преподаватель
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Ошский государственый университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье рассматриваются понятие и проблемы назначения и проведения судебной экспертизы . Проанализированы автором и проблемы назначения и проведения судебной экспертизы, предлагается внести изменения в Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики.*

Ключевые слова: *судебная-экспертиза, назначение судебной экспертизы, проблемы назначения судебной экспертизы.*

PROBLEMS OF APPOINTING JUDICIAL EXPERTISE

Narbaev Omar Bargybaevich senior lecturer
E- mail: onarbaev59@ mail.ru
Arstanbaeva Gulizat Kurmanbekovna lecturer
E- mail: g.arstanbaeva@mail.ru
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The article discusses the concept and problems of the appointment and conduct of a forensic examination. The author analyzes the problem of appointing and conducting a judicial examination. It proposed to amend the Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic.*

Keywords: *forensic examination, appointment of forensic examination, problems of appointment of forensic examination*

Киришүү

Кыргыз Республикасындагы соттук-эксперттик иш жөнүндө мыйзамдары Кыргыз Республикасынын Конституциясына негизденет жана Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик, Жарандык-процесстик кодекстеринен, Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодексинен, соттук-эксперттик иш жөнүндө мыйзамына жана соттук экспертизаларды уюштурууну, дайындоону жана жүргүзүүнү регламенттөөчү башка ченемдик укуктук актылардан, ошондой эле Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерден турат**.**

Экспертиза «expertus» латын сөзүнөн алынган тажрыйбалуу дегенди билдирет. Кыргыз Республикасынын Соттук-эксперттик иш жөнүндө мыйзамынын 2-беренесине ылайык: соттук экспертиза - жазык, жарандык жана жоруктар боюнча далилдөөгө жаткан жагдайларды белгилөө максатында эксперттин алдына коюлган илим, техника, искусство же өнөрчүлүк жаатында атайын билимдерди талап кылган маселелер боюнча эксперт тарабынан изилдөөлөрдү жүргүзүүнү жана корутунду берүүнү камтыган процесстик аракет.

Соттук экспертиза кылмыш-жаза укуктук багыттагы криминалистика, жазык процесси илимдеринин жалпы теориясына кирет. Ар бири ар түрдүү аспектилер профилдер аркылуу жүзөгө ашырылат. Жалпы теорияда алардын ичинен процесстик экспертиза жана тергөө соттук экспертизалары негизги болуп саналат (Зинин жана Майлис, 2002). Бул аныктамалар соттук экспертизанын Кыргыз Республикасынын Соттук-эксперттик иш жөнүндө мыйзамында илим, техника, искусство же өнөрчүлүк жаатында атайын билимдерди талап кылган соттун, тергөөчүнүн, алдын ала текшерүү органда рынын, прокурордун конкреттүү ишти далилдөөгө багытталган процесстик аракеттер деген түшүнүк берүүсү соттук экспертиза бир гана жазык тармагында эмес, жарандык, административдик сот өндүрүшүнө тиешелүү экендигин белгилейт.

Юридикалык адабияттарда соттук-экспертиза боюнча түрдүү көз караштар бар. Мисалы Е.Р. Россинскийдин көз карашы боюнча соттук экспертизанын манызы-«эксперттин тергөөчүнүн, соттун, алдын ала текшерүү

органынын процессти жүзөгө ашырган тараптардын маселе боюнча берген тапшырмасына ылайык, процесстик ишти туура чечүүдө маанилүү, фактыларды аныктоо максатындагы ар түрдүү документтер, тиешелүү материалдык обөектилерди (буюм далилдери) анализдөө процесси»

Ал эми криминалистикадан мисалы, С. Волчецкий «соттук экспертиза тергөө аракети деп эсептелбейт» - деген көз карашын билдирет (Официальный сайт Минюст Кыргызстан, 2021).

Жыйынтыктап айтканда, соттук экспертиза – бул тараптардын дайындоо өтүнүчү менен эксперттердин кылмыш иши боюнча коюлган суроолорго изилдөө иштерин жүргүзүү, корутунду берүү үчүн жүргүзүлгөн процессуалдык аракеттердин жыйындысы.

Жазык-сот өндүрүшүндө экспертизаны белгилөөнүн жана аны жүргүзүүнүн милдеттүүлүгү, соттук экспертти процесске тартуу далилдердин базасын аныктоодо, кылмышты туура квалификациялоодо, акыркы өкүмдү адилеттүү кабыл алуудагы негизги ролу маанилүү. Сот өндүрүшү боюнча далил базаларын тастыктоодо, кылмыш иштерин териштирүүдө соттук экспертизанын жана эксперттин корутундусунун зарылдыгына шартталган.

Жазык иштерин жана кылмыштын бетин ачуу, изилдөө процессинде кылмыш иши боюнча далилдөө процедурасын соттук экспертизасыз жүргүзүү жазык ишин обөективдүү баалоодо кыйынчылыкты жаратат. Кыргыз Республикасындагы соттук-экспертиза жаатындагы көйгөй укук коргоо органдары соттук-экспертизаны кылмыш ишин козгоо стадиясына чейин эффективдүү пайдаланбагандыгы, көпчүлүк учурда кылмыш иши козголгондон кийин дайындашат жана бул кылмыштын бетин ачуунун санынын төмөндүгүнө түрткү болот. Сот тарабынан тергөөчүлөрдүн сапатсыз, тергөө өндүрүшүндөгү далилдер жетишсиздигинен пайда болгон боштуктардын себебинен бир нече кылмыш иштери тергөө органдарына кайрадан кароого кайтарылат же сот тарабынан объективдүү эмес жана адилетсиз өкүм чыгарылуу коркунучун пайда кылат.

Практикада Кыргызстандагы коомго коркунучтуу кылмышкерлердин жарандарга, коомдук коопсуздукка, мамлекетке зыян келтирген кылмыштарынын толук бети ачылбастан, жазасыз калып жаткандыгы мамлекеттеги соттук экспертизанын ишмердүүлүгү, соттук экспертизанын жүргүзүү жана дайындоо процедурасын актуалдуу укуктук институт, аспект катары кароонун зарылдыгын белгилейт. Мисалы, 2014-жылы 27-мартта WBKF профессионалдык кикбоксинг боюнча чемпиону, ВАКО версиясы боюнча дүйнөнүн эки жолку чемпиону, Евразия чемпиону болгон Кыргызстандык кикбоксер Руслан Абасов өз автоунаасында жарылуудан каза болгон. Бул

кылмыш иши боюнча ошол убактагы юридикалык күчкө ээ болгон КР КЖК 97-беренеси боюнча кылмыш иши козголуп шектүү катары ОсОО "Интел-Линкс" экс-директору, жеке ишкер Дмитрий Цойт кармалган жана жарылуучу зат айдоочунун отургучунун астына коюлгандыгы белгилүү болгон. Д. Цой 2009-жылы Ысык-Көл областынын жашоочусун өлтүрүүгө жасалган аракети үчүн жоопкерчиликке тартылган. Кикбоксер Руслан Абасовдун өлүмүнө Дмитрий Цойдун байланышы, тиешелүү далилдер толук тастыкталбай, кылмыш иши аягына чыкпай калган.

Кыргыз Республикасынын соттук-экспертизанын ишмердүүлүгүн жөнгө салган мыйзамдарга ылайык жазык иштери боюнча экспертизаны дайындоо жана жүргүзүү иштери алдын ала тергөө стадиясында (сотко чейинки өндүрүш) жана соттук териштирүү учурунда биринчи инстанцияда, апелляциялык жана кассациялык тартипте жүзөгө ашырылат.

КР ЖПК 171-беренесинин 2 бөлүмүндө жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш боюнча төмөнкүлөрдү аныктоо зарыл болсо, соттук экспертизаны дайындоо жана жүргүзүү милдеттүүлүгү каралган:

1) өлүмдүн себеби;

2) ден соолукка келтирилген зыяндын мүнөзү жана деңгээли;

3) эгерде шектүүнүн, айыпталуучунун акыл-эси жайында экендиги же жазык сот өндүрүшүндө өзүнүн укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргоого жөндөмдүүлүгү шек туудурса, анын психикалык же дене боюнун абалы;

4) эгерде жабырлануучунун, күбөнүн жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш үчүн мааниге ээ болгон жагдайларды туура кабылдоо жана көрсөтмө берүү жөндөмдүүлүгүнөн шектенүү келип чыкса, анын психикалык же дене боюнун абалы;

5) эгерде бул жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш үчүн мааниге ээ болсо, ал эми анын курагын ырастоочу документтер жок болсо же шек жаратса, шектүүнүн, айыпталуучунун, жабырлануучунун курагы;

6) башка далилдер менен аныктоо белгилениши мүмкүн болбогон башка жагдайлар.

3. Медициналык же психиатриялык экспертиза жүргүзүү үчүн мажбурлап тартуу тергөө судьясынын токтому боюнча жүргүзүлөт.

4. Зарыл болгон учурда КР ЖПК 99-беренесинин 6-бөлүгүнө жана 116-беренесинин 6-бөлүгүнө ылайык, шектүүнүн же айыпталуучунун соттук-медициналык экспертизасы мамлекеттик эксперттер сыяктуу эле мамлекеттик эмес эксперттик уюмдар тарабынан да жүргүзүлүшү мүмкүн.

Кыргыз Республикасындагы соттук-экспертизаны дайындоо процессиндеги укуктук көйгөйлөрдү чечүү үчүн КР ЖПК 171-беренесинин 2 бөлүмүндө каралган нормаларга өзгөртүү, толуктоолорду киргизүү зарыл жана ал төмөнкүдөй тексттен түзүлүшү сунушталат:

171-берене

2. Эгерде жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш боюнча төмөнкүлөрдү аныктоо зарыл болсо, соттук экспертизаны *кылмыш ишин козгоо стадиясына чейин* дайындоо жана жүргүзүү милдеттүүлүгү каралган:

1) өлүмдүн себеби;

2) ден соолукка келтирилген зыяндын мүнөзү жана деңгээли;

3) эгерде шектүүнүн, айыпталуучунун акыл-эси жайында экендиги же жазык сот өндүрүшүндө өзүнүн укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргоого жөндөмдүүлүгү шек туудурса, анын психикалык же дене боюнун абалы;

4) эгерде жабырлануучунун, күбөнүн жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш үчүн мааниге ээ болгон жагдайларды туура кабылдоо жана көрсөтмө берүү жөндөмдүүлүгүнөн шектенүү келип чыкса, анын психикалык же дене боюнун абалы;

5) эгерде бул жазык иши жана (же) жоруктар жөнүндө иш үчүн мааниге ээ болсо, ал эми анын курагын ырастоочу документтер жок болсо же шек жаратса, шектүүнүн, айыпталуучунун, жабырлануучунун курагы;

6) башка далилдер менен аныктелиши мүмкүн болбогон башка жагдайлар.

3. Медициналык же психиатриялык экспертиза жүргүзүү үчүн мажбурлап тартуу тергөө судьясынын токтому боюнча жүргүзүлөт.

4. Зарыл болгон учурда КР ЖПК 99-беренесинин 6-бөлүгүнө жана 116-беренесинин 6-бөлүгүнө ылайык, шектүүнүн же айыпталуучунун соттук-медициналык экспертизасы мамлекеттик эксперттер сыяктуу эле мамлекеттик эмес эксперттик уюмдар тарабынан да жүргүзүлүшү мүмкүн.

Соттук экспертизаны кылмыш ишин козгоо стадиясына чейин дайындоо жана жүргүзүү буюм далилдеринин бузулуу, далилдик маанисинин азайуу, өндүрүштүк мөөнөтүнүн өтүү коркунучунун пайда болушунун алдын алат. Кылмыш ишинин бетин ачуу, тергөө, изилдөөдө олуттуу негиздер жана жагдайларды эске алуу менен соттук экспертизаны кылмыш ишин козгоого чейин жүргүзүү туура чечим. Бул сунушту учурда практикада жүзөгө ашырылбастан идея абалында калтырбоо керек.

Адабияттар:

Виницкий Л.В., Мельник С.Л. (2011). О судебной экспертизе по уголовным делам. Российская юстиция. № 4. 27-29.

Драганов Б.Х., Кузнецов А.В., Рудопашта С.П. (1990). Теплотехника. Применение теплоты в сельском хозяйстве. М.: Агропромиздат. 459.

Дьяконова О.Г. (2009). К вопросу о возможности производства судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела. Уголовное судопроизводство. № 1. 9-11.

Зинин А.М., Майлис Н.П. (2002). Судебная экспертиза: учебник. М.: Право и закон; Юрайт-Издат.

Официальный сайт Минюст Кыргызстан. (2021). www.minjust.ru.gov/kg

УДК: 342.565.2 (292.53)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_175

ПОРЯДОК ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНОВ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЮСТИЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Орозали кызы Нуриза
E-mail: nuriza1202@gmail.com
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Конституционная юстиция в государствах Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан) функционирует два десятилетия как государственно-правовой институт, базирующийся на универсальных научно-теоретических принципах и правоприменительной практике и вырабатывающий эксклюзивные положения с учетом местных условий и традиций. В ее задачу входит создание условий главенства и непосредственного функционирования конституции, обеспечение свобод и прав индивидуума. Анализ органов конституционной юстиции в государствах Центральной Азии дает основание заключить, что в сегодняшней ситуации конституционная юстиция в исследуемых странах порой недостаточно эффективна и действенна.*

Ключевые слова: *Государство, конституционное правосудие, конституция, суд, Верховный суд, свобода, закон, право.*

БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН КОНСТИТУЦИЯЛЫК ЮСТИЦИЯ ОРГАНДАРЫН ТҮЗҮҮНҮН ТАРТИБИ

Орозали кызы Нуриза
E-mail: nuriza1202@gmail.com
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Борбордук Азия мамлекеттериндеги (Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Өзбекстан) конституциялык сот адилеттиги жыйырма жылдан бери жалпы илимий-теориялык принциптерге жана укук колдонуу практикасына таянган жана жергиликтүү шарттарды эске алуу менен өзгөчө жоболорду иштеп чыккан мамлекеттик-укуктук институт катары иштеп келе жатат. Анын милдети - конституциянын үстөмдүгүн жана түздөн-түз иштеши үчүн шарттарды түзүү, адамдын эркиндиктери менен укуктарын камсыз кылуу. Борбордук Азия мамлекеттериндеги конституциялык сот адилеттигинин талдоосу учурдагы кырдаалда изилденип жаткан өлкөлөрдө конституциялык сот адилеттиги кээде жетишсиз натыйжалуу деген жыйынтык чыгарууга негиз берет.*

Ачкыч сөздөр: *Мамлекет, конституциялык юстиция, конституция, сот, Жогорку сот, эркиндик, мыйзам, укук.*

PROCEDURE FOR FORMING THE BODIES OF CONSTITUTIONAL JUSTICE OF THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

Orozali kyzy Nuriza
E-mail: nuriza1202@gmail.com
Osh State University,
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Constitutional justice in the states of Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan) has been functioning for two decades as a state and legal institution based on universal scientific and theoretical principles and law enforcement practice and developing exclusive provisions taking into account local conditions and traditions. Its task is to create conditions for the supremacy and direct functioning of the constitution, to ensure the freedoms and rights of the individual. An analysis of the constitutional justice bodies in the Central Asian states gives grounds to conclude that in the current situation, constitutional justice in the studied countries is sometimes insufficiently effective and efficient.*

Keywords: *state, constitutional law, constitution, court, Supreme Court, freedom, law, the rights.*

Введение

Определение «порядок формирования конституционного суда» охватывает органы, участвующие в формировании суда, последовательность их действий (процедура), требования, которым должны отвечать кандидаты на должности судей конституционного суда, сроки представления кандидатур и др. Обычно эти вопросы урегулированы в конституциях и в законах о конституционных судах. Формирование конституционных судов проводится вне всеобщих выборов, поскольку иначе орган конституционного контроля станет конкурировать **с** парламентом как с прямым выразителем воли народа (Evloev, 2020).

В большинстве стран Центральной Азии органы конституционной юстиции по своему численному составу невелики, практически во всех странах региона, где имеются такие специализированные органы, **по семь** судей (членов): Казахстан, Таджикистан и Узбекистан.

В Кыргызстане - Конституционная палата состоит из 11 судей. Причем в результате последней конституционной реформы 2010 года состав органа конституционной юстиции был увеличен. Это было аргументировано как усложнением задач, стоящих перед Конституционной палатой в современный период, так и, на наш взгляд, стремлением обеспечить посредством назначения новых судей в составе суда баланс в соотношении представителей различных профессий, убеждений и мировоззрений.

В последнее время в законодательстве стран Центральной Азии наблюдается корректировка численного состава органов конституционной юстиции: как уже было отмечено, в Кыргызстане произошло увеличение численного состава до 11 судей, ранее Конституционный суд Кыргызстана

состоял из 9 судей; в Казахстане прежний Конституционный суд имел в своем составе 11 человек, а сейчас в Конституционном совете 7 членов; только Узбекистан пошел ио пути уменьшения численного состава главного органа конституционного контроля, снизив количество с 11 до 7 судей.

В ряде государств Центральной Азии судьи конституционного суда назначаются или избираются на определенный срок. Так, в Узбекистане, в ст. 3 закона о конституционном суде республики о сроке полномочий конституционного суда в первом абзаце указано: «В соответствии со статьей 107 Конституции Республики Узбекистан Конституционный суд избирается сроком на пять лет»; в Таджикистане конституционный закон о Конституционном суде Республики Таджикистан в ст. 5 о сроке полномочий судей Конституционного суда Республики Таджикистан установлено, что судьи Конституционного суда Республики Таджикистан избираются сроком на 10 лет. В этой статье законодатель делает также оговорку: если срок полномочий судьи Конституционного суда Республики Таджикистан истекает в период рассмотрения дела с его участием, то его полномочия сохраняются до окончательного рассмотрения этого дела.»

В соответствии со ст. 5 конституционного закона Республики Казахстан от 29 декабря 1995 года № 2737 «О Конституционном Совете Республики Казахстан» полномочия членов конституционного совета Казахстана длятся шесть лет. Но это не значит, что через каждые 6 лет состав совета меняется полностью. Конституция закрепила преемственность, записав, что половина членов совета обновляется каждые три года.

В Кыргызстане полномочия судьи Конституционной палаты не ограничены определенным сроком. Судьи избираются на неопределенный срок, однако установлен предельный срок пребывания в должности судьи конституционного суда - семьдесят лет. Члены Конституционного совета Казахстана могут занимать свою должность до достижения возраста 60 лет, а в исключительных случаях - до 65 лет, за исключением экс-президентов Республики Казахстан.

В таких государствах, как Узбекистан, Таджикистан отсутствует норма права о предельном возврате для судьи конституционного суда (Беньяминова, 2018).

В законодательстве государств Центральной Азии вообще не установлено какое-либо ограничение для занятия должности судьи либо члена конституционного совета на последующие сроки - в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Узбекистане.

Порядок формирования конституционных судов стран Центральной Азии непосредственно связан с правовой природой органов конституционной юстиции. Интерес к исследуемому вопросу вполне закономерен, поскольку в отношении порядка формирования органов конституционного правосудия наблюдается значительная дифференциация в законодательстве зарубежных

государств. В связи с этим возникает закономерный вопрос: каковы же тенденции формирования конституционных судов в странах Центральной Азии?

В формировании органов конституционной юстиции стран Центральной Азии участвует несколько ветвей власти, которые представлены соответствующими государственными органами или должностными лицами. Однако формы такого участия различны.

В ряде государств Центральной Азии судьи конституционного суда назначаются или избираются парламентом по представлению президента (Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан). Однако эта процедура происходит по-разному в однопалатных и в двухпалатных парламентах.

В частности, хотелось бы обозначить особенности формирования конституционных судов в странах ЦА с двухпалатным парламентом (в Казахстане, Таджикистане и Узбекистане).

В соответствии со ст. 71 конституции Республики Казахстан, принятой 30 августа 1995 года, ст. 3 конституционного закона Республики Казахстан от 29 декабря 1995 года № 2737 «О Конституционном Совете Республики Казахстан» в настоящее время в состав Конституционного Совета входит 7 человек: председатель и 6 членов. Председатель и два члена совета назначаются Президентом республики, два - Председателем Сената (верхней палаты парламента республики) и два - Председателем Мажилиса (нижней палаты парламента). Экс-президенты республики будут являться ex officio - пожизненными членами Конституционного совета. Каждые три года половина членов Конституционного совета обновляется. Не могут занимать должность председателя и члена Конституционного совета депутаты, предприниматели, лица, входящие в состав руководящего органа или наблюдательного совета коммерческой организации, представители иных оплачиваемых должностей, кроме тех, кто занимается преподавательской, научной или иной творческой деятельностью.

Конституция Республики Таджикистан (ст. 89) устанавливает, что конституционный суд Республики Таджикистан состоит из 7 человек, один их которых является представителем Горно-Бадахшанской автономной области. Конституционный закон от 3 ноября 1995 г. № 84 «О Конституционном Суде Республики Таджикистан» (ст. 4) уточняет состав конституционного суда Республики Таджикистан - это 5 судей, председатель и заместитель председателя Конституционного суда Республики Таджикистан.

В Республике Узбекистан избрание Конституционного суда Республики Узбекистан по представлению Президента Республики Узбекистан относится к исключительным полномочиям Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан - верхней палаты (п.2 ст.80 Конституции Республики Узбекистан). А Президент Республики Узбекистан представляет Сенату Олий Мажлиса Республики Узбекистан кандидатуры на должности председателя и судей Конституционного суда (п.13 ст.93 Конституции Республики Узбекистан).

Также порядок формирования Конституционного суда Узбекистана закреплен в ст. 2 закона от 30 августа 1995 г. № 103-1 «О Конституционном Суде Республики Узбекистан»: каждый судья Конституционного суда избирается в индивидуальном порядке. Избранным считается лицо, получившее большинство голосов от общего числа членов Сената Олий Мажлиса. Кроме того, в Узбекистане президент, ушедший в отставку по истечении срока своих полномочий, согласно ст. 97 Конституции Республики Узбекистан занимает пожизненно должность члена Конституционного суда Республики Узбекистан.

В Таджикистане и Узбекистане инициировать предложения о кандидатуре судьи конституционного суда могут и органы государственной власти автономных образований, так как представители Горно-Бадахшанской автономной области и Республики Каракалпакстан соответственно назначаются в состав конституционного суда каждого из названных государств.

В Казахстане председатель Конституционного совета назначается Президентом. В Таджикистане и в Узбекистане председатели Конституционных судов избираются верхней палатой парламента по представлению Президента государства. Из числа судей Конституционных судов самими судьями избирается председатель Конституционной палаты Верховного Суда Кыргызской Республики. В данном случае, надо отдать должное идеологам и законодателям Кыргызстана в создании ими эффективной системы обеспечения единства и равенства правового статуса судей, беспристрастности и независимости как самих судей, так и органа конституционного контроля в целом. Дело в том, что руководство Конституционной палаты в Кыргызстане не только избирается демократическим путем по принципу «лучший среди равных», но и ротационным методом председатель и заместитель председателя меняются

каждые три года. В ст. 6 в плане порядка избрания председателя, заместителя председателя и судьи-секретаря Конституционной палаты Кыргызской Республики заложен следующий алгоритм: «1. Собрание судей Конституционной палаты избирает из своего состава председателя, заместителя председателя и судью-секретаря сроком на три года. Один и тот же судья не может быть избран председателем, заместителем председателя Конституционной палаты два срока подряд. 2. Собрание судей Конституционной палаты считается правомочным при участии в нем не менее двух третей от общего состава судей Конституционной палаты. Собрание судей Конституционной палаты по избранию председателя, заместителя председателя, судьи-секретаря проводится под

председательством старейшего судьи Конституционной палаты. Кандидаты на должность председателя, заместителя председателя и судьи-секретаря Конституционной палаты могут выдвигаться судьями Конституционной палаты либо путем самовыдвижения. 3. Председатель,

заместитель председателя и судья-секретарь Конституционной палаты избираются тайным голосованием. Порядок проведения голосования определяется регламентом Конституционной палаты. Председатель, заместитель председателя и судья-секретарь Конституционной палаты считаются избранными, если за них проголосовало большинство от общего состава судей Конституционной палаты.» (Дерхо, 2020).

В соответствии с новыми требованиями законодательства, решение о кандидатурах на должность судей Конституционной палаты Президент принимает не самостоятельно, как раньше, а с подачи нового органа - Совета по отбору судей, который вначале проводит самостоятельный тщательный отбор, используя разработанную специальную методику. Но этим процесс избрания судей Конституционной палаты не ограничивается. После президентского «сита», (а он вправе отклонить те или иные кандидатуры, предложенные Советом по отбору, своим мотивированным решением) в процесс отбора подключается парламент страны, где уже народоизбранники голосуют «за» или «против» той или иной кандидатуры.

Необходимо отметить, что Кыргызстан первым в СНГ ввел институт, который занимается отбором судей на все уровни судебной системы. Совет по отбору судей КР является конституционным органом, не имеющим аналогов на пространстве СНГ. Позволим небольшую ремарку в тему -информацию, широко освещавшуюся в свое время в СМИ Кыргызстана - о проблемах формирования Совета по отбору судей. В частности, представители гражданского общества были возмущены тем, что Совет по отбору судей формировался кулуарно, без серьезного привлечения общественности. Согласно Конституции, Совет по отбору судей должен был включать представителей гражданского общества, что накладывало на Жогорку Кенеш особую ответственность. Следовало провести этот процесс с

полным охватом всей территории Кыргызстана с донесением информации о процедурах и критериях отбора до каждой территориальной единицы, с предоставлением возможности участвовать в этом процессе каждому, кто имеет такое желание и соответствует критериям. Отсутствие прозрачности в процессе формирования Совета по отбору судей позволяло утверждать, что этот процесс не избежал коррупционности и что в Совет прошли лица, подконтрольные политикам и намеренные использовать свое место для реализации узкопартийных интересов или личных амбиций и планов. Избрание Совета по отбору судей с отчетливыми признаками коррупции предопределяет коррупционный характер отбора судей и дальнейшее развращение судебной системы, которая и без того в известной степени утрачивает доверие населения.

Совет правозащитников, учитывая огромную важность качественного обновления судебной системы для дальнейшей судьбы Кыргызстана, инициировал создание общественного органа по гражданскому контролю за деятельностью судей и Совета по отбору судей и призвал гражданских активистов принять в этой работе активное участие.

Поначалу деятельность Совета по отбору судей была признана недостаточно эффективной. Справедливости ради, требуется отметить, что малоутешительные результаты этой работы сложились под влиянием разнообразных факторов, в том числе социально-экономических, правовых и субъективных. Но в последующем этот новый орган начал набирать обороты, что не в последнюю очередь, на наш взгляд, зависело и от профессионализма его нового председателя Ш.Ю. Майчиева, а также, безусловно, и от активности гражданского общества. В свою очередь заметим, что соответствующие изменения в законодательство, внесенные впоследствии, сделали возможным плодотворный процесс отбора судей, который продолжается и до сегодняшнего времени. По предварительным данным, на наш взгляд, он может продлиться до конца 2013 года (Дудко, 2018).

Имеются поправки и в отношении конституционного закона о Конституционной палате. В законе прописано, что после одобрения вышеназванных законов в течение 60 дней должна быть сформирована Конституционная палата, ее судьи на первый срок назначаются на 7 лет, а при повторном назначении - до предельного возраста.

Если в ближайшее время не будут сформирован полный состав Верховного суда, включая Конституционную палату, то в стране может произойти судебный кризис. Затягивание процесса формирования высшего судебного органа связано, кроме всего прочего, с тем, что Жогорку Кенеш (парламент) в течение двух месяцев не мог собрать кворум для голосования по конституционным законам, требующим одобрения двух третей от общего числа парламентариев.

Да, действительно, судебная реформа несколько затормозилась. Но тут не надо искать тайного замысла, подготовленной интриги или умышленных действий. Она затормозилась по объективным причинам. Мы впервые в Кыргызстане учредили такой институт, как Совет по отбору судей. Естественно, не были застрахованы от ошибок. В законы, касающиеся судебной системы, проскочил ряд неточностей и непродуманных положений, что привело в результате к некачественному проведению конкурса и правовым коллизиям. Кроме того, отбор прошел в период летних отпусков, в слишком короткие сроки, без продуманных и отработанных процедур. А качество кандидатов оставляло желать лучшего. Но сегодня поправки в Закон «О Совете по отбору судей» вступили в силу. Приняв еще и поправки в Закон «О статусе судей», получим полноценную основу, чтобы отбор судей делать в соответствии с оправданно более сложной и многоступенчатой системой.

Теперь будет проводиться не одно собеседование, а конкурс в несколько этапов: проверка профессиональных знаний по разработанным и известным вопросникам, написание эссе на правовую тему, и только в завершение - собеседование с претендентом. Совет по отбору судей, таким образом, станет получать больше информации прежде чем сделать выбор достойного претендента.

Итак, основные требования, предъявляемые в мировой практике к кандидатам на должность судьи (члена) органа конституционной юстиции, обычно следующие: 1) наличие гражданства; 2) компетентность, высокая профессиональная квалификация; 3) безупречная репутация, 4) возрастной ценз (Кононов, 2020).

Как правило, сроки полномочий конституционных судей по времени более длительные, чем сроки полномочий глав государств и депутатов парламента. Таким образом, достигается определенный консерватизм в функционировании судебной власти, а кроме того - устойчивость, стабильность конституционного строя. Узаконенный предельный возраст пребывания судьи в должности дает возможность «освежать» состав конституционного судебного органа, делать его более динамичным, что вполне оправдано, себя, как свидетельствует опыт. Орган судебного конституционного контроля действует без ограничения срока, постоянно. А верхним пределом срока полномочий является предельный возраст судьи. В Кыргызской Республике предельный возраст для пребывания в должности судьи Конституционной палаты-70 лет, что представляется вполне правильным, поскольку труд судьи носит интеллектуальный характер, требует умственной, а не физической деятельности, так что многие судьи смогут исполнять свои обязанности и после достижения пенсионного возраста, который в КР составляет 63 года для мужчин и 58 для женщин.

Часто в конституции или в законе оговорена невозможность (либо возможность) избрания судей на второй срок. Независимый характер деятельности конституционного судьи гарантирует запрет на его переизбрание на следующий срок, таким образом обеспечивается политическая самостоятельность судьи и его независимость по отношению к тем органам, которые участвуют в его назначении. Закономерно, что в тех государствах, где полномочия конституционного судьи ограничены определенным сроком, запрещено его переназначение, то есть переизбрание в должности. Практикуемая периодическая ротация конституционных судов на одну треть (как правило, через три года) также способствует преодолению кадрового застоя в конституционных судах.

Выводы

Таким образом, можно сделать определенный вывод, что в плане порядка формирования и правового статуса органы конституционного контроля государств Центральной Азии в значительной мере отражают тенденции последних десятилетий, наблюдаемые в границах «европейской» модели. Тем не менее, имеются определенные различия, не позволяющие прийти к выводу о безусловной принадлежности к европейской системе -позволительно говорить лишь о той или иной степени «европеизации».

Литература:

Беньяминова С.А. Право на конституционное судопроизводство как элемент правового статуса гражданина. *Актуальные проблемы российского права*. (10):143-150. https://doi.org/10.17803/1994-1471.2018.95.10.143-150 (2018).

Дерхо Д.С. Системный анализ парадигмы конституционного правообразования. *Актуальные проблемы российского права*. 15(2):19-25. https://doi.org/10.17803/1994-1471.2020.111.2.019-025 (2020).

Дудко И.Г. К вопросу о предмете конституционного права (в поиске адекватной проекции). *Актуальные проблемы российского права*. (10):92-102. https://doi.org/10.17803/1994-1471.2018.95.10.092-102 (2018).

Кононов К.А. «Предмет отрасли получает свое реальное выражение в системе»: профессор Е. И. Козлова о системе отрасли конституционного права и ее институтах. *Актуальные проблемы российского права*. 15(3):26-34. https://doi.org/10.17803/1994-1471.2020.112.3.026-034 (2020).

Evloev I.M. Liquidation of the Constitutional (Charter) Courts of the Constituent Entities of the Russian Federation: A Pattern or Error? *Actual Problems of Russian Law*. 15(10):141-150. (In Russ.) https://doi.org/10.17803/1994-1471.2020.119.10.141-150 (2020).

УДК 35.073.511.4
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_184

ТАРТУУЛОО КЕЛИШИМИНИН ЮРИДИКАЛЫК МҮНӨЗДӨЛҮШҮНҮН ЖАНА ТҮШҮНҮГҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Эгембердиева Нуржамал Аманбековна, ю.и.к,доцент
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Ош Мамлекеттик Университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада жарандык-укуктук мамиледеги келишимдин ордуна жалпы түшүнүк берилген.Жарандык келишимдин ичинен тартуулоо келишимине терең юридикалык мүнөздөмө берилип, өзгөчөлүктөрү каралган. Тартуулоо (белекке берүү) келишими жарандык укуктун эң эски келишимдеринин бири. Рим укугунда тартуулоо келишими (pactum donationis) расмий эмес келишим деп таанылган, ага ылайык бир тарап демөөрчү экинчи тарапка кайрымдуулук кылуучуга экинчи жакка марттык көрсөтүү үчүн (animus donandi) анын мүлкүнүн эсебинен кандайдыр бир баалуулуктарды берет.Ошол эле учурда белекке берүү ар кандай юридикалык формаларда болушу мүмкүн: буюмга менчик укугун өткөрүп берүү аркылуу, атап айтканда сервитут укугун берүү түрүндө акчанын суммасын төлөө жолу менен.*

Ачкыч сөздөр: *келишим, жарандык-укуктук мамиле, тартуулоо келишими, макулдашуу, бүтүм,кайтарымсыз.*

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ И ПОНЯТИЯ ДОГОВОРА ДАРЕНИЯ

Эгембердиева Нуржамал Аманбековна, к.ю.н,доцент
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Ошский Государственный Университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье дается общее понятие место договора в гражданском праве. Среди гражданских договоров договор дарения имеет подробное юридическое описание и особенности. Договор дарения считается - один из старейших договоров гражданского права. В римском праве договор дарения (pactum donationis) признавался неофициальным договором, по его словам, одна сторона дает спонсору некоторую ценность за счет его собственности (animus donandi), чтобы проявить щедрость по отношению к другой стороне. При этом дарение может быть в различных организационно-правовых формах: путем передачи права собственности на продукт, в частности, путем выплаты денежной суммы в виде сервитута.*

Ключевые слова: *договор, гражданско-правовое отношение, договор дарение, соглашение, сделка, безвозмездное.*

FEATURES OF THE LEGAL NATURE AND CONCEPT OF A DONATION CONTRACT

Egemberdieva Nurjamal Amanbekovna,

candidate of Law,associate professor
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract. *The article gives a general concept of the place of a contract in civil law. Among civil contracts, a donation contract has a detailed legal description and features. The donation contract is considered to be one of the oldest civil law contracts. In Roman law, a donation contract (pactum donationis) was recognized as an informal contract, one side gives the sponsor some value through his property (animus donandi) in order to show generosity to the other, he says.*

At the same time, donation can be in various organizational and legal forms: by transferring ownership of the product, in particular, by the payment of an amount of money in the form of an easement.

Keywords: *contract, civil law relationship, donation contract, agreement, transaction, gratuitous.*

Киришүү

Кыргыз Республикасынын нарктык (рыноктук) экономикалык жана социалдык мамилелерге өтүшү менен дүйнөдөгү өнүккөн демократиялык мамлекеттерде жалпы таанылган жеке укуктун принциптеринин негизинде жарандардын, юридикалык жактардын жана мамлекеттин жарандык укуктук мамилелерин жөнгө салуу үчүн жаңы чөйрөгө жол ачылды.

Ар кандай цивилизациялуу өлкөдө менчиктин тигил же бул формалары жана аларга негизделген жарандык укук түздөн түз байланыштуу болгон товардык-акча мамилелери бар. Аларга маселен, менчик укугу, келишимдер (сатыпалуу-сатуу, алмашуу, тартуулоо, деликт, мурастоо жана башкалар) бардык цивилизациялуу өлкөлөрдө белгилүүболгон типтүүжарандык-укуктук форма болуп саналат жана ушуну менен «жарандык укук» термини өзүнүн гана эмес, ошондой эле жарандык укук илиминин көптөгөн фундаменталдуу категорияларынын жолун жолдоочулугу аныкталат (Сергеев жана Толстой, 2009).

КМШга белгилүү юрист-окумуштуу, академик С.С.Алексеев белгилегендей, «антикалык замандан тартып азыркы доорго чейинки адамзат цивилизациясынын жана маданияттынын татаал, айрым учурда ойку-кайкы, парадокстуу жана кайгы-касиреттүү, бирок акыр аягында сөзсүз ургаалдуу өнүгүшү, коомдук прогресстин түйүндү звенолорунун бири катары жарандык укукту алдыга койду» (Алексеев, 2009).

Изилдөөнүн материалдары жана методу

Жарандык укук-жеке жактар катарында жарандардын ортосундагы мамилелерди аныктаган укуктар жана милдеттер жөнүндө илим болуп саналат, ошондуктан жарандык укукту айрым учурларда цивилизациялуу өлкөлөрдө жеке укук (jusprivatum) деп аташат.

Ошентип, бүгүнкү күндө жарандык укукту - дүйнөлүк юридикалык ойдун фундаменталдуу жетишкендиктеринин бири деп толук негизде айтууга акылуубуз жана аны ар дайым белгилеп турууга милдеттүүбүз.

Кыргыз Республикасынын жарандык кодексинин 381-беренесинин 1-пунктуна ылайык граждандык укуктарды жана милдеттерди белгилөө, өзгөртүү же токтотуу жөнүндө эки же бир нече жактын макулдашуусу келишим катары таанылат (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси, 2013).

Келишим- жарандык укуктун негизги укуктук институту, ал анда колдонулуп жаткан жарандык-укуктук ченемдердин жарымынан ашыгын пайдаланат. М.И. Брагинский белгилегендей «келишимдин негизги милдети адамдардын мүмкүн болгон жана тиешелүү жүрүш-турушунун алкагын, ага тете тиешелүү талаптарды бузуунун натыйжаларын көрсөтүү жолу менен адамдардын жүрүш-турушун мыйзамдын чектеринде жөнгө салууда турат» жана биздин көз карашыбыз боюнча, келишимдин башкы маңызы ушунда турат (Брагинский жана Витрянский, 2004).

Жарандык-укуктук келишим өзүнө мүнөздүү болгон белгилерге гана ээ жана алардын маңызы төмөнкүлөрдө турат:

Келишим- бул тараптардын макулдашуусу. Демек, тараптардын макулдашуусу- келишимдин негизги конституциялык белгиси жана ага кеминде эки жак катышат («келишим түздү» деген сөздөрдүн синоними- «макулдашты»). Мындай макулдашуу жазуу жүзүндө же оозеки формада түзүлүшү мүмкүн.

Келишим- бул юридикалык факт жана мында макулдашуу дайыма белгилүү укуктарды жана милдеттенмелерди белгилөө же аларды өзгөртүүгө же токтотууга багытталган.

Келишим - бул бүтүмдөрдүн бир түрү, бирок бардык эле бүтүмдөр келишим боло бербейт, анткени бул эки тараптуу (көп тараптуу келишим), аны түзүү үчүн эки жана андан ашык тараптардын эрк билдирүүсү талап кылынат жана аларга эки жана көп тараптуу бүтүмдөр жөнүндө эрежелер колдонулат турат (Арабаев, 2010).

Бүтүм эки тараптуу жана бир тараптуу болушу мүмкүн жана бир тарап да аракеттене алат, ал эми кимдирбирөө менен макулдашууга жана келишим түзүүгө болот. Демек, келишим түшүгү бүтүм түшүнүгүнө караганда тар.

Келишимдин милдеттенмеден айырмасы келишим-милдеттенменин келип чыгуу негиздеринин бири гана экендигинде турат, алар башка юридикалык фактылардан да келип чыгат (КР ГКнын 7-беренеси) (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси, 2013), анткени милдеттенме келишимден гана эмес, ошондой

эле бир тараптуу бүтүмдөрдөн, укукка жат аракеттерден (мисалы, зыян келтирүүдөн жана башкалардан) келип чыгышы мүмкүн.

Келишимден келип чыккан милдеттенмелерге, эгерде келишимдер жөнүндө жалпы эрежелерди жана келишимдер жөнүндө жалпы эрежелерде жана келишимдердин түрлөрү тууралуу эрежелерде башкасы каралбаса, милдеттенмелер жөнүндө жалпы жоболор колдонулат.

Келишим - бул тараптардын эркин эрк билдирүүсү. Бул жарандык-укуктук келишим келишимдик мамилелердин катышуучуларынын эркин эрк билдирүүсүн болжолдойт. Тараптардын эрки келишимде бекемделиши үчүн ал башка жактардын таасиринен эркин болууга тийиш. Жарандык-укуктук келишим- бул жарандык укуктардын жана милдеттердин келип чыгышы үчүн тараптардын (катышуучулардын) макулдашылган эркин билдирген, Кыргыз Республикасынын жарандык мыйзамдарына карама-каршы келбеген айрым максаттарга жетишүүгө багытталган макулдашуу экендигин белгилей кетүү керек.

Талкуулоо жана натыйжа

Тартуулоо (белекке берүү) келишими жарандык укуктун эң эски келишимдеринин бири. Рим укугунда тартуулоо келишими *(pactum donationis)* расмий эмес келишим деп таанылган, ага ылайык бир тарап демөөрчү экинчи тарапка кайрымдуулук кылуучуга экинчи жакка марттык көрсөтүү үчүн *(animus donandi)* анын мүлкүнүн эсебинен кандайдыр бир баалуулуктарды берет (Брагинский жана Витрянский, 2004).

Ошол эле учурда белекке берүү ар кандай юридикалык формаларда болушу мүмкүн: буюмга менчик укугун өткөрүп берүү аркылуу, атап айтканда сервитут укугун берүү түрүндө акчанын суммасын төлөө жолу менен.

Тартуулоо келишими белгилүү бир доордо укуктук системаларды иштеп чыгуу процессинде белгилүү бир өзгөчөлүктөрдү алган.Азыркы учурда укук тумунда тартуулоо келишими эки тараптуу бүтүм болуп саналат, аны жасоо үчүн менчик ээсинин өз мүлкүн берүүнү каалоосу гана эмес, ошондой эле мындай мүлктү алууну каалагандар да каалоосу керек.

Жарандык укуктук жөнгө салуу предмети болгон бүтүмдөрдүн бир түрү ушул – тартуулоо келишими болуп саналат. Белекке берүү сыяктуу жалпы көрүнгөн нерсе мыйзамдуу негизге ээ болушу мүмкүн деп көпчүлүктү таң калтырышы мүмкүн.Бирок белекке байланыштуу келип чыккан мамилелер бир караганда кеңири жана ар түрдүү.

Кыргыз Республикасынын жарандык кодексинин 25-главасында колдонулган “белек”, “белектер”, “тартуу” терминдери күндөлүк сүйлөөдө колдонулган сөздөрдүн мазмуну менен айырмаланат. Бүгүнкү күндө турак-жай, унаа жана

башка баалуу буюмдар тартуулоонун предмети болуп саналат (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси, 2013).

Мындай учурда мындай бүтүмдүн түзүлүшүн, анын формасын, менчик укугун жаңы ээсине өткөрүп берүү ж.б. жөнгө салуучу укуктук эрежелердин зарылдыгы айдан ачык.

Тартуулоо келишими боюнча бир тарап (тартуулоочу) көзү тирүү кезинде экинчи тарапка (тартууну алуучуга) буюмду менчикке акысыз берет же берүүгө милдеттенет, же ага өзүнө карата же үчүнчү жакка карата мүлк укугун (талабын) берет же берүүгө милдеттенет, же аны өз алдындагы же үчүнчү жактын алдындагы мүлк милдеттенмесинен бошотот же бошотууга милдеттенет (Алексеев, 2009).

Демек тартуулоонун предмети буюмдар же мүлктүк укуктар (талаптар) же болбосо алуучунун мүлкүнөн бошотулушу мүмкүн. Тартуулоо келишими – мүмкүн болгон бүтүмдөрдүн бири, анда мүлккө менчик укугун өткөрүп берүү жана мүлктүк укуктар өткөрүлүп берилет.Албетте мындай шарттарда, мыйзам мындай бүтүмдөрдүн жасалышын четке кагышы мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде каралгандай көпчүлүктүн макулдугу менен белек келишими өз ара укуктук бүтүм катары таанылат, же андан тышкары эрк катары бир тараптуу эмес, өз ара макулдашууга негизделген эки тараптуу бирок тышкы мүнөздөмөлөрү боюнча тартуулоо бир тараптуу бүтүмгө окшойт.

Анткени анын аткарылышы үчүн бир гана тараптын эрки жетиштүү.Бирок белек бир тараптын эркине эмес, өз ара макулдашууга негизделет, ал берилип жаткан мүлктүн ага сунушталган мүлктүк укукту кабыл алууга макулдугун билдирет.Анткени адам тартууну кабыл алганга чейин анын күчү болбойт.

Корутунду

Жарандык укук келишимдеринин тутумунда тартуулоо келишими келишимдик милдеттенмелердин өзүнчө түрү катары бөлүнөт, анткени бул сапатта аны өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берген айрым мүнөздөмөлөр бар.

Бул белгилердин катарына төмөнкүлөр кирет: биринчиден, тартуулоо келишиминин негизги квалификациясы анын кайтарымсыз, акысыз экендигинде.Тартуу келишимине бир тарап акы төлөбөстөн же башка бир нерсени берүүгө милдеттенген же кайтарымсыз, акысыз келишимдер кирет. Экинчиден, тартуулоонун белгиси – тартууну алуучунун мүлкүнүн көбөйүшү. тартууну алуучунун мүлкүнүн көлөмү ага буюмду же мүлктүк укукту берүүчүгө өткөрүп берүү же аны милдеттенмени бошотуу жолу менен көбөйөт же болбосо аны милдеттерден бошотот.

Үчүнчүдөн, тартуулоо келишиминде тартуу кылуучунун мүлкүнүн азайышы, ал эми тартуу алуучунун мүлкүнүн көбөйүшүнө алып келет.Бул функция тартуулоо келишимин башка келишимдерден жана бүтүмдөрдөн бөлүп чыгаруу үчүн керек, аны ишке ашыруу адамдын мүлкүнүн көбөйүшүн убада кылат, бирок ага кызмат көрсөткөн адамдын мүлкүнүн төмөндөшүнө байланыштуу болбойт.

Төртүнчүдөн, тартуулоо келишиминин белгиси ошондой эле тартуу кылуучунун мүлкүн өтк өрүп берүү же аны милдеттенмелеринен бошотуп, экинчисин берүү ниети өз мүлкүнүн эсебинен тартуу алуучунун мүлкүн) көбөйтүү (Алексеев, 2009).

Мындай ниет болбосо тартуу кылуучунун келишими кайтарымдуу тартууну алууга макулдук берүүсү. Бул белги ар дайым тартууга байланыштуу мамилелерде боло бербейт, айрыкча, эгерде тартуулоо келишими реалдуу келишимдин моделине ылайык түзүлсө.

Акыркы учурду карасак, тартуу келишиминде тартуу берүүчүгө белгилүү бир мүлктү өткөрүп берүү милдети келип чыгат. Бул милдет аталган келишим түзгөн учурга туура келбейт, бул дегенибиз келечекте.

Жарандык укук келишимдеринин тутумунда тартуулоо келишими келишимдик милдеттенмелердин өзүнчө түрү катары ажыратылып, айрым сапаттарга ээ болгондуктан аны ушул сапатта классификациялоого мүмкүндүк берет.Бул өзгөчөлүктөрдүн арасында тартуулоо келишиминин төмөндөгүдөй өзгөчө белгилери бар:

Тартуулоо келишиминин башка жарандык келишимдердин көпчүлүгүнөн айырмалоочу негизги белгиси анын кайтарымсыздыгында.Көптөгөн жарандык укук келишимдери кайтарымдуу-акылуу, ал эми тартуулоо жана ссуда келишимдери кайтарымсыз-акысыз болот.

Адабияттар

Кыргыз Республикасынын Конституциясы (27 июнь 2010-жыл).

Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси , 2013-жыл, 3 августа №186

Арабаев Ч.И.(2010). Кыргыз Республикасынын Жарандык укугу. Окуу китеби. Бишкек. 366-369.

Алексеев С.С.(2009). Гражданское право. – М.: Эксмо,198-200.

Брагинский М.И., Витрянский В.В.(2004). Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества. – М.: Статут; 221-222.

Сергеева А.П., Толстой Ю.К.(2009). Гражданское право: Учебник. Часть 2. М. 316-319.

УДК 340.12
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_190

ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА

Эгембердиева Нуржамал Аманбековна, к.ю.н,доцент
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Ошский Государственный Университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Статья посвящена изучению классификации функций государства. Самым распространенным является разделение функций на внутренние и внешние. Внутренние функции характеризуют деятельность государства в конкретной стране.*
Если понимать понятие государство в широком смысле, то деление функций на внешние и внутренние видится как и прежде достаточно простым: внутренние функции государства - это те, которые осуществляются внутриполитическими средствами, в рамках государственного уровня, под внешними функциями понимаются функции, которые реализуются при взаимодействии государства и мирового сообщества. Внешние функции направлены на решение проблем государства извне - на международном уровне. Внутренние и внешние функции тесно связаны, они дополняют друг друга.

Ключевые слова: *функции государства, политическая функция, социальная функция, экологическая функция, международное сотрудничество.*

МАМЛЕКЕТТИН ФУНКЦИЯЛАРЫНЫН КЛАССИФИКАЦИЯСЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Эгембердиева Нуржамал Аманбековна,ю.и.к,доцент
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Ош Мамлекеттик Университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макала мамлекеттик функциялардын классификациясын изилдөөгө арналган.Функциялардын кеңири тараган түрү болуп, ички жана тышкы функцияларга бөлүнүшүн билебиз. Ички функциялар белгилүү бир мамлекеттеги мамлекеттин ишин мүнөздөйт.Эгерде биз мамлекеттин түшүнүгүн кең мааниде түшүнсөк, анда функцияларды тышкы жана ички деп бөлүү мурдагыдай эле жөнөкөй көрүнөт: мамлекеттин ички функциялары - бул ички саясий каражаттар менен жүзөгө ашырылуучу, мамлекеттик деңгээлдин чегинде, ал эми тышкы функциялар деп мамлекет менен дүйнөлүк коомчулуктун өз ара аракеттенүүсүндө жүзөгө ашырылуучу функциялар түшүнүлөт.Тышкы функциялар мамлекеттин көйгөйлөрүн сырттан - эл аралык деңгээлде чечүүгө багытталган. Ички жана тышкы функциялар бири-бири менен тыгыз байланышта болуп,бири-бирин толуктап турат.*

Ачкыч сөздөр: *мамлекеттин функциялары, саясий функция, социалдык функция, экологиялык функция, эл аралык кызматташтык.*

FEATURES OF THE CLASSIFICATION OF THE FUNCTION OF THE STATE

Egemberdieva Nurjamal Amanbekovna,
candidate of Law, associate professor
E-mail: nurjamalosh@mail.ru
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract. *The article is devoted to the study of the classification of state functions. The most common is the division of functions into internal and external ones. Internal functions characterize the activities of the state in a particular country.External functions are aimed at solving the problems of the state from the outside - at the international level. Internal and external functions are closely related and complementary. If we understand the concept of the state in a broad sense, then the division of functions into external and internal is seen as quite simple as before: internal functions of the state are those that are carried out by internal political means, within the framework of the state level, external functions are understood as functions that are implemented in the interaction of the state and the world community.*

Keywords: *the functions of the state, political function,social function, ecological function, international cooperation.*

Введение

В условиях формирования демократического гражданского общества и правового государства возрастает роль государства как политической организации общества, призванного создавать благоприятные условия для обеспечения социальной справедливости, экономического благосостояния и духовного развития народа.

В то же время, сопровождение этого процесса через развитие рыночных отношений, основанных на разнообразных формах собственности, и либерализация экономической системы общества в первую очередь требует совершенствования механизма самого государства.

Несомненно, решение этих и других связанных с ними проблем определяет актуальность исследования внутренних функций государства, раскрывающих его природу и социальное предназначение.

Термин «функции государства» в энциклопедическом словаре конституционного права определяется как основное направление деятельности государства, определяемое его сословно-классовой системой, содержанием, основными целями и задачами, ролью и обществом согласно (Эгембердиева, 2020).

Среди функций государства В. Хропанюк предлагает «разобраться в основных направлениях его деятельности, которые выражают сущность и социальную цель государственного управления обществом» (Хропанюк, 1997).

По мнению Н. Пахаленко, функция государства - это «необходимое, однородное, постоянное, целесообразное направление (сторона) его деятельности, обусловленное объективными потребностями общественного развития с учетом его внутренних и внешних задач» (Пахаленко, 1993).

Функции государства - это не замороженный набор направлений его деятельности. По мере развития государства и общества, усложнения самой жизни могут появиться новые, ранее неизвестные функции государства, например охрана окружающей среды, освоение космоса и т.д.

Материалы и методы исследования

В юриспруденции функции государства классифицируются по-разному. Самым распространенным является разделение функций на внутренние и внешние. Внутренние функции характеризуют деятельность государства в конкретной стране.

Внешние функции призваны решать проблемы государства извне - на международном уровне. Внутренние и внешние функции тесно связаны и дополняют друг друга.

Внутренние функции государства называются основными направлениями деятельности государства по управлению внутренней жизнью общества (Матузов, Малько, 2002). Внутренние функции государства также представляют собой основные направления различной внутренней деятельности государства, связанные с необходимостью решения стоящих перед ним внутренних проблем, как многочисленных, так и разнообразных.

Рассмотрим некоторые основные и постоянные внутренние и внешние функции государства.

К внутренним функциям государства относят:

-экономическую функцию,

-социальную функцию,

-экологическую функцию,

-функцию развития науки, культуры и образования,

-функцию налогообложения и взимания налогов,

-функцию охраны прав и свобод граждан, всех форм собственности, правопорядка. При этом к основным внешним функциям относят следующие функции:

-обороны страны,

-обеспечения мира и поддержки мирового порядка,

-сотрудничества и укрепления связей со странами СНГ,

-интеграции в мировую экономику,

-сотрудничества с другими странами в решении глобальных проблем (Матузов и Малько,2002).

Политическая функция направлена на обеспечение государственного суверенитета, защиту конституционного строя и гарантию суверенитета народа в различных формах.

Экономическая функция во многом зависит от того, является ли конкретное общество обществом с рыночной экономикой или с централизованно планируемой экономикой.

В обществе с централизованно планируемой экономикой государство владеет основными средствами производства, регулирует монополию экономических отношений и планирует производство и продажу по всей стране. Государство также берет на себя роль регулирования торговли и бытовых услуг для населения.

В рыночной экономике вмешательство государства в эту сферу обычно ограничивается разработкой экономической политики, управлением государственной собственностью, созданием правовой основы для рыночной и ценовой политики, а также пресечением недобросовестной конкуренции (монополии) и защита прав собственности. Права потребителей на недобросовестного производителя.

Экономическая функция выражается в разработке и утверждении государством стратегических направлений оптимального развития экономики страны.

Существует два основных экономических метода государственного регулирования:

1) определенная и достаточно жесткая налоговая политика, позволяющая государству успешно решать свои социальные задачи и перераспределять часть национального дохода для достижения более сбалансированного развития производительных сил общества;

2) Создание максимально благоприятных условий для ведения бизнеса в приоритетных отраслях экономики, развитие которых принесет наибольшую пользу обществу в целом.

Социальная функция разнообразна по содержанию и обширна в сфере деятельности. Его основная цель - создание рабочих мест для трудоспособного населения и реализация социальной защиты тех, кто нуждается в государственной поддержке.

Социальная функция включает государственную политику в области образования, науки, культуры и здоровья граждан.

Социальная функция государства - гарантировать всем членам общества социальную защищенность личности, нормальные условия жизни, независимо от их непосредственного участия в производстве товаров.

Результаты и обсуждения

В правовом государстве, помимо свободного и равного обмена между производителями и потребителями, также распределяются материальные блага. Их социальная политика предполагает, с одной стороны, распределение социальных пособий независимо от трудового вклада в цепочки, чтобы гарантировать адекватный уровень жизни тем, кто по разным объективным причинам не может полноценно работать (больные, инвалиды, пожилые люди, студенты , дети).

Во-вторых, государство предоставляет необходимые средства на здравоохранение, культурный отдых, образование, жилье, эффективный транспорт и связь. Это обеспечивает надлежащую реализацию прав граждан на здоровье, мир, жилище, образование и использование достижений культуры, то есть социальные права, которыми все граждане должны пользоваться в высшей степени (Пиголкина, 1996).

Социальная функция тесно связана с экологической функцией, которая восходит к ответственности государства за обеспечение экологической безопасности населения. Эта функция имеет особое значение в связи с ухудшением условий окружающей среды во всем мире. Государство устанавливает правовую систему использования природных ресурсов, принимает меры в экстремальных экологических ситуациях, проводит спасательные работы, оказывает помощь жертвам стихийных бедствий и т. д.

Из внешних функций функция интеграции в мировую экономику основана на процессах глобализации мировой экономики, взаимозависимости экономических интересов разных государств и их взаимозависимости друг от друга.

Функция обороны является одним из постоянных направлений деятельности государства, поскольку направлена на отражение вооруженной агрессии и защиту территориальной целостности государства. В настоящее время ориентиры реализации этой функции меняются: в современном мире усиливаются процессы взаимного сотрудничества между различными государствами в предотвращении вооруженных конфликтов, риске развязывания мировой войны и укреплении международной безопасности.

В соответствии с этой функцией вооруженные силы должны отражать агрессию против государства, вооружать защиту целостности и

неприкосновенности территории страны и выполнять задачи в соответствии с ее международными договорами.

Интеграция ряда постсоциалистических государств в мировое сообщество серьезно изменила их внешнюю политику и привела к признанию гуманистических и общедемократических норм и принципов в международных отношениях. В частности, провозглашается приоритет общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров над национальным законодательством (Пиголкина, 1996).

Реализация интеграционной функции в мировой экономике стала возможной благодаря снижению напряженности в отношениях между государствами. Эта функция основана на признании взаимозависимости государств в современном мире. Взаимозависимость охватывает широкий спектр взаимоотношений, включая производство, науку и технологии, торговлю, кредит, транспорт и т.д.

Функция поддержки мирового порядка требует мер по поддержанию мира, разрешению межэтнических конфликтов, ликвидации ядерного оружия и других видов оружия массового уничтожения для людей, а также улучшению международной ситуации путем укрепления взаимного доверия между государствами.

Эта функция также включает сотрудничество между государствами в таких областях, как борьба с организованной преступностью и международным терроризмом.

Мировое сообщество также заинтересовано во всеобщей защите природных ресурсов и глобального климата от серьезного ущерба, наносимого производственной деятельностью человека.

Без этой функции у человечества нет будущего. Новая мировая война приведет к гибели цивилизации. Локальные военные конфликты, в свою очередь, могут привести к глобальным военным столкновениям.

Международное сотрудничество - эта функция достигается за счет развития многосторонних отношений с другими государствами и заключения договоров в различных сферах жизни мирового сообщества.

В юридической литературе функция международного сотрудничества разбита на ряд более узких функций, например: функция сотрудничества и укрепления отношений со странами СНГ, функция сотрудничества с другими странами в решении глобальных проблем и т.д.

Функция сотрудничества и укрепления отношений со странами СНГ возникла изначально в результате укрепления содружества:

- по линии формирования экономического союза;
- системы коллективной безопасности;

- комплексного решения проблемы соблюдения на всей территории бывшего СССР международно признанных стандартов в области прав человека и национальных меньшинств, гражданства и зашиты переселенцев (Матузов и Малько,2002).

Наконец, следует подчеркнуть, что изложенные здесь подходы и позиции не являются исчерпывающими. Мы рассмотрели только самые важные и более или менее признанные большинством ученых.

Выводы

Завершая характеристику функций современных государств, следует указать на следующие тенденции в их развитии:

1) расширение функций государства, степени влияния государства на жизнь общества. При этом некоторые функции вырастают из своей внутренней важности (окружающая среда, защита и защита прав человека) и в то же время приобретают внешние аспекты.

2) кардинальное изменение содержания многих функций в связи с целью создания новой демократической государственности;

3) согласие на приоритет общего социального, гуманистического принципа функционирования государства;

4) рост национальной и социальной ценности государства, определяемый тем, что оно является источником устойчивого правопорядка и социальной защиты, главным защитником прав и свобод человека; выступает в роли арбитра в социальных, в том числе национальных, конфликтах; имеет уникальное управление; формирует правовой климат в обществе.

Литература

Матузова Н.И. и А.В. Малько (2002). Теория государства и права. Курс лекций. Изд. 2-е, перераб. и дополн. / М.: Юристъ.64-75.

Пахаленко Н.Б.(1993) От тоталитаризма к демократии: о функциях государства в переходный период // Политические проблемы теории государства.М.: 1993. 28-40.

Пиголкина А. С.(1996). Общая теория права. М.: гл. 3, параграф 2, 63-69.

Хропанюк, В.Н.(1997).Теория государства и права.Учебное пособие для вузов. 2. изд., доп., испр. М.: Интерстиль. 377

Эгембердиева Н.А.(2020). Некоторые теоретические вопросы функций современного государства. Вестник филиала федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский государственный социальный университет» в г. Ош Кыргызской Республики, №1, 127-131.

ФИЛОСОФИЯ

УДК 06.072(510)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_197

ЛУЧШИЕ ТРАДИЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОРАЛИ КИТАЯ

Айтикеев Токтосун Кенешбекович, старший преподаватель,
E- mail: taitikeev@oshsu.kg
Усон уулу Маматаир, старший преподаватель,
E- mail: musonuulu@oshsu.kg
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье исследована богатая культура и традиционные моральные ценности Китая, ее необычайность, ее многогранность, которая передается из поколения в поколение и дает огромное значение для усиления морального воспитания в учебных заведениях, для созидания духовной культуры. Приведены примеры афоризмов из истоков многих правил нравственного поведения, которые отражаются в древних традициях Китая и выражают тревогу за судьбы страны и нации, определяются стандарты человеческой порядочности, в нашей истории великое множество. Рассмотрены традиции уважения к старшим, Китайцы рассматривают заботу о родителях не просто как предписанный законом долг, а, что более важно, чувствуют неразрывную кровную связь с ними.*

Ключевые слова: *культура, моральные ценности, традиции, правила, моральное воспитание, эстетическое воспитание.*

КЫТАЙДЫН УЛУТТУК АДЕП-АХЛАКТАРЫНЫН ЭҢ МЫКТЫ САЛТТАРЫ

Айтикеев Токтосун Кенешбекович, ага окутуучу,
E- mail: taitikeev@oshsu.kg
Усөн уулу Маматаир, ага окутуучу
E- mail: musonuulu@oshsu.kg
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада Кытайдын бай маданияты жана салттуу адеп-ахлак баалуулуктары, анын сейрек кездешүүсү, ар тараптуулугу, муундан муунга өтүп келе жаткан жана билим берүү мекемелеринде адеп-ахлактык тарбияны күчөтүү, руханий маданиятты түзүү үчүн чоң мааниге ээ экендиги каралат. Кытайдын байыркы каада-салттарында чагылдырылган көптөгөн адеп-ахлактык жүрүм-турум эрежелеринин башатындагы афоризмдердин мисалдары келтирилген жана өлкөнүн жана улуттун тагдыры үчүн тынчсыздануусун билдиришет, адамзаттын адептүүлүгүнүн стандарттары аныкталган, биздин тарыхта көптөгөн адамдар бар. Кытайларды карыяларды сыйлоо салтын карагандыктан, ата-энелерге кам көрүүнү мыйзамда көрсөтүлгөн милдет катары эсептебей, андан да маанилүүсү, биз алар менен ажырагыс кан байланышын сезебиз.*

Ачкыч сөздөр: *маданият, адеп-ахлак баалуулуктары, каада-салттар, эрежелер, адеп-ахлактык тарбия, эстетикалык тарбия.*

THE BEST TRADITIONS OF CHINA'S NATIONAL MORALITY

Aitikeev Toktosun Keneshbekovich, senior teacher,
E- mail: taitikeev@oshsu.kg
Uson uulu Mamatair, senior teacher,
E- mail: musonuulu@oshsu.kg
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The article examines the rich culture and traditional moral values of China, its uncommonness, its versatility, which is passed on from generation to generation and is of great importance for strengthening moral education in educational institutions, for creating spiritual culture. The examples of aphorisms from the origins of many rules of moral behavior, which are reflected in the ancient traditions of China and express concern for the fate of the country and the nation, are given, the standards of human decency are determined, there are a great many in our history. Considered the tradition of respect for elders, the Chinese, consider caring for parents not just as a duty prescribed by law, but, more importantly, we feel an inextricable blood connection with them.*

Key words: *culture, moral values, traditions, rules, moral education, aesthetic education.*

Введение

На протяжении 5-тысячелетней истории своей цивилизации Китай создал прекрасную, богатую культуру и традиционные моральные ценности. Несколько лет назад ректор одного из университетов предложил ввести в образование молодежи традиционное учение Конфуция в «современной упаковке» (Чянь Юаньвэй, 2001). Это, конечно, хорошая идея. Традиционная мораль Китая необычайна, глубока, многогранна и передается из поколения в поколение. Не только конфуцианство, но и множество других философских учений древности оставили большое наследие. Нам кажется, лучшие моральные традиции не нуждаются в «упаковке», главным является отбор и совершенствование.

Материалы и методы исследования

Методологическую основу работы составили основные положения теории морали, были использованы методы анализа, синтеза и др. Материалом исследования являются произведения классиков философии, а также научные статьи, посвященные актуальным проблемам общественного сознания, морали и права.

Истоки многих правил нравственного поведения мы можем найти в древних традициях Китая.

Например, такие афоризмы и моральные правила, касающиеся самосовершенствования человека, как:

«Быть справедливым и бескорыстным», «Ненавидеть зло», «Сохранять честность и порядочность», «Не пустословить», «Воздерживаться от роскоши и проявлять бережливость», «Душить дурное в зародыше», «Постоянно проверять свои мысли и поступки», «Проявлять широту души», «Быть терпеливым, добрым, уважительным, скромным и великодушным к людям»;

Об отношении к делу: «Люби свое дело и людей, с которыми его делаешь», «Служи общественному благу, забывая о себе»;

О патриотизме: «Долг каждого мужа — болеть за судьбу Родины»;

О благородных идеалах: «Быть первым в тяготах и последним в приобретении благ»;

О высоких устремлениях: «Постоянно закалять себя в упорной борьбе»;

О благородстве: «В богатстве не предаваться разврату, в бедности не поступаться принципами, не склонять головы перед сильными мира сего»;

О гражданском долге: «Если я готов умереть за интересы страны, могу ли я уклоняться от своего долга в счастье или несчастье?», «Служи своему делу до последнего вздоха, готовься идти за него на смерть»;

О широте души: «Высокая добродетель связана с большими обязанностями». «Помогай всем в Поднебесной»;

О героизме: «Будь самоотверженным, готовься отдать жизнь за идеалы»;

Об общественных идеалах: «Великое «дао» наступит, когда все люди будут служить общественному благу», «Считать служение стране своим долгом»;

О социальной этике: «Не пожелай другому того, чего не желаешь себе», «Заботься о своих родителях и о всех стариках, заботься о своих детях и обо всех детях» (Цзо-чжуань комментарии Цзо).

Подобных афоризмов, в которых выражается тревога за судьбы страны и нации, определяются стандарты человеческой порядочности, в нашей истории великое множество. Ни одна нация не сможет занять свое место в ряду мировых народов, если не обладает высокими устремлениями и высокой нравственностью. С древних времен традиционные ценности китайской нации тесно сплавлены в одно целое с великим национальным духом патриотизма, выраженном в единстве и сплоченности, любви к миру, трудолюбии и смелости, в самоутверждении. Собственные национальные ценности легче воспринимаются, глубже внедряются в сознание. Необходимо найти и суммировать их на благо воспитания нового поколения имеющих идеалы, высокоморальных, образованных и дисциплинированных людей. Это имеет

важное значение для усиления морального воспитания в учебных заведениях, для созидания духовной культуры.

Результаты и обсуждение

Сегодня Китай вступил в новый период всемирного строительства зажиточного общества и ускорения социалистической модернизации. «Руководствуясь важной концепцией «тройного представительства» (Абрамова Н. А. 1998), всесторонне проводить в жизнь дух 16-го съезда партии, рассматривать развитие и воспитание национального духа китайской нации как важную задачу строительства социалистической культуры, как часть всего процесса народного образования. Наряду с активным принятием успешного опыта морального воспитания в других странах и достижений современных культур они должны выстроить социалистическую идейно-моральную структуру, отвечающую социалистической рыночной экономике, ассоциированную с правовыми нормами социализма и наследующую традиционные ценности китайской нации. В связи с этим в 1993 и 2002 гг. Китай дважды организовывал консультации с высококвалифицированными специалистами, после чего в качестве пособий для морального воспитания были составлены и изданы книги «Традиционная мораль Китая» и «О традиционных ценностях Китая - афоризмы» (Цзяо Гочэн , 2000).

Делая акцент на наследие и развитие лучших культурных традиций китайской нации, они не имели в виду, что все традиционные ценности являются позитивными. Раньше они говорили о некоторых скверных привычках китайцев - они ведь тоже имеют отношение к традициям? Такие традиции не только нельзя наследовать, но и непременно нужно искоренять. Нужно отделять семена от плевел, четко разграничивать традиционные моральные ценности на те, которые отвечают духу времени и те, которые ему не отвечают. В качестве квинтэссенции традиционной морали традиционные ценности Китая бессмертны и живы до сих пор, несмотря на их древнюю историю (Чэн Цзэнхунь 1997). Они являют собой неисчерпаемый источник морального воспитания. Чувствуется жизнеутверждающая сила традиционных ценностей Китая как в ходе идейно - морального строительства, центром которого является идея служения народу, честность и верность слову, так и во всех областях нравственного воспитания, как общественная мораль, профессиональная этика, семейные ценности, а также в основных моральных устоях, таких как патриотизм и соблюдение законов, соблюдение приличий и честность, умение ладить с людьми и доброжелательность, бережливость и самоутверждение, преданность делу. Преемственная связь с традиционной моралью наблюдается и в таких современных моментах, соответствующих духу

времени, как деловой подход к работе, стремление идти в ногу со временем, смело творить, смело встречать трудности и бесстрашно идти вперед, дух упорной борьбы, стремление к эффективности, отказ от погони за славой и богатством, любовь к людям и бескорыстие.

Например, традиция уважения к старшим. Хотя китайцы уже не следует старинному изречению: «Имеющий престарелых родителей не должен пускаться в дальнее путешествие»,- однако основной принцип здесь остается. Китайцы рассматривают заботу о родителях не просто как предписанный законом долг, а, что более важно, чувствование неразрывной кровной связи детей с родителями. Это чрезвычайно важно для поддержания сегодня социальной гармонии и стабильности. Разве эту традицию не следует поддерживать? Поэтому в Китае до сих пор сохранили и празднуют Праздник луны - традиционный праздник в Китае. Он отмечается 15 числа восьмого месяца по лунному календарю. Этот день считается серединой осени, поэтому его назвали «Чжунцю» - «середина осени» по-китайски (http://russian.people.com.cn/31516/6269627.html#:).

В этот день луна особенно яркая и круглая. Под её светом вечером собирается вся семья, и любуется луной. А те, кто находится в чужом краю, в этот день также смотрят на луну и вспоминают родину и родителей, родных и близких. Китайцы считают, что Луна символизирует соединение всей семьи. Поэтому Праздник Луны также назвали праздником Соединения семьи. Кроме того в Китае повторно ввели классическую литературу в систему образования. Правительство рассматривает возможность возродить элементы традиционной культуры, особенно конфуцианства. Основоположник конфуцианства - китайский мыслитель Кун Фу-цзы (孔夫子) (551-479 до н.э.) или Конфуций. Правила семейной этики Конфуций перенес на государство: он говорил, что государство — это большая семья, а семья — это малое государство. Одна из важных основ социального порядка это повиновение старшим: отцу, правителю, государю. Конфуций разработал учение о «Сяо» или сыновней почтительности. Нормы этого учения способствовали расцвету в Китае культа семьи (http://ekd.me/2015/10/school-confucianism/).

Выводы

Формирование и развитие ключевых традиционных ценностей нашей страны происходило вместе с возникновением, формированием и эволюцией традиционной морали. С одной стороны, традиционная мораль - основа ключевых китайских ценностей. С другой стороны, эти ценности являются

ядром традиционной морали, они определяют логику ее развития и системную структуру. Вместе с развитием традиционной морали ключевые китайские ценности также прошли путь формирования, развития и трансформации.

Как мы видим, в китайской культуре мораль является практическим способом существования человека в мире, является надстройкой и формой сознания. Исходя из этой точки зрения, мораль наделяла различные исторические периоды развития общества различным моральным обликом с соответствующей системой моральных ценностей. Таким образом, понятие морали служит для систематизации научного знания о нравственности и добродетели.

Литература

Абрамова Н. А. (1998). Традиционная культура Китая и межкультурное взаимодействие (социально-философский аспект). Чита: ЧитГУ.

Василенко И. А. (1999). Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства. М.: Элиториал УРСС.

Лао-цзы. Дао Дэ Цзин/Пер. Ян Ши-Хуна // (1972). Древнекитайская философия. М.: Мысль, С. 164-178.

Цзяо Гочэн (2000). Чуаньтон лунли юй сяньдэй цзячжи (Традиционная этика и ее современное значение). Пекин.

Цит. по: конфуцианский канон «Да Сюэ» («Великое Учение»).

Цит. по: Цзо-чжуань (Комментарии Цзо). Книга содержит комментарии к хронике «Чуньцю», написанные Цзо Цюмином.

Цит. по: Лунь юй / Пер. Переломова Л.С. (2001). М.: Восточная литература, С. 125.

Чэн Цзэнхунь (1997). Создание марали XXI века и конфуцианская этика // Социальные и гуманитарные науки. Зарубежная литература. Реф. журн. №.3.

Чянь Юаньвэй (2001). Исследование основ образовательных реформ. Шанхай: Шанхай кэцзи цзяоюй чубаньшэ, 7 с.

Интернет ресурсы:

http://russian.people.com.cn/31516/6269627.html#:~:

Уважать старших: возвращение конфуцианского учения в детские сады и школы Китая Источник: http://ekd.me/2015/10/school-confucianism/

УДК 314.748
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_203

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЯЛДАР МИГРАЦИЯСЫ: СЕБЕПТЕРИ, КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮ БОЮНЧА СУНУШТАР

Даниярова Гулзина Маматалиевна, окутуучу
E-mail: gdaniyarova@oshsu.kg
Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Макалада азыркы учурдагы кыргыз мигрант аялдардын Россия Федерациясына болгон эмгек миграциясынын себептери, алардын негизги көйгөйлөрү изилденет жана чечүү боюнча сунуштар берилет. Аялдардын миграциясынын себептерин аныктоо жана анын жөнгө салуу механизмдерин иштеп чыгуу үчүн бул маселенин эмпирикалык жактан терең изилдөө абдан маанилүү. Эмпирикалык анализ «Кыргызстандагы аялдардын миграциясы: себептери жана натыйжалары» аттуу сурамжылоонун маалыматтарынын негизинде жасалды. Аялдар миграциясы боюнча жазылган эмгектерге, жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына жана сандык ыкмага таянып даярдалган бул макаланын аргументи — түшүндүрүү иштерин жүргүзүү аркылуу аял мигранттардын көйгөйүн азайтууга болот. Атап айтканда, аял мигранттардын көйгөйлөрүнүн себептерин талдоо жана аларды чечүү боюнча сунуштар, мигранттар үчүн түзүлгөн жаңы шарттар жана маалыматтар, аларга юридикалык сабаттуулук боюнча түшүндүрмөлөр аркылуу маселени оң жагына чечсе болот.*

Ачкыч сөздөр: *аялдар миграциясы, Россия Федерациясы, укук, миграциянын себептери, Кыргызстан.*

ЖЕНСКАЯ МИГРАЦИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ПРИЧИНЫ, ПРОБЛЕМЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Даниярова Гулзина Маматалиевна, преподаватель
E-mail: gdaniyarova@oshsu.kg
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье рассматриваются причины трудовой миграции современных кыргызских женщин-мигрантов в Российскую Федерацию, их основные проблемы и предлагаются пути решения. Углубленное эмпирическое исследование этого вопроса необходимо для выявления причин миграции женщин и разработки механизмов ее регулирования. Эмпирический анализ был основан на данных социологического опроса женщин-мигранток «Женская миграция в Кыргызстане: причины и последствия». Аргумент этой статьи, основан на работе женщин по миграции, результатах исследований и количественном подходе, заключается в том, что проблема женщин-мигрантов может быть уменьшена с помощью аутрич-работы. В частности, можно положительно решить проблему посредством анализа причин проблем женщин-мигрантов и предложений по их*

решению, новых условий и информации для мигрантов, разъяснений по правовой грамотности.

Ключевые слова: *женская миграция, Российская Федерация, закон, причины миграции, Кыргызстан.*

WOMEN'S MIGRATION IN KYRGYZSTAN: CAUSES, PROBLEMS AND RECOMMENDATIONS

Daniiarova Gulzina Mamatalievna, instructor
E-mail: gdaniyarova@oshsu.kg
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The article examines the causes of labor migration of modern Kyrgyz migrant women to the Russian Federation, their main problems and offers solutions. An in-depth empirical study of this issue is essential to identify the causes of women's migration and to develop mechanisms for its regulation. The empirical analysis was based on data from the survey "Women's Migration in Kyrgyzstan: Causes and Consequences." The argument of this article, which is based on the work of women on migration, the results of research and the quantitative approach, is that the problem of female migrants can be reduced through outreach. In particular, it is possible to solve the problem in a positive way through the analysis of the causes of the problems of women migrants and suggestions for their solution, new conditions and information for migrants, explanations on legal literacy.*

Keywords: *women's migration, Russian Federation, law, causes of migration, Kyrgyzstan.*

Киришүү

Кыргызстан эгемендүүлүкө ээ болгондон кийин экономикалык жана саясий оор кырдаалга дуушар болуп, өз жарандарын туруктуу жумуш менен камсыз кыла алган жок. Бул болсо калктын экономикалык оор абалдан чыгуу максатында жер которуп, үй бүлөсүн багуу үчүн өз мекенин таштап, алыста эмгектенүүгө мажбур кылды. Азыркы учурда эмгек миграциясында жалпысынан Кыргыз Республикасынын 710 миңдей жараны жүрөт. РФ ИИМ миграция маселелери боюнча башкы башкармалыгынын дайындарына таянсак, Россия Федерациясынын миграциялык эсебинде Кыргыз Республикасынын 640 миң жараны турат. Баалоо дайындарына таянсак, Казакстанда - 30 миңдей, Түштүк Кореяда - 15 миң, Түркияда - 30 миң, башка алыскы чет өлкөлөрдө (Европа, АКШ, Азия) - 20 миңдей адам жер которуп кетишкен (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик миграция кызматынын 2019-жылдын I жарым жылдыгына карата аткарган иштери тууралуу маалымат, 2019). Миграция боюнча серепчилердин айтымында бул сандар бир нече эсеге кыскартылып айтылат. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин тышкы миграция боюнча жарыялаган маалыматтары, учурдагы

миграциянын абалын толук кандуу чагылдырууда жетишээрлик эместигин белгилеп кетүү керек. Себеби чет өлкөгө жумуш издөө максатында кеткендер көп учурда каттоого алынбайт (Сулайманова Б.Б., 2017). Такталбаган маалыматтар боюнча Кыргызстандын тышкы мигранттарынын саны 1 миллиондон ашат. Бул болсо активдүү калктын 10 %ын түзөт.

Материалдык жана методдук изилдөө

1990-2010-жж. аралыгында эркек мигранттардын агымы басымдуулук кылса, 2010-жылдан кийин аял мигранттардын агымынын күч алгандыгы байкалат. Мисалы, 2016-жылы Россияга кеткен 7,1 миң кыргыз эмигранттын ичинен аялдар 4,5 миң адам, же 61 пайызын түзгөн (Кыргызстандагы аялдар: цифралар жана фактылар, 2017). РФ Федералдык миграциялык кызматынын расмий билдирүүсүндө 2010-жылы жалпы мигранттардын 14%ын аялдар түзсө, 2015-жылы Кыргызстандан барган мигранттардын ичинен аялдардын саны 40 %га жеткен (Полетаев Д., 2018). Аял мигранттардын санынын кескин өсүшү бир гана мигрант аялдар үчүн эмес, коом үчүн да чоң коркунучтарды жаратуусу мүмкүн. Азыркы учурда Россия Федерациясында эмгектенип жаткан Ош, Жалал-Абад жана Баткен облустарынан барган 66 мигрант аялдан алынган он-лайн сурамжылоонун негизинде алардагы негизги көйгөйлөрдү аныктап, чечүүнүн жолдору сунушталат.

Кыргыздардагы салттуу коомдо аялдардын орду бийик бааланып, алар үй бүлөнүн куту болуп саналган. Баланын тарбиясы, үйдүн тазалыгы, эркектин кадыр-баркы, туугандар менен карым катнаштын бекемдиги, жада калса бир уруунун ийгилигин да аялдар менен байланыштырышкан. Убакыттын өтүшү менен аялдардын коомдогу орду өзгөрүп, алар үй бүлөдөгү негизги табарман болуп калышты. Мунун далили катары аял мигранттардын санынын өсүүсүн айтсак болот. Миграциянын аялдашуусу бир гана аялдар үчүн эмес, коом үчүн да бир топ маселелерди жаратууда. Белгилүү америкалык тарыхчылар Р.Р.Пальмер жана Дж.Колтон аялдардын үйдөн тышкаркы акча төлөнүүчү жумушка орношуусунун аянычтуу кесепеттери болоорун айтышкан, акча тапкан аялдар салттуу коомдо жашашса да, эки тарыхчы коом үчүн жаңы коркунучтардын пайда болуусун белгилеп кетишкен (Judith P.Zinsser, 1992).

2010-жылы Тюрюканова Е.В. ж.б. жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыгында КМШ мамлекеттеринен барган аял мигранттардын арасында эң жаш аял мигранттар – бул кыргыз мигранттары болгон (орточо жашы-31 жаш) ал эми эң жашы улуу мигранттар Грузиядан келишкен (орточо жашы-41 жаш) (Тюрюканова Е.В., 2011). Биз жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыгы да ушул сандар менен дал келет. Жаш курагы боюнча респонденттер: 18-24 жаш -19,7%;

25-30 жаш-34,8%; 31-35 жаш-18,2%, 36-44 жаш-12,1%; 45-55 жаш-15,2%; 55-60 жаш-19,7%. Аял мигранттардын басымдуу бөлүгү 18-30 жаш курakта. Бул жаш курак аялдар үчүн эң оор жана жоопкерчиликтүү мезгил болуп саналат. Себеби кыздар турмушка чыгып, башка үй бүлөнүн мыйзамы боюнча жашоосу керек. Андан сырткары бул убакыт репродуктивдүү курак болуп, аялдар төрөп жана баланы чоңойтуу жоопкерчилигин мойнуна алышат. Бирок мындай жоопкерчиликти мигрант катары аткаруу алардын түйшүгүн оорлотот. “Россияга биринчи келгенде кандай көйгөйлөргө дуушар болгонсуз?” деген суроого аял мигранттардын 42,4%ы ата-энеме жана балдарыма болгон сагыныч кусалык деп жооп беришкен. Россиядагы үй шартынын жоктугу жана жумуш убактысынын узактыгы, балдарды бала бакчаларга орноштуруу кыйындыгынан аял мигранттар балдарын туугандарына, интернаттарга же балдар үйлөрүнө таштап кетүүгө мажбур болушат. Кыргызстанда эмгек миграциясынын натыйжасында 277 миңден ашуун бала ата-энелерден кароосуз калган (Дети трудовых мигрантов, 2021). Алар көбүнчө туугандары менен калышкандыктан, көп учурда чоңдор тарабынан зордук-зомбулука кабылышат. Ошондой эле эне мээримине тойбогон балдар психикалык жактан жабыркап, бул алардын келечегине да терс таасирин тийгизерин психологдор айтып келишет. Акыркы мезгилде коомдо болуп жаткан өспүрүмдөр арасындагы зордуктоо, суицид, кылмыштуулук сыяктуу терс көрүнүштөр көпчүлүк учурда энелери мигрант үй бүлөлөрдө болот.

Аялдар миграциясынын негизги 2 модели бар (Тюрюканова Е.В., 2011). Көз карандысыз модели – бул акча табуу максатында чет өлкөгө мигрант болуп кетүү чечимин өздөрү кабыл алган аялдар, б.а. турмуш курбаган же турмушка чыгып, куйөөлөрү үйүндө калган мигрант аялдар. Бул аялдар чечимдерди өздөрү кабыл алышат жана эч кимге көз каранды болушпайт. Коштоочу (көз каранды) модели – турмуш курган, күйөөсү менен чогу же күйөөсүнүн артынан барган аялдар. Алар күйөөлөрүнөн көз каранды болсо да, миграция учурунда салыштырмалуу көп акча таап, үй бүлөдөгү негизги табарман болушат. Кээ бир учурларда аялдар кабыл алган өлкөдө акча табуу үчүн эч кандай жумуш аткарышпайт. Алардын негизги максаты – күйөөлөрүнө кам көрүү болуп саналат.

Аялдар миграциясынын моделдери	Аялдардын үй бүлөлүк абалы
1. Көз карандысыз (Өз алдынча иштеген) модели	-Турмушка чыга элек кыздар - 21,2%; -Ажырашкандар- 7,6%;

	-Жолдошу каза болгондор- 1,5%.
Коштоочу (көз каранды) модели	-Турмуш кургандар-62,1%; (82,7%ы жолдоштору менен Россияда чогу; 11,5% аялдардын жолдошу Кыргызстанда калган; 3,8% аялдардын жолдошу Россияда бирок башка шаарда) -Жарандык никеде тургандар-7,6%.

Таблица 1. Аялдар миграциясынын модели жана сурамжылоонун жыйынтыгы

Сурамжылоого катышкан аялдарды миграцияга түрткөн негизги себептердин бири, экономикалык (74,2%) себеп, алар тапкан акчасын үй бүлөнүн күнүмдүк каражаттарын камсыз кылуу үчүн (71,2%), балдарынын билим алуусуна (43,9%), үйдүн курулушуна (43,9%), акчаны топтоого (33,3%), кредит төлөөгө (25,8%), той-үлпөттөргө (10,6%) сарпташат. Россияда иштеп тапкан акча дайым эле мигранттарды канааттандыра бербейт. “Россияда иштеп тапкан акчаңыз сизди канааттандырабы?” деген суроого төмөндөгүдөй жооптор болгон.

Диаграмма 1. Сурамжылоонун жыйынтыгы

Муну менен катар 34,8% аялдар Россияга келүүнүн негизги себептеринин бири катары “үй-бүлө менен чогу болуу” деп аташкан. Жогоруда белгилеп кеткендей аял мигранттардын басымдуу бөлүгү турмуш курган жаш келиндер. Күйөөлөрүнөн алыста болуу үй-бүлөнүн бузулуу коркунучун жаратат. Себеби аялдары мекенинде калган мигранттар Россияда башка үй бүлө күтүп алган учурлар да аз эмес (Полетаев Д.В., 2018).

Андан сырткары өзүн өзү калыптандыруу (15,2%), айылдык салттардан (стереотиптерден) кутулуп, жаңы жашоо баштоо (10,6%), билим алуу (9,1%), жана Россиянын жарандыгын алуу (9,1%) максатында келген.

Кыргызстандын аял мигранттарынын сабаттуулугуна токтолсок, басымдуу бөлүгү жогорку билимдүүлөр-43,9%, орто билими бар-28,8%, атайын орто-21,2%, бүтпөгөн орто-3%, билими жок-3%. Тилеке каршы, көпчүлүк учурда аялдардын алган билими өз кесиби боюнча жакшы жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүн бербейт. Россияга биринчи келгенде 27,3% аялдар эң чоң көйгөй катары жумуш таппай кыйналгандыгын айтышат. Мындай кырдаалдан чыгуу максатында аялдар кандай гана жумуш болбосун макул болуп иштей беришет. КМШ өлкөлөрүнүн ичинен эң көп кыргыз аялдары жууп тазалоо иштерин аткарышат. Ар бир бешинчи аял бул кызматка тартылган (Тюрюканова Е.В., 2011). Бул аялдардын социалдык статусун төмөндөтүп, өздөрүнө болгон ишенимди жок кылат. Көп аялдар депрессияга кабылып, бирок турмуштун мажбурдугунан көнүп кетээрин айтышат. Негизинен кыргыз мигранттары жууп тазалоо иштеринде-31,8%, тейлөө тармагында-25,8%, соода тармагында-19,7%, медицина тармагында-12,1% эмгектенишет. 12,1% аялдар эч кандай жумуш аткарышпайт.

2016-жылы Кыргызстандан барган мигранттардын 71%ы жумуш берүүчү менен жазуу жүзүндө эмгек келишимин түзүшкөн (Полетаев Д., 2018), азыркы күндө 76,9% аялдардын эмгек келишими бар. Сурамжылоонун натыйжалары көрсөткөндөй, жумуш берүүчү менен келишим түзгөн аялдардын саны көбөйгөн.

Респонденттердин 23,15%ы жумуш берүүчү менен эмгек келишимин түзбөгөндүгүн айтышат. Анын себеби катары эмгек келишиминин кереги жок-41,9%, жумуш берүүчү ушундай деп чечти-16,1%, жумушка орношконуна аз убакыт болду-16,1%, бул жөнүндө ойлонбоптурмун-9,7%, баары эле ушинтип иштешет-6,5%, ар жолу жаңы буюртмачы менен иштешем-6,5%, жумуш берүүчү менен туугандарым жакшы тааныш-3,2%. Мындай чечим кабыл алуу алар үчүн көп көйгөйлөрдү жараткандыгы жөнүндө аларда түшүнүк жок. Мисалы, эгер жумуш берүүчү тарабынан мыйзам бузуулар болсо, тагыраак айтканда айлык маянаны бербей коюу, аткарган жумуштан сырткары кошумча жумуш буюруу, зордук зомбулук көрсөтүү, күч колдонуу, ж.б. Россиянын сотторуна кайрылып, өз укугун коргоо мүмкүнчүлүгүнөн ажырашат. Эгер мигранттар Россия Федерациясынын мыйзамдарын билишсе, мындай чечимге барышмак эмес. 63,6% мигранттар Россиянын мыйзамдарын толук билишпейт; 7,6% аялдар билишпейт; 28,8% аялдардын мыйзамдар боюнча маалыматы бар.

Аял мигранттардын Россияга баргандагы дагы бир көйгөйү – тил билүү деңгээли болгон (16,7%). Сурамжылоого катышкан аялдардын 60,6%ы орус тилинде эркин сүйлөп, жаза алат; 31,8% аялдар орус тилинде сүйлөшөт, бирок оюн толук жеткире алышпайт; 7,6%ы түшүнөт, бирок сүйлөй алышпайт. Тил билүү тоскоолдугу жергиликтүү калк менен болгон мамилени бузуп, көпчүлүк учурда мигранттарды басмырлоого алып келет.

Москва шаарында атайын кыргыз мигранттарына кесиптик билим берүү (тил курстары, чач кыркуу, тамак бышыруу, электрик, ширетүүчү, айдоочу, медайым, гувернер ж.б.) үчүн ачылган "Табарман" окуу борборлорунун он-лайн жана оф-лайн курстары тууралуу көпчүлүк мигранттардын маалыматы жок (59,1%), ал эми 13,6% мигранттар мындай курстардын аларга кереги жок деп айтышкан. Эгер мындай курстар тууралуу маалымат алып, кызматтарынан пайдаланышса алардын көйгөйлөру бир аз болсо да азаймак.

Корутунду

Жалпысынан жогоруда берилген изилдөөлөрдүн негизинде Кыргызстандын мисалында аялдардын миграциясынын себепкерлери катары көп учурда экономикалык факторлор, киреше деңгээлинин төмөн болушу менен бирге үй бүлөнү сактап калуу максаттарын айтсак болот.

Тилекке каршы, Кыргызстандан барган көпчүлүк эмгек мигрант аялдар укуктук сабаттуулугунун жоктугунан эмгек келишимдерин түзүүгө эч кандай аракет жасашпайт. Жыйынтыгында жумуш берүүчү тарабынан болгон басмырлоого, кыйноолорго дуушар болуп, көнүп жашоого мажбур болушат.

Үй бүлөсун сактап калуу үчүн күйөөсүнүн артынан кеткен мигрант аялдардын балдары физикалык жана психологиялык жактан көп жабыркашат. Акыркы мезгилде коомдо болуп жаткан өспүрүмдөр арасындагы зордуктоо, суицид, кылмыштуулук сыяктуу терс көрүнүштөр көп учурда энелери мигрант үй бүлөлөрдө болот.

Практикалык сунуштар:

1. *Эмгек миграциясы тууралуу маалыматтарды жакшыртуу.* Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин Кыргызстандын учурдагы аялдардын эмгек миграциясын толук чагылдырбагандыгын айтууга болот. Учурда Россия Федерациясында эмгектенүү максатында жүргөн аялдардын саны тууралуу так маалыматты аныктоосу зарыл. Бул үчүн атайын аял мигранттар үчүн интернет баракчасы түзүлүп, алардын кайда, кандай жумуш аткаруусун, Россияда пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү үчүн кандай жардамдарды алса боло тургандыгын тактаса болот. Ошондой эле Россия Федерациясынын миграциялык кызматы тарабынан

берилген маалыматтардын Кыргызстандын миграция кызматынын интернет баракчасында ар бир айга таандык маалыматтарды жарыялоосу сунушталат.

2. *Эмгек патентин алуу шарттарын жеңилдетүү*.
3. *Аялдардын укуктук сабаттуулугун жогорулатуу максатында Россияга баруу максатын көздөгөн аялдар үчүн түшүндүрүү иштерин жүргүзүү.*
4. *Аял мигранттардын санына жараша аларга Россияда кызмат ордуларынын санын жогорулатуу.*
5. *Атайын кыргыз мигранттары үчүн он-лайн жана оф-лайн окуу курстарын көбөйтүү жана жайылтуу*.

Адабияттар

Дети трудовых мигрантов. [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://www.unicef.org/kyrgyzstan/ru

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик миграция кызматынын 2019-жылдын 1 кварталына карата аткарган иштери тууралуу маалымат. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://ssm.gov.kg/kg

Кыргызстандагы аялдар: цифралар жана фактылар. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://stat.kg/kg/news/8-marta-kyrgyzstan-otmechaet-mezhdunarodnyj-zhenskij-den/

Полетаев Д.В. (2018). Женская трудовая миграция из Таджикистана и Киргизии в Россию // Народонаселение.— Т. 21. — № 4. — С. 68-78. DOI: 10.26653/1561-7785-2018-21-4-07.

Полетаев Д.В. (2018). Связь миграции с ранними браками и разводами у мигрантов из Центральной Азии. [Электронный ресурс] — Режим доступа: www.auca.kg/uploads/Migration_Database/Publications/Migration_early_marriages_Poletaev_2013.pdf (Дата обращения: 11.10.2018)

Сулайманова Б.Б. (2017). Кыргызстандын тышкы миграциясынын динамикасы жана анын себептеринин анализи. MANAS Journal of Social Studies.—Т.21. 4. 308-б.

Тюрюканова Е.В., Зайончковская Ж.А., Карачурина Л.Б., Мкртчян Н.В., Полетаев Д.В., Флоринская Ю.Ф. (2011). Женщины-мигранты из стран СНГ в России. /– М. Пресс. – с. 8.

Judith P. Zinsser. (1992). History and feminism. USA. – p. 15.

УДК 1(81*22)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_211

СЕМИОТИКА ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫ ИЗИЛДӨӨ ДЕҢГЭЭЛДЕРИ

Жумабай уулу Абдыразак,аспирант
E-mail:abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
КыргызРеспубликасынын Улуттук илимдер академиясы
Бишкек, Кыргыз Республикасы
Бойтоева Салтанат Саитовна, аспирант
E-mail:saitovakg@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Семиотика илими башка илимдерге салыштырмалуу али жаш. Анын пайда болуусу XIX кылымдын ортосуна туура келип, айрыкча Ч. Пирстин, Ч. Морристин жана Ф. Соссюрдун эмгектери аркылуу чагылдырылат. Эң алгач аны тилдин философиясы катары сыпатташып келишкен. "Тилдин философиясы" термини макалада "парадигма" сөзүнүн синоними катары философиялык түшүнүк катары белгиленет. Семиотикалык концепттерди изилдөөнүн актуалдуулугу гуманитардык илимдерде өзгөчө макалада баса көрсөтүлгөн. Тил илимине болгон кызыгуунун өнүгүшү менен анын теориялык жана методологиялык масштабы да кеңейе баштайт. Натыйжада философиялык, логикалык мазмуну да күчөй баштайт. Жогорудагы тилдин жана философиялык ойлордун негизинде биздин иликтөө өзгөчө семиот-философиялык концепттер жана теориялык реконструкцияланган.*

Ачкыч сөздөр: *семиотика, белги системасы, буюмдар түшүнүгү, символ, метафора, лингвистикалык изилдөө, тилдик белгилер, семиология, семиография, семиософия.*

ПОНЯТИЕ СЕМИОТИКИ И ЕГО СТЕПЕНь ИССЛЕДОВАНИЯ

Жумабай уулу Абдыразак, аспирант
Национальная академия наук Кыргызской Республики
E-mail:abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
Бишкек, Кыргыз Республикасы
Бойтоева Салтанат Саитовна, аспирант
E-mail:saitovakg@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Семиотика как наука имеет относительно юный возраст. Ее рождение можно датировать началом прошлого столетия, когда увидели свет работы Ч. Пирса, Ч. Морриса и Ф. Соссюра. На взгляд автора, семиотику следует рассматривать как вариант философии языка. Термин "философия языка" в статье употребляется синонимично слову "парадигма", обозначая не некоторое течение в философии, а совокупность взглядов на язык. Актуальность исследования семиотических концепций обусловлена особым статусом*

языка в контексте гуманитарного знания. Одновременно с ростом интереса к языку возрастает потребность в систематизации методологических подходов и осмысления той мозаичности взглядов на язык, которая с трудом поддается реконструкции и описанию. Едва оформившись как научная дисциплина, семиотика очень быстро распалась на множество частных семиотик, в которых ее философское наполнение отошло на второй план. В статье обоснован статус семиотики как одного из подходов в философии, в связи с чем реконструируются некоторые семиотические концепции, исследуются их философские составляющие.

Ключевые слова: *Семиотика, знаковая система, вещественная понятия, символ, метафора, лингвистическая исследования, языковые знаки, семиология, семиография, семиософия.*

THE CONCEPT OF SEMIOTICS AND ITS DEGREE OF RESEARCH

Zhumabai uulu Abdrazak, postgraduate,
National academy of science of Kyrgyz Republic
E-mail:abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
Bishkek, Kyrgyz Republic
Boitoeva Saltanat Saitovna, postgraduate,
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Semiotics as a science has a relatively young age. Its birth can be dated to the beginning of the last century, when the works of Ch. Peirce, C. Morris, and f. Saussure. In the author's opinion, semiotics should be considered as a variant of the philosophy of language. The term " philosophy of language "in the article is used synonymously with the word" paradigm", denoting not a certain current in philosophy, but a set of views on language. The relevance of the study of semiotic concepts is due to the special status of language in the context of humanitarian knowledge. Simultaneously with the growing interest in language, there is a growing need to systematize methodological approaches and to understand the mosaic of views on language, which is difficult to reconstruct and describe. As soon as it was formed as a scientific discipline, semiotics very quickly disintegrated into many private semiotics, in which its philosophical content faded into the background. The article substantiates the status of semiotics as one of the approaches in philosophy, in connection with which some semiotic concepts are reconstructed, their philosophical components are investigated.*

Keywords: *semiotics, sign system, real concepts, symbol, metaphor, linguistic research, language signs, semiology, semiography, semiosophy.*

Киришүү

Семиотика өз алдынча дисциплина катары салыштырмалуу түрдө жакында эле пайда болду, бирок да XVII кылымда эле англис философу Джон Локк анын маани-маңызына жана илимдеги ордуна так аныктама берген. Ал илимдердин бөлүнүшү тууралуу сөз кылуу менен мынтип жазган: “Кийинки бөлүмдү “семиотика” же “белгилер тууралуу окуу” – деп атоого болот (ЛоккДж.,

2013). Бул бөлүмдүн милдети – буюмдарды түшүнүү же өз билимин башкаларга берүү үчүн акыл-эс колдонгон белгилердин табиятын жарандарга үйрөтүү".

Белги системаларын үйрөнүүнүн семиотикалык ыкмасы Готфрид Вильгельм Лейбництин (XVII кылымдын акыры)логико-математикалык эмгектеринде чагылдыруу менен ал өзүнүн "универсалдык эсептөө" концепциясы аркылуу математикалык логиканын жана семиотиканын негизги принциптерине аныктама берүүгө чоң салым кошкон.

Ал "белгилер" (кээде "мүнөз" деп да айткан) буюмдун терең табиятын кыскача чагылдырат жана мында ой жүгүртүү таң каларлыктай түрдө кыскарат" – деп жазган (Лейбниц, 1983). Лейбниц өзүнүн системасында түшүнүктү символго, символду санга жеткирүүгө, акыры аягында сандардын жана символдордун жардамы менен символдук эсептөөнү, ойжүгүртүүнү калыптандырууга аракет жасаган. Анын бул оюн жана максатын азыркы эсептөө машиналарынын аткарган кызматы менен салыштырып көрүңүз, бирок ал мезгилдерде бул көпчүлүк үчүн ойго келбеген иш эле да. Локк жана Лейбництен кийин семиотика XVIII кылымдан баштап жалпы окумуштуулар коомунда таанылган илим тармагына айлана баштады. Азыркы логикалык жактан туура багытка түшкөн семиотиканын түзүүчүсү жана баштоочусу Чарльз Пирс (1839-1914) болгон. Пирстин белгилер теориясы анын тилинин метафоралык мүнөзүнө байланыштуу түшүнүүгө бир топ татаал. Анын айрым оригиналдуу идеяларын, мисалы, адамдын белги катары чыгуучу ойлорун логиканын тилине оңой-олтоң сала сала коюу абдан татаал. Ошол эле убакта Пирстин метафораларынын ичинен семиотиканы илимий жактан изилдөө боюнча бир топ перспективаларды (мисалы, бир адамдын ички жан дүйнөсүндөгү эки quasi-акылдын диалогу тууралуу ойжүгүртүүлөр) табууга болот (Пирс Ч., 2001).

Материалды изилдөө методу

Азыркы учурда семиотикага болгон улам жаңы кызыгуулар жаралууда. Семиотикалык проблематикага арналган айрым китептерди жана эмгектерди атап өтөлү: Умберто Эко «Отсутствующая структура: Введение в семиологию» (1998), «История русской семиотики» Г. Поченцов (1998), «Избранные труды, т. 1. Семиотика истории. Семиотика культур Б.А. Успенский (1994), орус жана дүйнөлүк семиотика боюнча Ю.М. Лотмандын «Культура и взрыв». М., 1992; «Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX в.)». СПб., 1994) ж.б. Бул кызыгуулар кокусунан гана боло койгон жок, семиотиканын тилдеги орду жана кызматы маалымат технологияларынын өсүүсүнө байланыштуу болуп көрбөгөндөй күч алууда. "Тилдик (семиоткалык) оюндар" же "маданият коммуникациялык процесс катары" концепцияларынын

өзү*коммуникация* жана алар өз учурунун реалдуу фактылырын чагылдырып турат” деп жазган У. Эко (Эко, 2006).

Жалпы семиотиканын бир бөлүмү катары табигый тилдин белгилерин лингвистикалык изилдөөгө алуунун европалык традициясы Фердинанд де Соссюрдун (1857-1913) эмгектеринде алгачкылардан болуп берилген. Ал илимдин белгилик мамиле тармагын изилдөөгө алуу менен мынтип жазат: “Коомдун жашоо-тиричилигиндеги белгилерди изилдөөгө алуучу илим тармагы бар деп толук түрдө эсептөөгө болот; бул илим социалдык психологиянын, деги эле, жалпы психологиянын ажырагыс бир бөлүмүнө айланарына эч кандай шек жок жана аны биз семиология деп атадык” (Соссюр, 1990).

Тилди семиотикалык системалардын бири катары кароо бардык социалдык илимдердин негизине жатат деп белгилөө менен де Соссюр: “... муну менен лингвистика проблемасынын гана эмес элдик каада-салттардын, үрп-адаттардын, жалпы эле кайсыл бир улутка тиешелүү өзгөчөлүктөрдүн көп жактары ачылат. Демек, бул өзгөчөлүктөрдү жана көрүнүштөрдү семиологиянын ичине топтоо зарылчылыктары келип чыгат”, – деп жазган (Соссюр, 1990).

Фердинанд де Соссюрдун структуралык программасы конкреттүү илимдердин да семиотикалык изилдөөлөрүнө негиз боло алды. Эң алгачкы семиотикалык дисциплина болуп структуралык лингвистика эсептелет. Лингвистиканын мисалдары жана үлгүлөрү боюнча тилдик белгилердин ички маанисин моделдөө жана аныктоо адабият таанууда жана эстетикада, психологияда жана педагогикада (Ж. Пиаженин швейцариялык мектеби, Л. Выготскийдин эмгектери ж.б.), этнологияда, антропологияда, маданият таанууда, тарыхта жана башка илимдер тармагында колдонууга жана өнүгүүгө ээ боло алды.

Тексттерде “семиотика” жана “семиология” түшүнүктөрү катарлаш колдонула бергени менен алар синонимдер катары эмес мааниси боюнча бири-бирине дал келбеген аталыштар катары трактовкаланат. Семиологияга түрдүү семиосистемалардан семиоткалык каражаттардын уюштурулуш принциптерин аныктаган жана кайсыл бир аныкдеңгээлдеги мамиле-катышты изилдеген семиотикалык изилдөөлөр киргизилет. Мындай аныктама берилген жана кабыл алынган семиологиясемиографиядан (предметтердин жана көрүнүштөрдүн конкреттүү сүрөттөлүшү) жана семиософиядан (предметтер жана көрүнүштөр тууралуу философиялык ой жүгүртүү) айырмаланат.

«Семиотика» деп азыркы күндө жалпысынан белгилер жөнүндөгү бардык илимдердин тармагын аташат, ага белгилердин сүрөттөлүшү да, философиялык

баа берилиши да, маани-маңызынын ачылышы да, теориясы да киргизилет. Семиотикалык изилдөөлөрдүн түрдүү тектүүлүгү анын, жок эле дегенде, биз жогоруда атап өткөн «семиографикалык», «семиологиялык» жана «семиософиялык» үч деңгээли тууралуу сөз кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Жыйынтыктоо жана талкуулоо

Жогорудагыдай ич ара айырмалоо менен *семиографияга* семиотикалык бирдиктерди сүрөттөө, алардын курамына жана ошондой эле түзүлүш ымаларына жана интерпретацияланышына түшүнүк берүү милдеттери жүктөлөт. Көпчүлүк семиографиялык изилдөөлөр түрдүү улуттардын, жергиликтүү элдердин тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн жана грамматикасын, акустикалык өзгөчөлүктөрүн, калктын геральдикасын, эмблематикасын, нумизматикасын жана фалеристикасын ж.б. эске алуу менен жүргүзүлөт да, көп учурларда ал изилдөөлөр семиотика менен байланыштырылбай да калат. Чынында да, айрым элдерде оң мааниге ээ белги же символика башка бир элдерде, тескерисинче, терс мааниге ээ болуп калышы толук мүмкүн.

Терең алып караганда, кептин бардыгы конкреттүү белгилерди, белгилер системасын сүрөттөө эмес, ал белгилердин кандай максатта түзүлгөндүгүн, эмнени билдиреринин, коомдо кандай милдет аткарарын изилдөө жана аңдап таануу болуп эсептелет. Бул максаттан алып караганда, семиографиялык изилдөөлөрдө белгилер сигналдар, индекстер, символдор, моделдер ж.б. менен салыштырылат, алардын айырмачылыктары жана окшоштуктары аныкталат, алардын ар биринин канчалык деңгээлде коммуникациялык милдет аткаруусуна баа берилет. Семиотикалык каражаттарга тиешелүү универсалийлер аныкталат, белгилерди сүрөттөө схемалары, алардын кандай максатта жана багыттарда кызмат кылуу моделдери түзүлөт. Бул деңгээлде семиотиканы «*семиология*» деп атоо максатка ылайыктуу жана мында семиотиканын теориялык касиеттери каралат. Семиологияга, жалпысынан алганда, семиографикалык, семиологиялык жана семиософиялык изилдөөлөр кирет. Ч. Моррис «дескриптивдик» жана «таза» семиотикаларды ажырата билүүнү сунуш кылган (Моррис, 1982).

Ар кандай семиологиялык теория ачык байкалган жана ачык байкалбаган белгилерге ээ, бул болсо предметтин, аны изилдөөнүн жана изилдөөчүнүн философиялык өзгөчөлүктөрүнө жана дүйнө таанымдарына байланыштуу. Семиотиканын предметинин методунун бул философиялык аспектилеribиз жогоруда атап өткөн*семиософияны* түзөт. Ага тилдин, белгилердин, аталыштардын ж.б. философиясынын версиялары кирет. «Семиософиялык» мүнөз жана өзгөчөлүк философиянын онтология, гносеология, логика, маданияттын философиясы ж.б. аспектилерин да өз ичине

камтыйт. Семиографиядан жана семиологиядан айырмаланып семиософия белгинин сырткы көрүнүштөрүнө, кызматына, жаралуу өзгөчөлүктөрүнө гана эмес анын баалуулугуна, акыл-эсти өстүрүү кызматтарына философиялык өңүттөн баа берет.

Семиографияда, семиософия да дайыма эле семиотика менен байланышкан билимдерди чагылдыра бербейт жана алардын кызматтары көпчүлүк учурларда ар түрдүү.

Семиотикалык изилдөөлөр үч деңгээлден турат жана алардын ар бири өз ара байланышта, бул үч деңгээл ырааттуу түрдө бири-бирин улап кетет. Алдыга коюлган максаттарга жана түрдүү кырдаалдарга жараша бул үч деңгээлдин элементтеринин бири-бири менен жуурулушуп кетүүсү да толук күтүлөт.

Кандай болгондо да, семиотикалык изилдөөлөрдүн бардык деңгээлдерин белгилердин түзүлүү максаттарын жана маанилерин ачуунун жалпы принциптерин жана нормаларын аныктоого багытталуу бириктирип жана өз ара байланыштырып турат. В. Виндельбанд жана Г. Риккерт тарабынан сунуш кылынган «номотетикалык» жана «идиографиялык» айырмалоо методдорун эске алуу менен семиотикалык изилдөөлөрдүн «номотетикалык» багыты тууралуу да сөз кылууга болот, мында айрым белгилерге жана тексттерге талдоо жүргүзүүдө, аларга мүнөздөмө берүүдө кандайдыр бир жалпылыктарды аныктоого мүмкүнчүлүк түзүлөт. Бул мааниден алып караганда, ал бир белгини жекелештирүү, аны башка белгилер менен байланыштырбай өз алдынча кароо мүмкүн эмес, деги эле табиятта бардык нерселер, кубулуштар жана түшүнүктөр бири экинчиси менен ар кандайча деңгээлде өз ара байланышып тургандыгы да ушул себептүү.

Семиотиканын дагы бир түрү - *метасемиотика,*анын предмети – белгилер жана алар тууралуу илимдин жаралышы, өнүгүшү, калыптанышы, ич ара бөлүнүшү, илимдин башка түрлөрү менен болгон сырткы байланыштары. Тактап айтканда, бул метаилимге семиотика илиминин кокреттүү-илимий жана философиялык дисциплиналар менен болгон эки тараптуу өзгөчөлүктөргө ээ болгон байланыштар мүнөздүү. Бир тараптан алып караганда, семиотика башка илимдерден (логика, лингвистика, психология ж.б.) өз башатын жана тамырын тапса, экинчи тараптан алып караганда, семиотиканын өзү башка илимдерге изилдөө материалына мүнөздөмө берүүгө, аны сүрөттөөгө көмөк көрсөтөт. Тигил учурда да, бул учурда да семиотика илими өз алдынчалуулугун сактап кала алат. Жөнөкөй тил менен айтканда, семиотика өз алдынча илим катары башка илимдердин негизинде жаралуу менен кайра эле алардын өздөрүнө жардамга келип жатат.

Философия илимдери (онтология, гносеология, логика, маданият философиясы ж.б.) үчүн семиология буюмдардын белгилерин жана касиеттерин конкреттештирүү үчүн, ал эми социология, маданият таануу, этнология сыяктуу философиялык эмес илимдер үчүн нерселердин адам үчүн болгон маани-маңызын таанып-билүү үчүн кызмат кылат. Ошол эле учурда аталган илимдердин тармактарынын бардыгы «-логия» болуу менен өз предметтеринин жана изилдөөгө алган материалдарынын түрдүү касиеттерин теориялык жактан жалпылайт. Бул илимдер сыяктуу семиология «-графия» болуу менен тил таануу, фольклористика, этнография, маданият таануу ж.б. дисциплиналарда конкреттүү белгилерге жана сүрөттөлүштөргө мүнөздөмө берет, жаралыш тарыхын изилдөөгө алат, ал белгилердин маанисин аныктайт (караңыз, “Различение этнографии и этнологии” Леви-Строс 2001: 369-бет; “Иконография жана иконология” Панофский 1999: 48-49-беттер). Дал ушул лингвистикалык терминдерди жана изилдөөлөрдү жалпылоо үчүн Ф. де Соссюр 1894-жылдан баштап «семиология» терминин колдоно г9обаштаган (Л.Ф. Чертов., 2014)

Биз дүйнөлүк ой жүгүртүүлөрдүн жетишкендиктерин ассимиляциялаштыруу менен гуманитардык дисциплиналар тууралуу сөз кылып жатабыз (а семиотика болсо өз багыты жана изилдөө масаттары боюнча гуманитардык дисциплина болуп эсептелет). Семиологиянын жалпы облигинде, эң башкысы, бул илимдин тармагынын методологиясында жана ой жүгүртүү стилдеринде кыргыз элинин менталитети ачык байкалат. Кыргыз эли семиотика илиминин бар экендиги, анын максаттары жана милдеттери менен кабары болбой туруп эле түрдүү белгилерди кеңири пайдаланышкан. Ар бири ири уруунун өз белгиси жана туусу болгон, аскалардан жана таштардан түрдүү белгилер миң-сандап табылууда. Алыскы бирөөгө кабар айттыруу, бир нерсе суратуу үчүн жаштарды жиберишкенде ишеничтүүлүк үчүн алар тааныган тебетей, калпак, камчы же башка бир буюмдарды кошуп беришкен. Шырдактардагы, ала кийиздер жана килемдердеги, алардын оймолорундагы берилген ой, идеялар азыр унутулуп бара жатат десек да жаңылышпаган болор элек. Аттан түшпөй камчыны колго алып бастырып келүү коркутууну, үйгө жакын калганда аттан түшүп аны жетелеп келүү сый-урматты бидирген. Атчан адамдын жөө адамга, жогортон келе жаткандын төмөнтөн чыгып бара жатканга, жөн өтүп бара жаткандын иш кылып жатканга, жаштын карыга, эркектин аялга озунуп биринчи салам берүүсүнүн калыптанып калуусу улуу маданият.

Изилдөө ишибиздин башында айтылып өткөндөй, биз сөз кылып жаткан илим багытын Ф. де Соссюр семиотика эмес а семиология деп атоону

сунуштаган. Ал *коомдук турмуштагы белгилердин кызмат кылышын изилдөөгө алуучу илимди семиология деп атаганыбыз туура болот* (грек тилинде *σημειὸν* – белги) деп жазган. Фердинанд де Соссюрдун пикири боюнча бул илим "белги" деген эмне экенин жана аны кандай мыйзам мыйзам ченемдүүлүктөр жана максаттар башкарарын үйрөтөт. Де Соссюр семиология тарабынан ачылган мыйзамдар лингвистикага да тиешелүү, демек семиологияны мыктылап изилдеп чыгуу жана үйрөнүү менен лингвистика илиминде да чоң мүмкүнчүлүктөр жаралат деген ойлорду айтып кеткен (Соссюр, 1990).

Белги системаларын лингвистика илимине көз карандысыз жагдайда изилдөөгө алууга умтулган окумуштуу семиотик деп аталууга тийиш. Эко семиотика терминининФ. де Соссюр сунуш кылган вариантына кайрылууну сунуш кылат. "*Бизконвенционалдык коддордун же белгилер системасынын негизинде түзүлгөн маалыматтар катары каралган коммуникацияларфеноменин изилдөөнүн жалпы теориясын "семиология" деп деп, ал эми бул багытта изилдөө иштерин жүргүзгөн окумуштууларды "семиотиктер" деп атайбыз",* – деп жазган Умберто Эко (Эко, 2006).

Семиотикадагы дагы бир орчундуу проблема – семиотика менен "символистиканын" ортосунда демаркация жүргүзүү, белги менен символдун айырмачылыктарын жана окшош жактарын так аныктоо. Эгер "символдук формалардын" автору болгон Э. Кассирердин жолун жолдоочулар семиотиканы символистиканын бир бөлүгү катары карашса, башкалары, тескерисинче, символистиканы семиотиканын курамына киргизишет. Буга В. Канкенин Кассирерге берген баасын мисал келтире кетели. "Кассирердин семиотикага берген мүнөздөмөсүндө эки анжы ойлор бар. Кассирер, биринчи кезекте, символист жана ошондуктан ошол эле учурда семиотик да, ушу себептүү ар бир символист символ семиотиканын категориясына киргендиктен семиотик", – деп жазган Канке (Канке, 2003).

Бул жердеги проблеманын себеби мындайча, бир тараптан алып караганда, чындыгында, символ белгинин бир түрү, бирок экинчи жактан алып караганда, символдорду жөнөкөйлөтүп семиотикалык категорияга киргизүүгө мүмкүн эмес. Мисалы, крест символунун маанисиабдан кеңири жана аны жөнөкөйлөтүп кайсыл бир белги катары кабыл алуу туура эмес болуп калат. Мусулмандардагы ай символу деле ушундай мааниде, башка диндерге салыштырмалуу Ай исламда чоң мааниге ээ, орозо айларынын башталышы тууралуу дээрлик жыл сайын эле талаш-тартыштуу пикирлер болуп, рамазан айлары алдын ала белгиленген белгилүү бир күнгө карап эмес, айдын жаңырышына карап башталат. Кыргыз Республикасынын туусундагы

тартылган түндүктүн, 1916-жылдагы үркүндүн курмандыктарына тургузулган үзөңгүнүн чоң философиялык маанилери бар. Түндүктүн мааниси жалпыга маалым, аалаламга карай жол, чексиз ачык асман, кең келечек. Башында үзөңгү боюнча көп түшүнбөстүктөр, эки ача пикирлер жаралып келген. Кыргызда байыртадан эле “үзөңгүдөн бут таюу”, “үзөңгүдөн айрылуу” сөз айкаштары катаал трагедия маанисин билдирип келген да мына ошондуктан үзөңгүнүн айкели коюлган. Жоокерчилик замандарда куралынан айрылып калгандар үзөңгүсүн чечип алып курал катары колдонушкан.

Корутунду

Семиотиканын негизине байланышкан проблема бир топ олуттуу болуп саналат жана анын ар бир багыттарында алардын негизи катары бири-бирине тектеш дисциплиналар – логика, тил таануу, психология, маданият таануу ж.б.у.с. илимдери кызмат кылат.

Ар бир изилдөөчү кайсыл маселе, кандай багыт болбосун өз позициясын колдоого, өзүнүн пикиринин чындыгын далилдөөгө аракет жасайт, бирок да чындык баарынан улуу (Сократ менин досум, бирок чындык эң жакын досум же Платон менин досум, бирок чындык мага андан да жакыныраак). Айрыкча, философия, анын ичинде семиотика сыяктуу таза гуманитардык багыттагы илимдерде түрдүү маселелер жана проблемалар боюнча ар кандай пикирлердин жана көз караштардын жарала бериши мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Семиотика түрдүү традициялык дисциплиналардын негизинде жаралгандыктан анын варианттары да бир канча болууга тийиш жана муну биз иш жүзүндө көрүп да жатабыз. Демек, буга байланыштуу семиотиканын милдеттерине да жаңыча мамиле жасоо зарылчылыктары келип чыгат.

Адабияттар

Локк Джон. (1985). Опыт о человеческой разумении. М.: Мысль. С. 621.

Лейбниц Г.В. (1983). Новые опыты о человеческом разумении. М.: Мысль. С. 646.

Пирс Ч. (2001). Семиотика. М.: Логос. С.448.

Соссюр. (1990). Заметки по общей лингивистике. М.: Прогресс. С. 280.

Моррис Ч.У. (1982). Основания теории знаков. // Семиотика. Сборик переводов. Под ред. Ю.С. Степанова. М.: Радуга. С. 511.

Эко У. (2006). Отсутствующая структура. М.: Симпозиум. С. 620.

Канке А.А. (2003). Основы философии. М.: Логос. С. 288.

УДК 001.11(81*22)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_220

СЕМИОТИКАНЫН ТАБИЯТЫ ЖАНА ФИЛОСОФИЯЛЫК МААНИСИ

Жумабай уулу Абдыразак,аспирант
E-mail:abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
Бишкек, Кыргыз Республикасы
Бойтоева Салтанат Саитовна, аспирант
E-mail :saitovakg@mail.ru
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Семиотикалык концепцияларды изилдөөнүн актуалдуулугу гуманитардык илимдердин контекстинде жана тилдик статус менен өзгөчө шартталат. Семиотиканын тар-жекече түшүнүгү жоюлуп, илимий дисциплина катары калыптануусу, философиялык маанисинин экинчи планга өтүүсү менен мүнөздөлөт. Семиотиканын спецификасы анын эки жактуулугу менен байкалат: ал гуманитардык жана табигый илимдердин мейкиндигинен орун алган. Семиотикалык ойлорду окуп-үйрөнүү айрыкча Батыш Европалык изилдөөлөр менен белгилүү болуп келсе, мындай процесс кийинчерээк орус окумуштуулары (тилчи-философтору) тарабынан да колдоо тапкан. Мисал катары Московка-Тартуу семиотикалык мектебин өзгөчө баса белгилөө объективдүү болот. Анткени бул мектептин семиотикалык концептуалдык-теориялары (көркөм тексттери, белги системалары ж.б.) батыштын салттуу системасын бузуп, жаңы көз караштык, системалык жана теориялык анализдери менен жогорудагы маселе боюнча үстөмдүк кылып келген. Макалада философиялык адабияттардын негизинде семиотикалык ойлордун башаттары, изилдөөлөрдүн өнүгүү динамикасы жана жалпы белги системасындагы түшүнүктөр тилдин жана философиялык илимий проекциядагы анализдер чагылдырылган.*

Ачкыч сөздөр: *семиотика, лингивистика, кибернетика, логика, коммуникативдик система, белги системалары, десигнат, сигнификат, концепт, денотат,аталыштын же белгинин мааниси.*

ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ И ПРИРОДА СЕМИОТИКИ

Жумабай уулу Абдыразак, аспирант
Национальная академия наук Кыргызской Республики
E-mail:abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
Бишкек, Кыргыз Республикасы
Бойтоева Салтанат Саитовна, аспирант
E-mail: saitovakg@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Актуальность исследования семиотических концепций обусловлена особым статусом языка в контексте гуманитарного знания. Едва оформившись как научная дисциплина, семиотика очень быстро распалась на множество частных семиотик, в которых ее философское наполнение отошло на второй план. Специфика семиотики проявляется и в ее двойственности: она занимает промежуточное место между гуманитарными и естественными науками. Сведения исследовательской работы преимущественно к анализу западноевропейской семиотической мысли объясняется своеобразием, сложившимся в российской философии языка. Отдельно следует упомянуть и московско-тартускую семиотическую школу, успешно применившую принципы теоретической семиотики к анализу самых разнообразных знаковых систем, в том числе, художественных текстов, игнорируемых западной традицией. В статье определена тем, что в философской литературе оно является одним из немногих исследований, посвященных определению истоков и динамики развития семиотической проблематики, созданию целостного образа семиотики как варианта философии языка.*

Ключевые слова: *семиотика, лингивистика, кибернетика, логика, коммуникативная система, знаковые системы, десигнат, сигнификат, концепт, денотат, смысл имени или знака.*

PHILOSOPHICAL ESSENCE AND NATURE OF SEMIOTICS

Zhumabai uulu Abdrazak, postgraduate,
National academy of science of Kyrgyz Republic
E-mail abdrazakjumabaiuulu@gmail.com
Bishkek, Kyrgyz Republic
Boitoeva Saltanat Saitovna, postgraduate,
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The relevance of the study of semiotic concepts is due to the special status of language in the context of humanitarian knowledge. As soon as it was formed as a scientific discipline, semiotics very quickly disintegrated into many private semiotics, in which its philosophical content faded into the background. The specificity of semiotics is also manifested in its duality: it occupies an intermediate place between the humanities and natural sciences. The reduction of the research work mainly to the analysis of Western European semiotic thought is explained by the peculiarity that has developed in the domestic philosophy of language. We should also mention the Moscow-Tartu semiotic school, which successfully applied the principles of theoretical semiotics to the analysis of a wide variety of sign systems, including literary texts that are ignored by the Western tradition. The article is determined by the fact that in the Russian philosophical literature it is one of the few studies devoted to determining the origins and dynamics of the development of semiotic problems, creating a holistic image of semiotics as a variant of the philosophy of language.*

Key words: *semiotics, linguistics, cybernetics, logic, communication system, sign systems, designatum, significatum, concept, denotation, meaning of a name or sign.*

Киришүү

XX кылымдын 50-жылдарында пайда болгон азыркы семиотика илиминин түзүлүшүнө, калыптанышына жана андан ары өнүгүшүнө структуралык лингвистика, маалымат теориясы жана практикасы, кибернетика жана логика ж.б. илимдери өз салымын кошо алды. ***Семиотика*** (грек тилинен которгондо “белги”) илимине эң эле жөнөкөй түшүнүк бергенде, ал *белгилик системаларды же белгилердин системасын изилдөөгө алуучу илим тармагы, жалпы теориялардын жыйындысы* (же илимий теориялардын комплекси) жана ал белгилердин ар бири кандайдыр маанини билдирип турат (Гринев-Гриневич, Сорокина, 2012). Белги системаларына табигый тилди (сүйлөшүү тилин), жасалма (искусственные) тилдерди, абалды, шарт-жагдайды билдирүүчү белгилерди, сүрөт искусствосунун, театрдын, музыканын, архитектуранын, кинонун, башкаруунун жана түшүндүрүүнүн ар кандай татаал системасынын тилдерин, кибернетиканын позициясынан алып караганда, машинанын, станоктун, приборлордун жана алардын схемаларынын, тирүү организмдердин жана алардын айрым подсистемаларынын, социалдык мамилелердин, жалпы эле коомдун тилдерин мисал катары келтирсек болот.

Семиотика – мамиле, карым-катнаш процессинде адамдар (адамдар гана эмес жаныбарлар, ал түгүл, машиналар да) колдонуучу *коммуникативдик системалар жана белгилер жөнүндөгү илим*(Гринев-Гриневич, Сорокина, 2012).Биз кайсыл бир тилде сүйлөп же жазып жатабызбы, футболдук матчты же Рио-де-Жанейродогу карнавалды көрүп отурабызбы, космостон келген сигналдарды угуп жатабызбы, дельфиндердин тилин дешифровка кылуудабызбы, айтор, кандайдыр бир коммуникациялык системага кошулууга, келип жаткан сигнал жана белгилердин жардамы менен кандайдыр бир маалымат алууга умтулабыз (маалымат алгандыгыбыз, ал сигналдарды түшүнгөндүгүбүз же түшүнө албагандыгыбыз маанилүү эмес). *Маалымат алуусуз, аны сактоосуз жана башкаларга берүүсүз адам жашоосун элестетүү мүмкүн эмес.*

Семиотика тууралуу сөз кылууда анын төмөнкүчө эки түрдүү аспектисин айырмалай билүү зарыл: биринчиден, ал табигый түрдө ачык байкалбаган көрүнүштөрдү, окуяларды жана белгилерди аларга анализ берүү менен чагылдырат, экинчиден, семиотика өзгөчө бир илимий психологиянын тармагы катары буюмду, көрүнүштү ж.б. аң-сезимдүү түрдө таанып-билет.

Материалды изилдөө методу

Союз учурунда (СССРде) семиотика илиминин калыптануусу өткөн кылымдын 60-жылдарынын экинчи жарымына жана 70-жылдардын биринчи жарымына туура келет. Дал ушул жылдары Тарту шаарында «Труды по знаковым системам» (75) сериялуу жыйнагы чыгып, аларда жана “Новое в лингвистике”, “В вопросах философии” чыгарылыштарында жана башка

илимий басылмаларда семиотиканын проблемаларына арналган ары кызыктуу, ары пайдалуу макалалар, илимий эмгектер жарыкка чыгып турган. Ошол эле учурда семиотикалык изилдөөлөр бири-биринен айырмаланган эки багытта жүрүп турду: белгилердин жана белги системаларынын түрдүү типтеринин (мисалы, тил жана адабий, табигый илимдерде, математикада, иш-аракеттердин түрдүү тармактарында - жарнактарда, жол белгилеринде, ойнолуучу карталарда ж.б.у.с.) эмпирикалык жана теориялык изилдөөгө алынуусу менен катар рефлекцияга, тактап айтканда, семиотиканын предметине талдоо жүргүзүүгө жана семиотикалык ыкмалардын жана методдордун өзгөчөлүктөрүнө чоң көңүл бурула баштады. Буга мисал катары “Вопросы философии” журналына чыккан И.И. Ревзиндин “От структурной лингвистики к семиотике”, Г.П. Щедровицкий менен В.Н. Садовскийдин “К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании” ж.б. макалаларын келтирүүгө болот.

Жыйынтыктоо жана талкуулоо

Бүгүнкү күндө семиотикалык изилдөөлөрдүн бай тажырыйбалары топтолду жана семиотика предметине жаңыча, мезгил талаптарына жооп бере ала тургандай деңгээлде мамиле жасоо, бул багытта изилдөө иштерин жүргүзүү, анын методологиялык проблемаларын чечүү талаптары коюлууда. Биз өзүбүздүн бул изилдөөбүздө өткөн кылымдын 60-жылдарында Г.П. Щедровицкий тарабынан коюлган диллеманы талдоого алууну чечтик. Ал семиотика теориялык илимдер жана дисциплиналар болгон – логика, психология, тил таануу, маданият таануу илимдеринин уландысы катары өнүгөбү же өз алдынча илим тармагы катары калыптанабы деген суроону койгон. Г.П. Щедровицкий: “Кандай гана болбосун, биз логикалык, лингвистикалык жана психологиялык илимдерге анализ жасоону өз алдыбызга максат кылып койгон жокпуз жана алардын маани-маңызын, кызматын, методикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүчү сиоматика илимине болгон пикирлерибизди билдирүүнү гана чечтик”, – деп жазган (Щедровицкий, 2003). Иш жүзүндө семиотиканын спецификалык методдору тууралуу изилдөөлөр абдан аз жана ал методдор илимдин бул багытынын өзгөчөлүктөрүн эске алган жаңы методдор болууга тийиш. Мына ошондуктан биз семиотиканы жаңы илим катары кабыл алгыбыз келсе жана аны логикалык, лингвистикалык жана психологиялык илимдердин кеңейтилген бир түрү катары түшүнгүбүз келбесе, анда жогоруда саналып өткөн логика, психология, тил таануу, лингвистика, маданият таануу илимдеринде белгилер жана алардын системасы, жаралышы, илимдеги кызматы жана орду тууралуу иштелип чыккан пикирлерди жана илимий жоболору бир жерге топтоого, алардын ар бирин талдоого алууга,

туурасына туура, катасына ката деп жыйынтык чыгарууга тийишпиз. Ошондо гана семиотика өз алдынча илим катары өсүп-өнүгүүгө ээ боло алат", – деп жазган (Щедровицкий, 2003).

Г.П. Щедровицкий кайсыл илим тууралуу сөз кылып жатат жана эмне үчүн семиотика өз алдынча илим катары башка илимдердин дисциплинардык семиотикалык көз караштарынын ситезинен түзүлүүгө тийиш? Г.П. Щедровицкий, чындыгында, семиотикадагы "социалдык-психологиялык" ыкмага карата каршы чыгуу менен социумдагы белгилерге так жана объективдүү анализ жасоону колдоого алат (Щедровицкий, 2003), себеби, социалдык-психологиялык ыкма дегенибиз, адам ар кандай белгини өзүнүн керектөөсүнө, кызыгуусуна, деңгээлине, социалдык-психологиялык абалына ж.б.у.с жагдайларга байланыштуу кабыл алат эмеспи. Мисалы, жөнөкөйлөтүп айтканда, шаркырап агып жаткан дарыяны көрүп дыйкан андан арык алып, эгин эксем десе, багбан бак кылсам дейт. Сүрөтчү дарыянын жээктериндеги даректарды кошо тартып кооз пейзаж жаратсам десе, гидротехник куур же труба менен элге таза суу жеткирүүнү ойлойт. Тегирменчи суу тегирменин курууну кыялданса, техникага жакындар чакан ГЭС куруу боюнча план түзүп, балыкчы балык чарбасын уюштурууну оюна алат, эл үчүн кызмат кылууну ойлогон дагы бир башка жаратман адам бул дарыяга көпүрө салуу тууралуу да кыял кылат ж.б. Ушул сыяктуу эле "бирөө дарыядан өтүүгө кечүү таппай жатса, башка бирөө ичерге суу таппай жатат" деген кыргыз элинин накыл сөзүндө эмне деген улуу ойлор жатат.

Кийинки биз сөз кыла турган проблема семиотикалык түшүнүктөрдүн тактык жана аныктык критерийлерине тиешелүү. Көпчүлүк изилдөөчүлөр семиотиканын (белгилердин, белгилик маанилердин, символдордун ж.б.) ар түрдүүчө окулушу, кабыл алынышы жана бири-бирине дал келбөөсү тууралуу белгилешет. Е. Черневич: "Семиотикалык адабияттардагы терминологиялык ар түрдүүлүк бул илимдеги изилдөө иштерин бир топ татаалдаштырат. Мааниси боюнча бирдей же бири-бирине өтө жакын сөздөр ар түрдүүчө жазылат, мисалы, төмөнкүдөй сөздөр синоним катары колдонулуу менен кимисинин кандай айырмачылыктары бар экендиги тууралуу суроолор да пайда болбой койбойт (Черневич, 1990):

– выражение, знак, обозначающее, означающее, имя; (айтым, айтылуу, аталыш, билдирүү, белги, ат, наам, ысым ж.б.);

– обозначаемое, денотат, предмет, объект, вещь; (белгиленген нерсе, денотат, предмет, объект, буюм, зат, нерсе ж.б.);

– означаемое, десигнат, сигнификат, концепт, или понятие денотата, смысл имени, или знака, значение знака; (белгиленген, десигнат, сигнификат, концепт же денотат түшүнүгү, аттын, аталыштын же белгинин мааниси);
– отношение обозначения, денотации, именования, номинации; (аталышка, анын маанисине карата мамиле, денотация, аталыш, наам, номинация);
– отношение означения, выражения, десигнации, сигнификации (мааниге карата мамиле, маанилик мамиле, айтым, билдирүү, десигнация, сигнификация).

Сөздөрдүн ушунчалык көп ар түрдүүчө вариантта колдонулушу илимий терминдердин жаралышы, илимдеги тактык, түрдүү илимий проблемаларды өзүнө гана тиешелүү мүнөздө ар түрдүүчө чагылдыруунун зарылдыктарынан улам келип чыккан” (Черневич, 1990).

Е. Черневичтин келтирген мисалдарын орус жана кыргыз тилиндеги котормолору менен бердик. Илим тармактарынын кеңири жайылтылышы, техниканын өсүшү менен четтен келген терминдер абдан көбөйүүдө. Эми кыргыз тилинин термин маселесине бир аз кайрылып көрөлү. Кыргыз тили мамлекеттик тил статусун алгандан кийин эл аралык терминдерди да жалпы которуп кирдик. Теорияны амалият, практиканы назарият, радиону үн алгы, телевидениени сын алгы деп котордук эле алар элге синген жок. Эл аралык терминдерди кое туруп кыргыз сөздөрүн туура колдонгонду терең үйрөнсөк. Гусеничный трактору гусь-каздан алып каз тамандуу трактор деп атап келдик, а чындыгында ал гусеницадан – көпөлөк курттан келген. Бодо малды ири мүйүздүү мал (крупно рогатый скот), жандык малды майда мүйүздүү мал (мелко рогатый скот) деп жатабыз. Приемная – кабылдама деп жазылууда, кабылдама өзү ириңдеп, жараты күчөп кетүүчү дарт, ошондуктан ал кабыл алма болууга тийиш эле. Аптекаларды кээ бирлерибиз “даарыкана” деп , дарыны – даары деп созулма “аа” менен бажырайта жазып коюудабыз. Даары, дааруу – жиндеп кетүү, жин даарыды, нерв оорусу, эсинеп кетти деген мааниде. Начальник деле башчы, управляющий деле башчы, заведующий деле башчы болуп колдонулууда. Управление-башкармалык, демек, управляющий-башкаруучу, “заведующий” ишти алып баруучу, ишти жүргүзүүчү, аны да ылайыгына карап которуу зарыл эле. “Заявление” – арыз эмес “билдирүү” болууга тийиш, “арыз” – “жалоба”, кыргызчасы – даттануу. Айта берсе кыргыз терминологиясында буга окшогон маселелер абдан көп.

Е. Черневич семиотика тууралуу сөз кылып жатып синоним маселесине да токтолуп кеткен. Тил илиминде синономдер таза синонимдер жана тексттик синонимдер болуп бөлүнөт. Таза синонимдер текст ичинде колдонулушу, семантикалык мааниси боюнча бирдей жана аларды ортолорунда дээрлик

айырма жок. Мисалы, жакшы, мыкты, дурус ж.б. тез, ылдам, бат ж.б. Ал эми тексттик синонимдер мааниси боюнча бирдей болгону менен текст ичинде колдонулушу ар түрдүүчө. Мисалы, кооз, сулуу, татынакай деген сөздөрдү алалы, “кооз” сын атоочу табиятка, курулуштарга, шаарларга, көчөлөргө ж.б. тиешелүү сүйлөмдөрдө колдонулса, сулуу, негизинен, адамга гана, болгондо да, кыздарга тиешелүү тексттерге пайдаланылат, ал эми жигиттерди, жалпы эле эркектерди кыргыз тилинде сулуу деп айтуу орунсуз болуп калат. Орус тилинде “красивый” сын атоочунун колдонулуш чөйрөсү абдан бай (Черневич, 1990). Синонимдер тилде эмне үчүн колдонулат жана алардын пайдасы эмнеде? Мындай тилдик каражаттар тилдик корду байытат, бир эле сөздүн улам кайталануусунун алдын алат. Алыс барбай эле жогорудагы бир эле сүйлөмдөгү “колдонулса” жана “пайдаланылат” деген этиш сөздөрдү мисал келтирсек болот.

Биздин изилдөөлөрүбүз семиотика илиминин калыптануусу жана өнүгүүсү үч негизги этапты басып өткөндүгүн көрсөттү. Биринчи этапта семиотика биз буга чейин бир нече ирет кайталап өткөн традициялык предметтер (логика, психология, искусство таануу, тил таануу ж.б.у.с.) менен байланышта каралды.

Экинчи этапта семиотикалык схемалар жана көз караштар объективдешти, башкача айтканда, семиотика *өз алдынча объективдүү реалдуулук* катары каралып, ушул мезгилдерден семиотика өз алдынча илим катары тааныла баштады. Белгилер типологиясы түзүлдү, белгилер жана белгилер системасынын кызматынын жана калыптануусунун мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталуу үстүндө болду.

У. Эко жогоруда аталган эки этапты колдоого алып гана чектелбестен аларды андан ары да өнүктүргөн. Анын семиотикалык концепциясынын өзөктүк бөлүгү “код” жана Эко ага эки таптуу түшүндүрмө берет: “код” – бул белгилер системасы жана “код” – структура. Умберто Эконун пикири боюнча, *код – тигил же бул маалыматты билдирүүнү камсыз кылган жана жөнөкөйлөтүлгөн модель...* Код жалпыга белгилүү болушу да, белгилүү болбошу да мүмкүн (Эко, 2006).

Айтылып өткөн пикирлерге түшүндүрмө берүү менен семиотикалык белгиде код менен структуранын, изилдөө методдору менен ыңгайлуу инструментарийлердин жана реалдуу объектилердин, түрдүү белгилик каражаттардын, белгилер системасынын, ал белгилердин колдонуу максаттарынын жана себептеринин, түрдүү белгилик каражаттардын ж.б. боло тургандыгынын талашсыз чындык экендигин дагы бир жолу баса белгилеп кеткибиз келет. Бул критерийдин семиотика илиминде ар биринин өз орду

жана кызматы бар. Биринчиден, кайсыл жана кандай учурларда анык бир конкреттүү түшүнүктөрдү кандай багытта жана максатта колдонуп жаткандыгыбызды өзүбүздүн аң-сезимдүү түрдө тереңдеп түшүнүүбүз зарыл. Экинчиден, алардын ар бирине тилдик-символикалык мүнөздөмө берүү менен колдонулуш чөйрөсүн, максатын жана багыттарын так аныкто. Үчүнчүдөн, аталып өткөн критерийлердин маанилик айырмачылыктарын аныктоо аркылуу алардын кепте туура эмес колдонулунушунун алдын алуу.

Үчүнчү этапта семиотикалык көз караштардын, түшүнүктөрдүн жана белгилердин өздөрү башка илим тармактарында колдонула баштайт, алардын кенемтелерин толуктайт, тактайт. Мурда традициялык илимдер семиотика илими үчүн кызмат кылып келсе, эми, тескерисинче, семиотика да башка илимдер үчүн кызмат кыла баштайт.

Корутунду

Семиотиканын маани-маңызына тереңдеп кирүү жана аларга ар тараптуу аныктама берүүгө жетишүү үчүн эки типтеги семиотикалык теорияны айырмалай билүү зарыл. Биринчиси логиканын жана философиянын категорияларынын эрежелерин колдонуу менен бири-бирине каршы келбөөчү көз караштар системасына негизделген *антикалык таанып-билүү идеалына* таянат. Ошол эле учурда мында семиотика менен байланышкан проблемалардын жана карам-каршылыктардын, бири-бирине дал келбеген көз караштардын айланасындагы маселелер чечилет. Экинчиси *табигый илимдердин идеалын,* башкача айтканда, *семиотикалык теориялардын алдында тиешелүү объектилерди* түзүүгө багытталат. Булардан да салмактуу жана күчтүү гипотезаларды сунуштоого жана алар тууралуу сөз кылууга болот: гуманитардык жана социалдык илимдер алардын алдына коюлган милдеттерди чечүүгө жооп бере алуучу объектилер так жана даана калыптандырылганда гана бул илим тармактары жогорку натыйжалуулукка жана ийгиликтерге жетише алат жана анда алар табигый илимдерге бир топ жакындаша түшөр эле.

Адабияттар

Щедровицкий Г.П. (2003). Процессы и структуры мыщления. Курс лекции. М.: Путь. С.712.

Черневич Е. (1990). Русский графический дизайн. М.: Внешсигма. С.159.

Эко У. (2006). Отсутствующая структура. М.: Симпозиум. С.620.

Лотман Ю.М. (1999). Внутри мыслящих миров. М.: «Языки русской культуры». С.464.

Гринев-Гриневич С.В., Сорокина Э.А. (2012). Основы семиотики. М.: Флинта, 2017. С.256.

Махлина С. (2008). Семиотика сокрально-религиозных представлений. М.: Алетейя. С.522.

УДК 165.1
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_228

ИЛИМИЙ ТААНЫМДЫН СОЦИОМАДАНИЙ ШАРТТАЛЫШЫ ЖАНА САЛТТУУ БИЛИМДЕР

Кочкорова Динара Ашырбаевна филос.и.к., доценти
E-mail: Dkochkorova@mail.ru.
Ахмеджанова Алиман Мырзакаримовна доценти
E-mail: Aliman1950@mail.ru
Ош мамлекеттик университети

Аннотация: *Макалада авторлор илимий таанымдын социомаданий шартталышы жөнүндөгү маселени салттуу билимдердин катнашында карашат. Илимий билимдердин өнүгүү жана өсүү жараяны жеке илимдин чегинде гана жүрбөй тургандыгы белгилүү болду. Ааламдашуу шарттарында этникалык идентүүлүктү калыптоо көйгөйү социалдык таанымга белгилүү бир милдеттерди коюуда. Алардын бири болуп салттуу билимдердин илимий таанымдагы ордун аныктоо эсептелет.*

Ачкыч сөздөр: *Илимий тааным, социомаданий детерминация, салттуу билим, идентүүлүк, таанымдын субъектиси, илимдин негизделиши.*

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ И ТРАДИЦИОННЫЕ ЗНАНИЯ

Кочкорова Динара Ашырбаевна, к.филос.н, доцент
E-mail: Dkochkorova@mail.ru.
Ахмеджанова Алиман Мырзакаримовна, доцент
E.mail: Aliman1950@mail.ru
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье авторы рассматривают проблему социокультурной обусловленности научного познания в разрезе традиционных знаний. Стало очевидно, что процесс развития и роста научного знания выходит за рамки специальной науки. В условиях глобализации проблема формирования этнической идентичности ставит определенные задачи перед социальным познанием. Среди них особо выделяется определение роли традиционного знания в научном познании.*

Ключевые слова: *Научное познание, социокультурная детерминация, традиционное знание,идентичность, субъект познания, основания науки.*

SOCIO-CULTURAL INDIVIDUAL SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND TRADITIONAL KNOWLEDGE

Kochkorova Dinara Ashyrbaebna Ph.D., Associate Professor,
E-mail: Dkochkorova@mail.ru.
Ahmedjanova Aliman Myrzakarimovna, Associate Professor
E-mail: Aliman1950@mail.ru.
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *In the article, the authors consider the problem of sociocultural conditioning of scientific knowledge in the context of traditional knowledge. It became obvious that the process of development and growth of scientific knowledge is beyond the scope of special science. In the context of globalization, the problem of the formation of ethnic identity poses certain tasks for social cognition. Among them, the definition of the role of traditional knowledge in scientific knowledge stands out.*

Keywords: *Scientific knowledge, sociocultural determination, traditional knowledge, identity, subject of knowledge, the basis of science.*

Киришүү

Адамдын тышкы дүйнөнү, өзүн-өзү таанып-билүүсү көп кырдуу жана татаал процесс экендиги маалым. Бул процесстин феноменин изилдөө жалпы адамзаттын социомаданий жашоосунун алкагында жүргүзүлүүсү мыйзам ченемдүү эле көрүнүш. Ошентсе да, муну таанымдын жогорку формасы болгон илимге карай түшүнүү башкачараак, аны илимдин өнүгүү тарыхын кароодо ачык байкоого болот. Классикалык илимде изилдөөчү өзүнүн теориялык кызыкчылыгына карай тааным ишмердүүлүгүн жүргүзүп келген. Бул жагдай илимди таанымдын күнүмдүк практикадан обочолонгон, андан ажырымда турган формасы катары кабылдоого түрткү болгон. Бирок тааным түздөн-түз коомдук практиканын түрдүү кубулуштары менен жараяндарынан көз каранды экендигин кийинки классикалык эмес жана постклассикалык эмес илимдер айгинелеп отурат. Азыркы учурда илимий билимдердин маңызын түшүнүүдө бир жактуу объективисттик көз караштан арылган гуманисттик жана аксиологиялашкан тенденция жүрүп жатат. Илимий билимдердин өнүгүү жана өсүү процесси жеке илимдин чегинде гана жүрбөй тургандыгы белгилүү болду. Илим коомдук турмуштун бир бөлүгү катары андагы философиялык-дүйнө караштык, социомаданий, этикалык, эстетикалык жана башка түзүмдөр менен байланышып, алар аркылуу шартталары ачыкталып жатат. Ааламдашуу шарттарында этникалык иденттүүлүктү калыптоо көйгөйү социалдык таанымга белгилүү бир милдеттерди коюп, методологиялык негиз күтүүдө. Биз кайрылган тема аталган көйгөй менен түздөн-түз байланышта жана анын чечилишине белгилүү деңгээлде жол көрсөтөт деп ойлойбуз. Бул милдет азыркы гносеологиядагы таанымдын, анын ичинде илимдин өнүгүп-өсүшүндө социомаданий факторлордун таасиринин ролу жөнүндөгү маселенин актуалдуулугун белгилейт.

Иштин максаты - илимий таанымдын социомаданий жактан детерминациялануу өзгөчөлүктөрүнө ой-жүгүртүү менен, андагы салттык билимдердин ордун аныктоо болуп саналат.

Материалдын методдорун изилдөө

Тааным ишмердүүлүгүнүн социомаданий детерминанттарын ачып көрсөтүү татаал, анткени алар көбүнесе ачык эмес, көмүскө билим формасында болушуп, байкалбаган өбөлгөлөр жана негиздер түрүндө жашашат. Аларды ачып көрсөтүү адамдардын ой-жүгүртүүсүнүн мазмунун, мүмкүнчүлүктөрүн жана тааным жараянынын маңызын бир кыйла тагыраак аныктоого мүмкүндүк берет. Акыркы жылдары таанымдын социомаданий шартталуу проблемасы боюнча көп изилдөөлөр жүргүзүлүп, жыйынтыгында тааным, анын ичинде илимий тааным социомаданий факторлор тарабынан детерминациялана тургандыгы көрсөтүлдү. Илимдин социомаданий факторлор тарабынан детерминациялануусу баарынан мурда коомдун системдик мүнөздөмөлөрү менен түшүндүрүлөт. Бул өзгөчөлүктү социалдык кубулуштар менен нерселердин катаал байланышы катары түшүнбөө керек, детерминация салыштырмалуу зарылдык катары кабылданышы зарыл.

Коомдук турмуш анын субъектилеринин ишмердүүлүгү аркылуу жүрөт. Эгерде коом система катары субъектилердин өз ара байланышын билдирсе, илимдин социомаданий шартталуусу да ушул субъектилердин байланышы менен өз ара аракети катары түшүнүлүүсү кажет. Өз кезегинде алар татаал мүнөздөмөлөр менен функционалдык өзгөчөлүктөргө ээ болушуп, илимге социомаданий аракет этүүнүн башкы алып жүрүүчүсү илимий таанымдын субъектиси экендигин көрсөтөт. Бул жерде субъект жөн гана абстрактуу индивид эмес, белгилүү бир тарыхый мезгилдин конкреттүү коомунда калыптанган, адамзат цивилизациясынын, тигил же бул коомдун, улуттун, маданияттын бөлүгү болгон, өзүндө конкреттүү тарыхый доор, таанымдын салттуу формалары аркылуу шартталган аныкбир баалуулуктар менен нормаларды алып жүргөн индивид болуп саналат, Коомдун социомаданий жашоосу тарабынан да, илимдин өзү тарабынан да эрежелердин системасы, регулятивдик нормалар, таанымдык, дүйнө караштык жана моралдык баалуулуктар субъектинин илимий ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө жана натыйжаларына таасир этишет. Ошентип, таанымдын ар кандай субъектиси өз мезгилинин социомаданий аракетинин “продуктысы” болуп калат. Илимий билимдердин негизделиши жөнүндөгү маселеде бул жагдай кеңири чечмеленет (Соколов, 1981).

Бүгүнкү шарттарда илимий таанымдын субъектиси өзүнө тышкы социомаданий факторлордун бүтүндөй комплекси тарабынан болгон таасирди башынан өткөрүүдө. Тааным маданиятынын өзгөчө системасы катары белгилүү бир илимий фундаменттин түптөлүшү менен тышкы таасир этүүлөрдүн ролу азайышы мүмкүн, бирок социомаданий олуттуу өзгөрүүлөрдүн белгилүү бир тарыхый учурларында тышкы таасир этүүчү күчтөрдүн ролу кайрадан өсө

баштайт. Азыркы учурда так ушундай кайра түзүүчү өзгөрүүлөр байкалууда, алар дүйнө карашты өзгөртүшөт жана бул дүйнө караш дал ушул социомаданий мүнөздөгү шарттар аркылуу берилүүдө. Ошондуктан, тааным жараянына социомаданий шарттар кандай таасир этет деген маселе курч бойдон калууда. Бул социомаданий факторлордун ролуна жаңыча кароону талап кылат.

Социомаданий учурлар билимдин мазмунуна кантип жана кандай формаларда киришет, тааным ишмердүүлүгүнүн жолдоруна жана жыйынтыктарына кандайча таасир этишет? Илимий тааным көп кырдуу жана татаал түзүлүштө, анын ар тарабын изилдеп, жиликтөө бир макаланын чегинде мүмкүн эмес. Ошондуктан, биз көңүлдү бүгүнкү күндөгү социомаданий жараяндардын контекстинде салттуулук менен улуттук маданияттын өзгөчөлүктөрүнүн таанымга таасири жөнүндөгү маселеге бурабыз. Салт илимдин социомаданий детерминанты катары эки өңүттө каралат: биринчиден, социомаданий салттардын таанымга, анын ичинде илимий таанымга тийгизген таасири; экинчиден, илимдин өзүнүн салттарынын илимдин өнүгүү жараянына болгон таасири. Бизди биринчи өңүт кызыктырат. Азыркы радикалдуу социомаданий өзгөрүүлөрдүн тушундагы жаңы эпистемология таанымдын салтуу формалары азыркы илимий усулдар менен кандай катнашта экендигине ой-жүгүртүүсү зарыл. Элдин рухий изденүүлөрүнүн натыйжасы өзүнө камтып турган улуттук дүйнө караш салттуу таанымдын маанилүү булагы болуп саналат. Алардын терең таасири астында өзүндө бардык салттуу элестөөлөрдү бириктирип турган илимий дүйнө караш калыптанат. Бул таанып-билүүчүлүк салттар коомдун маданиятында тамырлаган таанымдын баалуулук өбөлгөлөрүн концентрациялап тургандыгы менен байланышта. Ч. Айтматов белгилегендей: “Адамзаттын күнүмдүк тиричилигинин агымы дайыма жана кайрылгыс түрдө келечекке багытталган, ал эми өткөн мезгилдин тажрыйбасы соолубас булак, гигант таяныч жана улуу мурас, ал тынымсыз муундан-муунга берилип турат. Мындай тарыхый өтүүчүлүксүз коомдун социалдык жана маданий турмушу улана албайт” (Айтматов, 1995).

Салт – бул маданияттын социалдык чөйрөдө жеке субъектиден көз карандысыз сакталуучу жана кайра өндүрүлүүчү баалуулуктары. Салттын коомдук аң-сезимге, анын ичинде илимий таанып-билүүгө тийгизген таасири ачык көрүнбөйт. Анын коомдун өнүгүшүнө, аны менен катар илимге болгон таасирин терс мүнөздөө классикалык философияда орун алган. Өткөн кылымдын 60-70-жж. ушундай түшүнүктөр жаңылануунун салттардын өнүгүшүндөгү маңыздуу учур экендигин четке каккан көз караштар сунушталган: “Салттардын механизминдеги ар кандай жаңылык зыяндуу

четтөө катары бааланат жана четтетилет” (Мукасов, 2018). Маселени изилдөөнүн кийинки этаптарында болсо жаңыланууллар салттын бир учуру катары мүнөздөлө баштаган (Власова, 1980). Алардын түшүнүктөрүндө өзгөчөлүктөр бар экендигине карабай, аларды бириктирип же жакындатып турган учур бул: салт – аккумуляцияланган социалдык тажрыйба, коомдук мамиле, маданий мурасты өткөрүп берүүнүн жолу. Алардын ичинен В.Г. Власова салтты реалдуу норма эмес, адам ишмердүүлүгүндөгү жаңы маселелерди өздөштүрүүдөгү мурунку муундардын социалдык тажрыйбасын белгилөөчү стандарттуу иш-аракеттердин мазмунун берүүчү ык катары эсептеп, анын жаңыны жаратуучу күчүн белгилейт (Бөкөшев, 2013). Эгерде классикалык философия салтты илимге терс, дүйнөнү рационалдуу жана объективдүү таанып-билүүгө тоскоол болуучу кубулуш катары кабыл алса, азыркы күндөгү социалдык-тарыхый шарттар бул көз карашты төгүнгө чыгарат: салт тарыхый өтүүчүлүктүн көрүнүшү катары социалдык акыйкатты таанып-билүү жана ал билимди кайрадан практикада колдонуу үчүн негизги база, жаңы билимди жаратуучу өбөлгө.

Салтка коомдук турмуштагы ушул функциясынын алкагында ой-жүгүртө турган болсок, илимий таанып-билүү коомдук бытиенин бүткүл формалары жана социалдык-маданий структуралар менен тыгыз байланышта, аларга таянат, алар менен толукталат деп жыйынтык чыгарууга болот. Коомдук турмушту окуп-үйрөнүүдөгү функционалдык мамиленин өкүлдөрү Г.Спенсер, Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, Мертон ж.б.лар рухий турмушту бир бүтүндүк катары карап, аны түзүп турган элементтер өз ара байланышкан белгилүү бир функцияларды аткарарын белгилешет.

Салт коомдун системасынын өзгөрүшүндө жана өнүгүшүндө коомдук структуранын түзүлүшүнө таасир этүүчү негизги ички шарт деп түшүнөбүз. Салттар коомдун узак калыптануу процессинде ар кандай туруктуу маданий жана социалдык формалар аркылуу чыңдалат, эленет, иргелет. Ал коомго таасир этүүчү тышкы шарттарды да иргейт, ошол эле кезде аларга ыңгайлашып кайра түзүлөт. Коомдук турмуштагы салттын жашап турушу, башкача айтканда, сакталышы ошол коомду (элди, улутту) аныктап турган маданиятынын сакталышы болуп саналат. Эгерде коомдогу жаңы өзгөрүүлөр туруктуу структураларга салыштырмалуу басымдуулук кылса, анда муну коом жана анын маданиятынын бузулушу катары түшүнүүгө болот. Мындай учурда коомдун менталитети, салттары өзгөрөт, тарыхый эс-тутуму деформацияланып, мурункудан таптакыр башка коом калыптанат. Сырттан таасир этүүчү шарттар коом үчүн оң же терс мүнөздө болушу мүмкүн, бирок алардын кандай мүнөздө экендигин дароо эле аңдап-сезүү оңой эмес, жадагалса тарыхый өзгөрүү учурунун өзүндө мүмкүн да эмес. Аны убакыттын өтүшү менен гана аңдоого

болот. Тарыхый эс-тутумдун ар кандай кубулуштарынын өздөрү да дайыма эле коом үчүн оң мааниге ээ боло бербей тургандыгын да эске алуу керек.

Кыргыз элинин салттары

Кыргыз элинин салттарынын ордуна байланышкан концептуалдык маселелерге бир топ ата мекендик философтор кайрылышкан. Алсак, А.О. Чотонов салт түшүнүгүн анализдеп, анын үрп-адат, каада-салт менен карым-катнашын изилдейт (Степин, 2011). Салттардын улуттук өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү маселе Р.А. Ачылованын, Б.А. Элебаеванын эмгектеринде берилет (Ачылова, 1987). Ал эми салттагы оң, прогрессивдүү, гуманисттик маңыз салттуу билимдерде орун алган. Кыргыз элинин социалдык-философиялык ойлоосу анын салттуу билимдеринин жашоо орду. Алардын түзүлүшүнө жалпы эл, ойчулдар, акындар катышкан. Ы.М. Мукасов салтка социомаданий кубулуш катары терең талдоо жүргүзүү менен, кыргыз элинин социалдык-философиялык ой-жүгүртүүсүн салттуу билим катары аныктайт (Лебедев, 2008). Ал эми Ж. Бөкөшов болсо абдан кызыктуу материалда “Кыргыз салт билими”, “салт билим” категориясын талдоого алат. Ж. Бөкөшов салттуу билимдин (“салт билими”) али такталып бүтө электигин, терминологиялык маселелерге дуушар экендигин, “салт билими” катары: - биринчиси: салтка айланган, салты бар; - экинчиси: салттын бөлүгү, элементи, курамындагы нерсе – ушул эки маанини бирдей туюндурарын белгилейт. “Салттуу билим жергиликтүү элдин узак убакыттын ичинде күткөн турмуштук тажрыйбасына байланышкан, муундан муунга өткөн, адамдынөзүн курчаган табигый жана коомдук чөйрө менен мамилесин жөнгө салган, негизинен оозеки түрдө жашап келген, илимден тыш билимдерин, ишенимдерин, адаттарын, ой-түшүнүктөрүн камтыйт,”- деп аныктама берет Ж. Бөкөшов (Бөкөшев, 2013). Ал салт билимди иреттелген, уюшулган “мыйзамдуу билим” деп мүнөздөйт.

Салттык билим турмуш-тиричиликтин ар кайсы шарт-жагдайларында (айыл чарбасында, элдик медицинада, аба ырайын аныктоодо, жаратылыш кубулуштарын түшүнүүдө, бийлик жүргүзүүдө, социалдык карым-катнашта, тарбия берүүдө) чоң мааниге ээ болуп, өз кызматын өтөгөн. Салттык билим азыркы күндө илимди алмаштыра албагандыгына карабастан, ал элдин жашоо ыгына, рухий дүйнөсүнө, жашоо эрежелерине ширелгендиктен, элдин өздүгүн сактап калуу менен, анын “табигый” жашоо жолу катары турмуштун ар түрдүү чөйрөлөрүндө зор мааниге ээ. Ага жараша азыркы күндө этнопедагогика же салттуу педагогика, элдик медицина сыяктуу жаңыча аталышта жашоосун улантып жатышат. Бул көрүнүш салттардын мезгилдин талабына жараша өзгөрөрүн, бирок мазмуну сакталарын туюндурат. Ал мазмундун кээ бир жактары эскирип, практикалык колдонуудан четтетилип, жаңы талаптарга

ылайык жаңы элементтер кошулуп, байып келет. Салттык билимдин бул мүнөзү анын өтүүчүлүк принцибинин жалпы жоболоруна туура келип, жалпы коомдук өнүгүүдөгү зарыл шарт экендигин көрсөтөт.

Корутунду

Салт тарыхый өтүүчүлүктүн көрүнүшү катары социалдык акыйкатты таанып-билүү жана ал билимди кайрадан практикада колдонуу үчүн негизги база, жаңы билимди жаратуучу өбөлгө – социалдык детерминант болот. Салттын таанып-билүүгө карай жаңыны жаратуучу өбөлгө катары түшүнүү биринчиден, салттык билимдеги бүткүл оң жактарды таанып-билүүгө (тарыхка, педагогикага, медицинага, саясатка ж.б.) экстраполяциялоо аркылуу жаңы билимди жаратууну, экинчиден, ал билимдерди социалдык тажрыйбада колдонуу аркылуу коомдук турмуштун өнүгүшүн камсыздашын билдирет. Салт коомдогу менталдуулуктун алып жүрүүчүсү катары кыргыз элинин өзүн идентификациялоосунун бирден-бир булагы болот. Ошентип, салттуу билимдин таанып-билүүдөгү орду бүгүнкү күндөгү илимий таанып-билүүнүн социалдык функциясы менен аныкталат.

Адабияттар

Айтматов Ч.А. (1995). Сияющая вершина древнекыргызского духа. Энциклопедический феномен эпоса “Манас”. Бишкек, 8-22.

Ачылова Р.А. (1987). Нация и семья. Фрунзе, Илим, 188.

Бөкөшев Ж.Б. (2013). Окуя өтөт, ой калат (Философиялык ой чабыттар). Бишкек: Бийиктик, 328.

Власова В.Г. (1980). Традиция как социально-философская категория. Философские науки. №4. 30-38.

Лебедев С.А. (2008). Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). М.: Академ.проект, 692.

Мукасов М.С. (2018). Мировоззренческая сущность кыргызских мифов. Бишкек: Илим, 170.

Соколов Э.В. (1981). Традиции и культурная преемственность. Соврем. этнография. №3. 142-151.

Степин В.С. (2011). История и философия науки. учеб. для аспирантов и соискателей. М.: Академ. проект: Триста, 423.

Чотонов, А.О. (1964). О национальных традициях народов Средней Азиии. Фрунзе: Изд-во Ан Кирг. ССР, 73.

Элебаева, А.Б. (1988). Основные уровни и механизмы разития социалистических, национальных культур в советском обществе. Фрунзе, Илим, 179.

УДК -055.2(575.2)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_235

КЫРГЫЗ ЭЛИНДЕГИ АЯЛ ЗАТЫНЫН ОРДУ

Көлбаева Замира Исабаевна магистрант
E-mail:zamirakolbaeva@gmail.com
Жолдошева Анара , окутуучу
E-mail:a_zholdosheva@bk.ru
Ош гуманитардык-педагогикалык институту
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Баарыбызга өмүр тартуулап, чоң түйшүктү мойнуна артып, чоң жоопкерчилик менен бала тарбиялап, үзүлгөндү улап, улуулукту, сулуулукту даңазалап, үйдүн куту, түндүктүн түркүгү болуп келе жаткан –бул аял заты экенин эч ким тана албаса керек. Бала үчүн чыркырап, бала үчүн баарына даяр болгон энелердин жүрөгүнө ушундай зор түйшүк кантип сыяры таң калыштуу. Улуктарга, падышаларга тил таап, урматы, акылы менен эл баккан даанышман аялдардын өмүрү өзүнчө эле бир чоң дастан. Эркек менен эриш аркак болуп жашап келген аялдардын адамзаттын жашоосунда кылган эмгеги, ээлеген орду опол тоодой чоң. Акылдын көрөңгөсү, ыймандын башаты, таалим-тарбиянын туу чокусу аялдардын жан-дүйнөсүндө орун алган. Бул макалада кыргыз коомундагы, тарыхындагы улуу аялдар эскерилип, аялдын үй-бүлөдөгү, улуттук каада-салт, үрп-адаттарындагы орду, кылган кызматы, социалдык абалы баяндалат.*

Ачкыч сөздөр: *түркүк, күң, чабандес, баатыр, ханыша, хан, датка, салык, төбөл, чин, бий, уруу, жоокер, калың, сеп, манап, ок атто, кошок, бешик, умай эне, салт.*

РОЛЬ ЖЕЩИН В ИСТОРИИ

Көлбаева Замира Исабаевна магистрант
E-mail: zamirakolbaeva@gmail.com
Жолдошева Анара , преподаватель
E-mail: a_zholdosheva@bk.ru
Ошский гуманитарно-педагогический институт
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В настоящей статье рассматриваются актуальные вопросы истории кыргызского народа, в частности, роль жещин. Подчеркивается значимость и место нравственных черт кыргызских женщин в развитии и становлении кыргызской государственности. Прослеживается роль женщин в воспитании детей в историческом пути развития кыргызкого народа. Особое внимание уделяется взаимоотношению женщин с мужчинами. Анализируется труд женщин в решении важных социальных и экологических вопросов народа. Приводятся яркие примеры и истории кыргызского народа.*

Ключевые слова: *хан датка, налог, чин, племена, воин, колыбель, традиция, праматерь, долг, опора, царица, царь, женщина, семья, нравственность, воспитание, народные предания, духовность, слуга, отечество*

THE ROLE OF WOMEN IN HISTORY

Kolbaeva Zamira Isabaevna, master
E-mail: zamirakolbaeva@gmail.com
Joldosheva Anara teacher
E-mail: a_zholdosheva@bk.ru
Osh humanitarian pedagogical institute,
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article deals with the topical issues of the history of the Kyrgyz people, in particular, the role of women. Emphasizes the importance of the moral features of Kyrgyz women in the development and formation of the Kyrgyz state. Traces the role of women in the upbringing of children in the historical development of the Kyrgyz people. Special attention is paid to the relationship between women and men. The work of women in solving important social and environmental issues of the people is analyzed. Vivid examples and stories of the Kyrgyz people are given*

Key words: *Khan Datka, tax, rank, tribes, warrior, cradle, tradition, foremother, duty, support, Queen, king, woman, family, morality, education, folk traditions, spirituality, servant, Fatherland*

Киришүү

Аял-бул дүйнөнүн түркүгү, улуттун энеси, жашообуздун маңызы. Адамдагы эң жакшы сапаттарды өзүнө батырган ыйык зат. Анда тарбия башаты, гумандуулук, ыйман, мээрим ж.б.у.с. касиеттер жатат.

Өзгөчө кыргыз элинде аялдын орду өтө чоң болуп, аял затын баалай билүү менен бирге алардын тарбиясына, ыймандына, жүрүм-турумуна чоң маани беришкен. “Жакшы кыз жакадагы кундуз”, Кыздуу үйдө кыл жатпайт”, ”Кызга кырк үйдөн тыюу”, “Кыз адеби кымбат”, “Эжесин көрүп синди өсөт”, “Энесин көрүп кызын ал, эшигин көрүп төрүнө өт” деген элдин философиясынан жаралган макалдар да эл ичиндеги аялдын ордунун жогору экендигинин далили.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Демократиянын чордонунда аял менен эркектин тең укуктуулугу деп жашап жатканыбыз менен кыргызда мурдатан эле эркиндик жашап, аялдын коомдогу орду да жаман болгон эмес. Белгилүү изилдөөчү жана саякатчы Н.А.Северцов кыргыз айымдарын: “Дегеле кыргыз аялдары коркоктордун бири эмес, алар үй-тиричилигинен тышкары да бир кыйла өз алдынчалуулукка ээ. Аял үйдө башын көтөрбөгөн кызматчы болсо да “анчалык күң эмес, өзүнө-өзү ээ”, атүгүл аял өзүнүн күйөөсүнө бир аз кекирейүү менен мамиле жасайт, күйөөсү ага баш ийип, анын тилинен чыкпайт”,-деген (С.М.Абрамзон 1999). Ал эми И.П.Ивачев:” Кыргыз аялы-мыкты чабандес, укмуштуудай кызматчы жана

меймандардын чөйрөсүндө өтүмдүү аял. Кыргыз аялдары коомдук иш-аракеттерге катышкан катышкан учурлары да болгон",-деп белгилей (Б.Солтоноев 2017). Жогорудагы окумуштуулардын жазып калтыран маалыматтары аялдын коомдо, үй-бүлөдө бир кыйла маанилүү орунда тураарын айгинелейт.

Кыргыз тарыхында да өзүнүн акылмандыгы, жада калса элдин бейкуттугу үчүн жанынан кечкен баатырдыгы менен даңазаланган аялдар арбын көп учурайт.Андай тарыхта орду чоң аялдардын сап башында калк кадырманы Курманжан датка. Орто Азия жана Россиянын тарыхында "Алай ханышасы" деген ат менен белгилүү датка эненин эл-жер үчүн жасаган эмгеги зор. К.К.Абазанын билдирүүсү боюнча:" Кудаяр хан бир жолу алайлык көчмөндөрдөн салык алууга аракеттенип көрдү, бирок, датка ага жол берген жок, ал тургай ханды жеңилдик берүү жөнүндөгү грамотага кол коюууга аргасыз кылды. Курманжан Кокон хандыгы менен мамилени кайра бышыктап, Алай элин көз карандылыктан куткарган" (Кыргызстан журналисттер союзу "Курмандан Датка" 1991). Бул Курманжан датканын эл үчүн жасаган ак эмгегинен бир гана мисал. Курманжан датка караңгыда жол тапкан, капилеттен сөз тапкан акылмандыгы менен Алымбек датканын эң жакын кеңешчиси болгон.

Акылмандыгы менен эл башкарып, элдин урмат сыйына ээ болгон "Алай ханышасы" аял затынан чыккан жалгыз датка айым. Курманжандын датка аталышы Азияда чыгыштагы Кытайга чейин тараган.

Датка деген наам Хива, Бухара хандыктарында мансап даражасы болуп эсептелген. Даткалар элден түшкөн даттанууларды ханга жеткирип, жооп алып берип турган. Фарсча Дадхок "адилетти сүйүүчү", "адилетчил" дегенди билдирет. Кокон хандыгында бул ири феодал төбөлдөргө берилүүчү аскердик-акимдик чин болгон. Хандыкта "аталык", "кушбеги", "парваначы" деген чиндерден кийинки орунду ээлейт. Падыша төрөлөрү аны полковник чини менен теңеген (Кыргызстандын тарыхы 2-том Бишкек 2017).

Иш билги, сөз билги кеменгер Курманжан датка бүт өмүрүн элге арнаган. Туулган жердин, карапайым калктын тынччылыгы үчүн өз баласын өлүмгө кыйган Курманжан нукура кыргыз аялдарынын образын чагырдырып турат.

Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Акыл Карачач, Канымкей эне, Наалы эже ж.б. булар Кыргызстандын тарыхындагы улуу инсандар. Наалы эже айтылуу Адыгене, Тагай бийлердин бир тууган эжеси. Бир туугандар ата-энесинен эрте жетим калган. Улуусу болгондуктан Наалы эже инилерин эрезеге жеткирүү үчүн баардык күчүн жумшаган. Жоокер кийимин кийип, катылган душмандын мизин нечен ирет кайтарган. Наалы Адыгене менен Тагайдын кыргыз

урууларын баш коштуруу, кыргыз элинин көз карандысыз мамлекетин түзүүгө багытталган аракеттерин жан дили менен колдогон (К.Бектурганова 2014).

Талкуу жана жыйынтык

Аял заты эзелтеден эле эки элди, эки урууну бириктирип келген. Кээде тескерисинче бири-бири менен касташтырып, душман кылган учурлары да болгон. Көбүнчө аялдар эки элдин көпүрөсү сымал кызмат кылган. Жоокерчилик заманда кыргыздар түбөлүктүү жакын бололу дешип, ок тиштешип, шилекей алышып, чыпалактын канын сорушуп, кудалашууга убада кылышкан. Муну “бел куда” деп атаган. Бала туулганда кудалык үчүн мал берген. Мындай кудалыкта “сүттүүдөн сүрөгүмдү, атаңдан лөгүмдү, туу бээ тукур атымды, аксарбашыл коюмду албаймын”,-деген (К.Бектурганова 2016). Калың берүү кыргызда мурдатан болуп келген көрүнүш. “Манас” эпосунда да Манастын Каныкейге тогуздап калың бергени айтылат:

Кырк чоро келди дейт,
Кырк жүз жылкы айдап келди:
“Бу немине жылкылар?”
“Жакыптын элге салган салымы
Каныкейге кырк чоронун
Айдап келген калыңы”(К.Молдокасымов 1991).

Кызга үй-бүлөсү “сеп” берген. Септи көбүнчө кыз бала бойго жеткенче өзү даярдаган. Эл көзүнө илине баштаган кыз көчөгө көп чыкпай, өз себин даярдоо менен алектенген. Сеп турмушка чыккан кыздын кийинки турмушуна чоң материалдык жардым болгон. Септи энесинин кызына арнаганы деп да аташкан.

Кыргыз коомунда аял менен эркектин ортосунда өзгөчө ыйбаалык болгон. Аялдар чоочун эркектин көзүнө тике караган эмес. 18-20 жашка келгиче эркектин жүзүн көрбөдүм деген аялдар көп болгон. Аялдар күйүүлөрүн атынан айтпай, башкалардын көзүнчө “абышка” же “кожоюнум” деп тергеген. Андан да күйөөсүн “байым” деп атоо көбүрөөк болгон. Күйөөсү аялын: “жанагы”, “ой”, “катын”, “биздин үйдөгү”,- деп атаган (Ө.Ж.Осмонов 2017). Демек, биз мындан кыргыз ичиндеги аял менен эркектин сый-урмат, ызат мамилесин байкай алабыз. Бүгүнкү күндө да бири-бирин тергөө, атын атабоо каадасы эл арасында сакталып калган.

Кыргызда аял эң аруу, таза болууга тийиш. Ыплас иштерге баруу, күйөсүнүн көзүнө чөп салуу, ойноштук кылуу сыяктуу иштерден алыс болуусу керек. Аял жөнүндөгү мындай түшүнүк учурда да өз маанисин жоготпой келет. Илгерки кыргыздар аягы суюк аялды уруп-сабашкан, бетин тилген, мурдун кесип, жайдак атка мингизип койо берген. Бай-манаптар болсо көбүнчө

өлтүргөн. Мындай аялды же ушул кесиптеги эркекти тукумун өспөйт, кем тукум болосуң деген (Ө.Саалаев 2018; Б.Солтоноев 2017). Жоокерчилик мезгилде кыргызда “ок атто” деген түшүнүк болгон. Ала жипти аттабаган таза аялдар ок тийген адамды атташкан. Эгерде аял чынында эле ар кандай жаман иштерден алыс болгон босо, ок денеден сыртка чыккан. Ок атто “Манас”эпосунда да берилет.

Кыргыздын каада-салттарынын бири болгон кошок кошуу да аялдарга тиешелүү. Өлгөн адамдын кандай адам экендигин, анын жасаган иш-аракетин, жашоодогу ордун бүтүндөй кошок аркылуу билдиришкен. Күйөөсү өлгөн аял кошок кошкон. Бирок аял өлсө кошок кошкон учурлар дээрлик учурабайт. Б.Солтоноевдин жазгандарына караганда 1830-1840-жылдар аралыгында жаңы алган колуктусу кайтыш болуп, эл ичинде бирөө кошок кошкону айтылат:

Кара айгыр, найман кыпчак, катынын кошуп ыйлайт деп,
Калктан жаман уялам, кайтараардан уялам.
Тору айгыр, найман кыпчак деп...(Б.Солтоноев 2017).

Дүйнөдөгү көпчүлүк элдерде энени, аялды ыйык тутушат. Аял өзгөчө сый-урматка татыктуу орунда турат. Античтик доордогу аял кудайлар сүйүүнүн, мээримдин кудайлары болушкан. Өнүккөн Европа өлкөлөрүндө аял затын сыйлоого чоң маани берилсе, кыргызда мындай түшүнүк нечендеген кылымдардан бери эле жашап келген. ”Ата сыйлаган абийир табат, эне сыйлаган элге жагат”,-деген макал качан жаралганы белгисиз болсо да өз маанисин жоготпой келүүдө.

Баланы бешикке бөлөөдө, ырым-жырым жасоодо, төрөт учурунда “менин колум эмес Умай эненин колу, Умай эне колдосун”,- деген сөздөрдү айтышкан. Мунун негизинде байыркы түрк элдеринде жана кыргыздарда Умай эне жөнүндөгү культ жашаганын билсек болот. Умай эне деген түшүнүк байыртан боло келген. Анын образы көп кырдуу чагылдырылат. Умай деген сөз монгол тилинде “курсак”, татарларда “ич”, байыркы түрктөрдө “баланын жатыны”, тибеттиктерде “эне” дегенди түшүндүргөн. Демек, Умай эне культу аял затына тиешелүү болуп, аялдардын энесинин образын чагылдырган. Айрым бир учурларда байыркы түрктөрдүн молчулук кудайы Умай-Ана менен байланыштырылат. Ошондой эле якуттардын түшүмдүүлүк кудайы, колдоочусу Ансытты да Умай энеге салыштырышат. Ал эми кыргыздар Умай энени куш сымал элестетишип, баланын колдоочусу дешкен (С.М.Абрамзон 1999).

Умай эненин культу кыргыздын аң-сезимине терең калыптанган. Улуттук каада-салт, үрп-адат, жөрөлгөлөрдү жасоодо, жакшылык иштерде бул культ кенен-кесири учурайт.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда аял заты –бул кут төгүлгөн үй, дүйнөнүн тиреги. Баардык түйшүктү өз мойнуна алган инсандын улуу тарбиялоочусу. Коомдо негизги ролду ойногон фигура. “Улуттун болочогу-аялда, энеде”,-деп улуу ойчул Жусуп Баласагын айткандай, улутубуздун улут болуп калыптанышында аялдардын орду чоң экендиги талашсыз.

Адабияттар

С.М.Абрамзон (1999) “Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер” Бишкек.

Б.Солтоноев (2017) “Кызыл кыргыз тарыхы” Бишкек.

Кыргызстан журналисттер союзу “Курмандан Датка” Ош-1991

Кыргызстандын тарыхы 2-том Бишкек-2017

К.Бектурганова (2014) “Кыргыз аялдары мифтерде жана уламыштарда” Бишкек

К.Бектурганова (2016) “Кыргызстандын асыл кыздары” Бишкек

К.Молдокасымов (1991) “Курманжандын көз жашы” Бишкек

Ө.Ж.Осмонов (2017) “Кыргызстан тарыхы” Бишкек

Ө.Саалаев (2018) “Кыргыз элинин тарыхый инсандары” Бишкек

УДК 221
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_241

ДАОСИЗМ В КИТАЕ: ОТ СЕКТЫ ДО ПРИЗНАННОЙ РЕЛИГИИ СТРАНЫ

Култаев Амантур Кармышакович преподаватель
E-mail: amantur.kultaev@mail.ru
Зурудинов Тимур Мэлсович магистрант
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В данной статье рассматривается историческое развитие даосизма от преследуемой секты до признанной религии страны. На основе проведенного исследования автором установлено что даосизм на протяжении веков переживал взлеты и падения, поддержку и гонения, а порой, правда на короткие сроки, становился официальной идеологией какой-либо династии. В настоящее время даосизм популярен в КНР, на Тайване, в Сянгане и среди китайских эмигрантов в разных странах. В Китае активно действуют даосские храмы, монастыри, которые посещают сотни тысяч верующих. Даосизм сумела стать необходимой и незаменимой частью культуры страны и народа.*

Ключевые слова: *даосизм, секта, династии, Лао-Цзы, буддизм, конфуцианство, мир, процветание.*

КЫТАЙДАГЫ ДАОСИЗМ: СЕКТАДАН ӨЛКӨНҮН ТААНЫЛГАН ДИНИНЕ ЧЕЙИН

Култаев Амантур Кармышакович окутуучу
E-mail:amantur.kultaev@mail.ru
Зурудинов Тимур Мэлсович магистрант
Ош мамлекеттикуниверситети
Ош, КыргызРеспубликасы

Аннотация: *Бул макалада даосизм динкуугунтукка алынган сектадан,өлкөнүн таанылган динине чейин тарыхый өнүгүүсү каралат. Автордун изилдөө иштеринин негизинде, кылымдар бою даосизм өйдө-ылдый мезгилдерди башынан өткөрүп, колдоо жана куугунтуктоолорду баштан кечирип, кээде кыска мөөнөткө болсо да, кээ бир династиянын расмий идеологиясына айланганын аныкталат.Азыркы учурда Даосизм КЭР, Тайвань, Сянганг жана башка өлкөлөрдөгү Кытай эмигранттардын арасында кеңири жайылган. Кытайда жүз миңдеген ишенүүчүлөр бар, Даос храмдары жана монастырлар активдүү иштеп жатат. Даосизм өлкөнүн жана элдин маданиятынын зарыл жана алмаштырылгыс бөлүгү болуп калды.*

Ачкыч сөздөр*: даосизм, секта, династия, Лао Цзы, буддизм, конфуцийчилик, тынчтык, гүлдөп өнүгүү.*

TAOISM IN CHINA: FROM A SECT TO THE COUNTRY S RECOGNIZED RELIGION

Kultaev Amantu rKarmyshakovich teacher
E-mail: amantur.kultaev@mail.ru

Zuridinov Timur Melsovich undergraduate
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article examines the historical development of Taoism from a persecuted sect to a recognized religion of the country. On the basis of the conducted research, the author found that Taoism for centuries experienced ups and downs, support and persecution, and sometimes, though for a short time, became the official ideology of a dynasty. At present, Taoism is popular in the PRC, Taiwan, Xianggang and among Chinese immigrants in various countries. Taoist temples and monasteries are actively operating here, which are visited by hundreds of thousands of believers. Taoism has managed to become a necessary and irreplaceable part of the culture of the country and the people.*

Keywords: *Taoism, sect, dynasty, Lao Tzu, Buddhism, Confucianism, peace, prosperity*

Введение

Среди пяти основных существующих религий в Китае (буддизм, даосизм, ислам, католицизм и протестантизм) даосизм - единственная, которая берет свое начало в Китае. Основанная во втором веке, в последние годы правления династии Восточная Хань (25–220 гг.), данная религия восходит к глубокой древности, именно по этой причине даосизм сохранил широкое и далеко идущее влияние на китайский народ во всем мире.

Основатель этой религии Лао-Цзы писал в своем главном классическом произведении «Дао дэ цзин»: «Дао порождает одно. Один порождает два. Два порождает три. Три порождают все вещи во вселенной». Даосизм считает, что бессмертные доминируют над всем в мире. Люди могут просить их благословений и защиты, и стать неотъемлемой частью Дао через благодеяния и самодисциплину. Таким образом, они могут вернуться к природе и в конечном итоге сами стать бессмертными (WangYiE; 2010).

Даосизм поклоняется всевозможным бессмертным, включая естественных богов - богов предков, местных богов, этнических богов и богов ремесел, а также всех предыдущих просвещенных императоров, добродетельных и способных чиновников и талантливых ученых. Также поклоняются Гуаньинь (Авалокитешвара) буддизма и многим божествам других религий. Как и человеческое общество, мир бессмертных поддерживает жесткую иерархию, в которой каждое божество несет свою ответственность (Аникин Д.А.;2008).

Материалы и методы исследования

Автором в статье были использованы такие методы исследования как: изучение, анализ и обобщение исторической, теологической, филологической и иностранной литературы – История религии Востока, Религиоведение, Построение древнекитайских текстов, Даосизм в Китае. В статье были изучены,

проанализированы и обобщены исторические процессы, повлиявшие на становление даосизма как религии Китая, и выявлено, что это религия заняла достаточно прочные позиции в китайском обществе, заполняя те пустоты в культуре и образе жизни народа. Даосизм сумела стать необходимой и незаменимой частью культуры страны и народа.

Второй век оказался неспокойным для династии Восточной Хань. Население, страдающее от войн и голода, жаждало мира. В это же время «Книга о великом равенстве» («Тайпин чин») Лао-Цзы (Спирин В.С.;1976), с доктринами и пропагандирующая поклонение бессмертным, стала распространяться по всей территории Китая. Легенда гласит, что Чжан Дао Лин или Чжан Лу написали аннотации к работам Лао-цзы, в которых писатель дал религиозную интерпретацию Классики пути и добродетели Лао-цзы (Дао Дэ Цзин) и олицетворял Дао, называя его небесным богом Верховным Мастером Лао (WangYiE; 2010). В книге также содержится призыв к людям, делать добрые дела для предотвращения болезней и бедствий. Он стал важной классикой раннего даосизма.

Секта «Великого Равенства» (Тайпин), основанная тремя братьями Чжан Цзяо, Чжан Бао и Чжан Лян, так и Секта Пяти Бушелей Риса (Удоуми) Чжан Даолин получили широкую поддержку крестьян. С головокружительной быстротой даосизм из респектабельного учения придворных алхимиков и проповедников бессмертия превратился в знамя обездоленных и угнетенных. Как это не раз бывало в истории, новая религия заявила о себе мощным революционным взрывом – восстанием «Желтых повязок» (Васильев Л.С.; 2000). Секта Чжан Цзяо ставила своей целью свержение существующего строя и замену его царством Великого Равенства (тайпин). Братья Чжан повели своих учеников на вооруженное восстание, которое в конечном итоге было подавлено объединенными полководцами. Их секта тайпинов была запрещена (Лобазова О.Ф.; 2002).

В период династий Цзинь (265-420 гг.), Северной и Южной династии (386-589 гг.), в истории даосизма произошли две важные реформы. По мере того как все больше и больше людей из высшего общества вступали в ряды даосских учеников, поклонение бессмертным постепенно вытесняло прежнюю мечту об установлении на Востоке мира и процветание - это стало новой целью даосизма.

Гэ Хун (284-363), КоуЦянчжи (365-448), Лу Цзинсю (406-477) и Тао Хунцзин (456-536) сыграли важную роль в завершении этого изменения, на которое ушло несколько сотен лет. Они пересмотрели доктрины раннего даосизма, впитав моральные принципы и этику конфуцианства, получившие

поддержку со стороны учеников высшего сословия, включая императоров и дворян. Таким образом, даосизм стал равным влиятельному конфуцианству и буддизму в древнем Китае, и его расцвет пришелся на времена династий Тан(618–907) и Сун (960–1279).

Примерно в середине XII века Ван Чунъян (1113-1170) основал на севере Китая даосскую секту под названием Цюаньчжэнь, подчеркивающую самодисциплину, в то время как другая секта Цзинданя возникла на юге Китая. Они оба впитали философские идеи и теории сохранения здоровья из конфуцианства и буддизма, а затем слились в единую секту Цюаньчжэнь, сосуществуя с тех пор на Пути православного единства (чжэнъи).

В XVI в. неоконфуцианство, конфуцианская школа философии, возникшая в период династии Сун, начало доминировать в идеологической сфере. Будучи дискриминированным, даосизм обратился в сельскую местность и приобрел там большую популярность, в дальнейшем слившись с буддизмом и народными верованиями.

Даосские организации постепенно приходили в упадок в первой половине 20-го века, но их доктрины по-прежнему сохраняли широкое влияние на китайский народ во всем мире.

В 1957 году была создана Китайская даосская ассоциация, которая позже открыла свои местные отделения во всех провинциях и автономных регионах, крупных городах, включая Пекин, Тяньцзинь и Шанхай, а также в некоторых известных даосских местах. Ассоциация стремится помочь правительству в реализации ее религиозной политики, законных прав и интересов даосов. Она также ответственна за передачу мнений и предложений даосских священников компетентным органам, а также организации проведения религиозной деятельности и участия в строительстве социализма нации (WangYiE; 2010).

За полвека с момента своего основания ассоциация провела семь национальных конгрессов. С 1989 года она возобновила литургии для передачи даосских наставлений, которые были приостановлены более чем на 40 лет. В церемониях, называемых чуаньцзе в секте Цюаньчжэнь и шоулу в секте Чжэнъи, сотни лет присутствовал китайский даосский колледж - первый в своем роде в истории, способствующий распространению даосской культуры во всем мире и подготовка академических кадров для даосских исследований и управления храмами. Ассоциация также издала большое количество даосских классиков и периодических изданий, чтобы продвигать даосскую веру и представлять новейшие результаты даосских исследований.

Результаты и обсуждения

Результатом исследовательской работы являются исторические процессы повлиявшие на становление даосизма как религии страны – «Секта «Великого Равенства» (Тайпин), восстание «Желтых повязок», реформы в учении даосизма, в период династий Цзинь (265-420 гг.), Северной и Южной династии (386-589 гг.), роль исторических личностей таких как - Гэ Хун (284-363), Коу Цянчжи (365-448), Лу Цзинсю (406-477) и ТаоХунцзин (456-536) в становлении даосизма, как равному влиятельному конфуцианству и буддизму в древнем Китае, китайская даосская ассоциация, которая стремится помочь правительству в реализации ее религиозной политики, законных прав и интересов даоссов, а также участие в строительстве социализма нации.

Выводы

1. После своего основания в 1949 году Китайская Народная Республика приняла политику свободы вероисповедания. Наряду с другими религиями даосизм защищен Конституцией страны.
2. Даосская вера учеников получила должное уважение, полуразрушенные храмы были отремонтированы с помощью правительств разных уровней. С повторным признанием ценности его древней классики и теории, религиозная деятельность даосизма постепенно встала на правильный путь.

3. В настоящее время в Китае зарегистрировано несколько десятков тысяч даосских священников и монахинь, а также тысячи даосских храмов, многие из которых являются местами исторической и живописной красоты.

Литература

Аникин Д.А. (2008) История религии: конспект лекции –Москва: Высшее образование. – С.49.

Васильев Л.С. (2000) История религий Востока. Учебное пособие для вузов.- Москва: «Книжный дом Университет». С.315.

Лобазова О.Ф. (2002) Религиоведение: Учебник/ Под общ. ред. проф. В.И. Жукова.- Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К» С. 147.

Спирин В.С. (1976) Построение древнекитайских текстов издательство «Наука» -Москва : С. 231.

WangYiE(2010)Taoism in China china intercontinental press beijing -2,3,6,7.

УДК 1 (091) (177.72)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_246

ИСКУССТВОДО ТРАГЕДИЯЛЫК, КОМИКАЛЫК КАТЕГОРИЯЛАРДЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, ф.и.к., доцент
Ахмеджанова Алийма Мырзакаримовна, доцент.
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *трагедиялык сезим комика менен да байланышта болушу мүмкүн. Комикалык сезим турмуштагы майда-барат нерселерден жогору турууга, күлкү аркылуу өз кемчилдиктеринен арылууга жардам берет. Бул сезим негативдүү сапаттарды четке кагып, жогорку идеалдарды даңазалайт. Комикалык терс көрүнүштөрдүн үстүнөн күлүп, айыптоо аркылуу адамдардын ички дүйнөсүн тазалап, тарбиялайт, анын болмушун кубанычка бөлөйт. Ошондой эле руханий маданиятты мазмундуу, ар тараптуу кылып жакшыртат.*

Ачкыч сөздөр: *искусство, трагедиялык, комикалык, катарсис, эмоция, экзистенциализм, гумандуулук, адеп-ахлактык, коркунуч, тазалануу, күлкү, кубаныч.*

ОТРАЖЕНИЕ ТРАГИЧЕСКОГО И КОМИЧЕСКОГО В ИСКУССТВЕ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, к.ф.н., доцент
Ахмеджанова Алийма Мырзакаримовна, доцент.
Ошский государственный университетт
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *трагическое может быть связано с комическим началом. Комическое чувство помогает быть выше жизненных мелочей. Оно устраняет негативные качества и прославляет высокие идеалы. Смех над комическими явлениями в обществе, характере людей очищает среду и внутренний мир человека, воспитывает его, создавая радость бытия. Наряду с этим формирует и обогащает духовную культуру.*

Ключевые слова: *искусство, трагическое, комическое, катарсис, эмоция, экзистенциализм, гуманность, , воспитанность, нравственность, опасность, очищение, смех, радость.*

REFLECTION OF THE TRAGIC AND COMIC IN ART

Kyrbanbaev Kilichbek Azimovich
Ahmedova Aliyma Mirzakarimovna
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *the tragic can be associated with the comic beginning. The comic sense helps to be above the little things of life. It eliminates negative qualities and glorifies high ideals. Laughter at comic phenomena in society, the character of people cleanses the environment and the inner*

world of a person, educates him, creating the joy of being. Along with this, it forms and enriches spiritual culture.

Key words: *art, tragic, comic, catharsis, emotion, existentialism, humanity, education, morality, danger, purification, laughter, joy.*

Киришүү

Искусствонун дүйнө таанымдагы ролун изилдөөнүн актуалдуулугу азыркы социумдагы индивиддин ишмердүүлүгүндө жана тышкы дүйнө, реалдуулук менен өз ара катышында өнүгүүнүн, өздүк таанып-билүүнүн каражаттары, механизмдери болуп саналган көркөм чыгармачылыктын жана маданияттын маанисинин өсүшү менен шартталат.

Адамда трагедиялуулук, комикалык сыяктуу жогорку сезимдер өнүксө, анда алар анын ар тараптуу жетишкен инсан экендигин кабарлайт. Эгерде бул сапаттар адамда начар өнүксө, анда аны толук жетишкен инсан катары кароого болбойт. Көркөм өнөр мындай сапаттарды өнүктүрүп, калыптандырууга өбөлгө түзөт. Демек, искусство адам маданиятынын өз ара байланыштарын, сезимдерин көрсөтүп берет. Эстетикалык билим адамдарды каражат катары эмес, максат иретиндеги мамилени бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Реалдуулукту эстетикалык өздөштүрүү адамдарда көтөрүңкүлүк феноменин калыптандырат.

Изилдөө материалдары жана методдору

Трагедиялыктын негизги максаты – катарсис, каармандарга коркунуч аркылуу ички дүйнөсүнүн тазаланышы; кризисти басып өтүү ички дүйнөнүн жогорулашына өбөлгө түзөт. Драмалык искусствodогу катарсистик табият жөнүндө окуу эстетикада терең каралган. Аристотель Платондон айырмаланып, кооздук объективдүү идея эмес, ал кубулуштун объективдүү касиети деген: кооздук – жаныбарларда жана кандайдыр-бир нерселерде белгилүү бир бөлүмдөрдөн турат, ал кандайдыр-бир акыркы тартипке ээ эмес, бирок каалагандай көлөмдө да болбошу керек, кооздук керектүү чоңдуктан жана тартиптен турат.

Трагедиядан алынган рахат алуунун булактары адам маңызынын эки жактуу табиятындагы моралдык жана сезимдик чыр-чатактарда орун алган. Адам түбөлүктүү эмес, ал өлөт, ошондуктан инсан өлүм жана түбөлүктүүлүк тууралуу, жашоонун маңызы жөнүндө ойлонбой койбойт. Чындыгында, ар бир трагедия көтөрүңкүлүк сезимдерин пайда кыла бербейт.

Трагедиялуулуктун өзгөчөлүгү кайгыдан кубанычка өтүүдө турат. Д. Юм “Трагедия жөнүндө” аттуу эмгегинде трагедиялык эмоция өзүнө коркунуч менен канааттанууну, кайгыны жана кубанычты камтыйт деп белгилеген (Юм, 1967). Көптөгөн изилдөөчүлөр искусствodогу трагедиялуулукту оптимисттик трагедия деп аташкан. Трагедиялык сезим ички дүйнөнүн тазаланууусуна

мүмкүндүк түзөт. Бирөөнүн кайгысын бөлүшүү менен бирге адамда эң алдыңкы адеп-ахлактык сезимдер, гумандуулук калыптанат. Аристотель байыркы грек трагедияларынын негизинде сахнадагы коюлган окуяга жана башкы каармандын тагдырына көрөрман жаны ачышып, боору ооруса, анын тагдыры ар бир адамдын башына келе турган жазмыш болуп калышы мүмкүн деген коркунучка кептелсе, башкача айтканда, катарсистик абалга жетсе, анда ал трагедия деп аныктаган (Аристотель, 1983).

Адамзаттын тарыхы трагедиялык окуяларга бай. Искусство өзүнүн дүйнө жөнүндөгү философиялык ой жүгүртүүлөрүндө трагедия темаларына көңүл буруп келген. Башкача айтканда, инсандын жашоосу, коомдун тарыхы жана көркөм процесстер бир нече жолу трагедиялык маселелер менен кесилишип өтөт. Кайгыдан кубанычка өтүү трагедиянын улуу сырларынын бири болуп саналат.

Трагедиялык эмоция – бул терең кайгыруу менен чоң кубанычтын айкалышы. Трагедия – бул “философиялык искусство”, ал жашоо менен өлүмдүн жогорку метафизикалык маселелерин чече турган, болмуш маңызын таанып-билген, өзгөрмөлүүлүктүн, түбөлүктүүлүктүн жоктугун, табигый жана коомдук жашоонун глобалдуу маселелерин анализдеген түшүнүк болуп эсептелет.

Кыргыз элинде да трагедиялык окуяларга терең маани беришкен. Кабар жеткирүү – ыйык парз. Адатта шашылыш жөнөп, өз учурунда барып угузуу жоопкерчилиги жогору турат. Мисалы, Семетей өлгөндө:

Учкан куш менен жарышып,
Аңырдай оозу ачылып,
Ак көбүгү чачылып,
Окуроо, түйгөн ак тизгин,
Кош колунда карышып,
Ажыбай кетти кабага – деп “Манаста” айтылат (Мусаев, 2014).

Бул жамандык кабарды өзүнүн жөрөлгөсү менен бир топ адамдар топтолуп, билдирбей келип айтышкан. Адатта, айрым көз караштардан да, түштөн да, айыл ичинин жүрүм-турумунан да жүрөк сезген учурлар бар.

Угузуу элибиздин эчактан келе жаткан салттуу көрүнүшү деп аталгандыктан, мунун да алгылыктуу жагдайларын эл ойлоп тапкан. Комуздун муңдуу күүсү аркылуу да туюндурган. Ыр менен угузуу анын аброюн ого бетер көтөргөн. Мында угузууну аттуу-баштуу адамдарга тапшырган.

Дүйнөлүк көркөм маданияттагы трагедиялык жагдайлар туурасында ой жүгүртүү эки багытта жүргөн: экзистенциалисттик жана буддисттик. Экзистенциализм өлүмдү искусствонун жана философиянын борбордук

маселесине айландырган. Инсан дүйнөдөн бөлүнүп, жалгыз калган болсо, айлана-чөйрөсүндөгү адамдарды сезбей калса, анда ал трагедияга кабылат. Буга мисал катары Ч. Айтматов “Бетме-бет” повестинде Ысмайылдын согуш мезгилинде аскерден качып жүргөн учурун жана коомдон таптакыр бөлүнүп калган адамдын образын терең чагылдырган.

Адамдардан бөлүнүп калган инсандын жашоосу мааниден жана баалуулуктан сырткары болуп калат. Бирок ушундай башаламан жана маанисиз жашоо процесси реалдуулукка карата үмүттөрдү пайда кылат. Эгерде экзистенциалисттер жашоону өлүмгө теңештирсе, буддизмде өлгөн адамдын жаны башка жаныбарга өтөт деп өлүмдү жашоо менен теңештирген. Инсандын өлүмү өздүк баалоого ээ болуп, ал адамдар үчүн кызмат кылган болсо, алардын кызыкчылыктары жашоонун мазмунуна айланат. Ошонун негизинде инсандын баалуулугу жана кайталангыс жекелик өзгөчөлүгү пайда болуп, курман болгон баатырдын жашоосу коомдун турмушунда улана берет. Мисалы, Дүйшөнкул Шопоковдун эрдиги түбөлүк өлбөстүккө айланган. Ал Улуу Ата мекендик согушта фашисттик баскынчылар менен салгылашууда баатырларча курман болгон. Ошондуктан мындай баатырлардын өлүмү трагедияга айланып, адамзаттык жеке кайталангыс жоготууга дуушар болот жана ошол эле учурда инсандын андан кийинки жашоосу тууралуу идеялар жаралат.

Трагедиялуулук адамзаттын жалпы дүйнөлүк-тарыхый карама-каршылыктардан чыгуунун жолун издөөчү ой жүгүртүү болуп саналат. Бул категориялар жөн гана жеке адамдын бактысыздыгын көрсөтпөйт, ал адамзаттын кырсыктарын жана башка болмуштун фундаменталдык терс көрүнүштөрүн, адам тагдырын туюнтат. Ошондуктан трагедиялуулук адамдын ички дүйнөсүн тазартып, мүнөзүн жайдары кылат. Аристотель трагедия жөнүндө мындай деп жазган: “Трагедия – бул боорукердик каражаттарын тууроо жана эң коркунучтуу нерселерден тазалануу”. Трагедиянын маңызында дайыма “рахаттануу жана кайгыруу” орун алган (Заховаева, 2005).

Искусствodогу трагедиялуулукта “оптимисттик трагедия” бар. Трагедиялык сезим – бул жөн гана кайгыруу эмес, ал - тазалануу. Выготский “катарсистетрагедиялык коркунучтардан жагымдуу моралдык аракеттер келип чыгышы мүмкүн” деп түшүнгөн (Выготский, 1987). Баатырларды, алардын тагдырларын, салгылашууларын, эрдиктерин, мүнөздөрүн көрсөтүү менен искусство адамдарды терең ойлонууга, өзүн баатырдын ордуна коё билүүгө, каалоолорун турмушка ашырууга жана ички дүйнөсүн реалдуулуктагы иллюзиядан тазалоого чакырат жана нравалык тандоо жасайт.

Выготский “трагедиялык моралдык иш-аракеттер жакшы багыттарга айланат” деген. Катарсис – бул баарынан мурда “сезимдердин тазалануусу”,

эмоционалдык жүк. Боорукердик сапаты аркылуу адамда позитивдүү моралдык сапаттар пайда болот. К. Баялиновдун “Ажар” аттуу повестинде Ажар аркылуу элдин азабы чагылдырылган. Чыгармада кыргыз элинин башына түшкөн 1916-жылдагы кайгылуу үркүн жана анын курмандыгы болгон Ажардын окуясы сүрөттөлөт. Бул трагедиялуу образ менен кыргыз элинин ошол кездеги апааты берилген. Повесттин акырында Ажар карышкырларга таланып, ай талаада калат. Мында автор тарабынан берилген чоң идея – бул мекенсиз адамдын көргөн күнүн кийинки урпактарга эскертүү жүгүн көрсөтүп турат. “Ажар” – кыргыз адабиятындагы тарыхый, трагедиялык чыгарма. Трагедиялык чыгармалардын борбордук маселеси – бул адам мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү. Трагедиялык каарман - келечекке жол салуучу, ал кайраттуу мүнөздөгү адам, анын аракеттери адилеттүүлүк үчүн түзүлгөн коомдук түзүлүштү талкалап жок кылат.

Талкуулоо жана жыйынтыктоо

Трагедиялык сезим комика менен да байланышта болушу мүмкүн. Комикалык сезим турмуштагы майда-барат нерселерден жогору турууга, күлкү аркылуу өз кемчилдиктеринен арылууга жардам берет. Бул сезим негативдүү сапаттарды четке кагып, жогорку идеалдарды даңазалайт. Комикалык терс көрүнүштөрдүн үстүнөн күлүп, айыптоо аркылуу адамдардын ички дүйнөсүн тазалап, тарбиялайт, анын болмушун кубанычка бөлөйт. Ошондой эле руханий маданиятты мазмундуу, ар тараптуу кылып жакшыртат.

“Комедиялык дайыма объективдүү баалуулук болуп саналат. Кээде бардык эле күлкү комедиялык боло бербейт, ал эми комедия дайыма күлкүлүү болот. Комикалык – коомдук кубулуштун жана адамдын сапаттарынын терс жактарын чагылдырган, социалдык маанини пайда кылган, эстетикалык идеалдарды канааттандырган күлкүнүн кооз жагы, ачык маанай, жогорку күлкү. Комикалуулуктун маңызы – карама-каршылыкта” (Борев, 1988). Комизм – контрасттуулуктун, карама-каршылыктын жыйынтыгы. Мисалы, Аристотелдин көрксүздүгү жана кооздугу, И. Канттын пастык жана көтөрүңкүлүк түшүнүктөрү комикалык мүнөзгө ээ (Заховаева, 2005). Искусствоногу комикалуулуктун маңызы жөнүндө Чернышевский мындай деген: “Адам аркылуу иштелип чыккан комикалык таасирлерде жагымдуу жана жагымдуу эмес сүртүмдөр бар, кээде жагымдуулук басымдуулук кылат, жагымсыз сүртүмдөр байкалбай эле калат. Көрксүз комикалуулук жагымсыз сезимдерди жаратат” (Чернышевский, 1949).

Комикалуулукту адамдын жашоосунун бардык чөйрөлөрүнөн табууга болот жана андаинсан өзүнүн жетишсиз жактарын байкап күлкүгө батат. Комикалык сезимдер коомдук кубулуштардын жана адамдын терс касиеттерин

“этияттык” менен түшүндүрүүгө умтулган ой жүгүртүү болуп саналат. Комикалуулук реалдуу дүйнөгө таянбайт, ал реалдуулуктан алыс болуп, адамды тарбиялайт жана тазалайт, кубанычты бекемдейт. Каралып жаткан кубулушиндивиддин руханий дүйнөсүн маңыздуу жана көп түрдүү кылат.

Коркунучтуулук – трагедиялуулукка жакын, бирок карама-каршы мүнөзгө ээ категория. Эгерде трагедия дайыма келечектин тагдырын чече бере турган болсо, анда коркунучтуулук ишенимсиз болот. Өлүм эч кандай жарыкчылыкты алып жүрбөйт, адамдарга келечекте кырсыктан, бактысыздыктан кутулууга убада бербейт, ал адамдардын үстүнөн башкарып турат. “Трагедиялык бактысыздык бардык адамдан бийик турат, башкача айтканда, ар бир шарттын ээси болуп кала берет, кала берсе өлүп жатканда да дүйнө анын алдында алсыз экендигин далилдейт. Айла жоктук, үмүтсүздүк, өлүм трагедиялуулукка карама-каршы турган “коркунучтуулукту” чагылдырат. Коркунучка кабылган адам дүйнөнү башкара албайт” (Федотов, 1991).

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, трагедиялык жана комикалык сезимдер тыгыз байланышта болушат. Комикалык сезим жашоодо туура эмес багыттарын аңдап сезет жана андан арылууга жардам берет. Бул сезим терс касиеттерди четке кагып, жогорку идеалдарды барктайт, даңазалайт. Комикалык терс көрүнүштөрдүн үстүнөн күлүп, айыптоо аркылуу адамдардын ички дүйнөсүн тазалап, тарбиялайт, кубанычка бөлөйт. Ошондой эле руханий маданиятты мазмундуу, ар тараптуу кылып жакшыртат.

Адабияттар:

Аристотель. (1983). Сочинения в 4-х т. Философское наследие. М.: Мысль, Т. 4: 832.

Борев Ю. (1988). Эстетика. Учеб. пособие для вузов. М.: Высш. шк., 511.

Выготский Л. С. (1987). Психология искусства. под ред. М. Г. Ярошевского. М.: Педагогика, 344.

Заховаева А. Г. (2005). Искусство как гуманизирующий феномен (социально- философская трактовка). Дис. д-ра филос. наук: 09.00.11. А.Н. Заховаева. Иваново, 376.

Мусаев С. (2014). Манас кыргыз элинин баатырдык эпосу. Сагымбай Орозбак уулунун айтуусу б-ча. Бишкек: Турар, 8-9 китеп. 264.

Чернышевский Н. (1949). Полное собрание сочинений в 15-ти т. М.: Гослитиздат, Т. 6: Политика. 545.

Федотов Г. (1991). Судьба и грехи России (Избранные статьи по философии русской истории и культуры) в 2-х т. София, Т. 1. 352.

Юм Д. (1967). О трагедии. Философские наследие. № 2. 166–167.

УДК 1 (091) (613. 862)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_252

МОРАЛЬ МЕНЕН ИСКУССТВОНУН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, ф.и.к., доцент
Ахмеджанова Алийма Мырзакаримовна, доцент
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Искусствонун адеп-ахлакты калыптандыруучу аспектилери биринчи кезекте адабиятка таандык. Андыктан искусствону адеп-ахлактын мектеби деп айтышат. Бирок искусствонун кайсыл бир жанрлары, түрлөрү моралдык аспектини түздөн-түз камтыбайт, андыктан көркөм чыгармачылыктын бардык эле формаларын адеп-ахлактуулуктун, ыймандуулуктун борбору деп айтууга болбойт. Мисалы, диско-бий, поп-арт стилиндеги авангарддык скульптуралык композиция, натюрморт ж.б. чыгармалар адеп-ахлактуулукту калыптандыра албайт.*

Ачкыч сөздөр: *мораль, искусство, гумандуулук, нравалуулук, адилеттүүлүк, этика, авангард, скульптура, композиция, натюрморт, кооздук, руханий.*

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ МОРАЛИ И ИСКУССТВА

Курбанбаев Кылычбек Азимович, к.ф.н., доцент
Ахмеджанова Алийма Мырзакаримовна, доцент
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Аспекты формирования нравственности искусства, прежде всего, относятся к литературе. Поэтому искусство называют школой нравственности. Однако некоторые жанры, виды искусства не включают в себя моральные аспекты непосредственно. В связи с чем нельзя говорить, что все формы художественного творчества являются центром нравственности и совестливости. Так, диско танцы, авангардные скульптуры или живопись в стиле поп-арт, натюрморты и др. не могут формировать нравственность.*

Ключевые слова: *мораль, искусство, гуманность, нравственность, справедливость, этика, авангард, скульптура, композиция, натюрморт, красота, духовность.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORALITY AND ART

Kyrbanbaev Kilichbek Azimovich
Ahmedova Aliyma Mirzakarimovna
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *The aspects of the formation of the morality of art, first, relate to literature. Therefore, art called as the school of morality. However, some genres and art forms do not include moral aspects directly. In this connection, it is impossible to say that all forms of artistic creativity*

are the center of morality and conscientiousness. For example, disco dances, avant-garde sculptures or paintings in the style of pop art, still life's, etc. they cannot form morality.

Keywords: *morality, art, humanity, morality, justice, ethics, avant-garde, sculpture, composition, still life, beauty, spirituality.*

Киришүү

Азыркы социомаданий кырдаалда көркөм өнөрдүн дүйнөнү таанып-билүүдөгү ролу, анын адамга, инсандын калыптанышына тийгизген таасири жөнүндөгү проблема өзгөчө методологиялык жана практикалык мааниге ээ. Анткени учурдагы социалдык-руханий кризистин негизги мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп социумда зордук-зомбулукту жана башка коомдук терс кубулуштарды пропагандалаган антигумандуу искусствонун жайылышы эсептелет. Көркөм чыгармалардын социалдык маңызы адамдардын турмуштук тажрыйбасын жалпылоо жана анын үстүнөн ой жүгүртүү, ошондой эле натыйжада баалуулукка негизделген нормативдүү жүрүм-турумду символикалык формада чагылдырган аң-сезимдин образдарынын, үлгүлөрүнүн калыптанышы менен тыгыз байланышкан.

Изилдөө материалдары жана методдору

Салттуу түрдө мораль менен искусствонун өз ара карым-катнашына карата эки көз карашты баса белгилөө зарыл. Антикалык этика жалпысынан искусство менен моралды бөлүп караган эмес, тактап айтканда, аталган категорияларды тыгыз байланышта изилдеген. Мисалы, Аристотель жазгандай, искусстводо чоң максаттар бар, ал – адамдын этикасына жана психикасына белгилүү бир таасир тийгизүү (Аристотель, 1983). Чындыгында эле, байыркы грек искусствосунан моралдык аспектилерди камтыбаган чыгармаларды табуу кыйын. Гомердин «Одиссея» аттуу чыгармасындагы каармандар адеп-ахлактык мүнөздөгү түрдүү адамдар жана кудайлар катары чагылдырылган. Грек искусствосун изилдөө менен бирге Ж. Маритен жакшылыкты руханий кооздук иретинде карап, гректер моралдык жакшылыкты калокагатия иретинде аныктагандыгын баса белгилеген (кооздук жана жакшылык). Кайра жаралуу доору антикалык салтты кайрадан калыптандырып, жаңылады. Гумандуулук деген ураандын негизинде батыш Европанын искусствосу XIV-XVI кылымдарда өнүгүп, алар күчтүү, адилеттүү, жакшылык жасоочу, адамгерчиликтүү адамдын улуулугу жөнүндөгү идеяны жаратышкан. Бул көрүнүштөр Рафаэлдин "Эненин сүйүүсү" жөнүндөгү полотносунда, Микеланджелонун «Давид» деген скульптурасында, Тициандын "Мария Магдалинанын өкүнүчү" аттуу сүрөтүндө терең чагылдырылган.

Жаңы мезгилде мораль менен искусствонун биримдиги жөнүндөгү идеялар өз актуалдуулугун жоготкон эмес. Кант искусствону эң алгач анын моралдык-

тарбиялык таасир тийгизүү көз карашынан изилдеген. «Кооздук – бул адеп-ахлактык жакшылыктын символу» (Кант, 1966). Ал өзүнүн эстетикалык эмгектеринде кооздук адеп-ахлактык жакшылыктын символу деп жазган. Гегель мораль менен искусствонун байланышын төмөндөгүдөй белгилеген: «Искусствого өзгөчө роль таандык болуп, ал моралдуулукка өбөлгө түзөт» (Гегель, 1938). XX кылымдагы батыш философиясында Ж. Маритен искусствонун моралга баш ийүүсү жөнүндөгү идеяны киргизген.

Орус философиясында мораль менен искусствонун биримдиги жөнүндөгү идеяны Н. Чернышевский, Л. Толстой, В. Соловьев ж.б. көтөрүп чыккан. Н. Чернышевскийдин пикири боюнча «сүрөтчү же ырчы реалдуулуктагы оор сыноолорду терең сезишет, ошол көрүнүштөрдү өздөрүнүн чыгармаларында чагылдырышат, искусство адамзаттын адеп-ахлактык ишмердүүлүгү болуп эсептелет» (Чернышевский, 1949). Л. Толстой: «Искусство зордук-зомбулукту жок кылып, жакын адамга карата сүйүү искусство тарабынан ишке ашуусу керек” деген (Толстой, 1965). Чындыгында эле, XIX кылымда орус классиктеринин баары «жакшы сезимдерди ойготуп» (А. Пушкин), адамдын моралдык идеалын калыптандырышкан.

В. Толстых “искусствону – нравалуулуктун мектеби” деп белгилеген (Толстых, 1973). Нравалуулук искусствонун негизги элементи болуп саналат. Көркөм өнөр адамдардын эрктик негиздерин, мүнөзүн калыптандыруу аркылуу жүрөгүнө, эс-акылына терең таасир тийгизет. Адам сүрөтчү аркылуу дүйнө менен жуурулушуп кетүү жөндөмдүүлүгүнө ээ, көз караштарын таанып-билүү аркылуу өзүн өзгөртө алат. Мында искусство тарбиялоо мүмкүнчүлүгүнө гана ээ болбостон, ошону менен инсанды калыптандырат.

Адам өзүн таанып-билүү аркылуу трансформацияга дуушар болот. Искусство индивидди тарбиялап эле тим болбостон, анда калыптанып калган мүнөзүнө оңдоолорду да киргизет. Мында искусствонун таасири дидактикалык-нравалык окуу менен дал келбейт. Бирок искусствонун ар кандай формалары инсанды тарбиялоо процессине түрдүүчө катышат. Адабият, театр, кино, скульптура, живопись искусствонун түрлөрүн кабыл алуу үчүн өзгөчө убакыт, психологиялык маанай талап кылынат. Ал эми роман, симфония адамдын ички дүйнөсүнө терең таасир тийгизип, жашоо жөнүндө терең ойлорду пайда кылат. Архитектура, монументалдык скульптура, живопись системалуу түрдө субъектилерге таасир тийгизет. Оң жана терс образдарда көрүнгөн сезимдердин жардамы аркылуу искусство инсанга белгилүү таасирин тийгизет. Мындай аспектиде көркөм өнөр саясий жана диний идеяларга үгүттөп, адамдын нравалык сапаттарын калыптандырышы мүмкүн, ошондой эле реалдуулукка карата эстетикалык мамилени өнүктүрөт.

Адамдын индивидге карата гумандуу мамилесинин ченеми болуп адилеттүүлүк эсептелет. Аристотель өз убагында адилеттүүлүктү эң жогорку баалуулук катары баалаган. Ал эми Кант «адилеттүүлүк идеясын теңдик сезими менен байланыштырган». В. Соловьев: “Искусствону жашоодогу терс көрүнүштөрдү жок кылуучу күч” катары караган (Соловьев, 1990).

Искусство – инсандын моралдык сапаттарын калыптандыруучу каражаттардын бири. Ал адамдын эмоционалдык, идеялык жана этикалык маданиятын калыптандырып, жогорку сезимдерди, нравалык ишенимдерди өнүктүрөт. Якобсон белгилегендей, эстетикалык сезимдер чыгармаларда сүрөттөлгөн каармандарга, окуяларга карата мамилени аныктаган моралдык баалоо менен тыгыз байланышкан.

Искусствонун адеп-ахлакты калыптандыруучу аспектилери биринчи кезекте адабиятка таандык. Андыктан искусствону адеп-ахлактын мектеби деп айтышат. Бирок искусствонун кайсыл бир жанрлары, түрлөрү моралдык аспектини түздөн-түз камтыбайт, андыктан көркөм чыгармачылыктын бардык эле формаларын адеп-ахлактуулуктун, ыймандуулуктун борбору деп айтууга болбойт. Мисалы, диско-бий, поп-арт стилиндеги авангарддык скульптуралык композиция, натюрморт ж.б. чыгармалар адеп-ахлактуулукту калыптандыра албайт.

Чындыгында искусствонун бул түрлөрүнөн да айрым учурларда мораль менен болгон байланышты табууга болот, анткени бардык көркөм чыгармалар гумандаштыруучу ролду ойнойт. Бирок бул тике адеп-ахлактык таасир тийгизүү эмес. Ал кыйыр түрдө адеп-ахлактуулукка, гумандуулукка тарбиялашы мүмкүн. Мисал катары карай турган болсок, сайма, декоративдик-колдонмо искусство – бул адамдын колунан жаралган эмгеги, сезимдери, баалуулуктар дүйнөсү, анда моралдык аспект баштапкы ролду ойнобойт. Белгилей кетүүчү жагдай, мындай учурларда да мораль менен искусствонун байланышын толук четке кагууга болбойт. «Искусство искусство үчүн» деген теорияда жана эстетизм концепциясында адеп-ахлак менен көркөм өнөрчүлүктүн байланышы абсолюттук түрдө четке кагылат. Эстетизм искусствонун өздүк баалуулугун даңазалап, анын адеп-ахлактуулуктан, саясаттан, жалпы эле объективдүү реалдуулуктан көз карандысыздыгын далилдөөгө аракет жасаган. Аталган теория XIX кылымдын аягындагы, XX кылымдын башындагы Европадагы руханий кризис менен тыгыз байланышкан. Ошондой эле бул жагдайга түз адеп-ахлактык аспектиге ээ болбогон фовизм, кубизм, дадаизм сыяктуу абстракттуу искусствонун пайда болушу да зор таасирин тийгизген.

Искусстводогу адеп-ахлактык критерийлерден баш тартууну О. Уайльд даана чагылдырган: «адеп-ахлактык же адеп-ахлаксыз» китептер болбойт. Жакшы жана жаман жазылган китептер гана болот (Уайльд, 1961). Ошондуктан эстетиктердин пикири боюнча, искусствонун негизги максаты – бул көңүл ачуу жана эс алуу. Эстетизм канааттануу искусствонун бардык башка функцияларынан жогору коёт, бул гедонизмдин бир түрү катары каралып, чыгармачылык канааттанууну билдирет. Эстетиктердин пикири боюнча«искусство биздин жашообуздагы көз ирмемге жогорку кубанычты тартуулайт».

Талкуулоо жана жыйынтыктоо

Ф.Шиллер мындай деп айткан: «Искусство адеп-ахлактык каражаттардын негизинде канааттанууну пайда кылып, ал тарабынан тартууланган канааттануу сезими адеп-ахлактуулукка жол ачат». Чындыгында, таза эстетикалык канааттануу, ошондой эле кооздукка шыктануу сыяктуу түшүнүктөр жөнүндө сөз кылууга болот, бирок, «сулуулукта адеп-ахлактык жакшылыктын символу бар» (И. Кант), тактап айтканда, сулуулукту сезе билүү кыйыр түрдөгү моралдык акпектилерге ээ. Кооздукка сыймыктанып, рахат алуу адамдын сезимталдыгын ойготуп, ийгиликке жол ачат. Искусстводо “жыргалчылык үчүн канааттануу” деген түшүнүк жок. Бул жөнүндө Искусствонун негизги миссиясы катары адамды гумандаштыруу жана аны адеп-ахлактык жактан өркүндөтүү эсептелет.

Платон “Идеалдуу мамлекет” жөнүндөгү эмгегинде акындар башкаруучу боло албайт деген ойду айткан. Ал эми Жан-Жак Руссо өз эмгектеринде коомдун адеп-ахлагына искусствонун терс таасир тийгизишин ачып көрсөтүүгө аракет жасаган. Бул идеялар анын илимди жана искусствону калыптандыруу адеп-ахлакка өбөлгө түзүшү жөнүндөгү эмгектеринде, көз караштарында чагылдырылган жана коомдук адеп-ахлакка көркөм өнөрдүн негативдүү таасирин ачып берүүгө умтулган. Демек, искусстводогу адепсиздик маселеси татаал этикалык маселелердин бири болуп саналат. Зордук-зомбулукту, улутчулдукту, согушту жана терс көрүнүштөрдү пропагандалаган искусствонун түрлөрү да кеңири учурайт. Кээ бир көркөм чыгармалардагы эсте каларлык таасир калтырган сүрөттөлүштөр адамдын ички сезимин тазартып, аффектилерди жандандырат. Искусство биринчи кезекте адамдарды адеп-ахлактык жактан тарбиялайт. Ф. Ницше антикалык искусство боюнча төмөндөгүдөй пикирин билдирген: Искусство биринчи кезекте объективдүүлүктү, тазалыкты талап кылат (Ницше, 1961).

Көркөм ишмердүүлүк адамдын сезимдери сыяктуу көп кырдуу жана өтө татаал кубулуш болуп саналат. Көрүүчүнү (окурманды) күмөн саноо, коркуу сезимдери менен кемчилдиктердин күрөшү алаксытат. Мында оң жана терс каармандардын жардамы аркылуу мүнөздөрдүн кагылышы чагылдырылат. Мисалы, адеп-ахлаксыз образдар Токтогулдун «Эшен-Калпа», «Беш каман» аттуу чыгармаларында терең ачылган. Маселенин дагы бир аспектиси искусствонун коомдогу конкреттүү-тарыхый, руханий-адеп-ахлактык кырдаалды чагылдырышында турат.

Искусство, биринчиден, адеп-ахлактуулукка тарбиялап, экинчиден, моралга карата нейтралдуу позицияны ээлеп, ошондой эле моралды чагылдыруучу фактор катары кызмат өтөйт. Аталган маселелер боюнча бир нече аспектилерди бөлүп караого болот: 1) искусство коомдогу конкреттүү-тарыхый, руханий, адеп-ахлактык абалдарды чагылдырат; 2) искусство чыгармалары мазмундук планда гана адеп-ахлактык же ахлаксыз деле болушу ыктымал. Моралга карата болгон бейтарап көркөм чыгармалар адеп-ахлактуулуктун бузулушуна алып келбейт. Мисалы, К. Малевичтин «Кара төрт бурчтук» аттуу чыгармасы ж.б.3) искусствонун адеп-ахлактуулугу аны түзүүчү автордун моралынан көз каранды. Сүрөтчү реалдуулуктагы кандайдыр-бир кубулушту байкап, сүрөттөп-чагылдыруу аркылуу өзүнүн жеке эмоционалдык баасын берет. Ал баа социумдун моралдык эрежелерин жана автордун адеп-ахлактык принциптерин чагылдырат; 4) искусствону кабылдоо мотивациялар, нравалык элестөөлөр, моралдык сапаттар, инсандын адеп-ахлактык жактан жетилгендиги сыяктуу жагдайлардан көз каранды.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, искусствонун бул түрлөрүнөн да айрым учурларда мораль менен болгон байланышты табууга болот, анткени бардык көркөм чыгармалар гумандаштыруучу ролду ойнойт. Бирок бул тике адеп-ахлактык таасир тийгизүү эмес. Ал кыйыр түрдө адеп-ахлактуулукка, гумандуулукка тарбиялашы мүмкүн. Мисал катары карай турган болсок, сайма, декоративдик-колдонмо искусство – бул адамдын колунан жаралган эмгеги, сезимдери, баалуулуктар дүйнөсү, анда моралдык аспект баштапкы ролду ойнобойт.

Адабияттар:

Аристотель. (1983). Сочинения. М.: Мысль, Т.4. 832.

Гегель, Г.В.Ф. (1938). Эстетика. В 4-х т. М.: Искусство, Т.1. 330. Соцэкгиз,316.

Кант И. (1966). Собрание сочинения в 6-ти т. М.: Мысль, Т.5. 564.

Ницше Ф. (1961). Генеалогии морали. Собр. соч. в 2 тт. под ред. К.А. Свасьяна, Москва, 1990. т. 2. 125.

Соловьев В. (1990). Общий смысл искусства. Соч.: в 2-х т. М.: Т. 2. 293

Толстой Л.Н. (1965). Собрание сочинений в 20-ти т. М.: Худож. лит. Т.19: Дневники. 1847-1894 гг. 623.

Толстых В. (1973). Искусство и мораль (О социальной сущности и функции искусства). М.: Политиздат, 440.

Уайльд О. (1961). Избранные произведения в 2-х т. М.: Гослитиздат, Т. 1. 696.

Чернышевский Н. (1949). Полное собрание сочинений в 15-ти т. М.: Гослитиздат, Т. 6: Политика. 545.

УДК: 316.776 (512.154)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_259

«ЛУНЬ ЮЙ» ЧЫГАРМАСЫНЫН КЫРГЫЗЧА КОТОРМОЛОРУ

Мурзакматов Аманбек Камытович, филос., и.к., доцент
E-mail: suzak@70mail.ru
Аманбек кызы Нурпейил, окутуучусу
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Тилдер жана маданияттар ортосундагы коммуникацияда котормо маанилүү орунду ээлейт. Ал адамдардын руханий муктаждыктарын канааттандырган каражат болуп саналат, адамзаттын ар кыл өкүлдөрү тарабынан бүткүл социомаданий өнүгүүсүндө тапкан билимдерди алуунун жана жыйноонун булагы болуп кызмат кылат. Маданий нарк-дөөлөттөр менен алмашуу процессине котормонун аралашуусу, бүткүл дүйнөлүк прогресске олуттуу салым кошот деп айтса болот. Мындан сырткары, котормо бир автордун чыгармасын бүткүл адамзаттын энчисине айлантканга кызмат кылат. Макалада кытай ойчулу Конфуцийдин санат сөздөрүнүн жыйнагы «Лунь юй» чыгармасынын кыргыз тилиндеги котормолоруна кыскача экскурс жүргүзүлдү. Кыргыз тилинде жарык көргөн котормолорго салыштырма планда анализ берилди.*

Ачкыч сөздөр: *котормо, маданият, коммуникация, нарк-дөөлөттөр, достук, ынтымак, нарк билги адам, адамгерчилик.*

КИРГИЗСКИЕ ПЕРЕВОДЫ СБОРНИКА ИЗРЕЧЕНИЙ КОНФУЦИЯ «ЛУНЬ ЮЙ»

Мурзакматов Аманбек Камытович, к.филос.н., доцент
E-mail: suzak@70mail.ru
Аманбек кызы Нурпейил, преподаватель
Ошский государственный университети
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Перевод занимает важное место в межъязыковой и межкультурной коммуникации. Он является средством, удовлетворяющим духовные потребности человека, служит источником получения и накопления знаний, которые приобретены представителями человечества на протяжении всего его социокультурного развития. Можно утверждать, что участие перевода в обмене культурными ценностями вносит существенный вклад в мировой прогресс. Кроме того, перевод призван сделать произведение автора достоянием всего человечества. В статье дается краткий обзор кыргызских переводов сборника изречений китайского мудреца Конфуция «Лун юй». Проведен сравнительный анализ переводов, опубликованных на кыргызском языке.*

Ключевые слова: *перевод, культура, коммуникация, ценности, дружба, согласие, высоконравственный индивид, человечность.*

KYRGYZ TRANSLATIONS OF «LUN YUI»

Murzakmatov Amanbek Kamytovich, candidate of philosophical sciences, associate professor
E-mail: suzak70@mail.ru
Amanbek kyzy Nurpeiil, lecturer
Osh state University, Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Translation occupies an important place in interlanguage and intercultural communication. It is a means that satisfies the spiritual needs of a person, serves as a source of obtaining and accumulating knowledge, which were acquired by representatives of humanity throughout its socio-cultural development. It can be argued, that the participation of translation in the exchange of cultural values makes a significant contribution to world progress. In addition, the translation intended to make the author's work the property of all humankind. The article gives a brief overview of the Kyrgyz translations of the collection of sayings of Confucius «Lun yui». A comparative analysis of the translations published in the Kyrgyz language was carried out.*

Key words: *translation, culture, communication, values, friendship, harmony, highly moral individual, humanity.*

Киришүү

Бир эле чыгарманын бир эле тилдеги бир нече котормолорунун бар экендиги белгилүү. Мисалы, Гомердин «Илиада» поэмасынын орус тилиндеги бир нече котормолору бар. Атап айтканда, К. А. Кондратович (1760), П.Е. Екимов (1776), Е.И. Костров (1787), И.И. Мартынов (1823-29), В.А. Жуковский (1849-50) ж.б. поэманын айрым бөлүктөрүн которушса, Н.И. Гнедич (1829), Н.М. Минский (1896), В.В. Вересаев (1949), А.А. Сальников (2011) бул чыгарманы толук которушуп, орус тилин билген окурман журтуна тартуулашты. Поэманын XXI кылымда деле которулуп жатканын адистер мурунку котормолордун эскирип калганы, Гомердин тилин анчалык архаикалык эмес адабий тилге которуу зарылдыгы жаралгандыгы менен түшүндүрүшөт. Ал эми жыйырма беш кылымдан бери нечендеген муундун өкүлдөрү ар бири өзүнчө жана кээде ар башкача чечмелеп келе жатышкан Конфуций сындуу даанышмандын эмгегин бир тилге бир ирет которуу менен окурманга бүт маңызын ачып берүү сыйкырга тете иш болмок. Ошондуктан анын чыгармасынын дагы бир тилде жазылган бир нече котормолору бар. Мисал катары, орус тилине оодарылган россиялык илимпоз, кытай таануучу П. С. Поповдун 1910-жылы басмадан жарык көргөн комментарийлер менен коштолгон котормосун, 1991-жылы “Наука” басмасынан чыккан, Кытай тарыхы боюнча көрүнүктүү адис, тарых илимдеринин доктору Л. С. Переломовдун “Конфуций: жизнь, учение, судьба” деген монографиясын,

ошондой эле философия илимдеринин кандидаты И. И. Семененко түзгөн “Конфуций. Я верю в древность” деп аталган китепти айтса болот.

Негизинен котормонун көздөгөн максаты болуп бөлөк элдердин маданий жетишкендиктери менен өз элин тааныштыруу, жаңы билим менен байытуу, ал аркылуу маданий руханий байланыштарды чыңдоо, элдердин достугун, ынтымагын бекемдөө саналат.

Коляда Н. А., котормонун маданияттар ортосундагы коммуникация жараянындагы өзгөчө маанисин көрсөтүп, котормо бир автордун чыгармасын бүткүл адамзаттын энчисине айлантканга кызмат кылат деп белгилейт (Коляда, 2013).

Бул позициянын анализдеп көрүп, котормонун маданий баалуулугу адамдардын бири-бири менен болгон алакаларын жеңилдетүүдөн көрүнөт деп айтсак болот. Предметтер, идеялар, көркөм образдар жана маданияттын башка курамдык элементтери сыяктуу котормо дагы ар түрдүү калктардын бири-бири менен маданий нарк-дөөлөттөр менен алмашуусуна көмөк кылат. Мындан сырткары, ал адамдардын руханий муктаждыктарын канааттандырган каражат болуп саналат, адамзаттын ар кыл өкүлдөрү тарабынан бүткүл социомаданий өнүгүүсүндө тапкан билимдерди алуунун жана жыйноонун булагы болуп кызмат кылат. Маданий нарк-дөөлөттөр менен алмашуу процессине котормонун аралашуусу, бүткүл дүйнөлүк прогресске олуттуу салым кошот деп айтса болот.

Материалды изилдөө методу

Ушул өңүттөн караганда, кыргыз окурмандары XX кылымда дүйнө элдеринин тарыхый, маданий, адабий мурастары менен котормолор аркылуу таанышып, жалпы адамзаттык энчиден кур калышкан жок. Көптөгөн нарк-дөөлөттөргө сугарылды. Бирок, СССРде бир беткей саясат жүргүзүлгөндүктүн кесепетинен улам кыргыздар менен миң жылдар бою кошуна жашаган Кытайдын экономикасы, илимий жетишкендиктери, маданияты тууралуу эмгектер кыргыз тилине аз которулду. Ошондуктан улуу кошунабыз тууралуу жарытылуу билимге ээ болгон эмес. Кыргызстандын окуу жайларында Кытай боюнча адистер даярдалган эмес, анын тарыхы, салт-санаасы, маданияты, окутулган эмес. Мындай тагдыр Кытайдын маданиятынын, философиялык ой толгоосунун символу катары саналган Конфуцийдин чыгармаларын дагы кыйгап өткөн эмес. Бирок, Конфуций жана анын Кытайдын рухий маданиятына, саясий турмушуна жана коомдук өнүгүүсүнө эки миң жылдан көбүрөөк таасир тийгизип келе жаткан этикалык-саясий окуусу (конфуцийчилик) тууралуу чакан маалымат энциклопедиялык басылмадан орун алганын адилеттик үчүн белгилеп коюш керек. Ал эми жалпысынан айтканда,

Конфуцийдин чыгармалары кыргыз тилине которулбаган. Натыйжада, кыргыз элинин көпчүлүгү байыркы кытай ойчулунун көз карашын дээрлик чагылдырган китеп - «Лунь юй» менен тааныш болгон эмес. Чындыгында, Конфуций өз окуусун жазуу түрүндө баяндап калтырган эмес. Китеп даанышмандын шакирттери тарабынан жазылган. Тагыраак айтканда, бул чыгарманы Конфуцийдин жакын шакирттери анын айткан санат сөздөрүнө жана маектерине таянып, даанышмандын көзү өткөндөн кийин түзүп чыгышкан. Ошондуктан аны Конфуцийдин санат сөздөрүнүн жыйнагы деп аташат.

Жогоркудай абал СССР мамлекети таркап, Кыргызстан эгемен өлкө болгондон кийин кескин өзгөрдү. Эгемендүүлүктүн алгачкы күндөрүнөн баштап эле улуу кошунабыз Кытайга болгон кызыгуу күч алып, массалык маалымат каражаттарында Кытай Эл Республикасынын калкы, саясаты, экономикасы, бай маданияты жөнүндө айрым изилдөөлөр, байкоолор, жылуу пикирлер пайда болду.

Кыргыз Республикасынын биринчи Президенти А. Акаевдин Кытай Эл Республикасына болгон алгачкы мамлекеттик визитинин алдында, улуу өлкө Кытайды кыргыз окурмандарына тааныштыруу максатында «Кыргыз маданияты» газетасынын редакциясы газетанын 1992-жылдын 7-майындагы №18-19-сандарын Кытайга арнап, атуулдук демилгени жүзөгө ашырган. Газетанын ошол санында Конфуцийдин «Лунь юй» чыгармасындагы 1-главадан («Сюэ-эр»), 2-главадан («Вэ Чжэн»), 12-главадан («Янь-Юань»), 13-главадан («Цзы-Лу»), 14-главадан («Сянь-вень») үзүндүлөр алгач ирет кыргыз тилине которулуп, окурмандарга жеткен (Кыргыз маданияты, 1992). Котормонун автору журналист, жазуучу Чоюн Өмүралиев болгон.

Конфуцийдин «Лунь юй» чыгармасын которуп, китеп кылып чыгарууну белгилүү жазуучу Кеңеш Жусупов ишке ашырды. Ал бул эмгектин айрым бөлүктөрүн кыргызчалап, алакандай китеп кылып 2004-жылы «Учкун» басмасынан 1000 нускада чыгарган. Китеп «Акылмандар» сериясынын алкагында чыгып, ошол кездеги Кыргыз Республикасынын Президенти Аскар Акаевдин кызы Бермет Акаеванын баш сөзү менен жарык көргөн. Эгерде кыргыз окурмандары буга чейин басма беттеринен Конфуцийдин айрым осуяттары менен таанышып келишсе, бул жолу акылмандын накыл сөздөрүн толугураак окуганга мүмкүндүк алышкан. Окурмандарга арнап жазган сөзүндө Бермет Акаева: «Бул китепченин чыгышы эзелтен бери уланып келген кытай эли менен кыргыз элинин достугун, ынтымагын жана маданий руханий байланышын чыңдоого жардамы гана тиет деп ойлойм» (Конфуций, 2004) - деп адилет белгилеген.

Улуу даанышман Конфуцийдин «Лунь юй» эмгегинин кыргыз тилиндеги толук котормосу «Ыйман» диний маданиятты өнүктүрүү фондунун каржылоосу менен 2016-жылы «Турар» басмасынан 1000 нускада жарык көрдү. Котормону журналист Эрнис Асек уулу ишке ашырган. Китептин аннотациясында белгиленгендей, Конфуцийдин адамгерчилик, айкөлдүк, бийлик, салт-санаа, нарк-насил, илим-билим, ажал, достук, милдет, маданият, тарых ж.б. тууралуу айткан накыл кептери, орошон ойлору камтылган бул китеп – адамды акыл сересинин бийиктигине жетелейт. Кыргызчаланган бул эмгек – терең мааниси, кызыктуу мазмуну менен окурмандарды өзүнө тартып, жан дүйнөсүнө күл азык боло алды деген ишеничтебиз (Конфуций, 2016).

Жыйынтыктоо жана талкулоо

Түп нусканын тексти менен котормонун ортосунда белгилүү бир айырмачылык орун алат. Ал тексттин маанисин котормочу тарабынан кандайча кабылданып жатканына, котормочунун түшүнүгүнө, билим деңгээли, сөз байлыгы ж.б. жараша болот. Ошондуктан бир эле тексттин ар башка котормолорунун ортосунда дагы айырма көп. Сабаттуу котормочу одоно каталарды кетирбей, так эместиктерге жол бербей жана түшүнүктөрдү карам-каршы маанисинде интерпретация кылбай туруп гана бөлөк тилде айтылган ойду болжолдуу чечмелей алат. Бул нерсени жогорудагы үч котормонун мисалында карап көрөлү.

Биринчи айырмачылык Конфуцийдин эмгегинин аталышынан эле байкалат. Маселен, улуу өлкө Кытайды кыргыз окурмандарына тааныштыруу максатында жарыяланган «Кыргыз маданияты» газетасынын 1992-жылдын 7-майындагы №18-19-сандарындагы Конфуцийдин чыгармасындагы үзүндүлөрдү алгач ирет кыргыз тилине которуп, окурмандарга жеткирген журналист, жазуучу Чоюн Өмүралиев «Лунь юй» чыгармасын бизче алганда «Накыл, айтым» деп которгон. Ал эми Кеңеш Жусуповдун котормосу «Накыл сөздөр» деген аталыш менен жарык көргөн. Бирок, ошол китептин аннотациясында Конфуцийдин чыгармасы «Аңгемелер жана ой жүгүртүүлөр» деп аталган. Кытай даанышманынын орошон эмгегин кыргыз тилине толук которгон Эрнис Асек уулу болсо бул эмгекти «Насыяты менен осуяттары» деп оодарган.

Экинчи бир айырма Конфуцийдин башкаларга үлгү болчу модель, туураш үчүн эталон катары иштеп чыккан адамгерчилиги бийик адам – «цюнь-цзы» (орусчасы «благородный муж») түшүнүгүнүн кыргызча аталышынан көрүнөт. Чоюн Өмүралиев бул түшүнүктү «нарктуу адам» деп которсо, Кеңеш Жусупов аны «акылдуу», «акылдуу адам» деп оодарган. Ал эми Эрнис Асек уулу бул категорияны «ак ээк» деп кыргызчалаган. Алдыңкы эки котормонун мааниси скептицизмди жаратпашы ыктымал, бирок «ак ээк» деген котормо талашка жем

ташташы толук мүмкүн. Аны котормо китепке жазган баш сөзүндө философия илимдеринин доктору, профессор Жамгырбек Бөкөшов: «Эрнис Асек уулунун мээнети акталыптыр, окурман кунт коюп окуй турган эмгек болуптур. Болгону орусча «благородный муж» дегенди «ак ээк» (чагымда «аксакал» дегендей эле сөз болсо керек) деп которгону кулакка өөн угулуп, көзгө коомай көрүнөт. Менимче, бул «жакшы» (эл жакшысы, адам жакшысы) деген эле түшүнүк. Кыргыз «Жакшынын шарапаты», «Жакшыга жанаш» деп коёт эмеспи. Ушул мааниде.» (Конфуций, 2016) - деп белгилеп өтүптүр. Демек, «цзюнь цзы» түшүнүгүнө Жамгырбек Бөкөшовдун «жакшы» деген варианты бар экен. Эгерде Ж. Бөкөшовдун котормосу келечекте жарык көрсө, «жакшы» сөзү колдонулат деп күтө берсек болчудай. Анткени, жогоруда белгилеген баш сөзүндө: «Мен дагы өз мүдөө-талабыма ылайык тандап, которуп койгом (Жусуповдун которгонун кийин билдим), тактамаларым, чечмелемелерим менен жабдып, жакында жарыялайм деген ниетим бар» (Конфуций, 2016) - деп айтыптыр. Көрүнүп тургандай, бир эле түшүнүк төрт башкача которулуп жатат.

Конфуцийди которуу, Эрнис Асек уулу белгилегендей, өтө кыйын. Анткени, кыргыз тилинде бардык философиялык түшүнүктөр күнүмдүк тиричилигибиз менен жуурулушуп турганы менен, Советтик империянын кесепети тийип, кыргызча философиялык терминдер калыптанган эмес. Ошондуктан «Лунь юй» ар бир жеке котормочунун түшүнүгүнө жараша кыргызчаланган. Аны билимдүү окурман өзү ыкка салып алаар, изилдеп алаар (Конфуций, 2016).

Биз болгону Конфуцийдин китебинин аталышы менен социалдык идеал катары сунушталган «цюнь цзы» түшүнүгүнүн кыргызча котормолорундагы айырмачылыктарга гана токтолдук. Ал эми ошол китепке кирген накыл сөздөрдүн котормолорундагы айырмачылыктарды салыштырма планда лингвистикалык изилдөө диссертациялык иштин темасы боло алат деп ойлойбуз.

Келечекте, Конфуцийдин аалам кучагына баткан эмгеги дагы которулат. Анткени, Кыргызстанда кытай тилин билген адистер көбөйө баштады, келечекте ошол адистер орусчасынан эмес, түп нускадан, кытай тилинен которуп, ал кыйла мыкты чыгат деп ишенебиз.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, котормо ар түрдүү улуттагы адамдардын жана маданияттардын арасындагы коммуникациянын каражаты болуп саналат. Ошондуктан котормолорду элдер менен маданияттар ортосундагы диалогдо

кенен жана эффективдүү пайдалануу керек. Антени, котормо – бул лингвистикалык эле эмес, маданий дагы акт болуп саналат.

Адабияттар:

Коляда Н. А. (2013). Место перевода в межкультурной коммуникации // Сборник научных трудов «Лингвистика. Лингвокультурология». Днепропетровск.

Конфуций. (1995). Я верю в древность. М.: ТЕРРА-Книжный клуб; Республика, 384.

Конфуций. (2004). Накыл сөздөр. Б.: «Учкун», 80.

Кубеев М.Н. (2010). Сто великих людей, изменивших мир. М.: Вече, 256.

Кун Фу Зы (Конфуций) (2016). Котор. Э. Асек уулу. Б.: Турар, 168.

«Кыргыз маданияты». (1992). №18-19.

Кыргыз Совет Энциклопедиясы 6 томдук. (1978). Фрунзе: Кыргыз Совет

Энциклопедиясынын башкы редакциясы. Т.3. Ирик-Лактар. 640.

УДК 687.1.016.5
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_266

ТОЛУК АЯЛДАРДЫН КИЙИМИНИН МОДЕЛИНИН ДИЗАЙНЫН ДОЛБОРЛООНУН ӨЗГӨЧҮЛҮКТӨРҮ

Сырбек кызы Айзат магистрант
Максытова Гульнара Турсунбаевна т.и.к., доцент,
Ысмайылов Мухтар Зулпукарович п.и.к., доцент,
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Дизайн долборлоодо костюмдардын композицияларынын ар кандай түрлөрүн, визуалдык кабылдоонун моделдерин, буюмдардын формасы, декор жана текстуранын конструктивдүү чечимдерин колдонуп, жаңы кийим моделдерин иштеп чыгуу маселелерин чечүүнү камсыз кылат.Толмоч аялдар үчүн кийимдин жаңы моделдерин иштеп чыгуу жарааяны дизайнерлерге белгилүү бир көйгөйлөрдү жаратат. Толук фигура үчүн кийимдерди долборлоо боюнча жаңы ыкмаларды издөө зарылдыгы келип чыгууда. Макалада көркөм дизайнды иштеп чыгуунун негизги принциптери жана толук фигурал үчүн, аялдардын кийимдеринин конструктивдүү чечимдери талкууланат.*

Ачык сөздөр: *дизайн, модели, дене көлөмү, композиция, конструкция.*

ОСОБЕННОСТИ ДИЗАЙН ПРОЕКТИРОВАНИЯ МОДЕЛЕЙ ОДЕЖДЫ ДЛЯ ПОЛНЫХ ЖЕНЩИН

Сырбек кызы Айзат магистрант
Максытова Гульнара Турсунбаевна к.т.н., доцент,
Ысмайылов Мухтар Зулпукарович к.п.н., доцент,
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Дизайн проектирования предусматривает решение вопросов разработки новых моделей одежды при помощи использования богатого разнообразия средств композиции костюма, закономерностей зрительного восприятия, конструктивного решения формы изделий, декора и фактуры материалов. Процесс разработки новых моделей одежды для полных женщин ставит перед дизайнерами определенные проблемы. Сущесвтует необходимость поиска новых подходов к дизайн проектированию одежды на полную фигуру. В статье рассматриваются основные принципы разработки художесвтенного оформления и конструктивного решения женской одежды на полную фигуру.*

Ключевые слова*: дизайн, модел, телосложения, композиция, конструкция.*

FEATURES OF THE DESIGH OF DESIGNING CLOTHING MODELS FOR OBESE WOMEN

Syrbek kyzy Aizat master student
Maksytova Gulnara Tursunbaevna candidate
technical sciences, associate professor,
Ysmaylov Mukhtar Zulpukarovich Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstact: *The design provides for solving the problems of developing new clothing models using a wide variety of means of costume composition, patterns of visual perception, constructive solutions for the shape of products, decor and texture of materials. The process of developing new models of clothing for obese women poses certain problems for designers. There is a need to search for new approaches to the design of designing clothes for a full figure. The article discusses the basic principles of the development of artistic design and constructive solutions for women's clothing for a full figure.*

Keywords: *design, model, body, composition, constructive.*

Киришүү

Костюмду көркөм долборлоодо адам келбетине жараша аны композициялык жактан кооздоо максатында аксессуарларды, фурнитураларды ж.б каражаттарды пайдаланылышы мүмкүн (Пармон Ф.М. 2002). Аларды пайдалануда визуалдык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн талаптарына ылайык, кийимдин формасын конструктивдүү уюштуруу менен материалдардын декорун, текстурасын туура пайдаланып, дене түзүлүшү толмоч айымдарды арык көрсөтүүгө аракеттенебиз.

Белгилүү болгондой кийимди “өлчөп кыркуу” шарттуу түрдө керектөөчүнүн келбетинен жана конструктордук чечмеленишинен көз каранды. Кыйын деп аталган, толук чырай аялдар үчүн кийим моделдерин иштеп чыгуу ишмердүүлүгү адистерге белгилүү бир канча көйгөйлөрдү жаратып келет. Айрым адамдардын анатомиялык түзүлүштөрүнүн ар кандай көлөмдө болушу, денеңин профилдик конфигурациясынын таасиринен улам кийим дизайнын долборлоо процессине бир топ кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн (Овсепян Г.С.2012).

Аныкталгандай антропоморфологиялык классификация аялдардын дене-боюн тогуз типке жана тогуз вариантка бөлөт. Натыйжада келбетине жараша аялдарды толуктук тибин орто, кичине жана чоң деп бөлүп алсак болот. Маселе боюнча жүргүзүлгөн салыштырмалуу анализдер көрсөткөндөй толмоч айымдар ар кандай дене көлөмүнө жараша типтеги пропорциялык өзгөчөлүктөргө ээ (Гусейнов Г.М., Ермилова В.В.,2003).

Изилдөөнүн материалдары жана методору

Арык чырай аялдардын келбети үчүн кийимдерди иштеп чыгуу белгилүү бир мезгилдеги мода тенденциялары менен аныкталат жана ал визуалдык кабылдоонун мыйзамдарына баш ийет. Дене толук эмес болгон учурда деле кийимдин келбетке жарашыктуу силуэтин тандап, ага акцент катары төмөндөгүлөрдү пайдалануу менен көйгөйдү чечсек болот: жең өлчөмдөрүнүн жарашыгын туура тандоо, кийимдин оптималдуу көлөмүн жана узундугун аныктоо, керектүү структуралык-декоративдик фурнитураларды кошуу, кийимдин декоративдик тетиктеринин ыңгайлуулугуна маани берүү,

кездеменин түстүк жана текстуралык өзгөчөлүгүн астейдил көңүл буруу, материалдын түсү жана текстурасы (Гусейнов Г.М., Ермилова В.В.,2003).

Кийимдин композициялык чечимине жараша толук айымдын көйгөйлүү дене формаларына басым жасалбашы зарыл. Алар кең көкүрөк, курсак, жамбаш курчамы,бут, кол ж.б.

Айрым толук чырай айымдарды изилдеген изилдөөчүлөр, аларды улуттук кийимдердин элементтери менен кошо салттуу түрдө пайдалануну сунушташкан. Аларга: бычым, форма, түстөр, декор, аксессуарлар кирет жана алар чыгармачылык трансформациянын булагы болуп, заманбап аялдар кийимдеринде моделдик ролду аткарат. (Ноздрачева Т.М., Петренко Н.В. 2020).

Натыйжа жана талкуу

Толук айымдар ар кандай тулку бойго ээ болушу мүмкүн. Адам табиятынан бирөө узун дагы бирөө кыска бойлуу болушу, маселеге эки тараптуу жандашуу керектигин көрсөтөт. Себеби кыска бойлуу толмоч аялдарга визуалдык бой узартуучу фактураларды пайдалансак, узун бойлуу толмоч айымдарга тыкан көрсөтүүчү кездеме принттерин пайдалануу оң. Көйгөйү көбүрөөк деп эсептелген кыска бойлуу толмоч аялдарга денесинин көлөмүнө жараша костюмдун үстүнкү бөлүгү астынкы бөлүгүнөн кичинерээк болушу визуалдуу узун көрсөтөт жана жол-жолдуу принттүү кездемелерден кийинүүсү натыйжа берет. Мындай ыкма бойду узун жана визуалдык көрүүдө бир топ арык көрсөтөт. Келтирилген мисалдар жана сунуштардан тышкары визуалдык иллюзиянын жардамында да толукчан аялдардын дене көлөмүн жетиштүү деңгээлде жашырсак болот. Маселени ар тараптуу чечүү үчүн, пайдаланылып жаткан визуалдык иллюзиялардын бир нече түрүн: вертикалды жогору баалоо иллюзиясы, курч бурчту ашыкча баалоо иллюзиясы, контраст иллюзиясы, кесүү иллюзиясы, толтурулган боштукту ашыкча баалоо иллюзиясы, акцент жана доминанттарды жайгаштыруу иллюзиясы, психологиялык алаксытуу иллюзиясы ж.б. пайдаландык. Костюм формасынын негизги элементтерин тандоодо визуалдык иллюзиялардын иш-аракеттери эске алып (силуэт, узундугу, көлөмү, конструктивдүү жана декоративдик сызыктары, дизайн деталдары, материалдардын түсү, үлгүсү жана текстурасы) аларды кийимде колдонобуз. (Ю.А. Костюкова, О.И.Денисова, А.А. Павлова.2009).

Ал эми бойлуу айымдар үчүн жогоруда аталган ыкманы колдонуу шарт эмес. Эгер көкүрөгү чоң, ал эми жамбашы кичине боло турган болсо анда дененин астынкы бөлүгүнө трапеция фасондогу кийимдерди кийиши керек. Аялдардын дене түзүлүшү ар кандай көлөмдө болушу мүмкүн. Мисалы, көкүрөк, жамбаштан кең же тескерисинче жамбаш, көкүрөктөн кичине болуусу кээде көкүрөк, бел, жамбаш түзүлүштөрү бирдей болуусу мүмкүн.

Тулку бойду идеалдуу көрсөтүү максатында сунушталган силуэттер, дене формасын кичирейтүүчү кээ бир жерлерде чоңойтуучу элементтер менен тигилиши абзел, алар: моюн кесигин туура тандоо, рельефтик тигиштер, бүктөмдөр, фалдылар, материалдын принттери. Ошол эле учурда, кийимдин төмөн жайгашкан түймө бекиткичтери жана моюнтуруктар алынып салынат. (Киселева Т. В. 2010.)

Дене түзүлүшү толук тең салмактуу аялдар көкүрөгү жана жамбаштары пропорционалдуу тең болгон учурда, алардын дене түзүлүшү шарттуу модалуу келбетке өтө жакын келет. Кийимди долборлоодогу негизги тапшылмалар мындан келбеттеги кичинекей дене көлөмдөрүн визуалдык чоңойтуу, чоң дене көлөмдөрүн кичирейтүү болуп саналат.

Келбети пропорцианалдуу бирок көкүрөк жана жамбаш курчамдары көлөмдүү толук айымдарга, кийимди көп катмарлап кийүү, жарганат жеңдүү кийимдер жарашпайт. Себеби мындай кийимдер визуалдык ашыкча салмак кошот. Бул типтеги айымдарга жакасы V формасындагы кийимдерди пайдалануу менен алардын табигый келбетинин формаларын бир топ тыкан жана арык чырай кылып жашырса болот. Алар ар кандай силуэттеги кийим фасондорун пайдаланып, бирок денеге жабышпаган, ичке лямкалуу кийимдерден баш тартканы жакшы. Айтып өткөнүбүздөй толук айымдардын кийимдеринде модалуу формалардан сырткары кийимдин композициялык борбору болгон акценттерди пайдаланса болот. Мындай чечим менен көңүлдү кийимдин акцентине бурдуруп, кемчиликтерди жашырууга мүмкүн. Андан тышкары ременьди, деталдардын формасын, декоративдик жасалгаларды, же көлөмдүү баш кийимди акцент берүүчү элемент катарында пайдалансак жакшы.

Денеси бир салмактуу болбогон типтеги толук аялдардын фигураларына кийимди долбоорлоодо, биринчиден көздүн ченеминде аны арык жана узун көрсөтүү керек, экинчиден эгерде алардын дене көлөмүн көбөйтүү же азайтуу керек болсо дененин жогорку жана төмөнкү бөлүктөрүн тең салмакка келтирип, аларды пропорциялык теңдештирүү абзел.

Ал эми чоң көлөмдүү толук аялдардын кийимдерине визуалдык жактан кичинерээк көрсөтө турган кийим иштеп чыгуу анчейин кыйынчылык жаратпайт. Өзгөчө көйгөй жараткан дене формаларына жабуу максатында фасону белден башталган, көбүнчө көйнөк тибиндеги тизеден кичине түшүп тигилген үстүнкү кийимдер сунушталат. Кийимдин узундугу буттун эң ичке жерине келип токтосо аны арык көрсөтөт.

Толук денелүү, бирок бою кичинерээк типтеги аялдарга трапеция же жарым кыналган кийим фасондору туура келип, тик артикуляцияларды түбүнө чейин

бирдей узартуу жана алар белге келгенде фасонду кичине кыналуу менен ылдыйга карап кеңейтип кетиши керек. Теңдөө эффектисине келгенде келбеттин көркүн ачуучу ролду материалдын түсү жана анын принти ойноорун унутпашыбыз зарыл. Толук айымдар басык кара жана пастелдик түстөрдү пайдалангандыгы дурус. Себеби кара түс визуалдык арык көрсөтөт. Көлөмдүү принти бар кийимдерди эмес, майда принттүү кийим ассортименттерине басым жасоо максатка ылайыктуу.

Корутунду

Ушундан улам, толук келбет ээлери үчүн кийим моделдерин иштеп чыгуу процесси жогорудагы милдеттердин комплексинин маселелерин чечүү болуп саналып, анын мазмуну конкреттүү кийим долбоорлоо шарттары менен аныкталат. Ошондой эле аларды костюм композициясында колдонуу толук чырай аялдарды визуалдык эффект берүү менен арык көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн берип, кемчиликтерин жашырууга жардам берет. Ушул тема боюнча теориялык материалдарды системалаштыруунун жана колдо болгон практикалык тажрыйбанын натыйжасында визуалдык иллюзияны колдонуп, толукчан аялдарга костюм иштеп чыгуунун негизги милдеттери аныкталды.

Кеңири колдонулган илимий эмгектердин саны кесиптик чөйрөдө көп пайдаланылат, бирок көбүнчө ал маселелерди катардагы керектөөчү түшүнүшү кыйын болгондуктан маселеги жөнөкөй жандашуу жагы каралды.

Толук чырай аялдарга чоң размердеги кийимдерди иштеп чыгууда ар кандай дене түзүлүштөгү аялдардын кемчиликтерин фасон, түс жана визуалдык колдонууга негизделген ыкмалар сунушталды.

Адабияттар

Пармон Ф.М. (2002) Композиция костюма. Одежда, обувь, аксессуары: Учебник для вузов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Триада плюс.

Овсепян Г.С. (2012) – 29 с.Разработка особенностей дизайна женской одежды на полную фигуру: Автореферат. на соис. уч. степ. канд. техн. наук // Г.С. Овсепян. – М.

Гусейнов, Г.М., Ермилова В.В., Ермилова Д.Ю. и др. (2003) Композиция костюма: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия".

Ноздрачева Т.М., Петренко Н.В. (2020). Разработка коллекции моделей женской одежды на полную фигуру с использованием этнического стиля //

Киселева Т. В. (2010.) Конструктивная характеристика современной одежды // Искусство и технологии в современном социокультурном пространстве: материалы международной научно-практической конференции. Благовещенск: Амурский гос. ун-т, С. 57-62.

Ю.А. Костюкова, О.И.Денисова, А.А. Павлова.(2009). Особенности проектирования костюма для полных женщин с использованием зрительных иллюзий.

УДК 338. 43 (575.2)

DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_271

КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДА ЖЕКЕ МЕНЧИКТИ ТҮПТӨӨ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ ЖАРАЯНЫНА АЙМАКТЫК ФАКТОРЛОРДУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Турдубаева Гульвира Асановна-окутуучу
E-mail: gulvir.k@mail.ru,
Асанова Гулзар Алымбековна-окутуучу
E-mail: gulzarasanova91@mail.ru,
Макамбаева Айзада Бактыяровна-окутуучу
E-mail: makambaeva587@gmail.com,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация. *Макала Кыргызстандын айыл чарбасындагы менчиктин жеке формасын түптөө жана өнүктүрүүгө аймактык факторлордун тийгизген таасирин изилдөөгө арналган. Менчиктин көп түрдүүлүгүнүн базасында чарба жүргүзүүчү субъекттерди түптөө географиялык жайгашуусунан, тармактык таандыктуулугунан, эмгектин натыйжаларын ыйгаруудан, уюштуруучулук формасынан ж.б. көз каранды. Авторлор географиялык абал, жаратылыш, климаттык шарттар, чарбалык ишмердүүлүктү жүргүзүү өзгөчөлүктөрү, каада-салт, аймактын экономикалык потенциалы, өлчөмү, теңсиздиги, атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү ж.б. сыяктуу факторлорго баа берген. Авторлор тарабынан экономиканы глобалдаштыруунун жана маалыматтык технологияларды бүткүл дүйнөгө киргизүүнүн шарттарында коомчулуктун өнүгүүсүнүн учурдагы этабынын өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу менен дагы бир тенденцияны өзгөчө бөлүшүп карашкан – бул санариптик технологияларга өтүү жолунда АӨКтүн өнүгүүсүн маалыматтык технологиялардын негизинде башкаруу. Убакыт өткөн сайын башкаруунун салттуу ыкмалары, анын ичинде чечимдерди кабыл алуу, бул чечимдерди аткаруучуларга жеткирүү, аткарылышын көзөмөлдөө ж.у.с. башка башкаруучулук функциялар жалаң электрондук алып жүрүүчүлөрдүн базасында аткарылары баса көрсөтүлгөн.*

Ачкыч сөздөр: *Жеке менчиктин формасы, айыл чарбасы, географиялык абал, чарбалык ишмердүүлгү, экономикалык потенциал, атаандаштык жөндөмдүүлүгү, базар экономикасы, глобалдык тенденция,экономикалык кызыкчылык.*

ВЛИЯНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КЫРГЫЗСТАНА

Турдубаева Гульвира Асановна – преподаватель
E-mail:gulvir.k@mail,ru,

Асанова Гулзар Алымбековна –преподаватель
E-mail:gulzarasanova91@mail.ru,
Макамбаева Айзада Бактыяровна – преподаватель
E-mail:makambaeva587@gmail.com,
Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына
Ош, Кыргызская республика

Аннотация. *Настоящая статья посвящена исследованию влияния региональных факторов на формирование и развитие частной формы собственности в сельском хозяйстве Кыргызстана. На базе многообразия собственности формирование субъектов хозяйствования зависит от географического местоположения, отраслевой принадлежности, присвоения результатов труда, организационной формы и т.д. Авторы дает подробную оценку таким фаторам, как геогрфическое положение, природа, климатические условия, особенности ведения хозяйственной деятельности, традиции, экономический потенциал региона, размер, неравенство, конкурентоспособность и др. Авторы выделяют еще одно направление, учитывающее специфику современного этапа развития общества в условиях глобализации экономики и внедрения информационных технологий во всем мире - управление развитием агробизнеса на основе информационных технологий. Со временем появились традиционные методы управления, включая принятие решений, доведение этих решений до исполнителей, мониторинг их выполнения и так далее. Подчеркивается, что остальные функции управления выполняются исключительно на основе электронных носителей.*

Ключевые слова. *Частная форма собственности, сельское хозяйство, географическое положение, хозяйственная деятельность, экономический потенциал, конкурентоспособность, рыночная экономика, глобальная тенденция, экономический интерес.*

THE INFLUENCE OF REGIONAL FACTORS ON THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRIVATE PROPERTY IN AGRICULTURE IN KYRGYZSTAN

Turdubaeva Gulvira Asanovna teacher
E-mail:gulvir.k@mail,ru,
Asanova Gulzar Alymbekovna, teacher
E-mail:gulzarasanova91@mail.ru,
Makanbaeva Aizada Baktyjarovna, teacher
E-mail:makambaeva587@gmail.com,
Secondary-Vocational department teachers of
Osh Humanitarian and Natural Sciences Faculty
at Kyrgyz National University after J. Balasagyn
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *This article is devoted to the study of the influence of regional factors on the formation and development of private ownership in agriculture in Kyrgyzstan. Based on the diversity of ownership, the formation of business entities depends on the geographical location, industry, assignment of labor results, organizational form, etc. The author gives a detailed assessment of such factors as geographic location, nature, climatic conditions, features of economic activity, traditions, regional economic potential, size, inequality, competitiveness, etc. The authors highlight another trend, taking into account the specifics of the current stage of development of society in the context of globalization of the economy and the introduction of information technology around the world - information technology management of agribusiness development in the transition to digital technology. Over time, traditional methods of management, including decision-making, communicating these decisions to executors, monitoring their implementation, and so on. It is emphasized that other management functions are performed exclusively on the basis of electronic media.*

Keywords. *Private ownership, agriculture, geographical location, economic activity, economic potential, competitiveness.*

Киришүү

Илимий макаланын негизги максаты менчик сектордогу чарба жүргүзүүнүн түрдүү формаларынын көйгөйлөрүн анализдеп, терең изилдөө менен бирге менчиктин түрлөрүн жана ошондой эле чарба жүргүзүүнүн прогрессивдүү формаларын өркүндөтүүгө сунуштарды берүү болуп саналат.

Материалды изилдөө методу

Айыл чарбасында чарба жүргүзүүнүн прогрессивдүү формаларынын пайда блуу жана өнүгүү маселелери ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулар тарабынан изилденген. Агрардык сектордо чарба жүргүзүүнүн түрдүү формаларынын ишмердүүлүгүнүн аспектилерине арналган белгилүү чет элдик окумуштуу – экономистердин эмгектери орус тилине которулуп чыгарылган. Алсак, фермердик – дыйкан чарбалардын жана алардын кооперативдеринин көйгөйлөрүн изилдеген белгилүү окумуштуулар М.Бакетта, Г.Хэджэса, Д.Бартона, М.Беккера ж.б..

Ощондой эле менчик сектордогу чарба жүргүзүүнүн түрдүү формаларынын көйгөйлөрүн изилдеген КМШ өлкөлөрүнүн окумуштуулары В.Ф.Башмачиниковду, Е.Н.Василевди, В.Д.Мартынованы, Н.И.Буздаловду, А.Н.Челинцеваны, Т.Ашимбаевди, А.М.Емельянованы, А.М.Югайды, Е.В.Серованы ж.б. айтсак болот.

Кыргызстанда болсо Б.А.Аламановдун, Ж.С.Лайлиевдин, А.У.Орузбаевдин, М.Б.Балбаковдун, А.И.Исмановдун, А.М.Мамбетовдун, Ш.М.Мусакожоевдин, К.А.Абдумаликовдун, П.Купуевдин, Ж.Жумабаевдин, К.Ш.Токтомаматовдун, Ж.С.Жаиловдун, К.Джумабаевдин, А. З. Зулпукаровдун, С.А.Омурзаковдун ж.б. илимий эмгектерин айтсак болот.

Жогоруда аталган окумуштуулардын кошкон илимий салымын жана алардын илимий жыйынтыктарын жогору баалоо менен бирге, учурдун талабына ылайык менчик сектордргу чарба жүргүзүүнүн прогрессивдүү формаларын өркүндөтүү маселелерин мындан ары да илимий изилдөө талап кылынат.

Негизги бөлүм

Эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап Кыргызстанда рынок мамилелерине өтүү биринчи кезекте чарба жүргүзүү ыкмаларынын гана эмес, бүткүл экономикалык тутумдун иштөөсүнүн да фундаменталдык негизи катары болушкан менчик формаларын реформалоонун эсебинен чындыкка айланды.

Рыноктук мамилелерге өтүү чарба жүргүзүү ыкмаларына карата гана эмес, жергиликтүү аймактарды жана жеке көмөкчү чарба түрүндөгү жеке чарбаларды социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн максаттарын жана милдеттерин түптөө чөйрөсүндөгү да ыктоолорду түп-тамырынан бери өзгөрттү. Кыргызстанда КМШнын башка өлкөлөрүндөгүдөй сыяктуу эле алгачкы жолу эмгектин натыйжаларын анык эмгекчи менен ал мүчөсү болуп саналган коомдун арасында чындап ыйгарылуусун айырмалоого мүмкүн болгондогудай жагдай (Омурзаков, 2011).

Кыргызстанда жүрүп жаткан рынок экономикасына өтүү терең тамырга ээ болуп, республикада калыптанып калган социалдык-экономикалык тутумду радикалдуу түрдө жаңылоонун курамдык звеносу болуп саналат. Ал чарба жүргүзүүнүн глобалдык дүйнөлүк тенденциялар менен тең катарда кыргыз коомчулугунун спецификалуу өзгөчөлүктөрүнө – анын тарыхына жана маданиятына, баалуулуктарынын куралып калган тутумуна, тоо жана өрөөн зоналарына бөлүнгөн жаратылыштык-ресурстук потенциалынын өзгөчөлүктөрүнө, түз жерлеринин аздыгына жана жогору эмгек чыгымдуулугуна да таянган сапаттуу жаңы моделине өтүүнү билдирет.

Макаланын максаты – рынок тибиндеги айыл чарбасында жеке менчик формаларын түптөөгө жана аны өнүктүрүүгө аймактык факторлордун тийгизген таасирин ачып көрсөтүү, бул чөйрөдөгү көйгөйлөрдү аныктоо.

Менчиктин көп түрдүүлүгүнүн базасында чарба жүргүзүүчү субъекттерди түптөө географиялык жайгашуусунан, тармактык таандыктуулугунан, эмгектин натыйжаларын ыйгаруудан, уюштуруучулук формасынан ж.б. көз каранды түрдө түрдүү мүнөздөмөлөргө ээ. Бирок, биздин көз карашыбызда, чарба жүргүзүүчү субъекттердин арналуусунда менчиктин мүнөздөмөлөрүнүн эки аспекти принципиалдуу мааниге ээ.

Ушуга байланыштуу менчик мамилелеринин юридикалык жана экономикалык түзүмдөрүн бөлүп карашат. Алар бир түзүм сөзсүз түрдө экинчисин көздө туткан бирдиктүүлүктө болушат. Дал ушул бирдиктүүлүк “менчик” категориясынын мазмундук мүнөздөмөлөрүнө карата тиешелүү түрдө эки ыктоону аныктайт, мында алардын экономикалык жана юридикалык түзүмдөргө карата координациясы, ошондой эле алардын сапаттык тиешелүүлүгүнүн даражасын аныктоо көздө тутулат (Омурзаков, Исраилов, 1996).

Аймак дегенде өлкөнүн көбүрөөк же азыраак бир тектүү жаратылыш шарттарына жана өндүрүштүк күчтөрдүн өнүгүүсүнүн мүнөздүк багытына ээ болгон территориясы түшүнүлөт. Аймак чарбалык тутумча катары тармакка караганда адатта технологиялык мааниден алгандагы бир тектүү ишканалардын жана өндүрүштөрдүн жыйындысын бириктирген таталыраак түзүм.

Аймактык фактор, мындан сырткары, анык территориянын жашоочуларынын жашоо шартынын, чарбалык ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүнүн, калыптанып калган салттардын, жашоо таризинин таасири астында түптөлүүчү экономикалык кызыкчылыктардын тутумунун бар болуусу менен да мүнөздөлөт.

Аймактык фактор айыл чарбасына карата айкын көрүнгөн мүнөзгө ээ, анткени анын ишканалары ченемге, өзгөчө климаттык шарттарга, ошондой эле көп жагынан жаратылыш тарабынан берилген экономикалык потенциалга ээ болгон анык бир жерлерде жайгашат.

Рыноктук мамилелерди орнотуу да көп жагынан ишканалардын жайгашуусунун аймактык өзгөчөлүктөрүнөн көз каранды, анткени чарбалар транспорттук, коммуникациялык рыноктордон жакын же алыс жайгашуусу мүмкүн. Мындан сырткары, ар бир аймак өндүрүш маданиятынын түрдүү деңгээлине, башка аймактар менен тарыхый бышыкталган байланыштарга ээ болуусу мүмкүн.

Чарба жүргүзүүнүн уюштуруучулук формаларынын, анын ичинде менчиктин жеке формасынын базасында түптөлүүсүнө аймактардын теңсиздиги сыяктуу факторлор чоң таасирин тийгизет. Сөз ар бир аймактын чоңдугу жана түрлөрү боюнча түрдүү болгон, алардын экономикалык өнүгүүсүнө бир маанилүү эмес таасирин тийгизген ресурстарга ээ болуусу мүмкүн экендигинде турат. Алсак, эмгек артыкчалуулугу (трудоизбыточность) байкалган аймактар дайыма эле анын экономикалык потенциалын көтөрө бербейт. Тескерисинче, бир катар учурларда эмгектин

артыкчалуулугу квалификациялуураак болгон жумушчу күчтөрүнүн жакшы жашоону издөө менен кетип калуусун жаратып жатат.

Өндүрүштү, анын ичинде жеке менчиктин базасында уюштуруунун көз карашынан алганда аймактардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү чоң мааниге ээ. Айыл чарбасына карата айтканда бул продукцияны сырткы жана ички рынокторго пайдалуу сатуу үчүн салыштырмалуу аз өндүрүш чыгымдарына ээ болгон сапаттуу экологиялык таза продукцияны чыгаруу дегенди түшүндүрөт. Албетте айыл чарба продукциясынын жыйынды атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү биринчи кезекте өндүрүүчүлөрдүн максималдуу кызыкчылыктарынын аркасынан камсыз кылынат, бул болсо менчиктин жеке формасында жакшы камсыз кылынуусу мүмкүн экендиги чындык (Омурзаков, Исраилов, 1996).

Өндүрүштү уюштуруунун аймактык факторлоруна айыл чарба продукциясын өндүрүү боюнча инвестициялык жагымдуулугу да кирет. Өз кезегинде инвестициялык жагымдуулук – комплекстүү иш. Бул тиешелүү ресурстардын жана продукцияны өндүрүүгө жөндөмдүү жумушчу күчүнүн гана эмес, адистердин инвестиция алууга даярдалган атаандаштыкка жөндөмдүү долбоорлорду түзүүгө, инвестицияларды туура пайдалууга, ошондой эле чыгарылган продукцияны инвестор үчүн да, өндүрүүчү үчүн да пайдалуу болгон шарттарда сатууга болгон жөндөмдүүлүктөрү да бар болуусу керек дегенди түшүндүрөт.

Адамдарды кеңейтүү да территориялык белги боюнча жүргүзүлөт, бул ар бир территориялык бирдиктин чегинде коомдук турмуштун гана эмес, ар бир үй-бүлөнүн, үй-бүлөлөр тобунун жана бүтүндөй территориянын жашоочуларынын жашоо-тиричилигинин деңгээлине карата да талаптарды түптөө зарыл дегенди билдирет. Демек, айыл чарбасындагы жана биринчи кезекте жеке менчик формасындагы эмгек ишмердүүлүгүн уюштуруунун формасын түптөө калктын жашоо деңгээлинин абалын, территорияларды өнүктүрүүнүн максаты катары алга сүрөлүүчү жакшыртууларды эсепке алуусу керек.

Мындан тигил же бул территорияда болуусу максатка ылайык болгон чарбалардын төмөнкүдөй түрдүү типтери аныкталуусу мүмкүн (1-сүрөт).

Келтирилген сүрөттөн көрүнүп тургандай, бир эле аймакта өзүнүн өздүк потенциалынан жана аны ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн көз каранды түрдө түрдүү максаттарды көздөгөн чарбалардын түрдүү типтери жайгашуусу мүмкүн. Албетте, көрсөтүлгөн чарба жүргүзүүнүн тиби түбөлүккө өзгөрүлбөс схема түрүндө көрсөтүлүүсү мүмкүн эмес, себеби түрдүү жагдайлардан көз каранды түрдө чарба жүргүзүүнүн формалары жана

ыкмалары гана эмес, схеманын конструкциясы да динамикалуу өзгөртүлүүсү мүмкүн.

Белгилүү болгондой, аймактын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө биринчи кезекте жаратылыштык-климаттык шарттар таасирин тийгизет. Бирок адам өзүнүн кандайдыр бир максаттарына жетүү үчүн, б.а. материалдык жана руханий жыргалчылыктарга болгон өсүп жаткан керектөөлөрүн курчап турган чөйрөгө же адамдардын жашоо-тиричилигине зыян келтирбей туруп канааттандыруу үчүн бул шарттарды өзгөртүүсү мүмкүн. Заманбап шарттарда айыл чарба өндүрүшүн уюштуруудагы менчиктин тигил же бул формасынын ролун да өзгөчө бөлүп көрсөтүү зарыл. Кыргызстандын айыл чарбасынын экономикасы үчүн жеке секторду өнүктүрүү рынок экономикасынын негизги көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат (Искаков, Кожомкулова, Чонов, 2000)

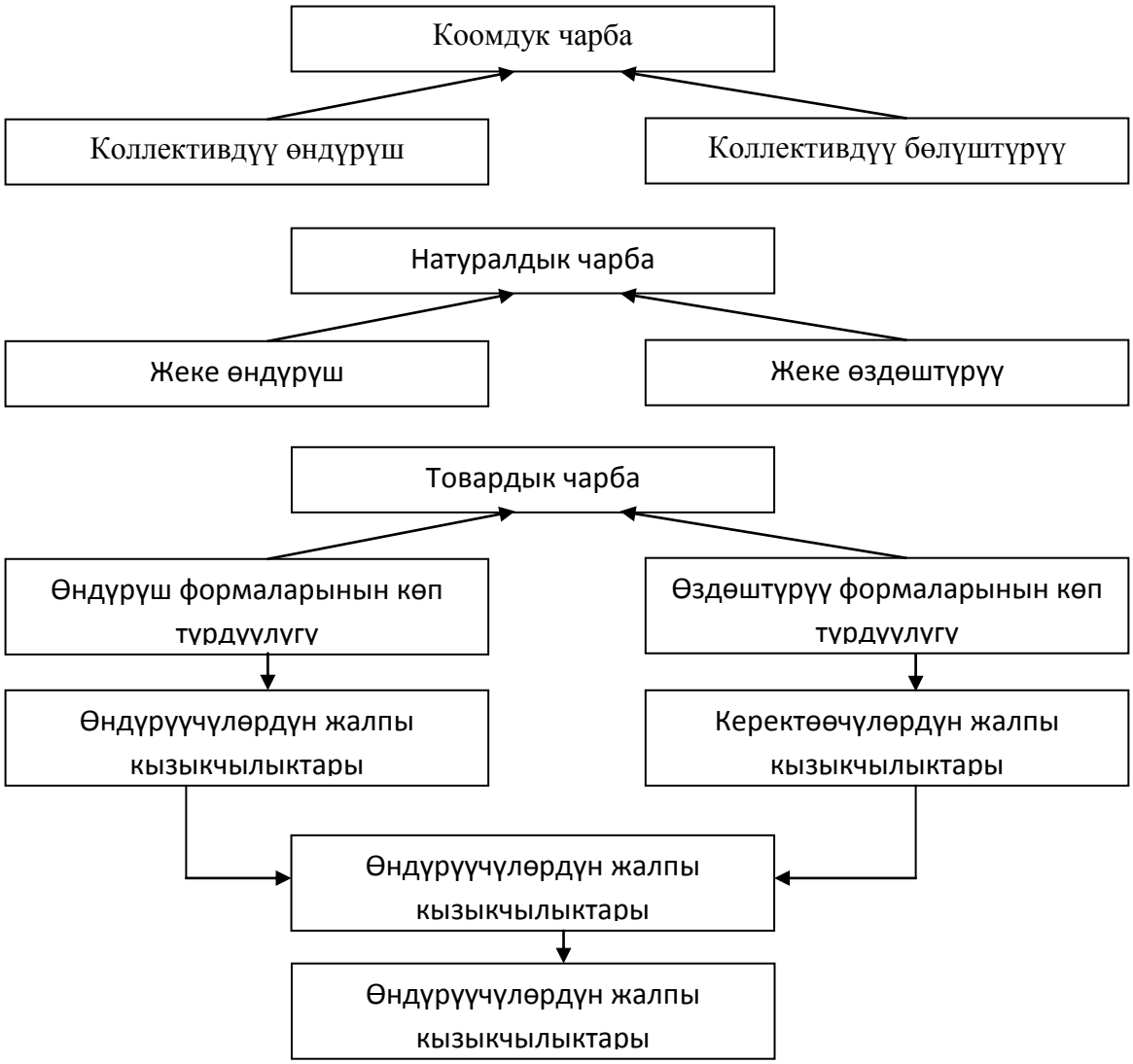

1-сүрөт. Чарба жүргүзүүчү субъекттеринин типтери

Булагы: Автор тарабынан түзүлдү.

Биздин оюбузча, изилденип жаткан көйгөйдүн айыл чарбасындагы жеке сектордун түрдүү формаларын түптөө сыяктуу тарабына республикабыздын өзүнүн өзгөчөлүктөрү менен кошо бул секторду өнүктүрүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасынан да өрнөк алуубуз керек. Рынок шарттарындагы эмгектин жана өндүрүштүн мамлекеттик эмес формаларын өнүктүрүүгө болгон мамлекеттик таасир берүү мүмкүнчүлүктөрү азырынча жетишээрлик окулуп-үйрөнүлүп, иштелип чыгылган эмес. Бул үчүн башка өлкөлөрдө кеңири колдонулуп жаткан чаралардын бүтүндөй комплексин өздөштүрүүгө туура келет, себеби рыноктук мамилелерге өтүү экономикалык турмуштагы ишкердиктин мамлекеттик эмес формаларын өнүктүрүү саясатын принципиалдуу өзгөртөт, алардын азык-түлүк гана эмес, жумуштуулук, айылдагы жумушсуздукту жумшартуу сыяктуу маселелерди да чечүүгө болгон таасирин күчөтөт.

Жыйынтыктоо жана талкулоо

Изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй суроолор жаралды: Республиканын жана анын аймактарынын жери аз, бирок бат өсүп жаткан калкынын айыл чарба продукциясына болгон керектөөсүн кантип канааттандыруу керек? Жерди пайдалануунун айыл чарба кооперативдери, ижаралар, дыйкан (фермердик) чарбалар, үй-бүлөлүк, үй-бүлөлүк-топтук формаларын кантип сактап калууга болот? Адамдарды шаарлардан жана өнөр-жай борборлорунан чарба жүргүзүүнүн дыйканчылык ж.б. формаларына кантип кайтаруу керек? Бул маселелер рыноктун шарттарында чарба жүргүзүүнүн мамлекеттик эмес формаларын түптөөдө жана республиканын азык-түлүк менен өзүн-өзү камсыз кылуунун начар базасынын шарттарында негизги болуу менен республиканын түрдүү аймактарындагы жергиликтүү бийликтерди жана айыл өкмөттөрдү ойлондуруп келет. Айыл чарба ишкердигинин дыйкан ж.б. формаларын сактап калуу – бул биринчи кезекте калктын жумуштуулугу, жергиликтүү бюджетке айылдык ишкерлерден салык түрүндө алынуучу кошумча кирешелер болуп саналат.

Мунун баары айылдык үй-бүлөнүн экономикасы анын мүчөлөрүнүн гана эмес, бүтүндөй айыл калкынын да байгерчилигин камсыз кылууда чоң роль ойногондугу менен байланышкан.

Албетте, айыл чарбасында эмгекти жана өндүрүштү уюштуруунун мамлекеттик эмес формасын түптөө көйгөйү убакыттан жана мейкиндиктен сыртта эмес, чыныгы календардык убакытта жана анык орногон шарттарда болуусу шарт. Ошондуктан айыл чарбасын өнүктүрүүнүн жалпы абалы

объективдүү түрдө өлкөнүн алга умтулуусун колдоо максатында айыл чарбасында да, улуттук экономиканын түзүмүндө да жеке секторду түптөөнүн жана өнүктүрүүнүн чындап ишке ашуусу мүмкүн болгон стратегиясын иштеп чыгууну талап кылат.

Корутунду

Жыйынтыгында аймактардагы социалдык-экономикалык жагдайга таасирин тийгизүүчү аймактык факторлорду натыйжалуу пайдалануу республиканын аймактарынын улуттук экономикаларын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарынын бири болуп саналат. Ошентип, аймактык саясат социалдык-экономикалык өнүгүүнүн улуттук стратегиясынын бөлүгү катары аныктык бир теориялык жана практикалык изилдөөлөргө муктаж. Рыноктук мамилелердин тереңдөөсүнө жараша аймактык өнүктүрүүнү жана өндүрүштүк күчтөрдү чечүүнү тескөөнүн, аймактык көйгөйлөрдү чечүүнүн жалпы принциптерин, критерияларын, процедураларын жана уюштуруучулук механизмин иштеп чыгуу Кыргыз Республикасынын экономикалык жана саясий тутумун реформалоо жолу боюнча андан ары алга жылууда барган сайын актуалдуу болуп бара жатат.

Адабияттар

Искаков Т.И., Кожомкулова Д.Н., Чонов А.А. (2009).

К вопросу об эффективном развитии сельскохозяйственного производства Кыргызской Республики. // Вестн. Кыргыз. аграрн. ун-та. №5 (16).

Омурзаков С.А. (2011). Формирование и развитие различных форм хозяйствования и их управление в сельском хозяйстве. - Б.: - 216 б..

Омурзаков С.А., Исраилов А. (1996). Становлене прогрессивных форм хозяйствования и их развитие в АПК Кыргызстана. – Б.: - 110 б.

Урумова Ф.М. (2004). Проблемы институциональных систем и институциональная системная трансформация переходной экономики: Изд–во СОГУ. - С. 89.

Гайдамоко В., Зулпукаров К. (1993). Фермер чарбасын баштоочуларга кенеш. Бишкек

ИСКУССТВО

УДК 008:329.71
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_280

ПРИЗНАКИ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич к. филос. н., профессор
Ошский технологический университет
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, преподаватель,
Ошский государственный университет
Асан уулу Абай преподаватель,
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Массовая культура, естественным образом произрастая из этнической, народной, по мере своего развития отрывается от своей почвы и становится самодовлеющей, стремительно продуцирующей самою себя и постоянно преобразующейся, изменяющей форму по мере роста технических возможностей – а они, по сути, беспредельны – и вследствие этого создающие впечатление, иллюзию беспочвенной культуры. Иными словами, именно быстрота трансформаций, смены форм, возникающих в пределах массовой культуры создает впечатление отсутствия формы и смысла как такового, а с ними и беспочвенности самой культуры, которая изначально предполагает наличие в ее основе чего-то абсолютно неколебимого и даже неизменного, что должно создавать ощущение надежного и серьезного. Постоянная же смена форм, вкусов, настроений, эстетических и эстетических ценностей уже само по себе может создать впечатление бессмысленного и ненужного, а вместе с тем и беспочвенного.*

Ключевые слова: *культура, духовность, массовое искусство, эстетика, этническое, глобализация, цивилизация, философия*

МАССАЛЫК МАДАНИЯТТЫН БЕЛГИЛЕРИ

Акматалиев Асанбек Тургунбаевич филос.и.к., профессор
Ош технологиялк университети
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, окутуучу
Ош мамлекеттик университети
Асан уулу Абай преподаватель,окутуучу
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Массалык маданият, табигый жол менен, этникалык, фольклордук өсүп-өнүгүүнүн натыйжасында топурактан бөлүнүп чыгып, өзүн-өзү камсыздай баштайт, тез өнүгөт жана техникалык кубаттуулук өскөн сайын өзгөрүлүп, өзгөрүп турат, жана алар чындыгында чексиз - жана натыйжасы, негизсиз маданияттын элесин, элесин жаратат. Башка сөз менен айтканда, дал ушул формалардын жана маани-маңыздын жоктугу*

жөнүндө түшүнүктү жараткан трансформациялардын ылдамдыгы, массалык маданияттын ичинде пайда болгон формалардын өзгөрүшү жана алар менен бирге маданияттын негизсиздиги башта бар экендигин болжолдойт. анын негизиндеги таптакыр кебелбес жана ал тургай өзгөрүлбөс нерсе, бул ишенимдүүлүк жана олуттуу сезимди жаратышы керек. Формалардын, табиттердин, маанайлардын, эстетикалык жана эстетикалык баалуулуктардын туруктуу өзгөрүшү өзүнөн өзү маанисиз жана керексиз, ошол эле учурда негизсиз таасир калтырышы мүмкүн.

Ачкыч сөздөр: *маданият, руханият, массалык искусство, эстетика, этникалык, ааламдашуу, цивилизация, философия маданият, руханият, массалык искусство, эстетика, этникалык, ааламдашуу, цивилизация, философия*

SYPTOMS OF MASS CULTURE

Akmataliev Asanbek Turgunbaevich d.philos.s., professor
Osh Technological University
Irazakov Damir Abdikalilovich teacher
Asan uulu Abay teacher
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Mass culture, naturally, as a result of ethnic and folklore development, emerges from the soil and becomes self-sufficient, develops rapidly and changes as technical capacity increases, and they are, in fact, infinite - and, as a result, create the impression of unfounded culture. In other words, the speed of transformations, which creates the notion of the absence of these forms and meanings, presupposes the change of forms that have emerged within the mass culture, and with them the unfoundedness of culture. Something that is absolutely unshakable and even unchangeable at its core should create this sense of reliability and seriousness. The constant change of forms, tastes, attitudes, aesthetics and aesthetic values can in itself be insignificant and unnecessary, while at the same time unfounded.*

Keyword: *culture, spirituality, mass art, aesthetics, ethnicity, globalization, civilization, philosophy culture, spirituality, mass art, aesthetics, ethnicity, globalization, civilization, philosophy*

Введение

Наиболее существенными чертами массовой музыкальной культуры являются, во-первых, коммерческая основа. В массовой музыкальной культуре четко выражены рыночные отношения, где создатель нового музыкального продукта должен ориентироваться на спрос своей целевой аудитории. Таким образом, удовлетворяя потребности слушательской массы, композитор не выполняет собственно художественную функцию, а реализует и актуализирует вкус своего слушателя. Налицо схема спроса и предложения, в которой композитор обладает меньшей свободой выбора, нежели его слушатель.

Во-вторых, интернационализм. В условиях повсеместного и постоянного усовершенствования средств массовой информации, массовая музыкальная культура распространяется вне зависимости географического фактора. Таким образом, современная аудитория того или иного музыкального течения редко

имеет узкие географические рамки, и аудитория становится интернациональной и мультикультурной.

В-третьих, технологичность. Современная массовая музыкальная культура целиком основывается на средствах массовой информации, которые выступают не только способом доставки информации до потребителя, но и выступают ориентиром. Таким образом, происходит ускорение и упрощение восприятие информации, что требует все больше нового контента в том числе музыкального, что в свою очередь вынуждает совершенствоваться средства массовой информации.

В-четвертых, насущность и актуальность. Массовая музыкальная культура проявляет повышенную взаимосвязь с происходящим «здесь и сейчас», отчасти может перерастать в актуальность. Данный критерий базируется на стремлении, а порой и функции массовой культуры выступающей в роли транслятора общественного мнения, и рупора обличающего пороки общества.

В-пятых, трансляция культурных ценностей. Основываясь на силе слова, многообразии выразительных средств, спектре эмоциональных окрасок, массовая музыкальная культура не только выражает, но и утверждает ценностные ориентиры общества. Таким образом, происходит формирование в обществе определенных культурных ориентиров, выражение которых также происходит по средством музыкальной культуры. Отметим, что базисными ценностями в современной массовой культуре остаются общечеловеческие идеи, основанные на ценностях различных культур, философий, и религий.

В-шестых, гедонизм, который является одним из основных функций современной массовой музыкальной культуры, имеющей исторические предпосылки и глубокие корни. Ориентируясь на удовлетворение потребностей и запросов целевой аудитории через развлечение, массовая музыкальная культура выступает как концептуальная, не отражающая объективную картину мира, но способная формировать свою собственную художественную реальность (Философский энциклопедический словарь,1989)

Материалы и методы исследования

В связи с последней из вышеуказанных черт массовой музыкальной культуры следует указать на то, что история музыкальной культуры показывает, как гедонистическая функция постепенно, но настойчиво выдвигалась вперед, пока не стала основной именно в массовой музыкальной культуре. Напомним в данной связи, что гедонизм представляет собой аксиологическое учение, согласно которому удовольствие является высшим благом и смыслом жизни, единственной конечной ценностью, тогда как все остальные ценности являются инструментальными, т.е. средствами достижения

удовольствия. В античной эстетике «гедонэ» (наслаждение, удовольствие) фиксировалось как естественное присутствие в структуре творческого акта, как результат движения к идеалу в процессе творческой деятельности. В средневековье гедонизм признавался как бесполезная для человека субстанция и на этом основании исключался как ценность и цель. Эстетика Возрождения превратила гедонизм в самодостаточную функцию искусства и дала толчок к возникновению профессионального искусства. В Новое время сформировался субъект восприятия музыки, основывающейся на постоянно воспроизводимой идее демократизации музыки. В период европейского романтизма гедонистическая функция становится смыслом любой творческой деятельности, включая музыкальную. Развитие гедонистической функции в XX веке из маргинального в прошлом свойства художественной деятельности привело к десакрализации искусства и превращению его в обиходный товар. Массовая музыка XX и начала XXI века при всем разнообразии жанров и стилей, которые в тот или иной период становились популярными у масс слушателей, сохраняет при этом главную свою особенность: это товар, а значит, у него есть «жизненный цикл», поэтому главной задачей его создателей становится не воплощение ценностей и смыслов, а их использование с целью максимально долговременного извлечения прибыли. При этом массовая музыка как социально-культурный феномен отображает потребности основного социального заказчика в современной культуре в лице городского среднего класса, при этом развитие ее было опосредовано техническими достижениями, потребительским спросом на все новое, развлекательное, легко и быстро усвояемое, характерными качествами «товара» эпохи потребления, девальвацией социально-культурной роли элитарного искусства.

Известный американский социолог и культуролог российского происхождения П.А. Сорокин высказал в свое время крайне скептическую точку зрения в связи с тем, что европейская культура, перейдя в сферу чувственного, сошла до уровня чистого развлечения и «производства ценностей товарных». Говоря о чувственном искусстве, П.А. Сорокин писал: «Его цель – доставить чувственное тонкое наслаждение: расслабление, возбуждение усталых нервов, развлечение, увеселение. По этой причине оно должно быть сенсационным, страстным, патетичным, чувственным, постоянно ищущим нечто новое. Оно отмечено возбуждающей наготой и сладострастием. Оно свободно от религии, морали и других ценностей, а его стиль – “искусство ради искусства”» (Новейший философский словарь,1998) Искусство для удовольствия быстро нашло своего массового слушателя.

Поскольку гедонизм связан с искусством, являясь его функцией, то имеет смысл сравнить отношение к данной функции искусства в момент, когда гедонизм был признан в качестве важной составляющей в эпоху античности, и в настоящее время. В античности понимание гедонизма сводимо к тезису: искусство, которое полезно для человека, есть в то же время искусство прекрасное, и в таком виде оно доставляет удовольствие; тезис потребителей современной музыкальной культуры звучит так: искусство, которое доставляет удовольствие, ценно и прекрасно. Прекрасное как цель превратилось в результат, и наоборот: гедонизм из второго плана, т.е. следствия, был переведен в первый, т.е. цель. Современная массовая культура, в противоположность этому, сама управляет художественным процессом, выбирает для себя предложенное, ранжируя произведения искусства и определяя его ценности. Воспринимающее сознание подчиняет себе сознание творческое, а потребление культуры выливается исключительно в удовлетворение гедонистической потребности. В легкодоступном искусстве отмирает сама возможность интеллектуального роста.

Результаты и обсуждение

Массовой музыке свойственны большое стилевое расслоение, жанрово-стилевые трансформации, ассимиляция разнообразных музыкальных традиций. Ей присущи контакты с музыкой стран Востока, Южной Америки, средневековой и современной Европы.

Возникновение и развитие массовой культуры специалисты связывают именно с потребностью в адаптации, трансляции ценностей профессиональной, высокоорганизованной, требующей определенной подготовки, достаточно сложной для восприятия культуры. При таких обстоятельствах неизбежно возникает ситуация, когда чем выше уровень профессионализма, специализации общества, тем актуальней необходимость разъяснения, доведения до сведения определенных образцов культуры массовому потребителю, тем интенсивнее развивается система средств смысловой адаптации с языка, свойственного областям культуры, представленных творческой деятельностью высоких профессионалов, на уровень обыденного понимания неподготовленных людей. Можно утверждать, что культура сама с необходимостью рождает свой упрощенный вариант. Так, массовая музыкальная культура появляется в XIX веке, на пике развития академического профессионального музыкального искусства, когда классическая музыка вырабатывает сложнейший и до сегодняшнего дня метод музыкального мышления – симфонизм. Массовая музыкальная культура, таким образом, является, с одной стороны, альтернативой «высоким» образцам искусства, а с

другой стороны – адаптером этих образцов. При этом, чем сложней, насыщенней смыслами становится язык «высокого искусства», тем интенсивнее развиваются жанры массовой музыкальной культуры, которые низводят классические образцы на уровень обыденного сознания.

Одним из важных свойств массовой культуры, которая неизбежно распространяется и влияет определенным образом на массовую музыкальную культуру, является стандартизация. Однако сам процесс стандартизации протекает достаточно сложно и противоречиво. Необходимость в универсализации транслируемого опыта, ценностей, образцов поведения формирует унифицированные социальные нормы и стандарты. Принципиально единообразные эталоны внедряются общедоступными специализированными культурными институтами: общим образованием, имеющим массовый характер, средствами массовой информации, политическими организациями и объединениями, массовой художественной культурой. Конечной целью культуры, подвергнутой коммерциализации и предназначенной для широкого потребления, является сведение всех к одному типу личности, который можно определить как «стандартный человек». При этом часто традиционная культура подвергается идеализации и представляется в виде эталона. Массовая музыкальная культура, как и массовая культура, ориентируется на усредненные вкусы, как наиболее распространенные и, соответственно, массовые, приводит к нивелировке требований и качеств.

Для направлений и жанров массовой музыки XX и начала XXI века свойственна кратковременность жизненного цикла, что вполне соответствует сущности массовой культуры, массового производства как ее неотъемлемой части и характеристики. Массовая музыка является основным «ходовым», т.е. пользующейся наибольшим спросом и, соответственно, хорошо и быстро сбываемым товаром в сфере арт-бизнеса. Самый продаваемый современный музыкальный продукт – это эстрадные песни, к которым применимы все законы эпохи потребления: они легко потребляемый товар, доступны по смыслу и форме, постоянно и быстро обновляются.

Следующим свойством, характеризующим современную ситуацию в музыке, является высокая степень тиражирования определенных образцов культуры и их гибридизация, т.е. «скрещивание», смешивание различных музыкальных жанров, стилей и направлений, что приводит к возникновению новых жанровых разновидностей музыкальной культуры.

Массовая культура имеет ярко выраженную утилитарную природа, т.е. она направлена на извлечение материальной пользы, прибыли, благодаря чему она приобретает потребительский характер. Все компоненты культуры, включая

музыкальную ее составляющую, рассчитаны на уровень, вкусы и потребности ее потребителя, который оценивается как источник прибыли.

Массовая музыкальная культура широко и активно использует новые технические и художественные средства, которые были порождены современными видами массовой коммуникации. Современное состояние культуры, ее материально-техническое воплощение и оснащение отражает состояние общества на технотронной стадии развития.

Главными социальными заказчиками на протяжении столетий, определяющими направление развития культуры и искусства в Европе, были духовенство и аристократия, являвшиеся духовной и политической элитой общества, культивировавшая духовно-эстетическую функцию музыки, элитарное искусство, профессионализм. Именно они создавали условия для творцов музыкальной культуры и определенным образом поощряли их труд, деятельность, и элитарность в таких условиях выражала «свою сущность через культ лучшей личности» (Флиер, А. Я., 2000) смыслы искусства, его духовно-нравственное, эстетическое наполнение, связанное в европейской культуре с христианскими идеями. Однако разрушение этих идеалов на рубеже XIX–XX веков открыло возможность для активизации развлекательных форм искусства, музыки, когда все превращается в развлечение, игру, и даже «святое» (например, любовь) стало лишь повод для того, чтобы заработать. Кумиры массовой культуры, как пишет российский исследователь, «заболтаны... святые заповеди и сокровенные тайны, необходимые для оправдания смысла жизни...» (Кукаркин, А. В., 1977) , а также и глубинного смысла искусства.

Однако массовую культуру в целом, как и массовую музыкальную культуру, ошибочно оценивать как однозначно негативное явление. Некоторые специалисты высказывают предположение, что массовая культура с достаточно высокой степенью вероятности может быть прообразом культуры будущего. Это только нарождающаяся обыденная культура, основанная на объективных процессах модернизации сообществ, когда массовая культура берет на себя функции инструмента социализации личности в новых общественно-экономических условиях. Развлекательный характер массового музыкального искусства содержит в себе нечто положительное, поскольку развлекательность является важной социально-культурной функцией искусства, позволяющая в массовом и индивидуальном контекстах «снять» напряжение, изменить настроение с агрессии на позитивное. Музыка, прежде всего, благодаря ритму, его способности на физиологическом уровне воздействовать на массу людей и на каждого человека в отдельности в разных культурах с древних времен использовалась как средство воздействия на эмоциональность человека,

племени, сообщества. Поэтому в культурах всех стран есть музыка развлекательного и расслабляющего характера.

Выводы

Массовая культура в состоянии сегодня играть и положительную роль, приобщая массы к сложнейшим духовно-нравственным проблемам в адаптированном виде. Так, начиная с 70-х годов XX века противопоставление массовой и традиционной культуры сменяется идеей культурной конвергенции, т.е. сближении.

Значение технического прогресса в массовой музыкальной культуре трудно переоценить. Для музыки как вида искусства, всегда зависящего от времени, поскольку произведение музыки «живет» во всей полноте пока звучит, изобретение звукозаписывающей и звук транслирующей техники стало возможностью «остановить» время и передать «полноту» звучания многократно. В этом плане развитие технологий стало позитивным фактором для развития музыки как вида искусства, но в первую очередь развлекательной.

Массовая музыка как социально-культурный и художественный феномен приобрела столь большое значение в жизни общества и человека, обогатилась новыми средствами выразительности, во многом благодаря распространению и укоренению в культуре XX века феномена массового общества, массового искусства. Массовое искусство, говоря словами российского исследователя «заполнило жизнь человека» (Шпенглер О., 1993) которое обуславливалось как ростом городов, так и стремительным развитием средств технического прогресса.

Литература

Философский энциклопедический словарь(1989) / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев– 2-е изд. – М.: Сов. энцикл.,. – 815 с.

Новейший философский словарь (1998) / сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун,. – 896 с.

Флиер, А. Я. (2000) Культурология для культурологов / А. Я. Флиер. – М.: Акад. проект, – 496 с.

Кукаркин, А. В. (1977) По ту сторону расцвета. Буржуазное общество: культура и идеология / А. В. Кукаркин. – изд. 2-е. – М.: Политиздат,– 400 с.

Шпенглер О. (1993) Закат Европы / О. Шпенглер. – Новосибирск: Наука,. – 584 с.

УДК 7.077 (575.2)
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_288

РЫСПАЙ – СООЛУБАС БУЛАК

Боронбаев Ажимамат Жусупович, ф.и.к., доцент
E-mail: ajike @inbox.ru
Бактыбек уулу Нуртилек, магистрант
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Бул эмгекте адам баласындагы кайсы бир тагдырлардын окшоштугу, байланыштардын солгундашы жана инсандар аралык чыгармачылыктын эки жакта жаралгандыгына карабай, андагы коюлган теманын мотиви аккан суунун шарактаган үн менен коштолуп бараары чындык. Мүмкүн ал адамдын тагдырын байланыштыруучу цифралар болоор. Көп эле учурда аларга маани берип, бербей келебиз. Алсак, туулган жерге байлоо - (Каптал Арык, Кызыл-Булак, Сары-Талаа ж.б.), туулган күн таңуулоо - (Дүйшөн, Шейшен, Жумабай ж.б.), айын божомолдоо - (кой, букачар, суу куйду, балык ж.б.), жана жыл менен байланыштыруу - (Чычкан, Уй, Жолборс, Жылан ж.б.) жөнүндө иликтөө. Жалпысынан, архаикалык доордон бери келе жаткан космикалык тумарларга ишенүү, жаныбарларга же даректарга таандык сыягындагы байлануулар ушул күндө деле элдин, чыгармачыл инсандын турмушунда аралашып, кабылып, ишеним артып жатканыбыз бул барлыкты таанууга алып барат. Бул эмгекте биз ошол окшоштукка математикалык сан, өлчөм салыштыруулар, асман, жер, от, суу жана дарак сыяктуу нерселерге байланыштырып эмгек жасоого далалат кылдык.*

Ачкыч сөздөр: *чыгармачылык, талант, адамдык мамле, окшоштук, ооруу, сагынуу, сүйүү, элди- жерди чыгармачылыкта чагылдыруу.*

РЫСПАЙ – НЕУВЯДЯЩИЙ ИСТОЧНИК

Боронбаев Ажимамат Жусупович, к. ф. н., доцент
E-mail: ajike @ inbox.ru
Бактыбек уулу Нуртилек. магистрант
Ошский Государственный Университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Действительно, в произведениях , несмотря на схожесть человеческих судеб, ослабление связей и двойственный характер межличностного творчества, мотив темы сопровождается ревом текущей воды. Может быть, это числа, которые связывают судьбу человека. Мы часто их игнорируем. Например, привязка места рождения - (Каптал Арык, Кызыл-Булак, Сары-Талаа и др.), Привязка даты рождения - (Дуйшон, Шейшен, Джумабай и др.), Предсказание месяца - (овца, бык, вода, рыба и т. д.) и привязка к году - (Мышь, Корова, Тигр, Змея и т. д.). В общем, вера в космические амулеты из архаической эпохи, узы, которые, кажется, принадлежат животным или деревьям, и тот факт, что мы все еще вовлечены в жизнь людей и творческих личностей, заставляют нас признать*

это. В этой статье мы попытались проработать это сходство, связав математические числа, сравнения измерений и такие вещи, как небо, земля, огонь, вода и деревья.

Ключевые слова: *творчество, талант, человеческое состояние, сходство, боль, тоска, любовь, творческое выражение людей и земли.*

RYSPAY – AN UNFADING SPRING

Boronbaev Azhimamat Zhusupovich, PhD in Philosophy,
Associate Professor E-mail: ajike @ inbox.ru.
Baktybek uulu Nurtilek. Master
Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic.

Abstract: *It is true that in this work, despite the similarities of human destinies, weakening of ties, and the dual nature of interpersonal creativity, the theme of the subject accompanied by the roaring sound of flowing water. Maybe their numbers connect a person's destiny. We often ignore them. For example, tying the place of birth - (Kaptal Aryk, Kyzyl-Bulak, Sary-Talaa, etc.), tying the date of birth - (Duishon, Sheishen, Jumabay, etc.), predicting the month - (sheep, bull, water, fish, etc.), and link with the year - (Mouse, Cow, Tiger, Snake, etc.). In general, the believe in cosmic amulets from the archaic era, the bonds that seem to belong to animals or trees, and the fact that we are still involved in the lives of people and creative individuals, lead us to recognize this. In this paper, we have tried to relate this similarity to mathematical numbers, dimensional comparisons, and things such as heaven, earth, fire, water, and trees.*

Keywords: *creativity, talent, human state, similarity, pain, longing, love, creative expression of people and land.*

Киришүү

Адам баласындагы жашоонун керемети ушунчалык кызыктуу болгону менен анын артындагы жакшы-жаманды чагылдырган руханий ишенимдер, кээде жакшы сапарга, кээде татаал турмушка алып барган ырым жырым толкундары жана андагы жашоонун барлыгы чын. Беш кол бирдей эмес дегендей, адам баласынын төрөлүп, торолушу да мындай салыштырмалуу дүйнөдө ишенчек болот. Мындай жолдо “Байлар да ыйлайт”, “Кембагалдын да күнү туулат”. Биз бул ой толгоолорду чыгармачылык чөйрөгө багыттап, Р. Абдыкадыров жана А. Осмоновдордун бейнесинен руханий-чыгармачылык окшоштуктарды анализге алып карайбыз.

Рыспайтаануунун түбөлүктүүлүгү *Алыкултаануу* сыяктуу экенине ынанып, алар жөнүндө ой жүгүртүүнүн кеңдиги жана алардын соолубас булак сыяктуу тынымсыз шылдырап, жылжып агып, ийри-буйру арыктын ыгы аркылуу жаңы жерге дем берип, тоо тиреген даректарды сугарып, кандырып, тоо ажыдары сымал оргуштап барып дайрага, андан көлдү жараткан кайталангыс учук улаган тоонун коңгуроо-шыңгыректары. Искусствонун шедеврине айланган эки инсандын биринин артынан экинчиси суунун

толкунундай оргуштап келип, эки мезгилде, искусствонун эки жанрын көтөрүп, бирок бирикпей кеткендерин карап отуруп Омор Султановдун “Биз экөөбүз” аттуу ырында айтылган ыр саптары аркылуу искусствонун эки жанры катары сакталып кала берерин айткым келет. (Абдыкадыров Р. Рыспай 2005)

Бул эки инсандын жашоосундагы окшоштукту карап көрөлү. Алыкул-1915-жылы 21-мартта, Рыспай 12-январь 1941-жылы туулган. Экөөндө да 21,12-(2,1-цифралары); экөө тең - кыштын суук айлары; туулган жери: Алыкул – Каптал-Арык, Рыспай – Кызыл-Булак; жашоосу – балдар үйү; ден-соолугу – начар, оорунун азабын тартышкан. Турмушу – окшош эле; балдары – Жыпаргүл менен Сюитаны билебиз. Өмүрү:

Алыкул - өзүнүн аз жашаган өмүрүндө бир топ алп ырларды кийинки муундарга калтырып кеткен инсан 1950-жылы 12-декабрда көпкө созулган оорунун айынан көз жумган. - Кыргыз эл акыны.

Рыспай - өзүнүн аз жашаган өмүрүндө бир топ алп ырларды кийинки муундарга калтырып кеткен инсан 1994-жылы 12-сентябрда көпкө созулган оорунун айынан көз жумган. - Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти.

Макаланын жүрүшүндө эки деген санга чекит коё туралык да, бир адамдын чыгармачылыгынан эки картинаны көрө билүүгө далалат жасайбыз.

Материалдык жана методдук изилдөө.

Рыспай Абдыкадыров 1941-жылы 12 - январда Ош облусуна караштуу Кара-Кулжа районунун Кызыл-Булак айылында жарык дүйнөгө келген. Бала кезинен музыка жандуу Рыспай Мамат Оморовдон музыкалык билим алганын өмүр бою айтып өткөндүгү эсибизде, билим уландысы болуп 1963-жылы Ош педагогикалык факультетин бүтүргөндүгү бар. Өзүнүн эмгек жолун Кара-Кулжа элдик театрынан баштап, андан соң Жалал-Абад театрында чыгармачылык эмгектенүү өзгөчө нукка түшкөнү жөнүндөгү кабарды билебиз. Андан кийинки сапардын сыры ден соолугуна байланыштуу борбор шаарыбыздын филармониясында улангандыгы жөнүндөгү мааламат мааниге ээ. Рыспай Абдыкадыровдун чыгармачылык талаа-майданы кайдан жана кантип жаралып, таралып элдин жүрөгүнө сиңип калды. Кеп ушундан болсун.

Обончулук өнөр Рыспайга 17, 18 жашында эле келип, жаштыктын сүт сүйүүсүнө кабылганы И. Исаковдун “Эстейм сени”(1958-ж. Ош),

Эстейм сени көңүлүмдүн көктөмү,
Зуулап барат каркыралар көктөгү.
Эстейм сени махабатым ойготкон,

Баракталып жаштыгымдын өткөнү,- деген ыр саптарынан башталган каалоо-эңсөөлөр, мезгилдин тез алмашуу процесстери жана андагы курактык мезгилдин курчтугу менен жаңыдан махабатка кабылган алсыздыктар бирин

экинчиси, чоң кызганыч, сагыныч, кумар, жаңылыш жана таарынычтар обончунун кыялын сүйүү талаасына Т.Тыныбековдун “Сагыныч” аттуу ыры аркылуу:

Күнүгө ойлоп сагынып,
Күтөмүн сени зарыгып.
Кааныңкөзгө көрүнбөйт,
Калдыңбы мага тарынып.

Бул балалык махабаты, каалоо-эңсөөлөр, салыштыруулар, көңүлдөгү назиктиктерди оргуштатып, суу толкунун уламдан улам оргуштатып келе баштаган шоокум. Кала берсе, тоо кырынан ага түшкөн булактын суусу, жаш баланын серенадасы, сүймөнчүк обон жаратуунун башаты. Курактык мезгилдин алмашуусу.

Студенттик күндөр, андагы маанай, жаштыктын жыпар жыттуу гүлдөрү баары чогулур *“студенттик күндөр”* деген чоң айта берсе түгөнгүс аңгемени ташка баскан тамгадай кылып калтырып кетет. Ал адамдын өмүрүнүн акыркы күнүнө чейин сагыныч менен айтылып, эстелип, уламдан-улам жаңырып айтылып турчуу, курсташтардын арасындагы эртеден кечке кеп кылып жүрчүү икая...

“Алтынчы күнү кечинде” аттуу ырдын сөзү М. Алиевге таандык болуп:

Ал мезгил менин эсимде,
Али да сонун сезимде.
Ар дайым күтүп барчумун,
Алтынчы күнү кечинде.

Сүйүү оту жанса көзүмө,
Сүйүнүч турса өзүндө.
Сабактан бошоп барчумун,
Алтынчы күнү кечинде. (1963-жыл октябрь, Ала-Бука)

Шакафтардагы эс алуу учурунда жазылган бул обон алтымышынчы, жетимишинчи, сексенинчи жылдардын үйлөнүү үлпөттөрүнүн гимни болуп келгени маалым. Ошол кезеги бого жеткен жигиттер аккордеон жана мандалинди жеткире чертип, тойдун кырын чыгарышкан. Биз алгач аны көрүүчү, андан аткаруучу болуп келдик. Ал эми учурдагы жаштар үчүн өтүмүш, жомок сыяктанышы болгон иш.

Рыспай Абдыкадыровдун алгачкы чыгарган обондору кыска муундуу ырлардан түзүлүп, сүйүү лирикасы басымдууролду ээлеп калганын байкоого болот. Алсак, Т. Касымалиевдин сөзүнө таандык “Ой бото көз” деген сырлуу сүйүүлөр менен башталат.

“Ой бото көз, бото сени сагынган,

Жылынсам дейт жүрөктөгү жалындан.
Башыңды ийкеп бал сөзүңдү таттырбай
Бачым басып өтүп кеттиң жанымдан” (1964-ж. июль. Ош.)

Бул ыр “Түгөйүм” деген аталыш менен акын Ж. Алымовго таандык:

“Окшоштурсам сага гүл өңүн,
Азыктанат көпкө жүрөгүм.
Шаңкылдаган шайыр күлкүңдөн,
Ырахаттуу өмүр сүрөмүн” (1964-ж. декабрь. Ош)

Экинчи ыр акын И. Гильязстиновдун сөзүнө жазылган “Жүрөктү кетпе жаралап” аттуу ырында:

“Өзүңдү сүйгөн күнөөмбү,
Өрттөндүм, аргам түгөндү.
Ашыктык гүлү ачылсын,
Жүрөккө сепчи үрөндү”. (1965-ж. май.Фрунзе).

Ысмайыл Бакиров агайдын айтымында Рыспай агай китепти көп окуган адам болгон. Бул сөздө жан бар. Анткени, үч жүздөн ашуун обондорунун ичинен бир гана “Алмашым” аттуу обонунун сөзү өзүнө таандык.

Билбейм неге кетпей койдуң эсимден,
Бир кездеги бирге жүргөн Алмашым.
Элестериң көз алдыма тартылып,
Эртели кеч эсимдесиң, жандасын. *Аай, Алмашым!*
Жок дегенде бир көрүнүп койсоңчу,
Алыссыңбы, жакынсыңбы кайдасың. (1966-ж., Шакафтар)

Бул ырдан автордун сабатсыздыгы жөнүндө сөз кылуу орунсуз, тескеисинче, Рыспайдагы акындык дараметтин да бар экенинен кабар берет. Ырдагы муундар сакталышы, обондогу музыкалык тилдин рифмалары өз ордунда болушу, сөздөрдүн сабаттуу жазылышы жакшы сапат. Бирок Рыспайда “Чымчыкты сойсо да касап сойсун” түшүнүгү басымдуу орунда тураар эле. Акындар – Рыспай менен Рыспай – акындар менен өтө сый-урматта экенин коомчулук жакшы билээр эле. Анткени, Рыспайдын эң сыйлуу коноктору акындар жана обончулар болгонун өздүк архивдик материалдары тастыктап турат.

Натыйжалар жана талкулоо

Балбай Алагушевдин “Жолугарым билгенмин”, аттуу китебинде өзү менен санаалаш ыр жазган акындарды өтө сыйлаарын, алардын ар бири дүйнөнү мендей кабыл алган, менчелик сүйгөн, кайгырган, жүрөгү менин жүрөгүмдөй түшүнгөн инсадар, - деп баа бергени маалым. (Б.Алагушев 2001).

Рыспай Абдыкадыровдун обондоруна эрмектеш болгон калемдеш акындардын географиясы кенен экендигин төмөндөгү ырлардан көрүүгө болот. «Айтсаң боло» с. С.Жусуевдики, «Алтынчы күнү кечинде» с. М.Алиевдики, «Бакыт ыры» с. А.Белековдуку, «Биз экөөбүз» с. О.Султановдуку, «Бото көз» с. Т.Касымалиевдики, «Жолугупсуз мага бекер сиз» с. Н.Жаркынбаевдики, «Жүрөк вальсы» с. Б.Курманкуловдуку, «Жүрөктү кетпе жаралап» с. И.Гилязетдиновдуку, «Издейм сени» с. Ж.Мамытовдуку, «Койчунун ыры» с. Т.Салиевдики, «Колхозумдун чабаны» с. С.Сүйөрованыкы, «Кылчактап неге карадың» с. Н.Байтемировдуку, «Өмүрүмдүн кымбаты» с. К.Шаршеновдуку, «Сагынуу» с. К.Ташбаевдики, «Өскөн жер» с. Б.Абакировдуку, «Таанышыңдай карагын», «Түгөйүм», «Эсиңдеби» с. Ж.Алымовдуку, “Сары-Челек көлгө бир арзуу” с. С. Дүйшөналиевдики ж.б.

Жыйынтыктоо

Жыйынтыктап айтканда, азыркы мезгилдин обончу-ырчыларына айтаар сөз Рыспай Адбыкадыровдун артынан обон чыгарамын деп музыка дүйнөсүнө сапарга аттандыңбы обончулукту эле кесип кылбастан акындар менен иштөөнү да негизги курал катары карануу зарыл. Ансыз сенин ырың түбөлүктүү болбойт. Булагың бат эле соолуп калышы мүмкүн. Рыспай өмүрүнүн акыркы убактарына чейин “Мен али жакшы ырымды жазып бүтө элекмин” деген бойдон кете берди. Мүмкүн тагдыры окшош Алыкул Осмоновдун ырларынын ичинде калып, о дүйнөдө окшош симфония жаралгандыр. Бул жашоодо жүздөн ашуун ырлар жыйнагында эки алптын “музыкалык-поэзиялык” карым-катынашы жолукпады окшойт. Уланган жиптин түйүнү жок.

Адабияттар

Абдыкадыров Р. (2005) Рыспай: Обондуу ырлар.- Бишкек “Шам”..

Боркеев Б. (2004) Рыспай.- Бишкек

Иметов Б. (2011) Сендейди биз кайдан гана табабыз... Ош

Молдокеримова Э, Акрамова К. (2011) Издейм сени. Ош

Ү. Кадыралиева. (2015) Талантка таазим. Бишкек. “Улуу тоолор”

УДК 7.011.2:101.1 (575.2.) (043.3)

DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_294

КЫРГЫЗСКОЕ ИСКУССТВО В СИСТЕМЕ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, к.ф. н., доктор,
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, преподаватель,
Камчыбеков Айтибек Мамарасулович, магистрант,
Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Актуальность исследования национального искусства обусловлена в первую очередь тем, что в современном обществе заметно возросла роль духовных наследий и культуры в целом, являющихся важнейшими инструментами и механизмами развития и самопознания индивида. Искусство еще в эпоху античности стало предметом философского анализа, и за долгие века возникло множество его всевозможных теорий. Совершенно очевидно, что и настоящее время продолжает оставаться много дискуссионных вопросов, связанных с искусством, что объясняется, в частности, тем, что оно постоянно эволюционирует, обнаруживая новые грани сущности человека и его бытия.*

Искусство располагает значительным потенциалом, способным обогатить философский дискурс, не говоря уже о том, что обладает также серьезным ресурсом культурной критики и критического мышления. В настоящее время возрастает его роль в связи с необходимостью установления толерантных и справедливых отношений в многочисленных мультикультурных социумах, которые противоборствуют корпоративной форме и модели глобализации. Искусство способствует выработке моделей отношений внутри социумов и социумов между собой и миром, направленных в завтрашний день и в отдаленное будущее.

Ключевые слова: *Искусство, культура, традиция, прикладное искусство, кочевники, национальные игры, эстетика.*

ИСКУССТВОСУНДА САЛТТУУ МАДАНИЯТ СИСТЕМАСЫ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, ф.и к., доктор
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, окутуучу
Камчыбеков Айтибек Мамарасулович, магистрант
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация: *Улуттук көркөм искусствону изилдөөнүн актуалдуулугу, биринчи кезекте, азыркы коомдо инсандын өнүгүшүнүн жана өзүн-өзү таануусунун эң маанилүү куралдары жана механизмдери болгон руханий мурастардын жана жалпы эле маданияттын ролу сезилерлик жогорулагандыгына байланыштуу . Байыркы доордо деле*

искусство философиялык анализдин предметине айланып, кылымдар бою анын ар кандай теориялары пайда болгон. Азыркы учурда искусствого байланыштуу көптөгөн талаштуу маселелердин бар экендиги айдан ачык, ал тактап айтканда, адамдын жана анын болмушунун маңызынын жаңы жактарын ачып, өнүгүп жаткандыгы менен түшүндүрүлөт.

Маданий сындын жана сынчыл ой жүгүртүүнүн олуттуу булагы бар экендигин айтпаганда да, искусство философиялык дискурсту байытуу үчүн олуттуу потенциалга ээ. Азыркы учурда, анын ролу глобалдашуунун корпоративдик формасына жана моделине каршы болгон көптөгөн маданияттуу коомдордо толеранттуу жана акыйкат мамилелерди орнотуу зарылчылыгынан улам жогорулоодо. Искусство коомдордун жана коомдордун өзүлөрү менен дүйнөнүн ортосундагы мамилелердин эртеңкиге жана алыскы келечекке багытталган моделдеринин өнүгүшүнө салым кошот.

***Ачкыч сөздөр**: Искусство, маданият, салт, колдонмо искусство, көчмөндөр, улуттук оюндар, эстетика.*

KYRGYZ ART IN THE SYSTEM OF TRADITIONAL CULTURE

Kyrbanbaev Kilichbek Azimovich d.f.s.,

Irazakov Damirbek Abdikalilovich teacher
Kamchibekov Aiytibek Mamrasulovich master
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

***Abstract:** The relevance of the study of national art is primarily due to the fact that in modern society the role of spiritual heritage and culture in general, which are the most important tools and mechanisms for the development and self-knowledge of the individual, has noticeably increased. Even in the era of antiquity, art became the subject of philosophical analysis, and over the centuries, many of its various theories have arisen. It is quite obvious that at present there are still many controversial issues related to art, which is explained, in particular, by the fact that it is constantly evolving, revealing new facets of the essence of man and his being.*

Art has significant potential to enrich philosophical discourse, not to mention the fact that it also has a serious resource of cultural criticism and critical thinking. At present, its role is increasing due to the need to establish tolerant and fair relations in numerous multicultural societies that oppose the corporate form and model of globalization. Art contributes to the development of models of relations within societies and societies between themselves and the world, aimed at tomorrow and in the distant future.

***Keywords:** Art, culture, tradition, applied art, nomads, national games, aesthetics.*

Введение

Искусство представляет собой многогранный феномен для того, чтобы можно было в конце концов создать полную и завершенную теорию искусства, что делает изучение проблемы теории искусства, по сути, вечно актуальной. На искусство также возлагается более значимая функция, связанная с его участием в процессе социализации и инкультурации индивида, его введением в действующую, принятую в обществе систему нравственно-этических и

эстетических ценностей и образцов поведения, в которых отражен социальный опыт, а с ним неизбежно и искусственно конструированный опыт, основывающийся помимо прочего и на воображаемых образах и коллизиях.

Понимание и восприятие искусства как такового изменялись в процессе истории. Так, в Древней Греции до самого Платона под искусством подразумевалось умение и строить дома, и врачевать, и мастерство в поэтике, и в риторике. Очевидно, что искусство греки рассматривали как деятельность и как определенный уровень мастерства в этой деятельности. С другой стороны, в эпоху античности категория искусства носила конкретный характер, подразумевала видовое разнообразие, богатство искусства. Подчеркивая наличие связи между искусством и реальностью, Аристотель указывал на то, что искусство «подражает природе». Следует отметить, что для обозначения искусства Аристотель использовал понятие «techne», которое означало у греков также ремесло и науку. Аристотель, чтобы избежать путаницы и неопределенности, различал в своих рассуждениях искусство и науку от ремесла тем, что первым двум из указанных понятий присущи осознанно и целенаправленно проводимые принцип и метод выстраивания их произведений, результатов деятельности, в то время как ремесло базируется главным образом на привычке, навыке, на слепом подражании, следовании тем или иным уже существующим образцам. Искусство, по Аристотелю, основывается на подражании природе, к которому люди склонны в силу собственной сущности, когда подражание способно доставить определенное удовольствие.

В различных концепциях, возникших в период с XIX по XX века, искусство трактовалось главным образом в зависимости от одной из его граней, особенностей, на которой концентрировал свое внимание автор той или иной концепции: на интуитивном аспекте, грани искусства (Б. Кроче, Дж. Джентиле); на игровом моменте, особенности (Ф. Шиллер, Й. Хейзинг, Г. Гадамер); на физиологическом подражании (Г. Аллен); на символической, знаковой составляющей искусства (Э. Кассирер, Ж. Делёз); на социологических сторонах искусства (Т. Адорно, А. Банфи, Г. Гадамер и др.); на познавательном аспекте искусства (Б. Кроче, А. Шопенгауэр) и др.

В отличие от всех прочих форм деятельности искусство представляет собой отражение и выражение внутреннего мира и сущности человека, взятые в их целостности. В искусстве творящий создает особый мир, но не так, как творит природа. Онтологические основы искусства рассматриваются в произведениях Т. Адорно, Г. Гадамера, Н. Гартмана, З.И. Гершковича, Э. Жильсона, И.А. Ильина, М.А. Лифшица, А.Ф. Лосева, Д. Лукача, П.А. Флоренского и др. (Арсланов, В.Г.,2015)

Диалектическая взаимосвязь между онтологическим и гносеологическим в искусстве, объективным и субъективным в нем исследуется в работах таких авторов, как С.С. Гольдентрих, Г.А. Давыдова, А.М. Коршунов, А.Н. Леонтьев, А.Ф. Лосев, А.А. Нуйкин, В.П. Шестаков и др.

Материалы и методы исследования

Традиционная культура, возникшая еще в период кочевого образа жизни, весьма распространена в современном Кыргызстане, и поэтому она относится к значимым явлениям, с которыми можно без особых усилий встретиться и в обыденной жизни. С кочевыми формами и традициями в той или иной мере связано буквально все, начиная от праздников, музыкальной, стихотворной и песенной культуры и заканчивая народными ремеслами, кулинарией и бытом. Большое распространение среди кыргызов-номадов получила гончарная керамика, которая вошла в научную литературу под обобщающим наименованием «кыргызские вазы», которые различались главным образом по своей форме. Почти все они орнаментировались с помощью штампа цилиндрической формы, наносившего на вазы пояски елочного орнамента. Помимо гончарной керамики кыргызы использовали также лепную, применявшуюся при изготовлении ваз, горшков и бокалов. Наиболее состоятельные сословия в кыргызском обществе, знать использовала в быту дорогую посуду, изготовленную из дорого металла: серебрянные кувшины и кружками и золотые блюдца.

Обнаруженных предметов вооружения, относящихся к археологическим памятникам, получивших в кыргызской научной литературе «чаа-тас», сравнительно мало. Среди них встречаются кинжалы с односторонним лезвием, железные мечи, металлические наконечники копий и боевые топоры. Кыргызы – и мужчины, и женщины – имели обыкновение наносить серьги. В качестве женских украшений использовались бусы, браслеты и монеты. Фигурки баранов, сделанные из дерева и облекаемые золотом, покрывались серебряной и медной фольгой, по всей видимости, должны были символизировать обильные стада. В курганах эпохи чаа-тас археологами были обнаружены сошники, сделанные из чугуна, мотыги – из кости, серпы – из железа, и лопаты с железными полотнами (Акматалиев А., 1996)

Поскольку скотоводство лежало в основе кочевого образа жизни кыргызов, то изделия, произведенные из кожи, получили широкое распространение в повседневной жизни народа. Они часто украшались узорами, сделанные способом тиснения и напоминавшие резьбу по дереву. Тисненным узором часто украшались седла и кожаные емкости – көкөры. При производстве кожаных изделий кыргызы часто использовали аппликацию – вырезание или нашивка

различных узоров и целых картин из кусочков ткани или кожи на материал-основу. Аппликацией украшались сундуки, футляры и многие другие предметы.

Среди кыргызов одним из наиболее распространенных видов прикладного искусства была художественная отделка дерева, для чего на деревянные изделия наносилась глубокая резьба. Использовалась также инкрустация дерева перламутром, особенно при изготовлении комузов (Усубалиев, Б.Ш., 2007).

В быту, в повседневной жизни кыргызы, как известно, широко использовали различные изделия, изготовленные из шерсти. Их производством занимались главным образом женщины, передававшие свой опыт молодежи из поколения в поколение. Всевозможные поделки из шерсти, вышивки украшали одежду, ковры, жилище и пр. Шырдаки были неотъемлемым, атрибутивным элементом внутреннего декора жилища кыргызов – юрты, которые в свою очередь представляли собой изделия, почти подностью сделанные из обработанной и довольно часто арнаментированной шерсти, приклепленные к деревянному каркасу. Орнаменты, воспроизводимые на шырдаках, можно разделить на три большие группы: в виде геометрических фигур, различных растений и зооморфные. Встречаются также, но значительно реже, антроморфные, предметно-бытовые мотивы. Большинство из этих мотивов и фигур произошли еще в древние времена, и их семантика тесно связана с природными явлениями. В различных узорах и фигурах кыргызы воплощали свои представления о природе, земле, воде, небесных телах и т.д.

Следует отметить, что орнаменты наряду движениями, выпоняемые при производстве различных изделий из шерсти, оказали определенное влияние на становление кыргызского национального танца. Так, известный хореограф Н. Холфин писал в данной связи следующее: «Поиски народного танца, стиля и формы представляли большую трудность. Чтобы уловить его, надо было ознакомиться с кыргызским орнаментом, характерными для быта кыргызов трудовыми процессами, с природными особенностями страны, убранством жилищ и т.д. Именно здесь лежал материал для восстановления танца, для балетных композиций». Один из первых кыргызских танцев – это массовый танец, исполняемый женщинами, в котором Н. Холфин подметил движения, которые характерны при изготовлении кийиз, а позы и положения головы, движение рук и ног – при изготовлении и обработке кошмы. Танец «Кийиз» стал одним из первых в национальной кыргызской хореографии и в настоящее время достаточно часто исполняется различными танцевальными коллективами. Таким образом, первые кыргызские танцы возникли на основе особенностей быта и деятельности народа (Аксенова, А., 2017) .

Результаты и обсужденеие

С древних времен у кыргызов-кочевников было множество игр, в том числе спортивно-атлетического характера, связанные главным образом с использованием лошадей. Наиболее популярной и сохранившейся с древних времен является командная игра көк-бөрү, которая требует от игроков большой физической силы, ловкости, выносливости, мастерства в управлении лошадью и многие другие качества. Большой популярностью среди кыргызов пользовалась игра конная игра «кызкуумай» («догони девушку»). Ни один праздник и ни одно торжество не обходилось без силовых соревнований, игр, из которых большой популярностью пользуются до настоящего времени перетягивание каната («аркан тартмай»), борьба («күрөш») и борьба на поясах («алыш»). Следует сказать, что с древних времен помимо игр атлетического характера, у кыргызов пользовалась особой популярностью такая интеллектуальная игра, как тогузкоргоол.

Борьба на поясах («алыш») возникла еще в древние времена. Сейчас сложно сказать, возникла она непосредственно в кыргызской среде либо была заимствована, но упоминание о поясной борьбе можно найти и в литературе более, чем семидесяти азиатских и европейских государств. Однако, несомненно, одно из первых ее описаний можно найти в эпосе «Манас», в котором, в частности, содержится эпизод борьбы персонажей эпоса Кошоя и Жолоя по правилам алыша (Махов, Н.М., 2016) .

Для кыргызов, как это можно заключить из различных литературных и фольклорных истолчников и современных реалий, наиболее значимыми, предпочтительными, привлекательными, вызывающими преклонение цветами были и, по всей видимости, остаются белый цвет (ак), воплощающий чистоту, благородство, ярко-голубой (ачык көк) – цвет весеннего неба, красный (кызыл) – цвет лепестков тюльпана и мака, золотистый (алтын түстүү) – один из оттенков солнца. Все эти цвета в процессе истории стали доминирующими в цветовом восприятии этноса и своего рода критерием при оценке общего цветового спектра, свойств природы и предметов. Определенной спецификой в художественно-эстетическом восприятии кыргызов, представленном, в частности, в фольклоре, обладает зеленый цвет (жашыл), символизирующий жизнь и надержду, оповещающий о наступлении весны, теплых, погожих дней. Как и для многих народов северного полушария, весна у кыргызского этноса является любимым временем года, когда, словно воспрянув ото сна, пробуждается природа. Приход весны очаровывает людей теплом, свежестью и цветовым великолепием, в котором зеленый цвет, естественно, является доминирующим.

Как и у многих других народов, имеющих долгую и сложную историю, культура кыргызского народа многогранна, и в ней множество собственных символов, отражающих практически все сферы жизни и деятельности народа.

Обсуждение

Особое место в культуре кыргызского этноса занимают игры, носящие не только развлекательный, а главным образом состязательный, спортивный характер, развивающие физическую силу, выносливость, ловкость, быстроту реакции, интеллект и т.д. Для того, чтобы выживать в сложных и суровых природных условиях, в часто враждебном окружении, традиционное кыргызское кочевое общество должно было быть в хорошей физической форме, которая во многом обреталась в условиях игровой культуры, складывавшейся в течение многих веков. Сами игры стали ввиду их значимости, в жизни народа одним из символов культуры кыргызского народа.

В кыргызской культуре, а именно в фольклоре и декоративно-прикладном искусстве, по причине консервного характера традиционной кочевой культуры не произошло окончательного разделения между аллегорией, символом и мифом, как это случилось, в частности, в культуре оседлых народов (Уметалиева, Дж. Т.,1978) .

Предназначение символов в культуре любого народа многогранно. Так, с их помощью определенным образом не только аккумулируется социокультурный опыт того или иного социума, но и осуществляется коммуникативно-информационное взаимодействие между его членами, а также между различными социумами, что способствует их взаимному обмену различными идеями, понятиями, образами, ценностями и др. Другими словами, с их помощью происходит межкультурная коммуникация, что с необходимостью нализа символа, выступающего в качестве одного из ключевых феноменов культуры. Культура в определенном отношении является символической системой, в которой содержатся ключевые идеи, нормы и стандарты того или иного сообщества. Если оценивать реальность через призму традиционной культуры, то она может быть представлена как некоторый семиотический спектр, набор символов, с помощью которых осваивается реальность, мир. В данной связи будет уместным сослаться на огромный кыргызский эпос «Манас», который, содрежа обширную и разнообразную информацию о жизнедеятельности, культуре и истории кыргызского народа, является своего рода этно-социальной памятью кыргызов, которая содержит множество различных символов, образов и знаков.

Расшифровка, истолкование, понимание семантики древних знаков и символов, смысла различного рода графем позволяет, хотя бы отчасти, постинуть особенности мышления и восприятния действительности древних кыргызов. Различные знаки часто использовались ими в качестве магических символов, формул, графических изображений молений, обращенных к высшим силам. Со временем возникали новые символы либо старые подвергались переосмыслению в связи с теми или иными изменениями самой жизни и представлениями о реальности (Аскаров, Т., 2000) .

Следует упомянуть также о том, что еще в древние времена кыргызы-кочевники украшали различными узорами предметы быта, элементы жилища, одежду, оружие и т.д., и эти узоры обладали собственной спецификой. Узоры в виде татуировок также наносились на тела, главным образом – воинов, и татуировки всегда были наполнены каким-либо смыслом, были призваны обозначать, выражать определенные человеческие свойства, к примеру, стойкость, преданность, смелость, решительность и т.д.

Выводы

Традиционное искусство, которое берет свое начало на раннем этапе социально-исторического формирования кыргызского народа, стало одной из основных составляющих этнической культуры и важнейшим фактором, оказавшим влияние на формирование национального самосознания кыргызов. Дальнейшая эволюция кыргызской культуры происходило на традиционной основе и сохраняло основные исходные ее элементы, при этом в процессе истории были созданы образцовые формы в искусстве, получивших статус классических образцов и в качестве таковых способствовавших процессу становлению традиций и общепринятых норм в национальном искусстве.

Литературы

Акматалиев А. (1996) Кыргыздардын кол өнөрчүлүгү. – Бишкек: Кыргызстан– С. 32

Акмолдоева Ш.Б., Ж.К. (2005) Ниязова. Этикет кыргызов. – Бишкек: Илим, – С. 166.

Аксенова, А. (2017) История искусств. Просто о важном. Стили, направления и течения Москва – С.20

Апресян, Г.З. (1984) Эстетика и художественная культура социализма. – М.: Изд-во Москва – С. 327.

Арсланов, В.Г. (2015) Теория и история искусствознания. Просвещение. Ф. Шеллинг и Г. Гегель. - М.: Академический проект, – С.43

Аскаров, Т. (2000) Образдуу ой жүгүртүүнүнчексиздиги. – Бишкек: Мамл. тил ж-а энцикл. Борбору – С. 12.

Аскаров, Т.А. (1982) Эстетическое постижение мира. – Фрунзе: Кыргызстан,. – С. 320.

Махов, Н.М. (2016) Онтология искусства: История, теория, философия "старого" и "нового" искусст. Общие аспекты мир. культ. Теория эстетической парадигмы. - Москва– С.45.

Мукасов, Ы.М. (2004) Кыргыз элинин философиялык ойломунун тарыхый динамикасы. – Бишкек: Илим, –С. 42.

Рахманалиев, Р. (1989) чтения великих писателей. – Фрунзе: Мектеп, – С. 238.
Уметалиева, Дж. Т. (1978) Изобразительное искусство Киргизии / Дж. Т. Уметалиева. – Фрунзе: Кыргызстан,. – С. 118.

Усубалиев, Б.Ш. (2007) Кыргыз филологиясы жана филологдору. – Бишкек.: Avarasia basmasi,. – С. 41.

Филипьев, Ю.А. (1976) Что и как познает искусство? – М.: Наука, – С. 111.

УДК 7.011.2:101.1 (575.2.) (043.3)

DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_303

КЫРГЫЗДАРДЫН ЖАСАЛГА-КОЛДОНМО ӨНӨРҮНДӨ ФИЛОСОФИЯЛЫК ИДЕЯЛАРДЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, ф.и.к., доцент,
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, окутуучу,
Аширалиева Бактыгүл Масалиевна, магистрант
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы
E-mail: aruuke7171@qmail.com

Аннотация: *Кыргыздардын эстетикалык сезими жана табити, анын психикалык өзгөчөлүктөрү улуттук оймо-чиймелеринде, түстөрүндө туюнтулганы түшүнүктүү, булар элдин көркөм эстетикалык идеяларынын өз алдынча чагылышы болуп эсептелет. Элдик кол өнөрчүлүк, зергерчилик, сайма, токуучулук кыргыздарда өз алдынчалыкка, өзгөчө кооздукка ээ. Бирок элдик кол өнөрчүлүктө, улуттук буюмдарда, кездемелеринде, орнаменттеринде, түрдүү түстөрдү колдонууда эстетикалык сезимдин татаал комплекси кыйла толук жана даана чагылдырылат. Алар өзүнүн терең мазмуну менен эле айырмаланбастан, өтө кооздугу жана жөнөкөйлүгү, ойду берүүнүн тактыгы, образдуулугу жана көркөмдүүлүгү менен айырмаланат.*

Ачкыч сөздөр: *жасалга-колдонмо өнөр, күмүш, шырдак, салт, боз үй, уста.*

ОТРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ В ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМ ИСКУССТВЕ КЫРГЫЗОВ

Курбанбаев Кылычбек Азимович, к.ф.н., доцент,
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, преподаватель,
Аширалиева Бактыгүл Масалиевна, магистрант
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика
aruuke7171@qmail.com

Аннотация: *Понятно, что эстетические чувства и вкусы кыргызского народа, его ментальные особенности выражаются в национальных узорах и цветах, которые являются самостоятельным отражением художественных и эстетических представлений народа. Народные промыслы, украшения, вышивка и ткачество имеют у кыргызов свою самостоятельность и особую красоту. Однако в народных промыслах, национальных изделиях, тканях, орнаментах использование разных цветов более полно и ярко отражает сложный комплекс эстетических ощущений. Они отличаются не только своим глубоким содержанием, но и необычайной красотой и простотой, точностью передачи мысли, образностью и изяществом.*

Ключевые слова: *декоративно-прикладное искусство, серебро, ширдак, традиция, юрта, ремесленник.*

REFLECTION OF PHILOSOPHICAL IDEAS IN KYRGYZ DECORATIVE AND APPLIED ARTS

Kurbanbaev Kylychbek Azimovich,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Irazakov Damirbek Abdikalilovich, teacher,
Ashiralieva Baktygul Masalievna, Master's student
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic
aruuke7171@qmail.com

Abstract: *It is clear that the aesthetic feelings and tastes of the Kyrgyz people, its mental peculiarities are expressed in national patterns and colors, which are an independent reflection of artistic and aesthetic art. Folk crafts, ornaments, embroidery and weaving have their own independence and special beauty.However, in folk handicrafts, national products, fabrics, ornaments, the use of different colors reflects the complex complex of aesthetic feelings more fully and clearly. They are distinguished not only by their deep content, but also by their extreme beauty and simplicity, accuracy of expression, imagery and art.*

Keywords: *decorative and applied arts, silver, shirdak, tradition, yurt, craftsman.*

Киришүү

Кыргыз элинин тарыхын, маданиятын жана терең философиясын чагылдырган элдик оозеки чыгармачылык менен бирге кол өнөрчүлүктүн ажайып сонун үлгүлөрү далай дооpлорду басып, байыркы бабалардын асыл наркы жана баа жеткис өнөрлөрү катары сакталып келген.

Кыргыздардын искусствосу боюнча баалуу маалыматтарды камтыган иштердин катарына Ч.Ч. Валихановдун, Л.Ф. Костенконун, Г.С. Загряжскийдин, Г. Бардашевдин, П. Хорошиндин, Н.Л. Зеландын, В.В. Радловдун макалаларын, очерктерин, андан тышкары кийинки дооpлордо жашап, эмгектенген окумуштуулардын улуттук көркөм өнөрүнүн өнүгүшүнө салым кошкон эмгектерин киргизүүгө болот. XIX кылымдын башынан тартып кыргыз жасалга искусствосу бир топ изилдөөчүлөрдүн көңүлүн бурган. Мында алгачкы изилдөөлөр катары венгер окумуштуулары Г. Альмашинин жана А. Фелькерзамдын эмгектерин белгилөөгө болот. В. Чепелевдин жана А. Ромдун макалалары менен катар М.С. Андреевдин жана М.Ф. Гавриловдун эмгектеринде оймо-чийме жөнүндө баалуу маалыматтар чагылдырылган.

Бул багыттагы изилдөөлөрдүн арасында М.В. Рындиндин кыргыз оймо-чиймесине багытталган фундаменталдык эмгеги өзгөчө орунда турат. Материалдык жана колдонмо искусствону изилдеген баалуу булак катары В.Н. Лазаревскаянын, Ю.В. Нескверновдун жана Д. Бакеевдин фото сүрөттөрү,

карандаш менен тартылган үй буюмдарынын сүрөттөрү өзгөчө орунда турат. А.П. Немыхтын «XX кылымдагы (тарыхый аспект) кыргыздардын материалдык маданиятынын жана колдонмо кол өнөрчүлүгүнүн коммуникативдик функцияларынын өзгөчөлүктөрү» аттуу эмгегинде материалдык маданият этникалык маданий мурасты калыптандырган факторлордун бири деп эсептелген.

Революцияга чейинки адабияттарда «Борбордук Азия элдеринин килемдери» жөнүндө алгачкылардан болуп А. Фелькерзам жазган. XX кылымдагы батыш европалык маданиятта кыргыз оймо-чиймеси менен байланышкан айрым маселелер Г. Алмашинин макаласында чагылдырылган. XX кылымдын башында мамлекеттик орус музейи үчүн С.М. Дудин Кыргызстандын элдик искусствосу боюнча биринчи коллекциясын топтогон.

Этнографиялык изилдөөлөрдө материалдык маданияттын уникалдуу үлгүсү болгон боз үйдүн жабдуулары, чий буюмдары, анын тигилиши жана ага байланыштуу каада-салттар, ырым-жырымдар тууралуу маалыматтарды А.Г. Агаджановдун, К.А. Айдаркуловдун, К.И. Антипинанын, П.П. Семенов Тянь-Шанскийдин, С.М. Абрамзондун, А.Ф. Бордашевдин, А.А. Акматалиевдин, Г.С. Загряжскийдин, А.С. Кочкуновдун жана башка изилдөөчүлөрдүн эмгектеринен табууга болот.

Материалдарды жана методдору изилдөө

Этностун социалдык-тарыхый өнүгүү баскычында калыптанган салттуу искусство этникалык маданияттын составдык бөлүгү катары кыргыздардын улуттук аң-сезимин калыптандырган негизги фактор болуп саналат. Кыргыз маданиятынын өнүгүшү доордун жетишкендиктерин сактап келген маданий салттар менен тыгыз байланышта ишке ашкан жана искусстводо үлгүлүү классикалык формаларды түзүүгө өбөлгө түзгөн. Алар улуттук искусстводогу жалпы этникалык салттын калыптануу процессине кызмат өтөгөн.

Мал чарбачылыгы менен тыгыз байланышкан көчмөн жашоо образы кыргыз элинин менталдык стереотиптик дүйнө кабылдоосунун жана өздүк аң-сезиминин калыптануусуна зор таасирин тийгизген. Адамдардын курчап турган айлана-чөйрөдөн көз карандылыгын жана табигый географиялык чөйрө менен болгон биримдигин чагылдыруу органикалык көз карандылыктагы бардык жандууларга карата гумандуу мамиленин негизин түзөт. Бул жагдай теңирчиликте кеңири чагылдырылган.

Л. Фейербах мындай деген: “Табият – бул адам жашоосунун себеби, негизи, булагы. Адам – жаратылыштын бир бөлүгү, ал жаратылыштын аркасы менен гана жашай алат” (Фейербах Л.,1967) . Чындыгында кыргыздар ыңгайлуу

жашоо шартын жаратуу үчүн табият менен тыгыз байланышта болуп, анын мыйзам ченемдүүлүктөрүн үйрөнүүгө аракет жасашкан.

Салтка ылайык, шырдак үйдөгү жакшылыктын, байгерчиликтин, тынчтык менен ырыс-ынтымактын жөрөлгөсүн билдирет. Кыргыздын аялдары шырдакты өзүнүн гана үй-жайы, бала-бакырасы жана неберелери үчүн атайы арнап жасашат. Шырдак сатуу үчүн жасалган эмес. Эне ар бир баласына шырдак жасап берүүгө аракет кылган. Шырдак үй-бүлө жана уруунун сыр-баянын муундан-муунга сактап, энеден калган ыйык эстелик катары бааланып келген. Ошондуктан шырдактын оюуларында ар бир эненин өзгөчөлүгү сакталган. Чебер өзүнүн кыял чабытынан жаралган оймо-чиймеси менен кызына же небересине багытталган асыл ой, ак тилектерин кошо чөгөрөт жана сактоочу, кут береке тилеп турчу касиети кеңири белгилүү.

Кыргыз элинде салт боюнча кызга бериле турган септин шырдагын энеси өз колу менен жасап берет. Сеп шырдагы той үстүндө тууган-туушкандарга жайылып көрсөтүлүп, жаңы үйлөнгөн жаштарга эне мурасы катары чоң салтанат менен тапшырылат. Бул шырдакты жаштар өмүр бою аяр урунуп, этияттык менен жакшы сактоого тийиш. Илгертен биздин энелер баласы же небереси ыңаалап жарык дүйнөгө келгенден баштап шырдакка аракет жасай башташкан. Баланы сактоочу жана коргоочу касиеттерине баа берип, тушоосун кесерде же баланы сүннөткө олтургузарда дал ошол шырдактын үстүндө кармап турушкан.

Боз үй – улуттук турак жай. Аны жасоо укмуштуудай чеберчиликти жана анын айрым бөлүктөрүн бири-бирине айкалыштыруу үчүн так эсептөөлөрдү талап кылган. Байыркы кыргыздар өздөрүнүн эмпирикалык тажрыйбаларына таянып, математикалык чен-өлчөмдөрдү чарбалык жана кол өнөрчүлүк иштерине пайдаланып келишкен. Андан сырткары жыгачтын узак жылдар бою чыдамдуулугун жоготпой сактап туруучу түрлөрүн да ажырата билишкендигин кол өнөрчүлүктөн байкоого болот. Көчмөн турмушта көк тулаң өрөөндөрдө, муз төрлөрдө тигилип, жайлоо келбети болгон боз үй кыштын ызгардуу аяздарында да жашоого жагымдуу шарт түзгөн. Боз үй – түрк жана монгол урууларындай эле кыргыздардын көчмөн турмушуна, жүргүзгөн чарбачылыгына, жашоо шартына, географиялык абалына байланыштуу башаты байыркы мезгилден бери жашап келе жаткан турак-жай. Шамалдын аз болушу үчүн боз үйгө цилиндр формасы тандалып алынган. Ал укмуштуудай көркөмдүккө, математикалык так эсепке жана физикалык тең салмактуулукка ээ (Акматалиев А.С., 2016) .

Кыргыздар жашоо шартына ылайык боз үйдүн жүктөмө түрүн кабыл алышкан. Боз үйдүн жыгач тулкусуна узанган усталар чыныгы архитекторлор

болушкан. Үйдүн жыгачы он эки канат, сегиз канат, алты канат, төрт канат же жүз баштуу, сексен баштуу, жетимиш баштуу, элүү баштуу деп айтылат. Чоң-кичинесин далилдеген үйдүн башы сайылган ууктун саны менен өлчөнөт. Боз үйдүн жыгачын ар түрдүү усталар жасашкан. Боз үйдүн уук-керегесин, босого таягын узанган чеберди «уукчу», «керегечи», түндүк жасаганды «түндүкчү» деп аташкан. Байыртадан бери боз үйлөр жасалыш үлгүсү боюнча кыргыздын боз үйү жана калмак (монгол) боз үйү болуп айырмаланган. Кыргыздар жакшы тилек айтканда «түндүгүңдөн түтүн үзүлбөсүн», «чамгарагың көтөрүлсүн, очогуң өчпөсүн», «түндүгүң бийик, керегең бек болсун», «коломтоң сапырылбасын» деп бата беришкен (Айтмамбетов, Д.О.,1967) . Боз үй тигүүнүн да өзүнчө жол-жобосу сакталган. Үй тигүүдө конуштун шартына жараша орун тандалат. Үйдү сууга жакын жол тарапты беттеп, шамалга каршы келбегендей түз жайга тиккен. Илгери үйдүн эшигин чыгышты каратышкан. Кыргыздар боз үйлөрүнүн эшигин дайыма күн чыгышты – күндү каратып тигилиши да алардын күнгө өзгөчө сыйынганын айгинелейт.

Кыргыздарда жасалга-колдонмо искусствонун кеңири жайылган түрү болуп жыгачты көркөм иштетүү саналат. Мындай жасалгалар катары комуз музыкалык аспабын эсептөөгө болот. Жыгачтан кесип жасалган түрдүү буюмдарда басымдуулук кылган оймо-чиймелер мотиви катары койдун мүйүзү жана жөнөкөй геометриялык фигуралар эсептелет.

Кыргыз элинде илгертеден жыгачка оймо жасоо, сүрөт түшүрүү өнөрү кеңири жайылган. Кийиздерди, чийди көркөмдөп кооздоо сыяктуу эле бул өнөр да көчмөн турмушта кеңири роль ойногон. Жыгачка түшүрүлгөн сүрөттөр боз үйдүн эшик босоголорун, сандыктарды, үкөктөрдү, ээрлерди, ошондой эле тиричиликтеги майда-чүйдө нерселерди: бишкектерди, сузгучтарды жана башка кооздоп, көркүнө көрк кошуп, ажарын ачып турган. Кооздогуч материалдар катарында ак кайың, тал, жаңгак жыгачтары, арча пайдаланылган. Кесип жасай турган жабдыктар балта, керки, шамшар, ийгек, учтуу бычактар болгон. Жыгачтан жасалган буюмдар да кеңири жайылып, аларда кайрагачтын, арчанын, талдын жана башка өсүмдүктөрдүн саймалары чагылдырылган. Кесилип жасалган буюмдардагы, сандыктагы оймо-чиймелер жана «Манас» эпосунун мотивинен алынган шахматтын

Байыркы кыргыздарда жыгачты иштетүү боюнча жыгач усталар, ал эми темир иштеткен чеберлер – темир усталар, күмүштү жана жезди иштеткен зергерлер жогору бааланган. Аларда ууз аялдар колдонгон токуучу өрмөк – станок болгон, аны менен сырт кийим үчүн жиптен материал даярдашкан, боз үйдүн боо-чууларын, жерге салган таар, кап жана башкаларды токушкан (Бернштам А.Н) Зер буюмдар жалаң гана сулуулуктун же кооздуктун белгисин

эле чагылдырбастан, байлыктын, мол ырыскынын энергиясын уютуп туруучу күчкө ээ. Ошондуктан очокто казан кармап, ырыскы сактаган, жоктон бар кылган аялдын алтын менен күмүш аралашкан зер буюмдарында куту, касиети сакталып турат.

Күмүш ак сүйүүнүн, ак тилектин белгиси катары эсептелген. Анткени байыртан сөйкө салуу каада-салтын ыйык сакташып, кыз кудалаганда кыздын кайын журту сөзсүз күмүштөн сөйкө салышкан. Энеси кызын күйөөгө узатарда, анын чачынын кырк өрүмүн жанып, кош өрүлгөн чачка чачпак тагылып, кайын журтка узагандан кийин келин атанган. Өзү тагынган сөйкөсүн ырымдап, келинине сактаган, ал кымбат буюм ак жолтой болуп, муундан-муунга уланган. Аны кызына же келинине белек буюм катары табыштаган.

Турмушка чыгып бараткан кыздын жүгөн, үзөңгүсүнөн тартып, камчысына чейинки бардык ат жасалгасы күмүш менен кооздолуп, бул барган келиндин актыгын, тазалыгын билдирген ырым болгон. Андан сырткары күмүш сулуулуктун белгиси деп саналган. Ошондуктан кичинекей кезинен тартып, ата-эне кызына күмүштөн жасалган чөйчөктөн суу берип, күмүштүн сулуулугун алсын деп тилек кылган. Күмүш кашык, күмүш табак колдонуу да ошондон улам келип чыккан. Ал эми эркек балага күмүш идиштен тамак берүү тунук акылды берет деп ишенишкен.

Эстетикалык сезимди өстүрүүдө декоративдик-колдонмо искусствону пайдаланууга чоң маани берилип келген. Маселенин теориясын иштеп чыгууда А.В. Бабушкинский зор салым кошкон. Декоративдик-колдонмо искусство боюнча билимдердин негизги максаты катары «татаал процесстерде ички образды айрып билүүнү жана көркөм байлыктардын сырткы дүйнөсүн чыгармачылык менен таанып-билүүсүн» эсептеген (Бернштам А.Н.)

Усталар темирге күмүш чөгөрүүдө, калыпка салып, оюп жасаганда, инкрустацияда, карартууда, зергер буюмдарды жасоодо, тордон оюуларды, темирдин беттерине оймо түшүрүүлөрдө, эмаль, шуру, мончок, акак таш, көзчөлөр менен кооздоп жасоолордо ар кандай өнөр ыкмаларын колдонушкан. Бир эле буюмду жасоодо ар кандай өнөрчүлүк ыкмалар колдонулган, мындай шаан-шөкөттөп жасоолор буюмдардын ажарын ачкан. Аялдардын чолпулары, чач учтуктары, сөйкөлөрү, седеп топчулары, шакектери, билериктери сыяктуу кооз буюмдар турмушта кеңири колдонулуп келген (Вартазарян С.Р., 1981) .

Өткөн замандарда кыргыз аялдары чачынын учуна чолпуларды, чач учтуктарды тагынышкан, аларга оймо-чиймелер түшүрүлгөн. Оймолору төрт, алты жана сегиз желекче гүлдөр, ийректер, узунча, сүйрү тегеректер, кош айчыктар, жантык крест жана башка формаларда болгон.

Сөйкө – кооз жасалгалардын кеңири таралган түрү. Сөйкөлөрдүн формасы, жасоо ыкмасы жана кооздолушу ар кандай мүнөзгө ээ болгон. Сөйкөнүн оймо-чиймеси анча татаал эмес формада жасалгаланган. Анын турпаты ийри-буйру, крест, айчык формасында болуп, түрдүү формадагы кошундулардан турат. Сөйкө – бул кулакка тагылуучу кооз жасалга. Сөйкөнүн маанисиде адеп караган кишинин көз кубатын алаксытуу болгон. Ал эми кыргызда “Акылдуу аял кулагын көрсөтпөйт” деген. Аялдын улгайганы кулагынан билинет деген пикирге ылайык, ошол бырышты көздөн жазгыруу максатында аялдар сөйкө тагынышкандыгы белгилүү.

Талкуулоо жана жыйынтыктоо:

Кыргыздар Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин бири катары көчмөн жашоо образын карманышып, күнүмдүк тиричиликке керектүү каражаттардын бардыгын жаратылыштан алышкан. Элибиздин жаратылышы, өндүрүш өбөлгөсү, жалпы эле жашоо ишмердүүлүгү калкыбыздын кол өнөрчүлүгүнүн, жасалга-колдонмо өнөрүнүн өнүгүшүнө чоң таасирин тийгизген. Алардын ичинде оймо-чийме, карапачылык, саймачылык, токуучулук, зергерчилик, жыгач устачылык өтө терең мазмунга ээ болуп, практикалык муктаждыкка жооп иретинде келип чыккан (Жоробекова Э.Ж., 2008) .

Күмүштөн жасалган шакектер менен билериктер өзүнчө түргө ээ. Билерик – келиндин, аялдын колунун билегине салынып, аяк сунганда түрүлгөн жеңден көрүнгөн билерик аркылуу дене бойду туура эмес ойдон, көздөн сактайт деп билишкен. Негизинен денеге тагылган кооздук буюмдары кишинин көзү урунган жерлерге тагылып, аялзатын коргоочу милдетти аткарган.

Кыргыздар дайыма аялдарга таандык болгон кооздук буюмдарын күмүштөн жасашкан. Анын сыры аялдын сулуулугун, назиктигин арттырып, суук көздөн, артыкча назардан калкалап туруучу күчкө ээ. Эң негизгиси күмүш тагынган аялдын оюндагы сар-санаасын, дилиндеги кайгы-капасын өзүнө сиңирет деп ишенишкен. Чындыгында күмүш адамдын ичиндеги дартын алып, дарылык кызматты да аткара тургандыгын билишкен. Билериктер формасы жагынан жалпак, сүйрү келет.

Аялзатын коштоп жүргөн зер буюмдардын эң негизги касиети суук көздөн, жаман сөздөн сактап, аялдын боюн аруулап турган. Ар бир колдонулган кооздук жасалгалардын өз орду, терең философиялык мааниси болгон. Чачка тагылчу чач учтук ак жиптен жасалган, негизинен чач учтуктар кырк өрүм чач кызга арналып, анын келечегине болгон энесинин ак тилегин билдирген. Чачпакты келин болгондон баштап тагынып, сымбаттуулукту

арттырып, бойду түз алып жүргөнгө шарт жараткан. Анын шыңгыр добушу менен аялзатынын бою аруулангган, аластанган.

Корутунду:

Жасалга-колдонмо өнөрдө көптөгөн муундардан калган мурастар жана элдин көркөм искусствосунда терең орун алган алгачкы маданияты мазмундуу чагылдырылган. Эпос, музыка, поэзия жана бий искусствосу сыяктуу эле элдик колдонмо көркөм өнөрдөн да калктын мүнөзүнүн эң назик жактары, анын эстетикалык көз караштары, табити, дүйнө туюму, чеберчиликтери даана байкалат.

Адабияттар

Акматалиев А.С. (2016) Кыргыз боз үйү – Бишкек: Кыргызстан,– 328 с.

Айтмамбетов, Д.О. (1967) Культура киргизского народа во второй половине XIX и начале XX в. – Фрунзе: Илим,. – 200 с.

Бернштам А.Н. Заметки по искусству киргизского народа. Труды ин-та яз., лит. и истории Кирг. фил. АН СССР.

Вартазарян С.Р. (1981) К описанию коммуникативных процессов. Семиотика и проблемы коммуникации: сб. ст. – Ереван, – 26-63 с.

Жоробекова Э.Ж. (2008) Наследие кыргызов в контексте культурного разнообразия, или Горный оазис на Великом шелковом пути. А.И. Токтосунова, Г.И. Токтосунова. – Бишкек: – 343 с.

Фейербах Л. (1967) История философии. Собрание произведений в 3-х томах. М.,– 134 с.

УДК 130.2.
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_311

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОЙ И МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

Нурбаев Азамат Сайдулаевич, аспирант
E-mail; nurbai.azamat.89@gmail.com
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье раскрываются особенности развития духовной и музыкальной культуры на современном этапе, значение духовных ценностей, актуальность и воспитательное значение искусства, его педагогический потенциал, роль и место музыкального образования и художественного искусства в эстетическом воспитании, необходимость создания перспективных проектов, программ на основе социально–культурных традиций Кыргызстана. Рассмотрены приоритеты эстетического воспитания развития личности человека в современной школе, понятия о закономерностях управления музыкальным развитием ребенка, воспитания его эстетических чувств и реальное бытие культурных ценностей, а также теория музыкального воспитания школьников.*

Ключевые слова*: формирование, духовная культура, личность, эстетическое воспитание, музыка, педагогический потенциал, современная школа, нравственность, гумманизация, искусство,ценности.*

АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ ИНСАНДЫН РУХАНИЙ ЖАНА МУЗЫКАЛЫК МАДАНИЯТЫНЫН ТҮПТӨЛҮШҮ

Нурбаев Азамат Сайдулаевич аспирант,
E-mail nurbai.azamat.89@gmail.com
Ош мамлекеттик университети
Ош ш, Кыргыз республикасы

Аннотация: *Бул макалада азыркы этаптагы руханий-музыкалык маданияттын өнүгүү өзгөчөлүктөрү, руханий баалуулуктардын мааниси, көркөм өнөрдүн актуалдуулугу жана тарбиялык мааниси, анын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү, көркөм өнөрдүн музыкалык билиминин эстетикалык ролу жана ошондой эле, алардын орду жөнүндө баяндалат. Кыргызстандын социалдык-маданий каада-салттарына негизделген келечектүү долбоорлорду, программаларды түзүү зарылдыгы жөнүндө билим берүү, заманбап мектепте адамдын инсандык инсандык өнүгүүсүнүн артыкчылыктуу багыттары жөнүндө сөз болот. Баланын музыкалык өнүгүүсүн, анын эстетикалык сезимдерин тарбиялоону жана маданий баалуулуктардын чыныгы жашоосун жөнгө салуучу мыйзамдардын түшүнүктөрү, ошондой эле мектеп окуучуларына музыкалык билим берүү теориясы ачылып берилет.*

Ачкыч сөздөр: *калыптануу, руханий маданият, инсан, эстетикалык тарбия, музыка, педагогикалык потенциал, заманбап мектеп, адеп-ахлак, гумандаштыруу, искусство, баалуулуктар*

THE FORMATION OF THE SPIRITUAL AND MUSICAL CULTURE OF A MODERN PERSONALITY

Nurbaev Azamat Saydulaevich
E-mail nurbai.azamat.89@gmail.com
Osh State University
Osh Kyrguz Republic

Abstract*: the report reveals the features of the development of spiritual and musical culture at the present stage, the importance of spiritual values, the relevance and educational significance of art, its pedagogical potential, the role and place of musical education of art in aesthetic education, the need to create promising projects and programs based on the socio-cultural traditions of Kyrgyzstan. The priorities of aesthetic education of human personality development in the modern school are considered. Concepts about the regularities managing the musical development of the child, the education of his aesthetic feelings and the real existence of cultural values, as well as the theory of musical education of schoolchildren.*

Keywords*: formation, spiritual culture, personality, aesthetic education, music, spiritual potential, pedagogical school, morality, humanization, art, values.*

Введение:

В современном обществе в эпоху модернизации и глобализации особенно актуальными становятся вопросы сохранения и развития традиционной духовной и музыкальной культуры, ее популяризации среди населения. Использование творческого потенциала, заложенного в традиционной культуре. Музыкальная и духовная культура еще с древнейших времен остается объектом изучения и исследования, а также в настоящее время сопровождают нас повсюду и проникают во все сферы человеческой деятельности.

Материалы и методы исследования:

Современный этап развития музыкальной и духовной культуры Кыргызстана характеризуется наличием ряда особенностей . Одна из них обусловлена сложившейся неблагоприятной социально - экономической ситуацией. Серьёзные трансформации, переживаемые социально – культурной отраслью в условиях развития рыночных отношений , радикальным образом изменили сферу культурного потребления. Это выразилось в закрытии культурно - просветительных учреждений, где обычно функционировали большие музыкальные коллективы, в свертывания финансирования, нарастающем расслоении общества по экономическим возможностям,

потребления культурных благ. Это всё неудовлетворительно сказалось на школьной программе. “ Трудно, очень трудно овладевать знаниями, когда в желудке пусто”. (Сухомлинский В.А., 1979)

Пока люди живут в обществе, где удовлетворение их первых жизненных потребностей зависит только от заработка, материальный стимул не может потерять для них значения, и поэтому строить расчет только на моральных стимулах значило бы отрываться от жизни, исключить важный стимул, побуждающий человека к деятельному труду, полезному для общества. Большинство молодежи ставит материальные запросы на первый план. Но имея всё необходимое для жизни и труда, всё больше убеждаешься, что более важны ценности духовные.

Человек рождается в обществе, получает в нём средства, необходимые для своего развития. На каждом этапе развития человеческого общества существуют свои объективные традиции, потребности, возможности и человеку приходится определять свое отношение к ним. Однако и история- это не независимый от человека процесс, она всегда и практика, и результат развития творческого начало в человеке.

Личность человеческая является одновременно и продуктом своего времени, окружающей ее материальной и духовной культуры. Воспитательное значение искусства сегодня как никогда актуально. Подтверждением тому являются данные социологического исследования - это вытеснение эстетических потребностей, ценностей на последние места в иерархии основных содержательных компонентов молодежного сознания. Причины подобного явления как отмечают педагоги - музыканты: выгодные сегодня прагматизм и навыки вычисления, рассудочность и бездушие , невнимание к ближнему и вообще к человеку, пренебрежение к нравственным ценностям. Ребенок воспринимает все это из мультфильмов, видеофильмов, компьютерных игр (М.С.Осенева., Л.А.Безбородова 2001) .

Поэтому важно понимание урока музыки в воспитании эстетических, душевных переживаний. Ведь музыка всегда являлось самым чудодейственным и тонким средством привлечения к добру, красоте, человечности. При этом классическое музыкальное искусство неоднократно доказывало, что именно в процессе создания музыкальных произведений искусства композитором и восприятия музыкальных произведений исполнителем и слушателем осуществляется живое реальное бытие культурных ценностей. Это объясняется особой значимостью музыки для человеческого восприятия, ее огромными возможностями для создания, сохранения и распространения культурных

ценностей, отвечающих задачам совершенствования как отдельного человека, так и социума в целом.

К сожалению в настоящее время серьезное беспокойство вызывает недостаточное воздействие общеобразовательной школы на музыкально-эстетическое воспитание подрастающего поколения. Недостатки педагогического процесса в формировании вкуса, интересов наносят немалые вред духовной культуре школьника. В музыкальном воспитании и образовании можно наблюдать сегодня использование низкопробных в художественном отношении произведений, слабую реализацию педагогического потенциала искусства, отход от проверенных временем ориентиров. Таким образом, сложный, во многом противоречивый процесс реформ привел к девальвации духовных ценностей, составляющих основу общенациональной культуры, определяющий гуманистическую направленность и ориентиры человеческого бытия. Чтобы повысить роль искусства в эстетическом воспитании школьников, нужно в первую очередь совершенствовать подготовку учителей музыки и учителей по художественно - графическому искусству. В этой связи высокая ответственность возлагается на высшие учебные заведения страны по подготовке специалистов в этой области. Задачи совершенствования преподавания всех дисциплин должны отвечать практическим потребностям общеобразовательной школы.

Наступила пора поиска новых творческих контактов между Вузом и школой, между преподавателем и студентом. От того каким будет современный учитель музыки, как он станет осуществлять свою дальнейшую деятельность, способен ли будет учитывать требования, предъявляемые ему обществом, передовой теорией и практикой педагогического образования, во многом зависит уровень образованности, воспитанности и духовной культуры школьника.

Результаты и обсуждения.

В настоящее время интерес к профессии учителя проявляет очень небольшой процент абитуриентов. Причиной тому низкие зарплаты школьного учителя, и нагрузка учителей музыки небольшая.(урок музыки 1 раз в неделю). Чтобы повысить интерес к профессии учителя музыки, нужно усилить профориентационную работу среди молодежи, поднять престиж учителя, создать в школах необходимую материально-техническую базу для эффективного проведения уроков музыки. Привитие будущему учителю музыки необходимо владение педагогических качеств, взглядов, убеждений, стремлений - не менее важная задача, чем формирование его как музыканта.

А этого невозможно добиться без радикальных перемен к лучшему в учебно-воспитательной работе Вуза, в решительном повороте ее к все более полному удовлетворению духовных запросов студентов через пропаганду лучших образцов педагогического труда и совершенствования методики обучения и воспитания. Чтобы повысить педагогический потенциал искусства нужно, “более всесторонне тесно привязать образование к человеческой взаимосвязи между наукой нравственностью и религией. Это значит осуществлять ”основополагающие духовные занятия”. Под этим подразумеваются не фундаментальные науки в школьном объеме, а тот элементарный духовный опыт, в котором нам открывается мир и который определяет формирование тела, души и духа, то есть человека. “Если мы будем понимать образовательную задачу именно таким образом, то и музыкальное образование вновь выдвинется в школе с периферии ближе к центру...” (Вюнш В. “Формирование человека посредством музыки”).

В наше время когда с особой остротой стоит задача духовного возрождения общества, музыкальное искусство решает задачи гуманизации образования школьников. Не все так гладко в жизни школ и не везде эстетическое воспитание по праву занимает важное и достойное место в системе формирования личности школьника. Еще не изжиты факты отношения к эстетическому воспитанию как второстепенному, а главное - это успешная учеба школьников. Предметы эстетического цикла не являются доминирующими, особенно в сельской местности. Это связано с социально-экономическими условиями, когда при низкой заработной плате профессионально подготовленные учителя музыки не хотят работать в школе.

Поэтому в современной школе эстетическое воспитание должно стать приоритетным направлением развития личности человека. Теория музыкального воспитания школьников рассматривается как система научных знаний и понятий о закономерностях управления музыкальным развитием ребенка, воспитания его эстетических чувств в процессе приобщения к музыке и формирования эстетического сознания. Теория музыкального воспитания школьников входит в школьную педагогику, так как она посвящена музыкальному воспитанию ребенка. Это область эстетического воспитания, закономерности которого распространяются на всю художественную и в частности, музыкальную деятельность человека. Таким образом система эстетического воспитания должна быть в центре внимания школы и семьи. В раннем детском и школьном возрасте проявляется больше всего эстетических чувств и наклонностей, они наиболее ярче и богаче, чем в течение всей его последующей жизни, когда необходимость рационального, прагматического

образа мышления становится важной для постоянной “прозы” жизни и заглушает если не все, то очень многое из естественной потребности детей к прекрасному. (Абдулладзе Г., 1985)

Воспринимая и впитывая красоту окружающего мира, ребенок может стать чутким ценителем прекрасного, приобрести в его лице надежного друга на всю последующую жизнь, гармонически включить как необходимый элемент собственного мировоззрения. Яркие, прекрасные воспитания детства самые сильные, самые дорогие воспоминания, и если они были, то человек пронесет их через всю жизнь. Они во многом формируют гражданина и патриота, дают силы в трудную минуту, делают добрее и человечнее, греют сердце и душу в старости. Таким образом, духовная и музыкальная культура нации закладывается в школьные годы. Поэтому формирование эстетических чувств детей, их эмоциональной культуры – одна из важнейших задач системы образования и воспитания современной школы. Большое значение в эстетическом воспитании играет музыка. “Музыка тесно связано с лирической поэзией и является как бы следующим этапом в развитии человека. Музыка объединяет моральную, эмоциональную и эстетическую сферы. Музыка это язык чувств. Мелодия передает тончайшие оттенки переживаний, недоступные слову. Музыка начинается там, где кончается слово. И если словом ограничивается проникновение воспитателя в сокровенные уголки юного сердца, если после слова не начинается более тонкое и глубокое проникновение – музыка, воспитание не может полноценным, произведения изобразительного искусства утверждают в юной душе чувства величия и красоты, поднимают личность в ее собственных глазах”. (Коломиец Г. Г. «Ценность музыки: философский аспект»)

Выводы

Таким образом, чтобы наметились позитивные тенденции в социально-культурной сфере необходимо разрабатывать перспективные проекты возрождения народной художественной культуры в регионах, внедрять художественно – образовательные программы на основе национально – культурных традиций Кыргызстана, разработать целостную систему в которой приобщение школьной молодежи к искусству будет осуществляться на фоне их глубокого культурно – эстетического развития. Центр этой системы – школа. Ядро и средство эстетического воспитания - это искусство. В обществе действуют многие силы, и красота, искусство – лишь одно из них. Красота способна “спасти мир”, но тогда, когда, общественно разрушительные действие других сил не уничтожают на корню все то, что создает искусство.

Литература

Сухомлинский В.А. (1979г) «Избранные произведения” / Киев, т1 с-26

Вюнш В. Формирование человека посредством музыки. // г.Москва с- 36-38

М.С.Осенева.Л.А.Безбородова (2001г.) “Методика музыкального воспитания младших школьников” // г. Москва с-.58

Г. Абдулладзе.(1985г) “Философская сущность музыкального искусства”с- 45

Хазрат Инайят Хан (2003) «Мистицизм звука» с 282-336

Герцман Е.В. (2004 г) «О музыкальном установлении» // «Музыкальная боэцианаст» с- 133

Протопопов В.В. (2004г.) «Русская мысль о музыке в XVII веке» М., с- 52.

Коломиец Г. Г. «Ценность музыки: философский аспект»

Лосев А.Ф.(1990) «Музыка как предмет логики» //А. Ф. Лосев. Из ранних произведений. - М.: Правда,с- 550.

Суханцева В. К. (2000) «Музыка как мир человека.От идеи вселенной – к философии музыки» с- 176 .

УДК 008:329.71
DOI:10.52754/16947452_2021_1_3_318

МАССОВАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА

Шарипова Эркайым Козуевна, д.филос.н.профессор
E-mail:e.sharipova_kg@mail.ru
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович, преподаватель,
Асан уулу Абай преподаватель,
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *Массовая культура, естественным образом произрастая из этнической, народной, по мере своего развития отрывается от своей почвы и становится самодовлеющей, стремительно продуцирующей самою себя и постоянно преобразующейся, изменяющей форму по мере роста технических возможностей – а они, по сути, беспредельны – и вследствие этого создающие впечатление, иллюзию беспочвенной культуры. Иными словами, именно быстрота трансформаций, смены форм, возникающих в пределах массовой культуры создает впечатление отсутствия формы и смысла как такового, а с ними и беспочвенности самой культуры, которая изначально предполагает наличие в ее основе чего-то абсолютно неколебимого и даже неизменного, что должно создавать ощущение надежного и серьезного. Постоянная же смена форм, вкусов, настроений, эстетических и эстетических ценностей уже само по себе может создать впечатление бессмысленного и ненужного, а вместе с тем и беспочвенного.*

Ключевые слова: *культура, духовность, массовое искусство, эстетика, этническое, глобализация, цивилизация, философия*

МУЗЫКАЛЫК МАДАНИЯТТЫН МАССАСЫ

Шарипова Эркайым Козуевна филос.и .д..профессор
E-mail:e.sharipova_kg@mail.ru
Ыразаков Дамирбек Абдикалилович окутуучу
Асан уулу Абай окутуучу
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

Аннотация*: Массалык маданият, табигый жол менен, этникалык, фольклордук өсүп-өнүгүүнүн натыйжасында топурактан бөлүнүп чыгып, өзүн-өзү камсыздай баштайт, тез өнүгөт жана техникалык кубаттуулук өскөн сайын өзгөрүлүп, өзгөрүп турат, жана алар чындыгында чексиз - жана натыйжасы, негизсиз маданияттын элесин жаратат. Башка сөз менен айтканда, дал ушул формалардын жана маани-маңыздын жоктугу жөнүндө түшүнүктү жараткан трансформациялардын ылдамдыгы, массалык маданияттын ичинде пайда болгон формалардын өзгөрүшү жана алар менен бирге маданияттын негизсиздиги башта бар экендигин болжолдойт. анын негизиндеги таптакыр кебелбес, ал тургай өзгөрүлбөс нерсе, бул ишенимдүүлүк жана олуттуу сезимди жаратышы керек. Формалардын, табиттердин, маанайлардын, эстетикалык жана эстетикалык*

баалуулуктардын туруктуу өзгөрүшү өзүндө маанисиз жана керексиз, ошол эле учурда негизсиз таасир калтырышы мүмкүн.

Ачкыч сөздөр: *маданият, руханият, массалык искусство, эстетика, этникалык, ааламдашуу ,цивилизация, философия*

MASS OF MUSICAL CULTURE

Sharipova Erkeaiym Kozyevna d.philos.s., professor
E-mail:e.sharipova_kg@mail.ru
Irazakov Damir Abdikalilovich teacher
Asan uulu Abay teacher
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic

Abstract: *Mass cultures, naturally, emerge from the soil as a result of ethnic, folklore development, become self-sufficient, evolve rapidly, and change as technical capacity increases, and they are, in fact, infinite - and, as a result, create the illusion of an unfounded culture. In other words, the speed of transformations, which creates the notion of the absence of these forms and meanings, presupposes the change of forms that have emerged within the mass culture, and with them the unfoundedness of culture. something that is absolutely unchanging, even unchangeable, at its core, it should create a sense of reliability and seriousness. The constant change of forms, tastes, attitudes, aesthetic and aesthetic values can be insignificant and unnecessary, as well as unreasonable.*

Keywords: *culture, spirituality, mass art, aesthetics, ethnicity, globalization, civilization, philosophy*

Введение

В настоящее время кыргызская музыкальная культура испытывает значительную трансформацию, обусловленную главным образом тем, что на нее воздействует массовая музыкальная культура, что побуждает нас обратиться к анализу феномена массовой музыкальной культуры.

В определении «массовая музыкальная культура» главным словом является «культура». Поэтому рассматривать это явление мы будем, прежде всего, с позиций культурологии и философии, а не музыковедения.

Массовая музыкальная культура – важнейший пласт современной культуры. Она играет огромную роль в духовной жизни и досуге практически всех слоев населения. Музыка, которую принято называть массовой, столь разнообразна и многолика, что часто к ней относят чрезвычайно далекие друг от друга явления, жанры, стили. Это нередко затрудняет понимание ее феномена, особенностей, самого смысла ее существования.

Очевидно, что массовая музыкальная культура является органической частью массовой культуры, и понять сущность, характер и механизм массовой

музыкальной культуры можно через сущность, характер и механизм массовой культуры.

Массовая культура является естественным продуктом развития человечества на более поздних фазах его развития. В техническом отношении она является безусловно самой развитой из всех существовавших когда-либо. Динамика ее развития настолько высока и противоречия, содержащиеся в ней, разворачиваются с такой скоростью, что постоянно вносятся коррективы в ее оценку. Динамизм является одной из самых главных, сущностных ее черт. И можно с такой же уверенностью утверждать, что массовая музыкальная культура так же характеризуется высоким динамизмом в плане стремительности ее «производства», распространения, тиражирования, доведения ее до конечного потребителя-слушателя, а также в плане обновления различных музыкальных жанров и музыкальных произведений.

Материалы и методы исследования

В позднее советское время массовая культура определялась как понятие «охватывающее многообразные и разнородные явления культуры XX века, получившие распространение в связи с научно-технической революцией, постоянным обновлением коммуникационных и репродуктивных систем (массовая пресса и книгоиздание, аудио- и видеозапись, радио и телевидение, ксерография, телекс и телефакс, спутниковая связь, компьютерная технология), глобальным характером информационного обмена» (Философский энциклопедический словарь, 1989). При этом «ценностно-смысловой диапазон массовой культуры весьма широк – от примитивного китча… до сложных, содержательно насыщенных форм… Для эстетики массовой культуры характерно постоянное балансирование между вульгарным и изощренным, тривиальным и оригинальным, агрессивным и сентиментальным. Далеко не всей продукции современной массовой культуры присущ иллюзорный оптимизм, типичный для ранних ее образцов; нередко в центре внимания ее создателей оказывается “нездоровое” и “неестественное”» (Философский энциклопедический словарь , 1989). Для эстетики музыкальной массовой культуры также характерно «постоянное балансирование между вульгарным и изощренным, тривиальным и оригинальным, агрессивным и сентиментальным».

Для массовой культуры характерно «несколько разнонаправленных тенденций. В условиях зрелой рыночной экономики артефакты массовой культуры функционируют, с одной стороны, как потребительский товар, с другой – в качестве культурных ценностей. Актуализируя и опредмечивая социально-психологические ожидания массовой аудитории, массовая культура отвечает ее потребностям в досуге, развлечении, игре, общении,

эмоциональной компенсации или разрядке и др.» (Философский энциклопедический словарь ,1989). Очевидно, что массовая музыкальная культура также отвечает потребностям массовой аудитории «в досуге, развлечении, игре, общении, эмоциональной компенсации или разрядке и др.» Следует отметить, что традиционная этническая культура, которая в конечном счете ориентирована на массовую аудиторию, в этом отношении близка к массовой.

Как указывается в одном из философских словарей уже постсоветского периода, массовая культура – «термин, используемый в современной культурологии для обозначения специфической разновидности духовного производства, ориентированного на “среднего” потребителя и предполагающего возможность широкого тиражирования оригинального продукта» (Новейший философский словарь, 1998) . Одной из существенных черт музыкальной массовой культуры является то, что она ориентирована на так называемого «среднего» человека или потребителя.

Результаты и обсуждение

Феномен массовости следует искать и объяснять исходя из природы реального субъекта, обладающего тем или иным восприятием, которое является той действительной основой, на которой возникает и эволюционирует феномен массовости в культуре. Невозможно понять природу массовой культуры, имея в виду только внешние условия ее возникновения и развития и не пытаясь объяснить ее из природы субъекта – ее носителя и творца. Массовая культура – это культура, где вполне господствует «средний» субъект, являясь не только ее творцом и потребителем, но и законодателем. И дело здесь не только в значительном количественном преобладании «средних» субъектов культуры над всеми прочими. Во все времена «средние» субъекты в культуре преобладали количественно над остальными, но только в пределах массовой культуры они стали выступать как господствующие, т.е. по сути повелевающие, законодательствующие. В этом, собственно, состоит феномен массовой культуры с точки зрения ее субъектной сущности.

Массовая культура является не чем иным, как цивилизационной стадией культуры. С субъектной же точки зрения это фаза развития, когда «средний» человек определяет основные тенденции развития культуры не только в отдельных государствах или ряде государств, но в настоящее время уже в глобальных масштабах. Действительная жизнь такова, что «средний» человек был, есть и будет наиболее распространенным практически во всех социумах. Из этого не следует, что он во всех сообществах и во все времена был одинаков, что он не эволюционировал. Время, почвенно-климатические, географические, расовые, этнические и другие различия с необходимостью формировали

различные «средние» человеческие типы в различных культурах. Однако какими бы значительными не были данные различия, «средние» субъекты и величины во всех культурах были и остаются преобладающими.

Индивидуальное человеческое существование в той или иной мере сосредоточено на удовольствии, наслаждении, что обусловлено главным образом физической природой индивидов. И культура в данной связи может оцениваться как нечто внешнее – способное в той или иной мере удовлетворять потребность человека в удовольствии. Если оценивать массовую культуру с точки зрения ее способности удовлетворять указанную потребность, то она предстает в этом отношении как наиболее удачная, т.е. как способная приносить удовлетворение наибольшему количеству людей за счет относительно высокой технической и материальной оснащенности. Массовая культура, которая ориентирована на «среднего» субъекта, «предназначена» именно для большинства людей. То же самое можно сказать и о массовой музыкальной культуре. Речь, конечно, идет не полном отторжении, отрицании «высоких» образцов культуры, а только о реальных предпочтениях большинства людей, связанных с тем, кем и чем люди являются в действительности с точки зрения одаренности и связанной с данной одаренностью склонностью, приверженностью к определенным культурным образцам, которые находятся в полном соответствии с теми, кто к ним привержен.

По мнению известного советского и российского культуролога, исследователя функциональной теории культуры А.Я. Флиера, массовая культура представляет собой «новый в социокультурной практике, принципиально более высокий уровень стандартизации системы образов социальной адекватности и престижности… новую форму социализации и инкультурации современного человека, новую систему управления и манипулирования его сознанием, интересами и потребностями… ценностными ориентациями (выделено нами), поведенческими стереотипами» (Кукаркин, А. В., 1977) . Вся массовая культура, а с ней и массовая музыкальная культура, является своего рода суррогатом, эрзац-продуктом, подменяющим собой образцы, полученные в высоких специализированных областях культуры. Пользуясь формами, идеями, профессиональными навыками специализированной культуры, массовая культура нередко имитирует их, низводит до уровня «среднего потребителя».

Усредненные и упрощенные культурные образцы являются основой массовой культуры, которая изначально была рассчитана на массового потребителя, что с необходимостью означает ориентацию на человека со

средними способностями, возможностями, запросами и т.д. и «предназначенного» для упрощенных вариантов культуры. Технологически развитые народы и государства попадают в замкнутый круг, когда культура, будучи ориентированная на массового потребителя, с неизбежно продуцирует упрощенные культурные варианты, образцы, однако с упрощением культуры происходит неизбежное упрощение и ее субъекта, который выступает не только как потребитель данных образцов, но и как ее творец и законодатель. Этническая же культура всегда обладала спонтанным характером, вследствие чего в ней никогда не было заданности и ориентированности на усредненного субъекта.

Появление массовой культуры принято связывать с эпохой становления крупного промышленного производства. Характерно, что она создавалась не параллельно с созданием крупного промышленного производства, а как бы самой промышленностью, а вернее, теми, кто был тем или иным образом вовлечен в нее, армией промышленных работников, создававших «собственную» культуру. «Происходившая одновременно ломка традиционной социальной структуры феодального общества также способствовала возникновению массы людей, оторванных от привычных форм деятельности и связанных с ними духовных традиций» (Новейший философский словарь, 1998). Именно отрыв от привычной, «родной» почвы массы людей не только предшествует появлению массовой культуры, но и, по сути, является необходимым условием ее возникновения. Но поскольку любая – более или менее развитая культура – не может существовать вне почвы предшествующей, то и массовая культура с необходимостью включает в себя элементы предшествующей, т.е. этническую. Однако наличие развитых технических средств приводит на деле к тому, что «массовая культура стремится утолить естественную человеческую тоску по идеалу при помощи набора устойчивых мировоззренческих клише, формирующих неявный кодекс миропонимания и модели поведения. Массовая культура оперирует, как правило, базисными архетипическими представлениями и чувствами (желание любви, страх перед неведомым, стремление к успеху, надежда на чудо и т.п.), создавая на их основе продукцию, рассчитанную на немедленную эмоциональную реакцию потребителя» (Кукаркин, А. В., 1977) . Излишне говорить, что и массовая музыкальная культура также «оперирует… базисными архетипическими представлениями и чувствами… создавая на их основе продукцию, рассчитанную на немедленную эмоциональную реакцию потребителя».

Массовая музыкальная культура, как и массовая культура в целом, потому претендует на доминирующую роль, что она располагает для этого всеми необходимыми техническими и материальными средствами. В этом ее принципиальное отличие от предшествующих культур. По большому счету собственно техника, понимаемая нами в данном случае наиболее общим образом, является одним из самых важных моментов в системе массовой культуры и, соответственно, в массовой музыкальной культуре.

Уже в силу своего определения отличительной и вместе с тем сущностной чертой массовой музыкальной культуры является ее массовый характер. Иными словами, сущностью рассматриваемой нами разновидности музыкальной культуры является ее массовый характер. Однако традиционная этническая музыкальная культура изначально носила и носит массовый характер, она вообще не может существовать вне феномена массовости. Так называемый фольклор (от нем. folk – народ) с необходимостью должен охватывать и принадлежать народу, т.е. массе, во всяком случае в чисто количественном отношении. Но, как известно, какое бы количество людей не было бы вовлечено, не представляло фольклорную музыкальную культуру, она не определяется при этом как массовая, поскольку количество в ней не совпадает по сути с качеством.

Ускорение времени в его культурном измерении, с одной стороны, является тенденцией, заложенной в человеке самой природой и связанной с его способностью запоминать и постигать окружающую его действительность, с другой – оно не является прерогативой последних столетий, однако именно в этот период оно приобрело беспрецедентные масштабы и размеры. Более того, чем дальше, тем более оно будет быстрым.

Массовая музыкальная культура, как и массовая культура в целом, несмотря на то, что она сама по себе представляет нечто эстетически беспомощное, глупое, почти вульгарное, пошлое, чужое развитому вкусу и высоким идеалам человечности, порождается силами, которые таковыми не являются. Более того, эти силы – промышленность и все, что с ней связано, – вполне можно характеризовать как положительные. Без них вообще невозможно дальнейшее развитие человечества. В этом состоит трагедия и парадокс развития культуры, которая, подчиняясь жесткой логике развития человеческого интеллекта, постоянно расширяющему его возможности, в конце концов приходит к отрицанию ее первоначальных этнических форм, а вместе с ними и ощутимую часть своих прежних ценностей. И, отрицая часть своих ценностей и идеалов, человек словно меняет свою суть, а с ней меняется суть культуры. Но суть культуры в том, чтобы постоянно трансформироваться в

новые состояния с характерными для этих состояний новыми формами. И смертью для культуры как таковой является не обесценивание прежних ценностей, потому что это только смерть прежних ценностей, а не самой культуры.

Следует обратить внимание на то, что массовая культура, а с ней и массовая музыкальная культура, является продуктом городской жизни, в отличие от традиционной этнической, которая в подавляющем своем большинстве представлена сельскими образцами, во всяком случае кыргызская культура, в том числе музыкальная. О. Шпенглер в свое время подчеркивал тот факт, что «все великие культуры – культуры городские, является абсолютно определяющим и в полном своем значении так и не оценен. Высший человек второго периода – градостроющее животное. Вот подлинный критерий "всемирной истории", четко выделяющий ее из истории человечества вообще: всемирная история – это история городского человека. Народы, государства, политика и религия, все искусства и все науки покоятся на единственном прафеномене человеческого существования, на городе» (Шпенглер, О., 1993) .

Выводы

В массовой культуре самой ее сутью заложено стремление к разрыву и уничтожению в конечном счете традиционной системы ценностей, которая никак не вписывается, в силу значительной ее специфики и активного отторжения всего инородного, «неродного», не свойственного, чуждого ей, в новые культурные условия, в основе которой лежат новые возможности, иной ритм и скорость преобразования. Этническая же культура, как правило, целиком привязана к традиционной. Сказанное вполне справедливо, по нашему мнению, и во взаимоотношениях между массовой музыкальной культурой и традиционной этнической.

Литература:

Философский энциклопедический словарь (1989) / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев – 2-е изд. – Москва: Сов. Энцикл, – 815 с.

Новейший философский словарь(1998) / сост. А. А. Грицанов. – Минск. В.М. Скакун– 896 с.

Флиер, А. Я. (2000) Культурология для культурологов / А. Я. Флиер. – Москва: – 496 с.

Новейший философский словарь (1998) / А. А. Грицанов. – Издательство. В.М. Скакун, – 896

Кукаркин, А. В. (1977) По ту сторону расцвета. Буржуазное общество: культура и идеология / А. В. Кукаркин. – М.: Политиздат,. – 400 с.

Шпенглер, О. (1993) Закат Европы / О. Шпенглер. – Новосибирск: Наука, – 584 с.

«ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ»
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Корректоры: ***Салиева А.А., Абдыкадырова С.Р.***

Техникалык редактор: ***Убайдилаева Ж.А.***

ОшМУнун "Билим" редакциялык басма бөлүмүндө даярдалып,
басмадан чыгарылды.

Биздин даректибиз: 723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331.
Байланыш телефондору: (+9963222) 72273
Факс: (+9963222) 70915
Электрондук даректибиз: E-mail: nauka-oshsu@mail.ru
Сайт: www.oshsu.kg

Негиздөөчүсү – Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги
Ош мамлекеттик университети

Басууга берилди: 30.03.2021
Көлөмү: 22,5 б.т. Буюртма: № 42
Форматы: 176x250 1/8 Нуска: 200 д.

«Билим» редакциялык – басма бөлүмү